

Amila Kasumović i Sandra Biletić

Dekodiranje arhiva

Strategije čitanja arhivske građe
na primjeru Komisije za poslove
Bosne i Hercegovine (1878-1879)

Dekodiranje arhiva: Strategije čitanja arhivske građe na primjeru Komisije za poslove Bosne i Hercegovine (1878–1879)

Amila Kasumović i Sandra Biletić

ISBN 978-9926-491-27-7 (Filozofski fakultet Univerziteta)

ISBN 978-9926-559-01-4 (Arhiv Bosne i Hercegovine)

Izdavač: Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet

Za izdavača: prof. dr. Kenan Šljivo

Glavni urednik Redakcije za izdavačku djelatnost: prof. dr. Sabina Bakšić

Urednica izdanja Centra za historijska istraživanja (CeHIS): prof. dr. Amra Šaćić Beća

Suizdavač: Arhiv Bosne i Hercegovine

Za izdavača: mr. Danijela Mrda

Glavni i odgovorni urednik: mr. Fuad Ohranović

Recenzenti: dr. Ljubinka Škodrić i dr. Tomasz Jacek Lis

Lektorica: dr. Zenaída Karavdić

Prijevod zaključka na engleski: Siniša Domazet

Prijevod zaključka na njemački: Antonela Ikić

DTP: Fra Tomislav Brković

CIP zapis dostupan u COBISS sistemu Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH pod ID brojem 58559750

Dekodiranje arhiva: Strategije čitanja arhivske građe na primjeru Komisije za poslove Bosne i Hercegovine (1878–1879) © 2024 by Amila Kasumović i Sandra Biletić is licensed under CC BY-NC-ND 4.0

Amila Kasumović i Sandra Biletić

Dekodiranje arhiva

**Strategije čitanja arhivske građe
na primjeru Komisije za poslove
Bosne i Hercegovine (1878-1879)**

Sarajevo, 2024.

Sadržaj

Predgovor	7
Popis skraćenica	9
Uvodna razmatranja	11
Arhivski obrat, kolonijalni arhiv i Bosna i Hercegovina: perspektive i mogućnosti drugačijeg čitanja habsburške arhivske zaostavštine	33
Velika istočna kriza, međunarodna diplomacija i Bosanski ejalet: dolazak Dvoglavog orla	65
Bosna i Hercegovina u ekspanzionističkim planovima Habsburške Monarhije	77
Osnivanje i rad Komisije za poslove Bosne i Hercegovine 1878–1879.	91
Komisija za poslove Bosne i Hercegovine: raznovrsnost građe i njena očuvanost	111
Zapisnici sa sjednica Komisije za Bosnu i Hercegovinu: proširene regeste	117
Zapisnici I i XXXV sjednice Komisije za Bosnu i Hercegovinu: digitalizirani materijal	173
Protokol I sjednice održane 25. septembra 1878. u Ministarstvu vanjskih poslova u Beču.	175
Protokol XXXV sjednice održane 27. maja 1879. u Ministarstvu vanjskih poslova u Beču.	185
Strategije čitanja dokumentarne građe Komisije za poslove Bosne i Hercegovine	205
Zavodljivi arhiv	206
Bosanskohercegovačke izbjeglice kao broj i bezlična masa	206

Rumunska so kao državni neprijatelj broj jedan	237
Carinsko pitanje kroz prizmu osobnih stvari za austrougarske vojnike u Bosni	248
“Ostalo” u arhivu	253
Kada kolonijalni arhiv šuti	259
Bosanskohercegovačke izbjeglice: duhovi prošlosti	259
Propali posao braće Krsmanović: obični ljudi kao žrtve krupnih politika	271
Šta je prešućeno u diskusijama o carinama i uvozu rumunske soli?	274
Prisutno, a nevidljivo?	278
Zaključak	295
Summary	305
Zusammenfassung	317
Izvori i literatura	331
Neobjavljeni izvori	331
Objavljeni izvori	331
Literatura	332
Registar ličnih imena	349
Registar geografskih pojmova	357
O autoricama	362

Predgovor

Knjiga Dekodiranje arhiva: Strategije čitanja arhivske građe na primjeru Komisije za poslove Bosne i Hercegovine (1878–1879) nastala je kao rezultat suradnje dvije važne institucije u bosanskohercegovačkom društvu – Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu i Arhiva Bosne i Hercegovine. Ona je i krajnji produkt dugogodišnjeg poznanstva, suradnje i razumijevanja građe austrougarskog perioda dvije povjesničarke, od kojih je jedna stalna uposlenica, a druga čest gost (istraživač) Arhiva Bosne i Hercegovine, vodeće institucije tog tipa u zemlji.

Ipak, potrebno je naglasiti da ova knjiga ne bi mogla biti realizirana da nije bilo svesrdne podrške ne samo različitih institucija nego i dragih kolegica i kolega koji su, svako na svoj način, ugradili djelić sebe u naš tekst.

U tom smislu, zahvaljujemo se Fondaciji za izdavaštvo Sarajevo koja je finansijski podržala naš projekt. Zahvalnost dugujemo i našim matičnim kućama – Filozofskom fakultetu i Arhivu Bosne i Hercegovine – koje su prepoznale našu ideju i odlučile podržati izdavanje naše knjige. Recenzenti dr. Ljubinka Škodrić i dr. Tomasz Jacek Lis svojim su sugestijama i komentarima unaprijedili naš tekst i proširili nam historioграфске i arhivističke vidike. Zahvaljujemo i urednicima koji su uložili veliki trud i napor u to da konačna verzija knjige izgleda besprijekorno. Stephan Kurz, kolega iz Instituta za habsburške i balkanske studije austrijske Akademije

znanosti, pružio nam je nesebičnu pomoć pri uređivanju prijevoda zaključka na njemački jezik.

Kolegama prof. dr. Edinu Radušiću, prof. dr. Amiru Duranoviću kao i direktorici Arhiva Bosne i Hercegovine mr. Danijeli Mrdi i zamjenicima direktora Arhiva Bosne i Hercegovine mr. Fuadu Ohranoviću i dr. sc. Šimunu Novakoviću zahvaljujemo na podršci koju su nam pružali od momenta kada je naša knjiga bila samo ideja grubo skicirana na dvadesetak stranica.

Veliku podršku pružile su nam i naše porodice koje su uvijek imale razumijevanja i strpljenja za naš rad. Zbog toga im se najiskrenije zahvaljujemo.

Amila Kasumović i Sandra Biletić

Popis skraćenica

ABiH – Arhiv Bosne i Hercegovine

ZMF – Zajedničko ministarstvo financija

ZVS – Zemaljska vlada u Sarajevu

ZPO – Zbirka poklona i otkupa

MVP – Ministarstvo vanjskih poslova

OeStA – Österreichische Staatsarchiv

AVA – Allgemeines Verwaltungsarchiv

JM – Justiz-Ministerium

K. u. k. – Kaiserlich und königlich (stoji ispred zajedničkih institucija Austro-Ugarske)

K. k. – Kaiserlich-königlich (stoji ispred institucija austrijske polovice Monarhije)

C. k. – carski-kraljevski (stoji ispred institucija austrijske polovice Monarhije, bosanska verzija)

Kgl. ung. – königlich ungarisch (stoji ispred institucija ugarske polovice Monarhije)

Kr. ug. – kraljevski ugarski (stoji ispred institucija ugarske polovice Monarhije, bosanska verzija)

Uvodna razmatranja

Everyone today has a story; the world's an archive.

Anne Rice, *The Wolf Gift*

FILM BRITANSKOG REŽISERA GAVINA ROTHERYJA – *ARCHIVE* (2020) istražuje fenomen izlučivanja i pohranjivanja ljudske svijesti koji bi, u dalekoj budućnosti, omogućila vrlo napredna tehnologija. Iako IT i neuroznanstvenici već razvijaju koncept koji se označava kao *mind uploading*, vjerujemo da smo uistinu daleko od momenta kada bi istraživači, umjesto na dokumentima, kartama i fotografijama, svoje istraživanje mogli temeljiti na uhvaćenim zapisima ljudske svijesti. No živimo u digitalnoj eri kada svaki pojedinac gotovo na dnevnoj osnovi kreira čitav niz digitalnih tragova (poruka, fotografija, videozapisa i sl.) koji čine njegov/njen mikroarhiv. U suvremenom, vrlo kompleksnom svijetu, u kojem je protok informacija skoro neuhvatljiv, zapitale smo se šta nam arhiv znači danas.

Može li se arhiv dekodirati? To je sigurno vrlo ambiciozan poduhvat. Ne postoji jedan način *otključavanja* arhiva, niti je moguće iscrpno sagledati njegov sadržaj. Zapravo, svaki ga istraživač doživljava i interpretira na vlastiti način, ovisno o diskursu u koji je trenutno uronjen. Mi smo se poigrale sintagmom “dekodiranje arhiva” jer smo htjele ukazati na okolnost da arhiv ne možemo i ne trebamo nužno vidjeti samo i isključivo kao repozitorij u kojem se pohranjuju prašnjavi

dokumenti, stare fotografije i mikrofilmovi te pokoja karta ili zanimljiva knjiga. Za nas je arhiv i prostor, ali i ideja te ono što *smije biti rečeno*.¹

Također, za nas je arhiv i legitiman fokus za istraživanje. Zašto ne istraživati *sam* arhiv? Ideja da bi arhiv mogao biti predmetom istraživanja stara je više od pola stoljeća, ali je konceptom arhivskog obrata, posebno preko čuvenog djela Ann L. Stoler² *Along the Archival Grain. Thinking through Colonial Ontologies*, početkom 21. stoljeća, ponovo revitalizirana. Vjerujemo da nećemo pogriješiti ako ustvrdimo kako je taj koncept bliži antropolozima i istraživačima koji dolaze iz oblasti postkolonijalnih, feminističkih, kulturoloških i *queer* studija,³ budući da se ovi istraživači uglavnom bave marginaliziranim grupama stanovništva koje su redovno izostajale ili bile potiskivane u arhivima koje su stvarali centri moći. Iz tog razloga javila se potreba da se arhivi, koje mnogi doživljavaju kao kuće sjećanja (čijeg?!), dekonstruiraju i da se istraži pozadina njihova nastanka, njihov sadržaj, skrivena značenja i potisnuto znanje.

---

¹ Michel Foucault, *The Archeology of Knowledge and the Discourse on Language*, Pantheon Books, New York 1972, 129. Pogledati i Jacques Derrida, *Archive Fever: A Freudian Impression*, The University of Chicago Press, Chicago / London 1996.

² Ann Laura Stoler, *Along the Archival Grain. Thinking through Colonial Ontologies*, Princeton University Press, Princeton / Oxford 2009.

³ Anjali Arondekar, *For the Record. On Sexuality and the Colonial Archive in India*, Duke University Press, Durham / London 2009; Antoinette Burton, *Dwelling in the Archive: Women Writing House, Home, and History in Late Colonial India*, Oxford University Press, Oxford / New York 2003; Kate Eichhorn, *The archival turn in feminism: Outrage in order*, Temple University Press, 2013; Daniel Marshall, Zeb Tortorici, (Re)Turning to the Queer Archives, u: *Turning Archival: The Life of the Historical in Queer Studies*, Duke University Press, Durham / London 2022, 1-33.

U Arhivu Bosne i Hercegovine pohranjeni su fondovi Zemaljske vlade u Sarajevu i Zajedničkog ministarstva financija iz Beča, koje smo doživjele kao kolonijalni arhiv⁴ i čije bi se istraživanje, također, moglo uklopiti u ideju arhivskog obrata. Na ovom mjestu moramo naglasiti da u ranijoj bosansko-hercegovačkoj historiografiji termin *kolonijalni* nije bio dovođen u vezu s habsburškim arhivskim naslijeđem, iako je većina povjesničara koja se bavila periodom austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini bez imalo zadržke Austro-Ugarsku nazivala kolonijalnom silom, a Bosnu i Hercegovinu njenom kolonijom. Uprkos tomu, arhivska građa nastala radom austrougarskih tijela uprave nije smatrana kolonijalnom niti je problematizirana njena upotreba u istraživanjima u smislu ukazivanja na njena ograničenja i domete. Zato smatramo da moramo objasniti šta nas je navelo da analiziranu građu smatramo dijelom kolonijalnog arhiva.

Uža definicija sintagme kolonijalni arhiv odnosila bi se na arhivski materijal koji je nastao radom birokracije europskih kolonijalnih sila, a koji se mogao čuvati u koloniji samoj ili u zemlji matici.⁵ Na ovom mjestu želimo se kratko osvrnuti na dosadašnju historiografsku produkciju unutar koje je Austro-Ugarska nesumnjivo percipirana kao europska sila čiju su politiku u drugoj polovini 19. stoljeća pokretali kolonijalni i imperijalistički motivi.⁶

⁴ Pogledati više o kolonijalnom arhivu kod Thomas Richards, *The Imperial Archive: Knowledge and the Fantasy of Empire*, Verso, London 1993.

⁵ Više o tome Bronwen Masemann, *Power, Possession and Post-Modernism: Contemporary Readings of the Colonial Archive*, *Faculty of Information Quarterly*, 1(1), 2009, 1-14.

⁶ Imperijalizam i kolonijalizam nisu dva identična pojma, iako ih neki autori koriste naizmjenično pa se stvara takav dojam. Kolonijalizam podrazumijeva proces osvajanja i kontrole tuđe zemlje i dobara.

O imperijalističkim motivima Dvojne monarhije da okupira područje Bosanskog vilajeta iznijele smo svoje mišljenje u dijelu ove knjige koji nosi naslov *Velika istočna kriza, međunarodna diplomacija i Bosanski ejalet: dolazak Dvoglavog orla*, tako da se ne namjeravamo ponavljati. Takvi motivi vidljivi su iz austrougarske vanjske politike i poteza koje je vukla najmanje deceniju prije nego je do okupacije Bosne uistinu i došlo. No, nakon što je okupacija izvršena, a Austro-Ugarska uspostavila svoju vlast u Bosni i Hercegovini i tu se održala narednih 40 godina, postavilo se pitanje je li karakter te vlasti upravo bio kolonijalni.

Za povjesničare koji su živjeli i djelovali u periodu između dva svjetska rata, a dijelom su na vlastitoj koži iskusili austrougarski administrativni diskurs, nije bilo dileme da je karakter austrougarske vlasti u Bosni bio kolonijalan. Vladimir Ćorović, koji je rođen 1885. godine u Mostaru, argumentirao je svoj stav o austrougarskom kolonijalizmu u Bosni i Hercegovini ekonomskom eksploatacijom zemlje s jedne, te politikom *zavadi pa vladaj* s druge strane. Pod ovim je drugim podrazumijevao da je Monarhija nastojala voditi takvu

---

Kolonijalizam europskih zemalja razlikovao se u nijansama, ali je u pravilu doprinio razvoju zemlje matice podupirući razvoj kapitalizma i industrijalizma. Imperijalizam je ideologija koja je nastajala u europskim metropolama, a za cilj je imala uspostavu kontrole i dominacije na širem prostoru. Ania Loomba, *Colonialism/Postcolonialism*, Routledge, London / New York 2005, 7-12. Imperijalizam pokriva široku lepezu odnosa dominacije i ovisnosti. Dok se u početku svodio uglavnom na osvajanje i okupaciju, od početka 20. stoljeća pod imperijalizmom se uglavnom podrazumijeva ekonomska dominacija, dok je politička moguća, ali ne i nužna. Imperijalizam je uvijek bio produkt globalnih prilika. To je koncept, dok je kolonijalizam praksa. Robert J. C. Young, *Postcolonialism: An Historical Introduction*, Blackwell Publishing, Malden 2007, 15, 26-28.

politiku u zemlji koja bi vodila k uzajamnoj borbi različitih dijelova stanovništva.⁷

Vladislav Skarić, sarajevski povjesničar koji je rođen 1869. godine, nije se sustezao u kritikama austrougarske vlasti i prije njenog sloma 1918. godine, no kasnije je svoje stavove ublažio. Iako je nekada vjerovao da je austrougarska vlast u nekim pitanjima bila nemilosrdnija prema domaćem stanovništvu čak i od osmanske uprave, nakon Prvog svjetskog rata značajno je ublažio svoje stavove i pokušao “izvagati” šta je Monarhija radila dobro u Bosni, a šta bi joj se moglo zamjeriti. On priznaje da je Monarhija “okupirane zemlje prilično podigla”, ali, istovremeno, nije vodila računa o njihovim ekonomskim interesima.⁸ Dakle, jednako kao i Ćorović, Skarić smatra da je u srži austrougarskog kolonijalizma stajala ekonomska eksploatacija zemlje, s tim što je Skarić pokušao istaknuti i pozitivne strane austrougarske uprave, priznajući da se nekakav progres ipak osjećao u Bosni i Hercegovini. Zajedničko ovim autorima jeste da su o austrougarskom kolonijalizmu pisali u vrijeme kada su živjeli unutar drugačijeg državnog okvira – Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, dakle u vrijeme kada se još uvijek osjećalo ushićenje zbog zbacivanja i odlaska strane vlasti iz Bosne i Hercegovine i uspostave države koje je objedinjavala bratske narode na Balkanu. Smatramo da je upravo prisustvo tog ushićenja, uz primjese srpske i jugoslavenske nacionalne ideologije, značajno utjecalo na *potrebu* da se ranija uprava prikaže u negativnom svjetlu.

⁷ Vladimir Ćorović, *Bosna i Hercegovina*, Srpska književna zadruga, Beograd 1925.

⁸ Pogledati Stijn Vervaet, *Centar i periferija u Austro-Ugarskoj: dinamika izgradnje nacionalnih identiteta u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918. godine na primjeru književnih tekstova*, Synopsis, Sarajevo / Zagreb 2013, 55-56.

Taj se trend nastavlja i nakon Drugog svjetskog rata, sada u kontekstu stvaranja nešto drugačije jugoslavenske države. U ovom je periodu uočljivo da austrougarska uprava nije nužno nazivana kolonijalnom, ali su joj pripisivani svi atributi jedne kolonijalne sile. Stav da je Bosna i Hercegovina početkom 20. stoljeća bila jedina kolonija u Europi prisutan je kod Milorada Ekmečića u njegovom djelu *Istorija Jugoslavije*.⁹ Tomislav Kraljačić također nije imao dilemu u ocjeni austrougarske balkanske politike kao hegemonističke. Analizirajući tekstove Benjamina Kállaya, Kraljačić dolazi do zaključka da je fokalna tačka njegove ideologije bila austrougarska civilizatorska misija u Bosni i Hercegovini, koja je u pozadini imala njegovo uvjerenje o dominaciji Zapada nad Istokom. Zato je vjerovao da se u Bosni treba ukorijeniti austrougarska državna ideja. I Kraljačić smatra da je Monarhija stvorila uvjete za ekonomsku eksploataciju zemlje.¹⁰ Dakle, iako austrougarsku upravu u Bosni nije direktno nazivao kolonijalnom, pripisao joj je sve one elemente koji jednu europsku silu čine kolonijalnom, a to su sigurno ekonomska korist centra i paternalistički odnos spram “primitivne zemlje” koju treba prosvijetliti.

Poput Ćorovića, i Todor Kruševac vidio je u Austro-Ugarskoj Monarhiji tuđinsku zemlju koja je u Bosni i Hercegovini suzbijala “revolucionarno-oslobodilačke težnje” naroda na okupiranom području. Po njemu, okupacioni mandat dat Austro-Ugarskoj na Berlinskom kongresu bio je samo potvrda “koliko su velike sile još pred kraj XIX veka samovlasno raspolagale tuđim teritorijama”. Za Kruševca je Monarhija

---

⁹ Ivan Božić et al., *Istorija Jugoslavije*, Prosveta, Beograd 1972, 361.

¹⁰ Tomislav Kraljačić, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882–1903)*, Veselin Masleša, Sarajevo 1987, 18, 61–62, 74, 483.

nastupala u okupiranim zemljama poput *gospodara* vješto prikrivajući svoje *zavojevačke interese*, dok se istovremeno oslanjala na oružanu silu.¹¹

Hamdija Kapidžić govorio je o direktnoj ekonomskoj i političkoj potčinjenosti Bosne i Hercegovine obama dijelovima Austro-Ugarske Monarhije koja je bila omogućena zakonom od 20. decembra 1879. (uvođenje okupiranog područja u carinsku uniju Monarhije) i zakonom od 20. februara 1880. godine kojim su utvrđeni principi uprave u Bosni. Kapidžić smatra da je “kolonijalna eksploatacija prirodnih bogatstava okupirane zemlje” posljedica zakona o carinskom ujedinjenju Monarhije i Bosne.¹²

Neki povjesničari i istraživači koji potječu iz drugačijih historiografskih miljea, a koji su se bavili različitim pitanjima vezanim za habsburšku Bosnu, također su isticali kolonijalni karakter austrougarske vlasti u oblasti koju je Monarhija prvo okupirala, a potom i anektirala.

Ferdinand Schmid je još 1914. godine ustvrdio da, ukoliko bismo kolonijalizam definirali vrlo usko, kao fenomen u kojem europske sile posjeduju isključivo prekomorske krajeve, onda Dvojna Monarhija ne bi mogla biti posmatrana kao kolonijalna sila. Međutim, dodao je da se pojam kolonija može definirati i znatno šire te u tom smislu nema sumnje da se Austro-Ugarska upravo uklapa u kolonijalni kalup.¹³

¹¹ Todor Kruševac, *Bosansko-hercegovački listovi u XIX veku*, Veselin Masleša, Sarajevo 1978, 69-71.

¹² Hamdija Kapidžić, *Položaj Bosne i Hercegovine za vrijeme austro-ugarske uprave (državnopravni odnosi)*, *Prilozi*, 4, 1968, 60.

¹³ Ferdinand Schmid, *Bosnien und die Herzegovina unter der Verwaltung Österreich-Ungarns*, Verlag von Veit und Comp., Leipzig 1914, 1.

Rasprava o eventualnom kolonijalnom karakteru austro-ugarske uprave u Bosni pokrenuta je s više živosti tokom 1970-ih godina.¹⁴ Nešto kasnije, Robert Donia je ustvrdio da je Bosna bila “jedini austrijski kolonijalni posjed”, posvećujući kompletno poglavlje “Habsburški kolonijalizam i bosanski odgovor” u svojoj knjizi *Islam pod Dvoglavim orlom* upravo ovom pitanju.¹⁵ Početkom 21. stoljeća Donia je, pod utjecajem francuskog sociologa i antropologa Georgea Balandiera, uveo u historiografiju sintagmu *the proximate colony*, opisujući na taj način vrlo specifičan odnos Dvojne Monarhije i Bosne. Naime, Donia smatra da je usljed blizine zemlje matice (Monarhije) i njene nove periferije (okupirane oblasti) kolonijalno iskustvo Bosne i Hercegovine bilo još zaoštrenije.¹⁶ Blizina kolonizatora i koloniziranoga stvarala je ono što je Donia slijedeći Balandiera nazvao “kolonijalnom situacijom”.¹⁷

Robin Okey navodi da je Austro-Ugarska imala dva zadatka u okupiranoj oblasti: jedan je bio vođen kolonijalnim motivima i podrazumijevao je viziju širenja zapadnjačkih postignuća, dok je drugi trebao ukazati na nadmoć habsburške multinacionalne ideje nad idejom etničkog nacionalizma.

---

¹⁴ S. Vervaet, *Centar i periferija u Austro-Ugarskoj*, 58.

¹⁵ Robert J. Donia, *Islam pod Dvoglavim orlom: Muslimani Bosne i Hercegovine 1878–1914*, ZORO / Institut za historiju u Sarajevu, Zagreb / Sarajevo 2000, 21-51.

¹⁶ Robert J. Donia, *The Proximate Colony: Bosnia-Herzegovina under Austro-Hungarian Rule u: Wechselwirkungen. The Political, Social and Cultural Impact of the Austro-Hungarian Occupation on Bosnia-Herzegowina, 1878–1918*, ur. Clemens Ruthner, Diana Reynolds, Ursula Reber, Raymond Detrez, Peter Lang, New York 2008.

¹⁷ Robert J. Donia, *Bosnia and Herzegovina: The Proximate Colony in the Twilight of Empire*, *Godišnjak CBI*, 42, 2013, 197.

Čak je i habsburški diskurs modernizacije u pozadini baštinio kolonijalne motive.¹⁸

I Pieter Judson smatra da je austrougarska okupacija Bosne i Hercegovine epistomizirala principe liberalnih kolonijalnih carstava širom Europe u drugoj polovini 19. stoljeća. Za Monarhiju je Bosna trebala biti kolonija – model.¹⁹

Za nas je austrougarski administrativni diskurs u Bosni sigurno imao kolonijalne elemente budući da je civilizatorska misija koju je zagovarala Austro-Ugarska na ovom području predstavljala samo djelić imperijalističke ideologije europskih sila koje su smatrale da je njihova dužnost paternalistički “odgajati” zaostale i neprosvijećene krajeve. Osim toga, Monarhija je u Bosni nametnula vlastiti zakonodavni i obrazovni sustav²⁰ u koji se lokalno stanovništvo prosto moralo uklapati. Dodamo li tome i činjenicu da je bosanskohercegovačko tržište trebalo biti otvoreno za industrijske proizvode

¹⁸ Robin Okey, *Taming Balkan Nationalism: The Habsburg ‘Civilizing Mission’ in Bosnia 1878–1914*, Oxford University Press, Oxford / New York 2007, 28.

¹⁹ Pieter M. Judson, *The Habsburg Empire: A New History*, Belknap Press 2016, 329–331.

²⁰ Na ovom mjestu smo na tragu definicije kolonijalizma Gayatri Spivak, koja smatra da je kolonizator ona država koja nametne svoju vlast nad drugim teritorijem implementirajući svoje zakone, obrazovni sustav i mijenjajući način proizvodnje radi svojih sopstvenih ekonomskih benefita. O diskusiji da li je Bosna i Hercegovina bila kolonija Dvojne Monarhije pogledati više kod Clemens Ruthner, *Habsburg’s Little Orient: A Post/Colonial Reading of Austrian and German Cultural Narratives on Bosnia-Herzegovina, 1878–1918*, u: *Wechselwirkungen. The Political, Social and Cultural Impact of the Austro-Hungarian Occupation on Bosnia-Herzegovina, 1878–1918*, ur. Clemens Ruthner, Diana Reynolds, Ursula Reber, Raymond Detrez, Peter Lang, New York 2008.

iz monarhijskih centara, slika kolonijalnog odnosa postaje potpuna. Zbog toga i habsburšku arhivsku zaostavštinu nazivamo kolonijalnim arhivom.

Dakako, bilo bi iluzorno očekivati da se koncept arhivskog obrata može primijeniti na kompletnu arhivsku građu nastalu radom austrougarskih tijela uprave. Stoga smo mi izdvojile njen manji dio, onaj koji se odnosi na osnivanje i djelovanje Komisije za poslove Bosne i Hercegovine 1878–1879. Nekoliko je razloga zbog kojih smo otišle upravo u ovom pravcu.

Prvi razlog za odabir analize materijala koji je iza sebe ostavila Komisija za poslove Bosne i Hercegovine jeste činjenica da upravo Komisija utjelovljuje suštinu odnosa zemlje matice spram svoje kolonije. Pozivajući se na holandskog antropologa Fransa Huskena, Ann Stoler navodi kako su kolonijalne vlasti forsirale posebnu strategiju u situacijama u kojima nisu mogle doći do odluke ili u situacijama kada ništa od poduzetog nije davalo valjane rezultate, a ta je strategija podrazumijevala formiranje komisija (*sic!*).²¹ Upravo to se dešavalo u vrijeme okupacije Bosne i Hercegovine. Pored vojnog zauzeća zemlje, trebalo je rješavati pitanje uspostave nove vlasti, umiriti narod te riješiti čitav niz praktičnih pitanja, od izbjegličke krize, preko carina, uspostave trgovine i sl. Ne možemo se oteti dojmu da je to iznimno anarhičan i bremenit period u bosanskohercegovačkoj, ali i habsburškoj povijesti. Odgovor austrougarskih vlasti na kompleksnu situaciju okupacije Bosne 1878. godine bilo je osnivanje Komisije za poslove Bosne i Hercegovine.

Sdrugestranе, vrlo nam je važno skrenuti pažnju istraživača na kontekst nastanka Komisije, posebno vremenski okvir,

---

²¹ A. L. Stoler, *Along the Archival Grain*, 30.

koji je ujedno i najzahtjevniji za istraživanje. Naime, u građi ne dominiraju samo čistopisi nego i koncepti, na osnovu kojih se zaključci ne mogu izvlačiti s pretjeranom sigurnošću. Pojedini se dokumenti čine zagubljenim, da bismo ih kasnije pronašli grupirane u posebnoj fajlu. Važno je imati na umu da je to vrijeme kada se austrougarska vlast tek uspostavlja na tlu Bosne i kada ima dosta lutanja, improvizacije te se mnoga pitanja rješavaju metodom pokušaja i grešaka. Ne smijemo zaboraviti ni da je ovo vrijeme kada započinje transformacija, istina postepena, bosanskohercegovačkog društva, te se neke osmanske prakse i običaji gotovo preko noći mijenjaju onim više zapadnjačkog karaktera.

Ipak, i pored svega toga, smatramo da je građa Komisije za poslove Bosne i Hercegovine 1878–1879. prilično dobro očuvana i sređena. Sačuvani su svi zapisnici sa sjednica Komisije, i to u nekoliko primjeraka. Sačuvana je i većina dokumenata, što je posebnom analizom ove građe utvrdio naš arhivista Kasim Iović. To je sigurno jedan od razloga da ta građa bude pomnije istraživana u budućnosti kako bi se broj studija o prvim godinama austrougarske uprave na ovom području značajno povećao.

Hamdija Kapidžić se do sada najiscrpnije bavio problemom uspostave austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini u svojoj knjizi *Hercegovački ustanak 1882. godine*. Koristeći izvornu arhivsku građu Kapidžić je ukazao na najvažnija pitanja kojima se nova uprava morala baviti u okupiranoj zemlji: dovođenje stranih i tretman osmanskih činovnika, repatrijacija bosanskohercegovačkih izbjeglica, formiranje različitih upravnih tijela itd. Budući da je nastojao ponuditi samo pregled svih dešavanja u Bosni prije izbijanja ustanka 1882. godine, sva ova pitanja nije obradio opširno, nego je

istaknuo njihovu suštinu. Međutim, dao je sjajan uvod i bazu svim kasnijim istraživačima.²²

Postoje i druge studije koje daju osvrt na dolazak austro-ugarskih trupa u Bosnu, uspostavu vlasti i otvaranje državno-pravnog pitanja Bosne i Hercegovine.²³ Sve redom predstavljaju veliki historiografski doprinos kada su u pitanju prve godine austrougarske uprave u Bosni. Nadati se da će u budućnosti biti više istraživanja koja će biti fokusirana na pojedinačne probleme s kojima se susretala Monarhija u toku i odmah nakon izvršene okupacije bosanskohercegovačkog teritorija.

Kada je u pitanju posvećenost bosanskohercegovačkih povjesničara i arhivista pitanju arhivskog obrata, rezultati u domaćoj arhivistici i historiografiji su i više nego skromni. U tom smislu izdvojile bismo radove kolega Andreja Rodinisa i Vladana Vukliša²⁴ u kojima su problematizirali status i ulogu

---

²² Hamdija Kapidžić, *Hercegovački ustanak 1882. godine*, Veselin Masleša, Sarajevo 1973.

²³ F. Schmid, *Bosnien und die Herzegovina unter der Verwaltung Österreich-Ungarns*; Karl Gabriel, *Bosnien-Herzegowina 1878. Der Aufbau der Verwaltung unter FZM Herzog Wilhelm v. Württemberg und dessen Biographie*, Frankfurt a. M. 2004; Lothar Classen, *Der völkerrechtlicher Status von Bosnien-Herzegowina nach dem Berliner Vertrag vom 13. 7. 1878*, Frankfurt a. M. 2004; Mustafa Imamović, *Pravni položaj i unutrašnje-politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914*, Bosanski kulturni centar, Sarajevo 1997.

²⁴ Andrej Rodinis, Između činovnika i znanstvenika: profil arhivista u Bosni i Hercegovini, *Atlanti*, 23, 2013, 177-182; Vladan Vukliš / Anne J. Gilliland, Archival Activism: Emerging Forms, Local Applications, u: *Archives in the Service of People – People in the Service of Archives*, ur. B. Filej, Alma Mater Europea, Maribor 2016, 14-25. Vladan Vukliš, Povratak kreativnom nezadovoljstvu: Perspektive proaktivnog vrednovanja, *Arhivska građa u teoriji i praksi*, I, 2016, 45-62; Retracing Labor in Yugoslav Socialism. Reflections on Research and Archival Approaches, *Südsteuropa*, 68(1), 2020, 25-43.

arhivista u očuvanju kulture sjećanja, ali i dali osvrt na odnos suvremenog društva prema arhivskoj građi iz prošlosti i pitanjima šta se nekome čini vrijednim istraživanja, a šta ne.

Imajući sve to u vidu, želimo naglasiti da knjiga *Dekodiranje arhiva* ima višestruke ciljeve. U prvom redu naš zadatak bi bio da upoznamo bosanskohercegovačku arhivističku i historiografsku zajednicu s do sada slabije zastupljenim i istraživanim konceptom arhivskog obrata. Bosna i Hercegovina, pored krovnog Arhiva Bosne i Hercegovine, ima brojne arhive u kojima se čuva važna građa vezana za regionalnu i mikropovijest. U tom smislu, širok je dijapazon arhivskih institucija na koje možemo gledati drugačije – ne samo kao na repozitorije koji su ujedno i kuće sjećanja (ili zaborava?) nego ih možemo doživjeti i kao predmete naših istraživanja, nastojeći utvrditi kako su arhivski materijali nastajali, koja im je bila svrha, koliko bi nam bili korisni u epistemološkom smislu, u kojoj su mjeri inkluzivni u pogledu predstavljanja glasova različitih društvenih skupina i sl. Nadamo se da će naša knjiga biti inspirativna povjesničarima, arhivistima, sociolozima, etnolozima, umjetnicima i drugim istraživačima u potrazi za potisnutim znanjima i zanemarenim djelićima naše prošlosti.

Također, *Dekodiranje arhiva* knjiga je koja ima za cilj pobuditi interesovanje znanstvenika u smjeru istraživanja vrlo bogate i važne građe vezane za prve godine austrougarske okupacione uprave u Bosni i Hercegovini. To je još važnije uzmemo li u obzir okolnost da se u tim dokumentima zrcali postepena, ali jasno vidljiva transformacija bosanskohercegovačkog društva nastala kao posljedica tranzicije s osmanske na habsburšku upravnu paradigmu. Iako je građa koja se čuva u Arhivu Bosne i Hercegovine, a koja se odnosi na

1878–1879. godinu, možda izazovna za istraživanje, ona je ujedno i vrlo “uzbudljiv” materijal vrijedan analize i temeljitog prečešljavanja *niz*, ali i *uz* dlaku samom arhivu.

Konačno, naša dugogodišnja suradnja i zaljubljenost u povijest Bosne i Hercegovine na prijelomu 19. i 20. stoljeća trebale bi, nadamo se, biti inspiracija i poziv za uspostavu srdačnijih i neposrednijih odnosa između arhivista s jedne, te različitih istraživača i općenito građana naše zemlje s druge strane. Institucije i pojedinci stvaraju i oblikuju arhive. Iza njih, po pravilu, stoje državni interesi, ali u postupku odlučivanja šta će od građe biti sačuvano, a šta prepušteno uništenju, odlučuju stručni ljudi koji imaju arhivističko znanje, a ponekad i diplomu povjesničara. Dugo su vremena historiografski trendovi određivali šta od dokumenata neke institucije treba preživjeti, a šta otići u vječni zaborav. Danas, međutim, nije tako. Zahvaljujući činjenici da živimo u digitalnoj eri, nadati se da će više građe biti i sačuvano, no to otvara i neka druga pitanja kojima se ovdje nećemo baviti. Posve se slažemo s idejom kanadskog arhiviste Terryja Cooka da se arhivi trebaju otvoriti prema društvu, ali i da njihova građa treba oslikavati to društvo.

Arhivska građa koje se odnosi na djelovanje Komisije za poslove Bosne i Hercegovine zrcali uglavnom administrativna usmjerenja Dvojne Monarhije u njenom “malom Orijentu”.²⁵ Rad na ovakvoj vrsti građe vrlo je ambivalentan – s

---

²⁵ Tako Bosnu i Hercegovinu u kontekstu habsburške uprave naziva Clemens Ruthner u članku *Habsburg's Little Orient: A Post/Colonial Reading of Austrian and German Cultural Narratives on Bosnia-Herzegovina, 1878–1918*, u: *Wechselwirkungen. The Political, Social and Cultural Impact of the Austro-Hungarian Occupation on Bosnia-Herzegovina, 1878–1918*, ur. Clemens Ruthner, Diana Reynolds, Ursula Reber, Raymond Detrez, Peter Lang, New York 2008.

jedne strane zna biti iscrpljujući, dok s druge strane donosi svojevrсно uzbuđenje. Bez obzira na prethodno iskustvo i saznanja, dokumenti nam nekada mogu ostati nejasni i “zaključani”, pogotovo ukoliko predmeti nisu povezani, nego dokument predstavlja “usamljeni otok”. Jezik spisa je uglavnom klasični birokratski, suhoparan, s ponavljajućim formulama, bespotrebnim digresijama i sl. Istovremeno, možda čak i paradoksalno, ovakva građa nam dopušta uranjanje u prošlost, a dubina i način urona ovise o našem iskustvu, ali i spremnosti da se otvorimo postavljanju drugačijih pitanja te da jednostavno građu ne shvatimo kao jednom datu, zaokruženu i zauvijek na jedan način oblikovanu masu. Ne, moramo biti svjesni promjenjivosti arhiva i svih mogućnosti koje on pruža za istraživanje.

Imajući sve to u vidu, naš osnovni metodološki pristup bazirao se, prirodno, na analizi i interpretaciji građe, uz povremene pokušaje da ovakvu vrstu građe poredimo i s drugim izvorima koji nam, ovisno o pitanju kojim se bavimo, stoje na raspolaganju. Zaista je uložen značajan trud da građu Komisije za poslove Bosne i Hercegovine ne posmatramo kao monolitnu masu. Nastojale smo pokazati da se ona može tumačiti na različite načine, iako je magnetna privlačnost arhiva za istraživača ogromna i, također, opasna jer usmjerava istraživanje u pravcu u kojem je tvorac fonda želio prikazati određene probleme. U našem konkretnom slučaju, građa Komisije nas je u značajnoj mjeri usmjeravala ka pitanjima koja su bila važna Beču i Budimpešti u kontekstu okupacije Bosne. Također, usmjeravala nas je na austro-ugarski administrativni pogled na sva ta pitanja. Tome smo se ponekada prepuštale, ali smo se kod narednih čitanja i opirale.

Kada je u pitanju koncept knjige, *Dekodiranje arhiva* razbijeno je na sedam poglavlja. *Arhivski obrat, kolonijalni arhiv i Bosna i Hercegovina: perspektive i mogućnosti drugačijeg čitanja habsburške arhivske zaostavštine* poglavlje je koje otvara knjigu. U njemu smo nastojale ukazati na vremenski okvir nastanka i razvoja ideje o arhivskom obratu. Ponudile smo i objašnjenje šta takva ideja krije u svojoj osnovi. Iako je Ann Stoler ustvrdila da je arhivski obrat počeo prije nego su svjetlo dana ugledala djela poput Foucaultove *Arheologije znanja* ili Derridine *Arhivske groznice*, posvetile smo ovim autorima i njihovoj ideji arhiva posebno mjesto u uvodnom poglavlju smatrajući da, iako su oni već postali pomalo *opća mjesta*, njihove ideje zaslužuju našu pažnju. Oba su autora arhive povezivali s pozicijama moći, s kreiranjem onih oblika znanja koji su smatrani jedinim ispravnim i mogućim. Njihov utjecaj na razvoj, tok i dinamiku kasnijih debata na ovu temu bili su nam od velikog značaja. Također, u ovom poglavlju nastojale smo ukazati na postmodernističke utjecaje na polja poput povijesti i arhivistike. Htjele smo vidjeti koliko su nove ideje krajem 20. stoljeća utjecale na stavove povjesničara i arhivista prema načinu na koji se treba pisati o prošlosti te u kojoj se mjeri to odrazilo na drugačije percepcije arhiva.

Potom slijedi poglavlje *Velika istočna kriza, međunarodna diplomacija i Bosanski ejalet: dolazak Dvoglavog orla*. Ovaj dio knjige ima dvojaku funkciju. S jedne strane nastoji se oslikati situacija na Balkanu u vrijeme Velike istočne krize (1875–1878) i Berlinskog kongresa (1878) kako bi se ukazalo na imperijalističke ciljeve Austro-Ugarske Monarhije na Balkanu s Bosnom i Hercegovinom kao najlakšim i dugo željenim plijenom. Ta crtica nam je važna i zbog kasnijeg ukazivanja na austrougarske kolonijalne aspiracije koje se razlikuju od sličnih ambicija ostalih kolonijalnih europskih sila. S druge

strane, ovo poglavlje daje jasniji kontekst i pozadinu nastanka Komisije za poslove Bosne i Hercegovine. Vodila nas je ideja da će biti jasnija slika o tome u kakvom vremenu Komisija nastaje te kako su sve te okolnosti mogle utjecati na njen rad.

Nakon takvog uvoda u stanje na Balkanu i Bosanskom vilajetu kasnih 1870-ih godina, u poglavlju *Osnivanje i rad Komisije za poslove Bosne i Hercegovine 1878–1879.* ukazale smo na složenu situaciju u Bosni u vrijeme austrougarske okupacije i veliki izazov koji je Monarhija imala s paralelnim zaposjedanjem zemlje, pacificiranjem i uspostavom vlasti. Ozbiljnost situacije zahtijevala je formiranje posebnog tijela koje bi se bavilo isključivo pitanjima vezanim za okupirano područje. Smatramo da je takav potez gotovo pa tipičan potez kolonijalnih sila koje su često pribjegavale upravo sličnim modalitetima uprave – kod problema kojem se ne nazire rješenje, osniva se komisija. Jasno je da takva tijela nisu bila duga vijeka. Komisija za poslove Bosne i Hercegovine aktivno je djelovala od oktobra 1878. do maja 1879. godine. Potom je njena uloga bila više savjetodavnog karaktera, da bi početkom 1880-ih bila konačno i ukinuta.

Komisija za poslove Bosne i Hercegovine: raznovrsnost građe i njena očuvanost je naredno poglavlje. Na ovom mjestu smo saznanja crpile iz radova Kasima Isovića i poredile ih s našim spoznajama i pregledom stanja u kojem se građa Komisije za poslove Bosne i Hercegovine trenutno nalazi. Utvrdile smo da su svi zapisnici sjednica koje je održala Komisija ostali sačuvani. U pitanju je 35 zapisnika koji su sačuvani u više primjeraka, uz prateći indeks koji omogućava da se materijal raspoređen po sjednicama prati preko ključnih riječi. Od ukupno 706 dokumenata koje je Komisija ostavila iza sebe, Isović je utvrdio da je ostalo sačuvano njih 629 ili 630 (navodi kod autora variraju), dok je naš uvid u građu pokazao da taj

broj danas iznosi 669. S obzirom na činjenicu da je građa fonda Zajedničkog ministarstva financija, unutar kojeg se čuva i materijal nastao radom Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, više puta premješšana nakon 1918. godine, ovakvi rezultati ne čude.

Kako bismo pažnju istraživača usmjerile na problem izučavanja ranih godina austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini, izdvojile smo posebno poglavlje u kojem donosimo detaljnije i opširnije regeste zapisnika sa sjednica Komisije, da olakšamo istraživačima razumijevanje tema kojima se Komisija bavila netom nakon okupacije. Također, ove regeste služe kao smjernica za pristup arhivskim dokumentima, brže lociranje i analizu ponuđenih informacija u cilju boljeg razumijevanja poslova kojima se Komisija bavila, ali i same arhivske građe. Time smo željele probuditi i podstaknuti pojedince koji se bave različitim procesima i pojavama iz kasnog 19. stoljeća da “zavire” u ovu građu i možda pronađu svoju sljedeću temu kojom će se u nekoj studiji baviti.

Također, iza tog poglavlja ponudile smo skenirani materijal s prve i posljednje sjednice Komisije kako bi istraživači imali bliža saznanja o tome u kakvom je stanju ta građa. Dakako, prva i posljednja sjednica su simbolične jer označavaju početak i kraj jedne ideje koja je bila kratkog daha. Također, ukazuju na lutanja monarhijskih zvaničnika u promišljanjima mehanizama koji bi omogućili uspostavu efikasne uprave u Bosni i Hercegovini.

Strategije čitanja dokumentarne građe Komisije za poslove Bosne i Hercegovine posljednje je poglavlje u knjizi, i ujedno najkompleksnije, što se odrazilo i na njegovu strukturu – to je jedino poglavlje koje je podijeljeno na potpoglavlja i grana se dalje. U dijelu *Zavodljivi arhiv* nastojale smo ukazati na

to koje nam se teme nameću kada se “prepustimo” arhivu i kada dopustimo da nevidljive sile i ideje koje stoje iza stvaranja određene građe upravljaju našim istraživanjem. Jasno, u takvoj situaciji nameću se teme koje su smatrane gorućim pitanjima u austrougarskoj unutrašnjoj i vanjskoj politici 1878. godine, kao što su izbjeglička kriza i povratak bosanskohercegovačkih izbjeglica u domovinu iz Crne Gore, Hrvatske, Dalmacije i Srbije, zabrana uvoza strane soli u okupiranu oblast, uspostava austrougarske carinske politike u Bosni, kolonizacija i doseljavanje stranaca i sl. Potom smo razvile ideju o tome do kakvih bismo saznanja mogli doći ukoliko se odupremo utjecaju arhiva te kako bismo istu građu mogli čitati na drugačije načine. To poglavlje nosi naslov *Kada kolonijalni arhiv šuti*. Dakle, ideja je bila ostati pri istim temama koje forsira arhivski diskurs, ali pokušati u njima pronaći neka pitanja koja bi odgovarala našim istraživačkim i znanstvenim habitusima. Tako smo na primjeru izbjeglica ukazale na to koliko nam (malo) toga građa nudi ako ovaj problem posmatramo iz rakursa sudbine običnih ljudi. U tom je smislu potrebno uložiti poseban trud kako bi se iz građe pročitale i dijelovi koji u prvi mah ostaju zamagljeni, po strani, npr. kakav je bio socijalni i konfesionalni sastav izbjegličkih grupa, kako su živjeli u izbjeglištvu u protekle tri ili četiri godine, koliko je djece bilo smješteno na određenom području, na koji se način vodilo računa o transportu ranjivih kategorija (stariji ljudi, bolesni i djeca) pri repatrijaciji.

Prisutno, a nevidljivo? naslov je posljednjeg potpoglavlja, u kojem se bavimo idejom da je u arhivima, koji mogu usmjeravati naše istraživanje količinom građe koja je posvećena određenoj temi, moguće pronaći i arhivski materijal koji nije nastao željom tvorca građe, nego je rezultat nekih drugih okolnosti. Pomalo je i nevjerovatno da je taj dio materijala

■

preživio do danas i da u nekom trenutku nije bio izlučen. Svoju ideju nastojale smo ilustrirati primjerom činovničkih molbi koje su Ministarstvu vanjskih poslova stizale iz različitih dijelova Monarhije, ali i šire. Naime, molbe su pisane s nadom da bi se u tek okupiranoj Bosni i Hercegovini mogla pronaći nova poslovna prilika, budući da se radilo na uspostavi novog administrativnog aparata kojemu je bio potreban stručan i iskusan kadar. Molbe su zrcalile donekle i ushićenje koje su obični ljudi osjećali zbog uspjeha Monarhije da okupira Bosnu. Iako je njihov broj zavidan, što samo govori u prilog zainteresiranosti činovničkog aparata da dobije novi početak u jednoj posve nepoznatoj zemlji, ove molbe do sada nisu bile predmetom izučavanja. Otkrile smo da je riječ o veoma podsticajnom materijalu iz kojeg se mogu izvući višestruki zaključci o austrougarskoj vlasti u Bosni i Hercegovini.

Nakon kratkog pregleda svih poglavlja, važno je ukazati i na nedoumice koje smo imale tokom istraživanja i pisanja ovog teksta. Prva se tiče pisanja imena istaknutih vojnih i civilnih funkcionera koji su bili u službi Austro-Ugarske Monarhije, a koji su imali slavensko porijeklo. Iako je u domaćoj historiografiji bilo uobičajeno da se koristi slavenski oblik njihovih imena, mi smo se odlučile da ostanemo vjerne arhivskom materijalu koji smo koristile i u kojem se upotrebljava njemačka verzija ovih imena sukladno jeziku građe. Tako je, u pravilu, dopis uvijek bio adresiran na barona Josepha Philippovicha, a ne na Josipa Philippovicha, te smo se tim rezonom i vodile. Na koncu, i on se tako potpisivao ispod svojih dopisa. Dakako, ne smatramo pogrešnim ni drugi pristup u kojem se koristi slavenska inačica imena. Nailazile smo i na problem pogrešnog i iskrivljenog pisanja imena. Moglo se desiti da dva pisara potpuno različito napišu npr.

ime podnosioca molbe. U tom slucaju, ukoliko je originalna molba bila sacuvana, vodile smo se varijantom imena koje je tamo napisano.

U dijelu o skracenicama ukazale smo na razlike izmedu oznaka c. k. i kr. ug. Koristile smo ih kroz citav tekst uz povremenu upotrebu pojmova austrijski (umjesto c. k.) ili ugarski (umjesto kr. ug.). Ispred zajednickih institucija: zajednicka ministarstva rata, vanjskih poslova i financija, nismo uvijek nužno naglašavale da je riječ o takvim institucijama jer se to podrazumijeva. Ukoliko bismo ukazivale na dopis npr. Austrijskog ministarstva financija, smatrale smo da je to mjesto koje treba biti istaknuto.

Time smo naše *dekodiranje* arhiva, za ovaj put, privele kraju. Nismo na kraju putovanja. Nastavljamo istraživati mogućnosti boravka i istraživanja u arhivu dok mu se, istovremeno, neprestano odupiremo.

Arhivski obrat, kolonijalni arhiv i Bosna i Hercegovina: perspektive i mogućnosti drugačijeg čitanja habsburške arhivske zaostavštine

PRIJE VIŠE OD DVIJE DECENIJE UOBIČAJENA DEFINICIJA arhiva, dostupna studentima historije u Bosni i Hercegovini, glasila je: “Arhivi su ustanove u kojima se trajno čuva, stručno obrađuje i omogućava korištenje arhivske građe u različite svrhe (...). U savremenoj arhivističkoj teoriji i praksi terminom arhiv označava se samo arhivska ustanova.”²⁶

No, i petnaestak godina kasnije, u regionalnim priručnicima arhivistike, moguće je naići na slične definicije: “Arhivi su, najjednostavnije rečeno, ustanove ili službe čija je glavna zadaća čuvanje, obrada i omogućavanje korištenja arhivskog gradiva.”²⁷

Obje definicije arhiva su klasične, tradicionalne. To je na izvjestan način i očekivano budući da je prva nastala sredinom 1990-ih, kada je u Bosni i Hercegovini okončan

---

²⁶ Azem Kožar, *Arhivistika u teoriji i praksi*, Regionalni historijski arhiv Tuzla / Filozofski fakultet Tuzla, Tuzla 1995, 15.

²⁷ Jozo Ivanović, *Priručnik iz arhivistike I*, Hrvatski državni arhiv, Zagreb 2010, 107. Ivanović se bavio propitivanjem arhiva u veoma temeljito urađenoj doktorskoj disertaciji. Više o tome u Jozo Ivanović, *Koncepti provenijencije dokumenata u arhivskoj teoriji i njihov utjecaj na pojmove vrednovanje i organizacija arhiva*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2017.

dug i iscrpljujući rat. Dakle, ona je produkt vremena u kojem je napisana. Druga definicija više je odraz namjene sadržaja unutar kojega se našla: riječ je o priručniku iz oblasti arhivistike i tu, u pravilu, nema previše mjesta za donošenje opširnih rasprava o tome na koji se sve način može pojmiti riječ *arhiv*.

U vrijeme kada su nastali udžbenici/priručnici koje smo spomenule, a koji govore o arhivima i osnovnim postulatima arhivske struke, u Europi i svijetu već se vodila živa diskusija o tome na koje sve načine možemo doživjeti arhiv, kako ga percipiramo, koja je njegova uloga u društvu, doživljava li ovaj pojam svojevrstu transformaciju i sl. Otvorena je debata o tome mogu li se arhivi samo smatrati *mjestima* gdje se reproducira već poznato ili bi se oni mogli posmatrati i kao ishodišta drugačijih pripovijedanja o prošlosti i kontramemorije. Drugim riječima, je li arhiv samo repozitorij ili je i alat, medij, centar moći?

U tom smislu, vrlo je važno početi s dva autora koji su propitivali značenje i ulogu arhiva u društvu, iako nisu bili povjesničari ili arhivisti. Premda ih se već smatra pomalo općim mjestima, ili možda pretjerano eksploatiranim u ranijim tekstovima koji razmatraju pitanje arhiva, smatramo da ne možemo zaobići promišljanja Jacquesa Derride i Michela Foucaulta u ovom kontekstu. I to ne zbog toga što su to zvučna imena i vrlo utjecajni intelektualci druge polovine 20. stoljeća, nego zbog toga što su njihovi tekstovi u kojima, između ostalog, promišljaju arhiv proizveli čitav niz drugih tekstova koji su nastavili razvijati ideju drugačijeg gledanja na “čuvare prošlosti”, traženja drugačijih značenja arhiva, te su zaslužni što je arhiv postao važno pitanje unutar različitih interdisciplinarnih diskusija.²⁸

---

²⁸ Sandra Križić Roban, Arhivi: uznemirujuće prakse izdvajanja, *Život umjetnosti: časopis za suvremena likovna zbivanja*, 95, 2014, 4.

U djelu *Arheologija znanja* Foucault je još krajem 1960-ih postavio pitanje percepcije arhiva. Zapravo je pojam arhiv koristio vrlo intenzivno prije i poslije izdavanja te knjige, u periodu od 1967. do 1969. godine, da bi ta riječ zatim vrlo naglo iščezla iz njegovih radova.²⁹ U *Arheologiji znanja* Foucault je izrazio sumnju u mogućnost da se arhiv jednog društva, kulture ili civilizacije može uopće iscrpno predstaviti, odnosno opisati u totalitetu. Za njega su arhivi svi sustavi iskaza, bilo da se radi o stvarima ili događajima,³⁰ ali arhivi svakako nisu skup svih tekstova koje je jedno društvo sačuvalo kao dokumente koji svjedoče o njegovoj prošlosti. U arhivima Foucault ne vidi institucije koje čuvaju dokumente – svjedoke kontinuiteta identiteta određene kulture; za njega oni nisu repozitoriji koji talože one diskurse kojih se neko želi sjećati. Za Foucaulta je arhiv, prije svega, “zakon onoga što može biti rečeno”, ali je arhiv taj koji također određuje da se sve iskazano ne akumulira beskrajno, u jednu amorfnu masu.³¹ U intervjuu iz 1969. pojasnio je da je arhiv set diskursa koji se ne može gledati samo kao set događaja koji su ostali u čistilištu historije nego i kao set koji nastavlja funkcionirati da bude transformiran kroz historiju i da stvori mogućnost da se pojavi u drugim diskursima. Dakle, diskursi nisu permanentni, jednom za svagda dati, statični, nego se itekako mogu mijenjati i doživjeti metamorfozu.³² Ono na čemu je Foucault insistirao jeste da diskursi, kao prakse, imaju tačno određena pravila te da nisu samo puka masa

---

²⁹ Richard A. Lynch, Archive, u: *The Cambridge Foucault Lexicon*, ur. Leonard Lawlor, John Nale, Cambridge University Press, New York 2014, 20.

³⁰ M. Foucault, *The Archeology of Knowledge*, 128, 130.

³¹ Isto, 129.

³² R. A. Lynch, Archive, 20.

iskaza; oni su skloni mijenama, čime upravlja arhiv. Zapravo, arhiv konstituirao “povijesni *a priori*”.³³

Za mnoge povjesničare i arhiviste Foucaultova promišljanja arhiva, kao i njegova arheološka i genealoška metodologija, bili su i više nego inspirativni te ih se posmatra kao polazišnu tačku za postavljanje pitanja u polju arhivistike. Njegova **arheologija**³⁴ izmijenila je pristup povijesti ideja na način da su u fokus istraživanja došli diskursi, odnosno diskursne formacije.³⁵ Genealoška metoda trebala bi obezbijediti “iskopavanje” znanja koje je podređeno dominantnim diskursima ili pronaći one vrste znanja koje se smatraju hijerarhijski inferiornim, odnosno stvaranju uvjeta u kojima bi došlo do svojevrstne “pobune znanja”. Lowry i MacNeil smatraju da su Foucaultova arheologija i genealogija ostvarile veliki utjecaj na studije koje se bave arhivima i arhivskom praksom, što je sve više vidljivo u arhivističkim i povijesnim časopisima.³⁶

Najmanje su dva razloga zbog kojih je Foucaultovo pisanje o arhivima bilo utjecajno u prošlosti. Prvi je razvoj informacijskih tehnologija koje su otvorile čitav set novih pitanja o pohrani podataka, njihovoj pristupačnosti i mogućoj zloupotrebi, pogotovo u vrijeme kada su arhivi mnogim građanima postali dostupni u digitalnom svijetu i na dohvat su ruke (*click away*).³⁷ Drugi razlog je Foucaultovo poigravanje s

---

³³ Isto, 22.

³⁴ Podsjetimo na to da arheologija i arhiv imaju isti korijen “arh”.

³⁵ James Lowry, Heather MacNeil, Archival thinking: archaeologies and genealogies, *Archival Science*, 21, 2021, 2.

³⁶ Isto, 3.

³⁷ Knut Ove Eliassen, The Archives of Michel Foucault, u: *The archive in motion: new conceptions of the archive in contemporary thought and new media practices*, ur. Eivind Røssaak, Novus Press, Oslo 2010, 29-30.

pojmom arhiv i njegovo korištenje na više različitih načina:³⁸ 1) arhiv je analitičko sredstvo u povijesnoj epistemologiji, 2) arhiv je važan ljudima u empirijskom smislu; on je mjesto moći i discipline i 3) arhiv je za njega i laboratorija, odnosno mjesto za eksperiment (što je bilo jedno od ishodišta i za ovu knjigu).³⁹ Ovakav pristup bi odgovarao njegovoj uobičajenoj fokusiranosti na tri važne oblasti: znanje, moć i objektivnost.⁴⁰ Važno je naglasiti da njega ne vodi ideja otkrivanja toga šta arhiv *jeste*, nego šta arhiv *radi*.

Primjera radi, Foucaultovo forsiranje pristupa u kojem arhiv čini sustav iskazanog, a ne skup svih tekstova koji svjedoče o nekom društvu, bilo je inspirativno Thomasu Richardsu u preispitivanju britanskog kolonijalnog arhivskog naslijeđa.⁴¹ Za Richardsa je arhiv materijalan i figurativan te predstavlja metaforu britanske imperijalne imaginacije. Na sličan način promišlja i Gonzales Echevarria, koji arhiv vidi kao *repositorij*

---

³⁸ David Scott, koji istraživače naziva arheolozima, smatra da je njihov primarni zadatak "sakupljanje". Međutim, pod utjecajem Foucaulta, on je svjestan da arhiv ima i apstraktnu, tzv. metadimenziju, koja je ključna za njegovu funkciju. Dokumenti nikako ne smiju biti viđeni kao prozori u prošlost, nego samo kao diskursivne realnosti za sebe. David Scott, Introduction: On the Archeologies of Black Memory, *Small Axe*, 26, 2008, VII-VIII. I Antoinette Burton koristi pojam arhiv dvojako: na konvencionalan način (ishodište dokaza), ali i kao mjesto *kontrahistorije* kolonijalne modernosti. A. Burton, *Dwelling in the Archive*, 5.

³⁹ Foucaultov utjecaj na Ann L. Stoler, čiji je znanstveni rad iznimno važan za ovu knjigu, vidljiv je upravo na mjestu doživljaja arhiva. I za Stoler je arhiv prije svega epistemološki eksperiment, nikako izvorište. Ann L. Stoler, Colonial Archives and the Arts of Governance, *Archival Science*, 2, 2002, 87.

⁴⁰ Isto, 4-5.

⁴¹ T. Richards, *The Imperial Archive: Knowledge and the Fantasy of Empire*, 11.

kodificiranih vjerovanja, gdje su moć i kontrola od fundamentalnog značaja.⁴²

Dakako, nisu svi autori i autorice bili podjednako oduševljeni Foucaultovom vizijom arhiva, odnosno potpuno prihvatili njegova promišljanja. U tekstu dramatična naslova *Rescuing Archives from Foucault* Linda Ferreira-Buckley naglašava kako je sklona teorijskim raspravama i ne želi da je se smatra konzervativnom, no ima dijametralno drugačiji pristup arhivima od Foucaulta. Zahvalna mu je na zaključcima o važnosti izučavanja diskursa, ali smatra da se istraživači prije svega trebaju baviti svojim metodologijama i unapređivati se na tom polju. Ferreira-Buckley s pravom insistira na tome da su povjesničari odavno odbacili *ekskluzivnost* arhiva, da su prepoznali važnost preispitivanja šta od povijesne građe treba biti sačuvano te o kome/čemu se treba pisati. Arhivi ranije jesu uistinu bili vrlo usko definirani, ali se situacija u posljednje vrijeme i značajno izmijenila.⁴³

Iako dobro poznata s Foucaultovim intelektualnim pregnućima na polju promišljanja arhiva, ni Ann L. Stoler se ne slaže u svim segmentima s njim, ponajprije u pitanju tumačenja “događaja” koji su za Foucaulta preokret u odnosima sila ili uzurpacija moći. Stoler ne pristaje na tako “labavo” tumačenje događaja koje je praćeno dozom nesigurnosti šta bi događaj mogao biti. Za nju su događaji stabilne “stvari” koje su svojevrsni izazovi za ono što može biti rečeno i urađeno.⁴⁴

I dok se Foucaultovo viđenje arhiva donekle i moglo pomiriti s praksama istraživača koji se, između ostalog,

⁴² A. L. Stoler, *Colonial Archives*, 97.

⁴³ Linda Ferreira-Buckley, *Rescuing the Archives from Foucault*, *College English*, 61(5), 1999, 577-583.

⁴⁴ A. L. Stoler, *Along the Archival Grain*, 51.

bave i povijesnom građom, dotle je Derridin koncept arhiva smatran suviše apstraktnim, tim prije što on nije imao ni kakvo iskustvo rada s (ili u) njima. No, Derrida je u svom čuvenom djelu *Arhivska groznica*,⁴⁵ koje je izašlo sredinom 1990-ih, odveo razmišljanja o arhivima u pravcu koji se možda na prvu čini kao zbunjujući i pesimističan kad je u pitanju arhivska struka, ali koji je zapravo poslužio kao ishodište mnogim istraživačima da bi razvili vlastite koncepte arhiva. Derrida je smatrao da je pojam arhiv suviše nejasan i teško odrediv. U njegovu je tumačenju krenuo od korijena riječi ili od samog početka. *Arkhe* znači upravo to – početak, ali znači i zapovijed. To je pojam koji povezuje dva principa: prirodni i povijesni, ali je jednako tako povezan i sa zakonom. Za Derridu koncept arhiva upravo čuva sjećanje na arkhē, odnosno na *arkheion*, što znači kuća, rezidencija arhona – onih koji zapovijedaju i imaju moć u svojim rukama. To su osobe u čijim su kućama dokumenti nastajali, oni su ih čuvali, ali su imali i ekskluzivno pravo njihova tumačenja. Upravo takva kuća predstavljala je svojevrсни portal od privatnog do javnog, ali Derrida upozorava na to da taj prolaz nije ujedno nužno morao predstavljati put od tajnog do nečega što nije tajno.⁴⁶

Dio Derridina učenja o arhivu koji je možda pojedinim autorima suviše kontradiktoran da bi bio prihvaćen je onaj koji otkriva aporiju arhiva: “Zapamti: pamćenje nije moguće bez arhiva! Zapamti: pamćenje je moguće jedino bez arhiva.”⁴⁷

---

⁴⁵ J. Derrida, *Archive Fever*.

⁴⁶ Isto, 9-10.

⁴⁷ Citirano prema Dragan Kujundžić, *Arhigrafijska: arhiv i pamćenje kod Freuda i Derride*, u: *Glas i pismo – Žak Derrida u odjecima*, prir. Petar Bojanić, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd 2005, 229.

Tu Derridino promišljanje postaje na izvjestan način pesimistično, jer zadatak i očekivanje društva i jeste sam proces arhiviranja, dok bi se istovremeno od toga trebalo odustati u namjeri da se omogući drugi važan proces – proces pamćenja. Derrida smatra da arhivska groznica, na koncu, naginje k samom zlu.⁴⁸ Ne samo u *Arhivskoj groznici* nego i u svom djelu *Razglednice* Derrida upućuje na aporiju arhiva: arhiv jeste mjesto prezervacije i transmisije značenja, ali baš zbog arhiva *ništa* ne stiže na svoju krajnju destinaciju.⁴⁹

Derridi se zamjera preopterećenost tekstom, odnosno smatra se da Derrida daje prednost pisanju i napisanom u odnosu na druge forme arhivskih podataka, što je u vrijeme razvoja digitalne tehnologije problematično s obzirom na to da danas prosječan korisnik interneta ima pristup obilju podataka, dok istovremeno proizvodi i pohranjuje podatke o vlastitom životu (ne samo u tekstualnom obliku).⁵⁰ Teško da bi se arhivisti mogli složiti da isključivo tekstovi čine suštinu njihova profesionalnog angažmana, tim prije što arhivi ne čuvaju samo pisanu građu nego i filmove, fotografije, karte i sl.⁵¹ Pa ipak, pojedini autori se slažu da je Derrida ostavio značajan trag u promišljanju arhiva ukazujući na potrebu

---

⁴⁸ Isto, 229-230.

⁴⁹ Brien Brothman, *The Limits of Limits: Derridean Deconstruction and the Archival Institution*, *Archivaria*, 36, 1993, 211.

⁵⁰ Nasrullah Mambrol, *Analysis of Derrida's Archive Fever*, *Literariness.org*, 19. 2. 2018.

⁵¹ A pored arhiva postoje i drugačiji sustavi prenošenja znanja, iskustva i tradicije. Npr. ples, pokret, pjevanje autorica Diana Taylor naziva repertoarom i smatra ga neizostavnim dijelom u kulturi sjećanja, kao drugu polovicu arhiva. Za razliku od arhiva, repertoar je često prognan u zaborav. Diana Taylor, *The archive and the repertoire – cultural memory and performance in the Americas*, Duke University Press, 2003, 20-22.

njegove dekonstrukcije.⁵² Ann L. Stoler smatra da je važno upravo to kako je Derrida raspravljao o upotrebi arhiva, iako njihove usluge nikada nije koristio. Smatra da je ostavio bogato naslijeđe – pristupiti arhivu kao mjestu zapovijedi, mjestu čiji su čuvari (arhoni) nekoć imali autoritet interpretacije pohranjenog i sačuvanog.⁵³ Osim toga, ista autorica na drugom mjestu ističe zbog čega bismo i danas trebali biti zahvalni Derridinoj kontemplaciji nad arhivom – upravo je Derrida ustvrdio da pitanje arhiva nije pitanje prošlosti, nego pitanje budućnosti. Arhivi su svojevrsno obećanje za budućnost.⁵⁴ Kujundžić ukazuje na to da i na ovom mjestu u percepciji arhiva postoji aporija: koja je njihova sudbina? Mnogi bi pomislili da je ona neizvjesna, da bi mogli nestati, ali Derrida smatra da arhiv uistinu utječe na sopstveno brisanje, ali ujedno ostavlja i tragove koji u sebi nose obećanje budućnosti. Na koncu, možda paradoksalno, na Sveučilištu Kalifornija (Irvine) upravo postoji Arhiv Jacquesa Derride.⁵⁵

Prethodno analizirani posmodernistički pristupi arhivskoj praksi i arhivima nisu nužno pozitivno recipirani u

---

⁵² B. Brothman, *The Limits of Limits*, 207-208.

⁵³ Ann L. Stoler, *Archiving Praxis: For Palestine and Beyond*, *Critical Inquiry*, 48(3), 2022, 579. Upravo zbog svega toga, valja naglasiti da su arhivi nekada i mjesta amnezije i prešućivanja, na što je također ukazivao Derrida, jer su neke priče privilegirane, a neke nisu. Caroline Brown, *Memory, identity and the archival paradigm: introduction to the special issue*, *Archival Science*, 13, 2013, 86.

⁵⁴ Ann L. Stoler, *On Archiving as Dissensus*, *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 38(1), 2018, 50. Ovdje treba naglasiti da su i pojedini arhivisti, još 1980-ih, smatrali da su arhivi institucije u kojima se naglasak treba staviti na budućnost uz nužno otvaranje prema javnosti. David B. Gracy II, *Is There a Future in the Use of Archives?*, *Archivaria*, 24, 1987, 3.

⁵⁵ D. Kujundžić, *Arhigrafija*, 230-233.

akademskim zajednicama povjesničara i arhivista, no ima i onih koji su smatrali da upravo nova viđenja i interpretacije arhiva trebaju dati impetus i arhivistima i povjesničarima da o arhivu promišljaju na drugačije načine. Arhivisti su se posebno 1990-ih⁵⁶ posvetili analizi postmodernističkih ideja.⁵⁷ Može se reći da su arhivisti tada napustili tzv. intelektualni izolacionizam te su se otvorili ka upijanju saznanja iz drugih znanstvenih disciplina. Istovremeno, njihovo otvaranje ka drugim disciplinama poklopilo se s jednim drugim trendom u to vrijeme – trendom u kojem su, pored povjesničara, arhivima bili privučeni i sociolozi, antropolozi, etnolozi i umjetnici. Rezultat svih tih *otvaranja* jeste stvaranje novih poimanja i definicija arhiva.⁵⁸ Jedan od postmodernistički orijentiranih arhivista, čiji su tekstovi referentni i utjecajni, bio je i Terry Cook. On je jedan od najznačajnijih teoretičara arhivistike s kraja 20. i početka 21. stoljeća kojemu su postmodernistička gledišta na arhiv postala bliska upravo preko

---

⁵⁶ Kod povjesničara je otvaranje k ideji drugačije interpretacije arhiva primjetno i 80-ih godina, kada su Natali Zemon Davis i Arlette Farge ukazale na to da arhivi nisu mjesta objektivnih činjenica o prošlosti. Markus Friedrich, *Die Geburt des Archivs: Eine Wissensgeschichte*, Oldenbourg Verlag, München 2013, 21. Na problem toga što arhivi nude ukazao je i Carl Ginzburg još početkom 80-ih u svojoj čuvenoj knjizi *Sir i crvi: Kozmos jednog mlinara iz 16. stoljeća*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb 1989, 7-22.

⁵⁷ Pregled napisanih najvažnijih članaka daje Tom Nesmith, Seeing Archives: Postmodernism and the Changing Intellectual Place of Archives, *The American Archivist*, 65, 2002, 25.

⁵⁸ J. Ivanović, *Koncepti provenijencije dokumenata u arhivskoj teoriji*, 4. Na ovom mjestu potrebno je naglasiti kako je upravo Brien Bothman, analizirajući tekstove zbornika radova *Reading the Archive*, zaključio kako se u datom zborniku pojam arhiv nekada rasteže do neprepoznatljivosti (za arhiviste). Arhiv se tu pojavljuje kao znak, tekst, zapis, institucija, diskurs itd. B. Brothman, *The Limits of Limits*, 208.

Derride i njegove *Arhivske groznice*.⁵⁹ On je smatrao da se utjecaj postmodernizma na arhivistiku ogleda u različitim poljima arhivske prakse: transparentnost arhiva, odgovornost arhivista, opis i vrednovanje arhivske građe.⁶⁰

Na ovom mjestu dat ćemo hronološki presjek osnovnih ideja koje je zagovarao Cook na prijelomu 20. i 21. stoljeća, a koje su danas neizostavne u radovima drugih istraživača koji se bave pitanjima arhiva. Cook je smatrao da je postmoderno doba ukazalo na važnost ozbiljnog razmatranja pitanja šta je vrijedno sjećanja.⁶¹ Kao i mnogi drugi autori, i on je bio nadahnut idejom francuskog medieviste Le Goffa koji je ustvrdio da su u prošlosti samo oni koji su imali moć određivali ko će govoriti, a ko biti utišan, kako u svakodnevnom životu,

---

⁵⁹ Važnost ovog djela ističe u svom tekstu *Archival Science and Postmodernism: New Formulations for Old Concepts*, *Archival Science*, 1(1), 2000, 3-24. Vraća mu se i jedanaest godina kasnije kada navodi da je upravo prijevod Derridine *Arhivske groznice* na engleski jezik (1996) uveo postmoderne obrat u arhivistiku. Terry Cook, *The Archive(s) Is a Foreign Country: Historians, Archivists, and the Changing Archival Landscape*, *The American Archivist*, 74, 2011, 613.

⁶⁰ Više o tome pogledati Ljiljana Dožić, Teri Kuk i postmoderno shvaćanje arhiva sa osvrtom na arhivistiku u Srbiji, *ArhOL, Arhivistika On Line*. Usp. Marijan Bosnar, In memoriam. Terry Cook (1947–2014), *Arhivski vjesnik*, 57(1), 2014, 481-482.

⁶¹ O tome koliko je praksa izlučivanja dokumenata odgovoran posao jer nužno znači i destrukciju i utišavanje određenih glasova govori i sljedeći paradoks – većina dokumenata iz fatimidskog perioda u Egiptu potječe s tavana srednjovjekovne sinagoge. Ovi dokumenti su bili označeni kao “mrtvi spisi” i iz nekog razloga nisu više smatrani važnim. Da su kojim slučajem ostali arhivirani u nekim zvaničnim institucijama koje nisu preživjele razne izazove srednjovjekovne i kasnije povijesti, ni ovi dokumenti danas ne bi bili dostupni istraživačima. Marina Rustow, *The Lost Archive. Traces of a Caliphate in a Cairo Synagogue*, Princeton University Press, Princeton / Oxford 2020, 1-2.

tako i u arhivskim vrelima.⁶² Tako su mnogi bivali isključeni iz društvenog sjećanja. U tom smislu, Cook ističe kako bi se i arhivisti trebali upitati ko bi trebao biti priznat u njihovim “kućama sjećanja”. Također, smatrao je da se arhivisti ne trebaju baviti samim arhivskim zapisima, nego kreativnim činom koji stoji iza njih. U fokusu nikako ne bi smio biti fizički dokument, nego njegova svrha i namjena, proces stvaranja i kontekst nastanka.⁶³

Cook je u više navrata naglašavao kako dolazi do promjene arhivske paradigme, čega arhivisti trebaju biti svjesni. To se najprije ogleda u stavu prema dokumentima, na koje se više ne bi trebalo gledati kao na statične fizičke objekte, nego kao na dinamične virtualne koncepte; također, ne bi ih se smjelo smatrati pasivnim administrativnim produktima, nego vrlo aktivnim faktorima u stvaranju društvenog sjećanja.⁶⁴ Jednako tako, ni arhivisti nisu pasivni čuvari arhivskog bogatstva, već su aktivni faktori koji također učestvuju u oblikovanju kulture sjećanja.⁶⁵ Osim toga, Cook je smatrao da bi arhivisti

---

⁶² U tom smislu, dokument nije objektivni i naivni sirovi materijal, nego izražava moć društva u prošlosti nad sjećanjem i budućnosti: dokument je ono što ostaje. Jacques Le Goff, *History and Memory*, Columbia University Press, New York 1992, xvii.

⁶³ Terry Cook, What is Past is Prologue: A History of Archival Ideas Since 1898, and the Future Paradigm Shift, *Archivaria*, 43, 1997, 18-19, 47-48.

⁶⁴ Terry Cook, Archival Science. Dostupno na mybestdocs.com (20. 5. 2023).

⁶⁵ Istu ideju iznosi i nekoliko godina kasnije u članku Evidence, memory, identity, and community: four shifting archival paradigms, *Archival Science*, 13, 2013, 110. Andrej Rodinis ukazuje na upozorenje koje je bosanskohercegovački arhivist Kasim Isović iznio u jednom referatu 1960-ih godina, a koje se tiče profila arhivista. Naime, Isović je tom prilikom naglasio da bi “činovnički tip arhivskog radnika” predstavljao jako uske okvire za razvijanje aktivnosti arhivista. Budući da

neprestano trebali raditi na razvoju arhivske teorije i metodologije. Također, smatrao je da arhivi pripadaju građanima i da je to koncept koji bi trebali osvijestiti i arhivisti.⁶⁶

Kao povjesničar, Cook je ukazivao na nužnost promjene povijesne paradigme u izučavanju prošlosti u odnosu povjesničara prema arhivskim izvorima. Pozivao je povjesničare da svoj rad ne svedu na puko dokumentiranje prošlih događaja, nego da postanu interpretatori “teksta kao (skupa) semiotičkih znakova skrivenih značenja”. U tom smislu, smatrao je da je doprinos postmodernizma u razbijanju metanarativa te odbijanju da se ljudsko iskustvo predstavi na monolitan način.⁶⁷ Upravo su arhivi, smatra Cook, doprinijeli stvaranju metanarativa, odnosno postali su mjesta sjećanja za one koje se smatralo važnima te se arhivisti trebaju značajnije angažirati i zapitati koga isključuju iz sjećanja te da li su utišani glasovi Drugih.⁶⁸ U arhivu se ne može naći Istina, već mnoge istine, glasovi, perspektive, priče.⁶⁹

Ideji da je iz arhiva nužno *neko* (pojedinci i skupine, npr. žene) izostavljen vraćao se i u radovima koji su nastali pred njegovu smrt. On ukazuje na to da je izostavljanje nekada rađeno nesvjesno i da bi se moglo posmatrati kao čin nemara, dok je u pojedinim slučajevima sigurno činjeno potpuno

---

Isović nije pojasnio šta se podrazumijeva pod činovničkim tipom arhiviste, Rodinis se pita nije li to upravo onaj arhivist koji ne posjeduje istraživačke perspektive i samo pasivno čeka korisnike. Andrej Rodinis, *Između činovnika i znanstvenika: profil arhivista u Bosni i Hercegovini*, *Atlanti*, 23, 2013, 178, 180.

⁶⁶ Terry Cook, *Archival Science*, mybestdocs.com.

⁶⁷ Terry Cook, *Fashionable Nonsense or Professional Rebirth: Postmodernism and the Practice of Archives*, *Archivaria*, 51, 2001, 16-17.

⁶⁸ Isto, 27, 30-31.

⁶⁹ T. Cook, *Evidence, memory, identity, and community*, 110.

svjesno i upravo s namjerom da se nekoga isključi. Posljedice isključivanja su dalekosežne, jer pojedinac ili skupina koji se ne mogu naći u arhivskim zapisima ostaju i izvan povijesti. U tom smislu slaže se s Verneom Harrisom, koji navodi da je arhiviranje u osnovi politički čin.⁷⁰ Zapravo se Cook borio protiv dugo vremena podržavane ideje, čiji je tvorac ugledni britanski arhivist Charles Hilary Jenkinson,⁷¹ da je vrednovanje građe nearhivistički čin. Za Cooka takav koncept jednostavno nije bio prihvatljiv. Smatrao je da arhivisti ne samo da stvaraju arhive nego su i sustvaratelji arhivskih zapisa. Također, Cook je smatrao da se arhivisti trebaju usprotiviti slici objektivnog i neutralnog arhivista, pozivajući se na važan tekst Hansa Boomsa iz 1971. godine, u kojem je ovaj autor ustvrdio, još prije Derridina *uplitanja* u svijet arhiva, da su sva vrednovanja (građe) u biti društveno uvjetovana i subjektivna.⁷²

Cook je dao doprinos razbijanju mita da je arhiv zapravo *sluga* povjesničara. Arhivisti su se u prošlosti često vodili arhivskim trendovima u historiografiji kada su vrednovali

---

⁷⁰ Terry Cook, "Mi smo ono što čuvamo, čuvamo ono što jesmo": Prošlost, sadašnjost i budućnost arhivističkog vrednovanja, *Arhivski vjesnik*, 56, 2013, 11.

⁷¹ Rođen je u Londonu 1882. godine. Studirao je klasične jezike i povijest. Karijeru je započeo 1906. godine u PRO državnom arhivu, gdje je djelovao punih 50 godina. Robert Stepień, Sir Charles Hilary Jenkinson. The Academic Profile of the Father of British Archival Science, *Res Historica* 48, 2019, 277. Pogledati i *International Biographical Directory of National Archivists, Documentalists and Librarians*, ur. J. M. Wilhite et al., London 2000.

⁷² T. Cook, "Mi smo ono što čuvamo, čuvamo ono što jesmo", 11-12. Preporučujemo i tekst Hansa Boomsa koji je dostupan i u engleskoj verziji Society and the Formation of a Documentary Heritage: Issues in the Appraisal of Archival Sources, *Archivaria*, 24, 1987, 69-107.

građu. Međutim, ponovo inspirirani Hansom Boomsom, počeli su razvijati ideju da je arhiv puno više od kuće za povjesničare. Istraživači drugih profila i profesija sve su više počeli koristiti arhivska vrela u svojim istraživanjima, da bi se na početku 21. stoljeća došlo do ideje da arhiv pripada cijelom društvu te da arhivist toga treba biti svjestan prilikom vrednovanja građe – proces vrednovanja bi trebao voditi uspostavi tzv. sveobuhvatnog arhiva, koji u potpunosti zrcali društvo u kojem je nastao. Dakle, arhivist bi trebao vršiti vrednovanje na temelju “istraživanja, analiziranja i procjenjivanja društvene funkcionalnosti i aktivnosti na relaciji građanin – država”, dok bi u narednoj fazi, nada se Cook, arhivist funkciju vrednovanja trebao dijeliti s građanima.⁷³ U konačnici, dvije su važne spoznaje proizašle iz prakse arhivističkog *koketiranja* s postmodernizmom: jedna je da arhiv može predstavljati simbole moći i discipline, da nije nužno samo mjesto sjećanja nego i mjesto zaborava te da nije *objektivni svjedok prošlosti*. Na pitanje objektivnosti nadovezuje se druga važna spoznaja, a to je ona koja arhivski dokument više ne doživljava kao završenu i zaključenu priču, nego kao fluidnu supstancu koja se prilagođava obliku posude, drugim riječima rečeno, u svakoj novoj interakciji i interpretaciji dokument poprima novo značenje.⁷⁴

Posljednja ideja Terryja Cooka na koju želimo skrenuti pažnju, a koja je iznimno važna za ovu knjigu budući da je pišu skupa jedna povjesničarka i jedna arhivistkinja, jeste ideja o odnosu povjesničara i arhivista. Cook smatra da to pitanje nije bilo dovoljno problematizirano i istraženo, što je u konačnici dovelo do udaljavanja između ove dvije struke.

---

⁷³ T. Cook, “Mi smo ono što čuvamo, čuvamo ono što jesmo”, 16-20.

⁷⁴ J. Ivanović, *Koncepti provenijencije dokumenata u arhivskoj teoriji*, 12, 28.

On vjeruje kako su arhivi vremenom postali strana zemlja za povjesničare koju ovi posjećuju više kao turisti, bez posebnog interesovanja za posao koji obavljaju arhivisti, a ranije smo navele kako je on zagovarao ideju da upravo arhivisti jesu aktivni tvorci društvenog sjećanja (ili zaborava). Upravo činjenica da arhivisti rade na izlučivanju građe trebala bi ponukati povjesničare da se više zainteresiraju za njihov rad. Za takav odnos podjednako krivi i povjesničare i arhiviste: povjesničari su, sa svoje strane, marginalizirali arhiviste, dok su arhivisti bili i više nego zadovoljni svojom pasivnom ulogom “čuvara prošlosti”.⁷⁵ Na ovom mjestu Cook je ponovo ukazao na važnost pisanja francuskog povjesničara Jacquesa Le Goffa, koji je smatrao da sami arhivi trebaju postati dio povijesnih istraživanja, ali ne kao repozitoriji, nego kao predmeti (subjekti) istraživanja.⁷⁶ Time je otvoreno vrlo važno pitanje postojanja jednog novog koncepta koji je sustavno razvijan posljednjih decenija 20. i početkom 21. stoljeća, a to je koncept tzv. arhivskog obrata.

Do ovog obrata došlo je posljednjih decenija 20. stoljeća u humanističkim i društvenim disciplinama, a poklopio se s pola stoljeća trajanja drugih obrata poput onoga lingvističkoga i kulturalnoga.⁷⁷

Koncept arhivskog obrata u kojem, najkraće rečeno, arhiv prestaje biti kuća u koju su pohranjeni tragovi prošlosti i pretvara se u predmet istrage, razvijen je najviše zahvaljujući

---

⁷⁵ T. Cook, *The Archive(s) Is a Foreign Country*, 601, 605-615.

⁷⁶ Isto, 621.

⁷⁷ D. Marshall, Z. Tortorici, *(Re)Turning to the Queer Archives*, 1. Iako mnogi autori ističu da je Derridina *Arhivska groznica* dala impetus arhivskom obratu, Ann Stoler s pravom naglašava da je do izdavanja *Arhivske groznice* arhivski obrat već bio završen. A. L. Stoler, *Along the Archival Grain*, 44.

postkolonijalnim studijama i istraživanjima unutar kolonijalnih arhiva. Pomalo paradoksalno, iako Michel Foucault nije obraćao pažnju na imperijalizam i kolonijalizam u svojim studijama poput *Historije seksualnosti*,⁷⁸ on je ipak bio polazište za mnoge istraživače koji su se bavili (post)kolonijalnim povijestima. Ali su i kolonijalni arhivi pokrenuli čitav set pitanja o kojima su promišljali povjesničari, antropolozi, polaznici feminističkih i gender studija i sl.⁷⁹ Za Ann L. Stoler arhivi predstavljaju “nadmoćnu tehnologiju” imperijalnih sila 19. stoljeća. Kolonijalni arhivi su za nju poprečni presjek

---

⁷⁸ Kako navodi Ann Laura Stoler, Foucaultova diskurzivna konstrukcija režima moći podstakla ju je da istraži produkciju kolonijalnih diskursa i njihove efekte. Mada je Foucault vrlo temeljito obradio pitanje seksualnosti u Zapadnoj Europi u 19. stoljeću, nije se pokušao baviti sličnim pitanjima u kolonijalnom kontekstu, iako je upravo 19. stoljeće donijelo novi imperijalni zamah europskih sila. Stoler kreće od toga da je diskursni menadžment seksualnih praksi kolonizatora i koloniziranoga bio ključan za kolonijalni poredak stvari. Ann Laura Stoler, *Race and the Education of Desire: Foucault's History of Sexuality and the Colonial Order of Things*, Duke University Press, Durham / London 1995, VIII, 1, 4. Claire Cosquer navodi kako je pomalo neočekivano od Foucaulta što nije posvetio pažnju kolonijalizmu i imperijalizmu u svojim tekstovima s obzirom na to da je živio u vrijeme anticolonijalnih pokreta. Osim toga, pisao je o centrima moći u Europi u 19. stoljeću zanemarujući njihovu ovisnost o ekonomiji kolonija. Iako su spona kapitalizma, rasizma i kolonijalizma čvrste, kod Foucaulta je ovo posljednje izostalo. Claire Cosquer, *Alterin absence: From race to empire in readings of Foucault*, *Foucault Studies*, 26, 2019, 3, 11.

⁷⁹ Stoler navodi da su povjesničari dugo vremena arhive posmatrali kao repozitorije dokumenata koji svjedoče o prošlosti, dok su za kulturalne teoretičare oni uvijek bili metafora ili simbol nečega (moći i sl.). No i ona priznaje da su se stvari promijenile te da su povjesničari i arhivisti počeli drugačije posmatrati arhive, što je u historiografskom smislu iznjedrilo nevjerojatna ostvarenja iza kojih stoje imena poput Carla Ginzburga i Natali Zemon Davis. A. L. Stoler, *Along the Archival Grain*, 45-46.

osporenog znanja, državni spomenici koji učestvuju u produkciji znanja. Stoler upozorava na to da je u kulturnoj teoriji arhiv pojam koji se piše velikim A i strogo je figurativan, jer ne mora nužno predstavljati mjesto ili skupinu dokumenata, nego može značiti i podrazumijevati korpus selektivnih sakupljanja i zaboravljanja.⁸⁰ Budući da su kolonijalni arhivi produkti državnih mašinerija, oni se ne smiju čitati nikako drugačije osim *against their grain*. Kolonijalni arhivi sigurno su brisali činjenice o podjarmljivanju kolonija, a takvih prešućivanja ima još. Zapravo je za Stoler najveći problem uvjerenje istraživača/ice da zna s kakvim dokumentima radi, da ih pozna, jer to umanjuje njegove/njene analitičke sposobnosti.⁸¹

Razradu spomenutih ideja Ann Laura Stoler donosi u svojoj vrlo utjecajnoj knjizi *Along the Archival Grain. Thinking through Colonial Ontologies*, koja je objavljena 2009. godine i koja je podstakla širenje koncepta arhivskog obrata i van postkolonijalnih studija, u polja feminističke teorije, *queer* studija, umjetnosti i *povijesti odozdo*. Za nju dokumenti iz holandske kolonijalne zaostavštine⁸² kojom se bavila nisu tek podloga za pričanje kolonijalne povijesti nego i samostalni entiteti čiji put nastanka i kretanja do arhiva i kroz arhiv ona rado prati. Dokumente ne smijemo shvatiti kao “mrtve

---

⁸⁰ A. L. Stoler, *Colonial Archives*, 87, 90, 94.

⁸¹ Isto, 98-100.

⁸² Zapravo Stoler ne vjeruje u sintagmu kolonijalna baština / zaostavština iz prostog razloga što takva sintagma zamagljuje veze kolonijalne prošlosti i postkolonijalne sadašnjosti. Za Stoler imperijalizam nije stvar prošlosti. Ann Laura Stoler, Introduction “The Rot Remains”: From Ruins to Ruination, u: *Imperial Debris: On Ruins and Ruination* ur. Ann Laura Stoler, Duke University Press, Durham / London 2013, 8. Mi smatramo da u bosanskohercegovačkom kontekstu kolonijalna prošlost samo djelimično utječe na trenutna društveno-politička gibanja te ovu sintagmu ne smatramo problematičnom.

stvari” jednom kada su oni već napisani. Dapače, to je materijal koji uvijek iznova može biti reaktiviran kako bi služio novim upravljačkim strategijama.⁸³

A tu je i problem izostavljanja pojedinaca i grupa iz kolonijalne prošlosti. Ponekad je prepreka u samoj građi (bilo da se radi o tome mogu li se u njoj naći informacije ili na koji je način sređena, tj. koliko je dostupna), no kod pojedinih tema zapisi u arhivima postoje, ali nisu privlačili pažnju istraživača/ica. Arhiv je često netransparentan i put do dokumenata može biti zbunjujući i tražiti dosta strpljenja: treba shvatiti put dokumenata u arhivu, kako su jedni povezani s drugima i kako su uopće nastajali.⁸⁴ Zbog toga Stoler knjigu posvećuje istraživanju kolonijalnog poretka koji je viđen kroz arhivski materijal, ali u smislu da ona prati stil pisanja dokumenata, ponavljanja u njima,⁸⁵ kategorije povjerljivosti i klasifikacije i sl. U tom smislu, njoj je važno arhiviranje kao proces, a ne arhiv kao repozitorij. Shvatiti šta znači i šta čini arhiv predstavlja put k shvaćanju djelovanja institucija kojima on služi, jer je još Max Weber ukazivao na to da su prava sjedišta moći u modernim državama upravo bili uredi.⁸⁶

Kao i Terry Cook, Stoler upozorava na to da arhivi nisu mjesta na kojima se čuvaju vrela koja svjedoče o određenim (prihvatljivim) istinama, posebno to nisu kolonijalni arhivi.

---

⁸³ A. L. Stoler, *Along the Archival Grain*, 1-3.

⁸⁴ Stoler vrlo detaljno navodi svoje iskustvo istraživanja u Nacionalnom arhivu u Hagu i prepreka na koje je nailazila radeći na različitim fondovima. A. L. Stoler, *Along the Archival Grain*, 5-12.

⁸⁵ U arhivskim vrelima neki se pojmovi, sintagme i čitave rečenice ponavljaju. Osim toga, u dokumentima susrećemo i “prazne fraze” te razne klišeje (najčešće rasne kada govorimo o europskim kolonijalnim arhivima).

⁸⁶ A. L. Stoler, *Along the Archival Grain*, 20, 25, 29.

Nova istraživanja trebala bi propitivati principe produciranja kolonijalnog znanja i izostavljanja određenih povijesti iz historiografije. Dakle, moramo biti svjesni činjenice da su i arhivi bili korišteni u svrhu proizvodnje kanoniziranog znanja, te se zato kolonijalna građa treba čitati “uz dlaku”, odnosno suprotno namjerama koje su imali graditelji imperije i imperijalne povijesti. Izazov je čitati izvore ne na način kako bi kolonijalna uprava to željela, nego ih zapravo izvrnuti naopačke.⁸⁷

Budući da se Ann Stoler dosta bavila pitanjem kolonijalne prošlosti i postkolonijalne sadašnjosti, njihovih ne nužno lako uočljivih veza, ona je ujedno isticala koji faktori tome doprinose, a jedan od njih je sigurno i kolonijalni arhiv koji istraživače uporno privlači na svoje ispisane odrednice kolonijalnog, odnosno onoga što to nije ili više ne bi moglo tako biti shvatano. Dio sjećanja sustavno se glorificira, dok ima i onih koja ostaju zamagljena, gotovo cenzurirana. Zbog toga je njen primarni cilj istražiti tzv. blokirane povijesti. I na ovom mjestu ostaje vjerna ideji da ne treba pratiti dominantna, dodale bismo uobičajena čitanja arhiva. Time je ona na tragu Foucaultove genealogije kao metodološkog alata, koja istraživaču omogućava da uroni u potisnuta i marginalizirana znanja te da ih izroni na površinu.⁸⁸ Tome ostaje vjerna i kasnije, s tim što na nešto drugačiji način izražava tu potrebu alternativnog pristupa arhivima. Pozivajući se na francusku povjesničarku Arlette Farge, Stoler insistira na tome da ne smijemo upasti u zamku i vjerovati kako je arhiv lako čitati, jer upravo kada nam se

---

⁸⁷ Isto, 32, 41, 47.

⁸⁸ Ann Laura Stoler, *Imperial Durabilities in Our Times*, Duke University Press, Durham / London 2016, 5, 10-14, 23.

čini da arhiv lako daje pristup onome što se od njega očekuje, posao postaje zapravo još zahtjevniji. S arhivom se ne treba saživjeti, nego mu u startu treba pristupiti kao potencijalnom znanju koje se ne usvaja tek tako. Dapače, to je znanje koje se treba na neki način ispremetati, preokrenuti. Zbog toga ona smatra da nam je potrebna nova arhivska groznica, ali ovaj put ne definirana na način kako je to činio Derrida.⁸⁹ Za početak, suprotno Derridi, koji je vjerovao da se arhivska vrela nalaze u *mute* modu, dokumente treba posmatrati kao *spavače* sve dok se s njima ne uspostavi novi odnos,⁹⁰ a *takvih odnosa može biti nebrojeno* (op. A. K. i S. B.).

Arhivski obrat imao je solidan odjek u humanističkim disciplinama, pa i u povijesti. Upravo je taj koncept doprinio snažnijem ne samo istraživanju povijesti arhiva nego i analizi političkih strategija koje su stajale iza produkcije dokumenata koje je trebalo pohraniti. Kasni srednji i rani novi vijek promijenili su upravnu paradigmu europskih monarhija čija se birokracija umnožila, a svijest o važnosti pohrane produciranog administrativnog materijala ojačala. Upravo tada nastaju arhivi centralne uprave diljem Europe, a monarhije, od kojih neke s vrlo izazovnim rascjepkanim teritorijama kojima je trebalo upravljati, po prvi put počinju stvarati neku vrstu zajedničke arhivske politike. Dakako, oni su i tada, kao i od Derridinih početaka, predstavljali centre moći, ali i sredstvo ucjene, odnosno pritiska koji je centralna vlast nastojala vršiti na lokalne elite preko sustavnih istraga o feudalnim posjedima.⁹¹

---

⁸⁹ A. L. Stoler, *On Archiving as Dissensus*, 46.

⁹⁰ A. L. Stoler, *Archiving Praxis*, 579.

⁹¹ Alessandro Silvestri, *Archives of the Mediterranean: Governance, and Record-Keeping in the Crown of Aragon in the Long Fifteenth Century*, *European History Quarterly*, 46(3), 2016, 435-438.

No nisu jedino povjesničari i etnolozi odlučili promijeniti pristup arhivima i drugačije ih promišljati. Širok je spektar istraživača koji se bave poviješću i kulturom nekada koloniziranih zemalja s pretežno nebjelačkim stanovništvom, a koji su arhivski obrat dočekali s velikom nadom da će se priče lokalnih, nekada koloniziranih zajednica sada konačno moći čuti ili će im biti pružena prilika da budu ispričane na drugačiji način. Poput Stoler, i drugi istraživači zastupaju stav da se ne treba baviti samo kolonijalnom prošlošću pojedinih zemalja nego da se treba osvrnuti i na ruševine (stvarne i zamišljene) koje je kolonijalna vlast ostavila iza sebe, kao i na njene efekte u društvima koja su se susretala s postkolonijalnim nedaćama. Npr. Karibi su nakon stjecanja neovisnosti doživjeli nagli porast stope kriminaliteta te se neke autorice i autori zalažu za formiranje nove vrste arhiva – u karipskom slučaju, arhiva nasilja.⁹²

Također, arhivski obrat otvorio je vrata raspravi u kojem odnosu stoje arhivi, dakle oficijelni repozitoriji iza kojih obično stoje država i institucije i ono što je narodno sjećanje, sadržano u plesu, pjesmi, pričama i sl. Je li prevaziđeno mišljenje da pisanje proizvodi povijesnu svijest, kako je nekoć tvrdio J. Le Goff, dok usmena tradicija može jedino proizvesti mitsko?⁹³ Vjerovanje da sve što potječe iz usmene

⁹² Deborah A. Thomas, *Caribbean Studies, Archive Building, and the Problem of Violence*, *Small Axe*, 17(2), 2013, 33-38.

⁹³ O ovome pogledati više J. Le Goff, *History and Memory*, 58-68. Dakako, Le Goff je bio svjestan manjkavosti dokumenata, ali i na ovom mjestu moramo potcrtati još jednom da ne smijemo zaboraviti da dokumenti nisu puki prozori u prošlost, nego diskursivne realnosti za sebe. D. Scott, *On the Archeologies of Black Memory*, VIII. Također, različiti izvještaji, koje često pronalazimo u arhivskim depoima i koristimo u pisanju povijesti, često su sastavljale osobe koje događajima o kojima izvještavaju uopće nisu svjedočile. Birokratija je naučila da se oslanja

tradicije nije vrijedno čuvanja bilo je posebno pogubno u kolonijalnim kontekstima, gdje su autohtone kulture i njihov način očuvanja povijesti sustavno izostavljani, pa je arhiv predstavljan kao nešto postojano i dosljedno, istinito, neposredovano i moderno, dok su se usmene tradicije različitih zajednica odbacivale ili marginizirale kao antipod svemu arhivskom.⁹⁴

Autorice koje su se, podstaknute tekstovima Ann Stoler, bavile pitanjem “manje važnih tema” u kolonijalnim povijestima, poput seksualnosti, prigrlile su arhivski obrat jer se seksualnost obično nije mogla čitati unutar kolonijalnog arhiva, ili je to bar bio opći stav. Anjali Arondekar istražuje kako je seksualnost učinjena vidljivom u arhivu upravo zahvaljujući nekonvencionalnom čitanju dokumenata. Pažnju također treba usmjeriti na sam proces arhiviranja. Ona upozorava na to da je kolonijalni arhiv najprazniji onda kada je najpuniji. Šta time želi reći? Upravo bogatstvo arhiva može istraživača navesti na krivi trag, odnosno da svoju pažnju disperzira na različite teme ili da u svojoj potrazi luta zahvaljujući obilju materijala, što može zvučati paradoksalno. Arondekar upozorava i na veo tajnosti kojim su bili prekriveni arhivi u Indiji, koji su otvoreni za javnost tek 1947. godine,⁹⁵

---

na pouzdanost onih koji zapise sačinjavaju i čuvaju. Heather MacNeil, *Trusting Records in a Postmodern World*, *Archivaria*, 51, 2001, 41.

⁹⁴ D. Taylor, *The archive and the repertoire*, 21-22, 34.

⁹⁵ Ovdje vidimo poveznicu s Bosnom i Hercegovinom. Iako je arhivska građa bila dostupna pojedinim istraživačima, sve do iza Drugog svjetskog rata nije postojao arhiv kao zvanična institucija. Osnovan je tek krajem 1947. godine i od tada se građa koja se odnosi na austrougarski period mogla sustavno istraživati u skladu s nivoom njene obradenosti. Zakon o arhivima Bosne i Hercegovine donesen je tek 1962. godine. *Vodič Arhiva Bosne i Hercegovine*, Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1987, 17.

stjecanjem neovisnosti. I to su dva problema vezana za ovakvu vrstu arhiva: nedostupnost i izostavljanje zapisa o ljudima i procesima koji nisu odgovarali kolonijalnoj vlasti. Mada, to ne bi trebala biti prepreka u istraživanju, jer odsustvo nečega iz arhivskih vrela treba proizvesti istraživačku kreativnost i iznalaženje novih metodoloških alata, ali bi trebalo iznjedruti i novu hermeneutiku. U konačnici, Arondekar poziva na radikalnu interpretaciju arhiva.⁹⁶

Za razliku od nje, a vezano za indijski kolonijalni kontekst, Antoinette Burton modernizacijske procese u indijskom društvu nastoji pratiti preko *ego dokumenata* tri Indijke iz uglednih i dobrostojećih porodica, a koje su pisale na engleskom jeziku. Dakle, ne radi se o subalterniranim glasovima, jer su tri Indijke stekle zapadnjačko obrazovanje i djelovale su iz dijasporne, ali su i svjedočile preobrazbi indijskog društva. Temeljno pitanje koje Burton postavlja jeste mogu li privatna sjećanja nastala u toplini doma biti “pouzdan” dokaz kolonijalne prošlosti ili to, pak, može biti samo arhiv – izvor oficijelno potvrđenih sjećanja? Ona se zalaže za prihvatanje ovakve vrste izvora i podsjeća na Derridino pojašnjenje riječi arhiv koji vezuje za arkhe – početak i arkheion – obitavalište onih koji upravljaju. Dakle, upravno su privatni prostori, domovi, predstavljali i mjesta nastanka prvih arhiva, pa se postavlja pitanje zašto i žensko “kućno” sjećanje ne bi moglo biti validnim uvidom u kolonijalno iskustvo?⁹⁷

Arhivski obrat je postao metodološka platforma i svim istraživačima/cama koji se bave LGBTQ+ poviješću. Za sve

---

⁹⁶ A. Arondekar, *For the Record. On Sexuality and the Colonial Archive in India*, 1-20.

⁹⁷ A. Burton, *Dwelling in the Archive*, 4-26.

njih arhiv je postao “kodna riječ” kada su u pitanju principi proizvodnje znanja. Za ove studije pitanja poput onih *šta možemo znati o prošlosti? kako to znamo? imaju li arhivi “rupe” koje ispuštaju nekoga iz sjećanja?* bila su temeljna polazišta u istraživanjima. Naravno da su arhivi važni i u istraživanju LGBTQ+ populacije u prošlosti, ali se ne treba ograničiti samo na njih. Poput Stoler, suvremene studije iz ove oblasti pozivaju na stvaranje *kontraarhiva* ili alternativnih repozitorija koji će biti ispunjeni različitim izvorima.⁹⁸

Za feminističke teoretičarke arhivi također nisu samo mjesta čuvanja dokumenata nego mjesta kulturalne produkcije, proizvodnje znanja i aktivizma. Tu se spaja akademski rad i aktivističko djelovanje. Na tom mjestu znanje nije već proizvedeno, nego su to polazišta odakle se kreće u proizvodnji znanja. Kate Eichhorn smatra kako je arhivski obrat jedan od onih koji su se najduže održali u kulturalnoj teoriji. Od efekta koji je Foucaultovo pisanje imalo 1980-ih i 1990-ih, preko Derridine *Arhivske groznice*, promišljanja o arhivu su još uvijek aktualna. Arhiv privlači pažnju, još uvijek!⁹⁹ Međutim, moderna promišljanja arhiva sigurno nisu posvećena nedvosmislenom oporavku povijesti. Derridino pozivanje na arkhe nije značilo pozivanje na prošlost, nego na ukazivanje na centre moći koji se mogu ticati bilo kojeg mjesta i vremena. Također, kako naglašava Eichhorn, moderna promišljanja arhiva i arhivski obrat nisu se desili samo zbog ulaska u tzv. digitalno doba, gdje je koncept arhiva postao dijelom svakodnevnice, nego je to i svojevrsan eho obrata na neoliberalizam, gdje se aktivno zagovaraju slobode i prava građana, ali gdje se sve

---

⁹⁸ Susan Stryker, Paisley Cyrrah, General Editor’s Introduction, *Transgender Studies Quarterly*, 2, 2015, 539-543.

⁹⁹ K. Eichhorn, *The archival turn in feminism: Outrage in order*, 3-4.

gleda kroz prizmu ekonomske isplativosti. Arhiv se u tom trenutku pokazao kao mjesto mogućnosti.¹⁰⁰

No, pravo pitanje je da li je arhivski obrat i (post)moderni promišljanje arhiva iznjedrio nove studije u bosansko-hercegovačkom kontekstu? U regiji nekih napredaka od ranih 2000-ih svakako ima. Časopis *Arhivski vjesnik*, koji izdaje Hrvatski državni arhiv, objavio je u nekoliko navrata tekstove koji su se reflektirali na Terryja Cooka i njegov opus, bilo da je riječ o njegovom doprinosu kanadskoj arhivistici,¹⁰¹ bilo da se radi o prijevodu njegovih utjecajnih članaka¹⁰² ili se, pak, prigodnim tekstom oprašta od ovog velikog arhivskog teoretičara.¹⁰³ Cook je pred svoju smrt postao i međunarodnim članom Redakcije ovog časopisa. U istom časopisu 2003. objavljen je opsežan članak Ariana Rajha o postmodernoj arhivistici, u kojem je, osim temeljitog prikaza osnovnih značajki postmodernizma, ukazao na značaj Foucaultovog promišljanja arhiva, preispitao koncept pouzdanosti arhiva i života dokumenata, postavio pitanje uloge arhiva u suvremenim društvima, ali otvorio i mnoga druga važna pitanja iz ove oblasti.¹⁰⁴

---

¹⁰⁰ Isto, 5, 9.

¹⁰¹ Mirjana Cupek Hamill, Terry Cook, Arhivistika i postmodernizam: nove formulacije za stare koncepte, u *Archival Science*, 1/2000, 3-24. (interpretacija članka), *Arhivski vjesnik*, 46(1), 2003, 377-383; Silvija Babić, Makrovrednovanje: kanadska metoda funkcionalnog vrednovanja, *Arhivski vjesnik*, 47(1), 2004, 7-19.

¹⁰² Marijan Bosnar potpisuje prijevod "Mi smo ono što čujemo; čujemo ono što jesmo": prošlost, sadašnjost i budućnost arhivskog vrednovanja, *Arhivski vjesnik*, 56(1), 2013, 9-26.

¹⁰³ M. Bosnar, In memoriam. Terry Cook (1947-2014), 481-482.

¹⁰⁴ Arian Rajh, Postmoderna arhivistika: uvodna pitanja, *Arhivski vjesnik*, 46(1), 2003, 147-177.

U Srbiji i Crnoj Gori su također rad Terryja Cooka i generalno, pitanje postmodernizma i arhivistike, privlačili pažnju arhivista.¹⁰⁵

Kada je u pitanju Bosna i Hercegovina, nova istraživanja, koja se kreću tragom utjecaja postmodernizma na arhivistiku i arhivsku praksu, te pitanjem arhivskoga obrata, rjeđe su zastupljena. Daleko od toga da arhivisti i povjesničari nisu upoznati s modernim gibanjima koja su se odrazila i na svijet arhivistike, ali je sustavno bavljenje ovim pitanjima, osim rijetkih izuzetaka,¹⁰⁶ uglavnom izostalo. Jedini koji se u kontinuitetu u posljednjih nekoliko godina bavi tim pitanjima jest Vladan Vukliš iz Arhiva Republike Srpske.

Vukliš u svojim radovima otvara nekoliko iznimno važnih pitanja. Tu je, u prvom redu, dekonstruiranje mita o neutralnosti arhivista, na koji je još davne 1970. upozorio povjesničar Howard Zinn, a koji je u cilju ublažavanja negativnih efekata arhivske neutralnosti predlagao da se naglasak ne stavlja na moćne ljude, nego da se formiraju repozitoriji usmenih pripovijesti ljudi koji su trpjeli opresiju te da se radi na prikupljanju materijala koji svjedoči o aktivnostima pojedinih društvenih pokreta. Također, pozivao je na otvaranje svih Vladinih dokumenata javnosti. Kako smo ranije navele, Cook je 1990-ih aktivno radio na razbijanju mita o neutralnosti i objektivnosti arhivista. Uza sve to, otvoreno je i pitanje arhivskog aktivizma, pri čemu Vukliš identificira četiri forme

---

¹⁰⁵ Lj. Dožić, Teri Kuk i postmoderno shvatanje arhiva sa osvrtnom na arhivistiku u Srbiji; Vukota Vukotić, Arhivi i postmoderna, *Treći kongres arhivskih radnika Bosne i Hercegovine*.

¹⁰⁶ Nedavno je objavljen rad Amile Kasumović Understanding Colonial Archives: Reflections on Records from Habsburg Times in the Archives of Bosnia and Herzegovina, *Comparative Southeast European Studies*, 70(4), 2022, 667-685.

takva djelovanja: arhivi zajednica, društveno osviješten rad unutar “mainstream” arhiva, aktivizam baziran na istraživanje (pisanje povijesti koje su izostavljene) i društveno osviješten rad nezavisnih arhivista.¹⁰⁷ Za ovu knjigu posebno su važne stavke dva i tri: društveno osviješten rad unutar klasičnih arhiva i istraživanje inspirirano Foucaultovom genealogijom (potragom za potisnutim znanjima). Također, važna je ideja nezavisnog aktivizma u polju arhivistike, što je Vukliš pokazao na primjeru rada feminističke organizacije Crvena (Sarajevo), koja je tokom 2015. godine digitalizirala građu nastalu radom Antifašističkog fronta žena (AFŽ). Ovi su dokumenti pohranjeni u Arhivu Bosne i Hercegovine, ali ih je digitalizacija učinila uočljivim i ponovo interesantnim istraživačicama i istraživačima.¹⁰⁸

Pored svega toga, Vukliš artikulira i važno pitanje vrednovanja građe. Ovdje nas takva praksa ne interesira niti na nju gledamo iz ugla arhivističke struke (jer ovo nije knjiga iz oblasti arhivistike), nego nam je važna i posmatramo je iz niše istraživačica. Zašto to kažemo? Upravo je odluka arhivista da neku građu sačuvaju, a drugu izluče, ključna i za sva naredna istraživanja. Kako Vukliš ispravno zaključuje, proces vrednovanja građe nije tek puki čin osiguravanja dokumentarnog naslijeđa društvu, dakle nešto isključivo pozitivno, nego sadrži i čin destrukcije (jer neka građa nije izabrana za pohranu). Ne smijemo zaboraviti da proces uništavanja neizabrane građe nosi sa sobom i neke političke implikacije.

---

¹⁰⁷ V. Vukliš, A. J. Gilliland, *Archival Activism: Emerging Forms, Local Applications*, 14-25.

¹⁰⁸ Isto, 21-22. Na ovom je mjestu važno spomenuti i članak Chiare Bonfiglioli i Sare Žerić, *Working Class Women's Activism in Socialist Yugoslavia: An Exploration of Archives from Varaždin, Croatia*, *Comparative Southeast European Studies*, 70(1), 2022, 80-102.

Trebali bismo se zapitati zašto se u arhivima ne čuju glasovi marginaliziranih grupa.¹⁰⁹

Kako ova knjiga propituje ulogu arhiva u društvu i artikulira potrebu da se arhivi i arhivska građa ne percipiraju na monolitan način, od posebnog nam je značaja bio Vuklišev tekst u kojem nudi lično iskustvo spašavanja zaboravljene i zapostavljene građe vezane za sindikate i povijest rada u bivšoj Jugoslaviji,¹¹⁰ ali i iskustvo boravka u Americi na arhivističkom seminaru na kojem se upoznao s modernim gibanjima u arhivistici. Pozivajući se na F. Geralda Hama, Vukliš nudi viziju arhiva kao “širokog spektra ljudskog iskustva”, pri čemu ponovo naglašava važnost uloge arhiviste u procjeni i odabiru građe koja će biti pohranjena. Također, naglašava teškoće s kojima se susreću istraživači kada jednom dobiju pristup bespućima sačuvane arhivske građe, kao što je problem u komunikaciji između istraživača i arhivista, što nerijetko, i kod jednih i kod drugih, dovodi do frustracije.¹¹¹ U tom smislu, ideja otvaranja arhiva prema javnosti, lakšem pristupu građi, pa i građi koja nije arhivistički obrađena,¹¹² i više je nego značajna za budućnost “čuvara sjećanja”, ali i razvijanje “zdravih temelja” za uspostavljanje odnosa između društva i različitih repozitorija.

Ogoljeno iskustvo istraživanja u arhivu je ono što nas, između ostalog, u ovoj knjizi posebno interesira. U tom smislu, a na kraju ovog poglavlja, skrenule bismo pažnju na sjajnu knjigu francuske autorice Arlette Farge znakovitog naziva

---

¹⁰⁹ V. Vukliš, *Povratak kreativnom nezadovoljstvu*, 45-46.

¹¹⁰ V. Vukliš, *Retracing Labor in Yugoslav Socialism*.

¹¹¹ Isto, 28-29, 31.

¹¹² Isto, 39.

The Allure of the Archives.¹¹³ Farge daje vrlo slikovit opis rada u francuskim arhivima, s građom koja se, u njenom slučaju, uglavnom odnosi na 18. stoljeće: u arhivu je hladno bez obzira na to radi li se o ljetu ili zimi; koliko god rukopis dokumenata izgledao savršen, neistreniranom oku ga je nemoguće dešifrirati. Dokumenti su često nagriženi zubom vremena, pa se istraživač/ica posebno trudi da njime pažljivo rukuje. Slojevi prašine otkrivaju ili nagovještavaju je li kutija s dokumentima bila otvarana prije i, ako jeste, koliko često. Farge upozorava na karakter dokumenata koje je ona koristila u istraživanjima, a to su mahom sudski spisi o kriminalcima, suđenjima, zločinima, koji mogu preplaviti istraživača poput bujice. Rad u arhivu s arhivskim fondovima je poput ronjenja u okeanu.¹¹⁴ Budući da se količina arhivske građe izražava u metrima, njen nam se niz može činiti beskonačnim, a kolosalnost arhiva može jako utjecati na istraživača (“zgrabi ga i drži”).¹¹⁵

Farge ukazuje na jednu vrlo važnu činjenicu, doduše, veže je isključivo za štampane dokumente: svaki od tih dokumenata namjenski je napravljen za javno gledanje. Iza njega stoji ideja da ljude treba uvjeriti u nešto ili čak promijeniti njihovo mišljenje. No ne smatra da su tome slični sudski dokumenti na kojima je uglavnom radila. Prema njenom mišljenju, takvi arhivski izvori puni su tragova o životima koji nisu tražili da

---

¹¹³ Knjiga je prvobitno objavljena na francuskom jeziku još 1989. godine, no, kako navodi Natalie Zemon Davis, koja je napisala predgovor engleskom izdanju iz 2013, ova knjiga je i više nego relevantna u 21. stoljeću.

¹¹⁴ Ovdje se radi o igri riječi. Naime, francuska riječ *fonds* može označavati arhivsku građu, ali i dno okeana.

¹¹⁵ Arlette Farge, *The Allure of the Archives*, Yale University Press, New Haven / London 2013, 5.

budu ispričani na način na koji su ispričani. Takve dokumente metaforički naziva poderotinama na platnu vremena koje su tek neplanirani pogled na događaj koji niko nije očekivao.¹¹⁶

Iako nam je ovako razmišljanje blisko, smatramo da su svi dokumenti, a posebno oni koji su predmetom analize u ovoj knjizi (Komisija za poslove Bosne i Hercegovine), nastali s određenom namjerom, svjesno, s idejom da će jednog dana biti krucijalni u ispisivanju (kolonijalne) povijesti.

I Farge je ukazala na tri problematična momenta vezana za arhive: arhivsku aporiju (kada je arhiv najpuniji, najopasniji je; s jedne strane, mnoštvo podataka kojima je istraživač izložen može izazvati osjećaj usamljenosti kod istraživača, pa čak i očaja jer sve priče na koje se naiđe ne mogu nužno i biti ispričane, dok, s druge strane, arhiv može “usisati” istraživača na način da istraživač više ne zna kako istraživati povijesna vrela s kojima dolazi u dodir) i opasnost da arhiv shvatimo kao izvorište jasnih i preciznih podataka. Kako ona navodi, a s čime se mi slažemo, pravi posao povjesničara počinje onda kada nije sve najjasnije. Kada arhiv “vrišti” ono što očekujemo da nađemo, tek tada treba otvoriti “četvere oči”. Kao najopasnije izdvaja dokumente narativnog tipa (npr. neki opširan izvještaj) jer takvi dokumenti obično donose obilje informacija. Za istraživača to može biti zavodljivo (informacije su mu/joj korisne i potrebne), ali i pogubno, jer se u svemu otupljuje oštrica kritike pa se, umjesto analize i kritičkog čitanja teksta, pisanje svede tek na puku deskripciju.¹¹⁷

Sve predstavljene ideje o arhivima u ovom kratkom osvrtu na koncept arhivskog obrata, kolonijalnih arhiva i stanja

---

¹¹⁶ Isto, 5-6.

¹¹⁷ A. Farge, *The Allure of the Archives*, 14, 70-73.

historiografije i arhivistike u Bosni i Hercegovini, tek su jedan odškrinuti prozor u prostranstva rasprava na temu doživljaja arhiva, njihove uloge u društvu, u kulturi sjećanja i budućnosti zajednica. Za istraživače koji bi htjeli proširiti svoje polje istrage o ovim pitanjima možemo još preporučiti vrlo interesantnu diskusiju koja se već neko vrijeme vodi, a tiče se problema prošlosti i sjećanja i toga kako se oboje tretira u arhivistici. Pojedini autori smatraju da je za izučavanje pitanja sjećanja neophodan interdisciplinarni pristup, gdje bi se, npr., povezale arhivistika i tzv. *memory studies*.¹¹⁸ Neki čak ukazuju na razlike u definiranju pojmova prošlost i sjećanje. Vjeruju da treba razlikovati prošlost kako je vide povjesničari od “praktične prošlosti”. Koncept sjećanja odvađa se danas od ideje linearne historije i njenog gledanja na prošlost.¹¹⁹ Povijest i sjećanje nisu jedno te isto. Arhivi su više refleksija sjećanja, a ne sjećanje samo. Također, ne treba ih gledati ni kao kuće sjećanja ili kuće očuvanja identiteta, jer se ni sjećanje ni identiteti ne mogu posmatrati kao objekti koje neko pohranjuje, skriva ili otkriva.¹²⁰

No to su samo neke od ideja s kojima se susreću povjesničari i arhivisti od početka 21. stoljeća. Od svega je najvažnija ideja da arhiv ne smijemo doživjeti kao okamenjenu masu koja je zauvijek formirana i koja se može čitati gotovo isključivo na jedan način. Zbog toga, a u duhu Ann L. Stoler, želimo pozvati sve istraživačice i istraživače da čitaju arhivsku građu *against the grain*.

---

¹¹⁸ Mason A. Jones, Selective Memory: Assessing Conventions of Memory in the Archival Literature, *Journal of Contemporary Archival Studies*, 9, 2022, 3.

¹¹⁹ Brien Brothman, The Past that Archives Keep: Memory, History, and the Preservation of Archival Records, *Archivaria*, 51, 2001, 50-59.

¹²⁰ C. Brown, Memory, identity and the archival paradigm, 87.

Velika istočna kriza, međunarodna diplomacija i Bosanski ejalet: dolazak Dvoglavog orla

MIROM U KUČUK-KAJNARDŽI IZ 1774. GODINE ZAVRŠEN JE još jedan od brojnih sukoba Osmanskog Carstva i Rusije, sila koje su često ratovale kroz 17. i 18. stoljeće. Tim mirom Osmansko Carstvo bilo je ozbiljno ugroženo budući da je moralo odustati od Krima kojem je data neovisnost, dok je Rusija dobila pravo držanja flote na Crnom moru i, što je jednako važno, dobila je pravo zaštite kršćana koji su živjeli u Osmanskom Carstvu. Time je Osmansko Carstvo došlo u nezavidnu poziciju zbog koje se među europskim silama počela konstruirati slika nekada moćnog Carstva kao *bolesnika na Bosforu*, čime je otvoreno tzv. Istočno pitanje, odnosno pitanje opstanka i dalje sudbine Osmanskog Carstva.¹²¹

Istočno pitanje je kroz dugo 19. stoljeće ulazilo u faze eskalacije sukoba kao što su srpski ustanci, Grčki rat za nezavisnost, Krimski rat (1853–1856), Velika istočna kriza koju je pokrenuo ustanak u Hercegovini 1875, Aneksiona kriza (1908–1909) i Balkanski ratovi (1912–1913).¹²² Sve te krize

---

¹²¹ Raymond Detrez, *Reluctance and Determination. The Prelude to the Austro-Hungarian Occupation of Bosnia-Herzegovina in 1878*, u: *Austria-Hungary, Bosnia-Herzegovina, and Western Balkans, 1878–1918*, ur. Clemens Ruthner, Diana Reynolds Cordileone, Ursula Reber, Raymond Detrez, Peter Lang, New York 2015, 22.

¹²² Seton-Watson posebno ističe četiri posljednje nabrojane krize. R. W. Seton-Watson, *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question. A Study in Diplomacy and Party Politics*, Routledge, London / New York 1972, 1.

nastajale su kao rezultat nekoliko vrlo važnih faktora. Kao prvo, Velika Britanija, Francuska, Habsburška Monarhija i Rusija imale su potpisane kapitulacije s Osmanskim Carstvom koje su im, osim prava zaštite njihovih podanika na području Carstva i velikih trgovinskih povlastica, također donijele jačanje utjecaja na političko-ekonomska gibanja unutar Osmanskog Carstva. Svaka od spomenutih država imala je vlastite interese te posljedično tome i vlastite političke strategije u odnosu na Osmansko Carstvo, njegov teritorijalni integritet i budućnost.¹²³

Osim toga, među balkanskim narodima Osmanskog Carstva sve je više sazrijevala nacionalna ideja i jačao nacionalni identitet, što je vodilo ka pokušajima stvaranja samostalnih balkanskih država. Austrijanci su još početkom 19. stoljeća, nakon analize srpskih ustanaka, predviđali da bi Srbija mogla postati sila koja bi kao magnet privlačila druge balkanske narode¹²⁴ i igrala svojevrsnu ulogu *balkanskog Pijemonta* u nacionalnom ujedinjenju i oslobođanju od osmanske vlasti.

Važan faktor u povremenom zaoštavanju kriza vezanih za opstanak Osmanskog Carstva predstavljala je i ekonomska

¹²³ Više o tome u uvodu u *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, ur. Marian Kent, Frank Cass, London 1996, 1-2.

¹²⁴ Benjamin Kállay je još kao austrougarski konzul u Beogradu 1868. godine predviđao da će Srbija jednog dana igrati glavnu ulogu u Istočnom pitanju te da bi mogla djelovati veoma privlačno za Bosnu i Hercegovinu. R. W. Seton-Watson, *The Role of Bosnia in International Politics (1875–1914)*, From the Proceedings of the British Academy, Vol. XVII, Humphrey Milford Amen House, London 1931, 12. Usp. T. Kraljačić, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini 1882–1903*, 19. Strah političkih elita Habsburške Monarhije od balkanskih nacionalnih pokreta, posebno ukoliko bi iza njih kao zaštitnica stajala Rusija, trajao je tokom cijelog 19. stoljeća. F. R. Bridge, *The Habsburg Monarchy and the Ottoman Empire, 1900–1918*, u: *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, ur. Marian Kent, Frank Cass, London 1996, 31.

slabost osmanske države koja je od 1854. godine uvedena u europski kreditni sustav. Pretjerana ovisnost o stranom kapitalu, napose francuskim kreditima, te stalno zaduživanje doprinosili su jačanju ekonomske krize u Carstvu koja je kulminirala u najgorem momentu – 1875. godine.¹²⁵

Prvi ozbiljan izazov održavanju europskog ekvilibrija predstavljao je Krimski rat, koji je izbio zbog rusko-francuskog sukoba oko pitanja prava zaštite svetih mjesta u Palestini, a koji je pokazao da su Velika Britanija i Francuska bile spremne braniti koncept jedinstvenog Osmanskog Carstva spram Rusije, koja je nastojala uspostaviti kontrolu nad Crnim morem, istovremeno insistirajući na pravu zaštite kršćanskih podanika Osmanskog Carstva. Nakon što je Habsburška Monarhija zaprijetila da će ući u rat na strani saveznica, Rusija je popustila pritisku i rat je okončan mirom u Parizu 30. marta 1856. godine. Bio je to veliki udarac za Rusiju koja je morala predati južnu Besarabiju, koja joj je omogućavala kontrolu ušća Dunava, dok je Crno more u potpunosti bilo neutralizirano. Gubitak ugleda Rusije nakon ovih dešavanja usmjeravao je rusku spoljnu politiku u pravcu traženja pogodnog momenta koji bi joj omogućio osvetu europskim silama koje su podržale Osmansko Carstvo u Krimskom ratu.¹²⁶

Period nakon Pariskog kongresa sve do početka 70-ih godina 19. stoljeća obilježila je tzv. *klasična diplomacija* koja se fokusirala na pregovore između potencijalnih sila suparnica i na sprečavanje bilo kakvih sukoba. No, *krimski sustav*

---

¹²⁵ K. Beydilli, Od Kućuk Kajnardže do propasti, u: *Historija osmanske države i civilizacije*, Orijentalni institut Sarajevo / IRCICA, Sarajevo / Istanbul 2004, 119.

¹²⁶ Mari-Žanin Čalić, *Jugoistočna Evropa: Globalna historija*, UMHIS, Sarajevo 2020, 286.

nije mogao predvidjeti jačanje nacionalnih pokreta i težnju balkanskih naroda za stvaranjem neovisnih nacionalnih država.¹²⁷ Osim toga, splet različitih političkih okolnosti i događaja koji su obilježili šezdesete godine 19. stoljeća, doveo je Rusiju u poziciju da ponovo kuje planove o komadanju osmanskog teritorija početkom 70-ih godina. Naime, Francuska je bila izolirana i ranjiva nakon francusko-pruskog rata i poraza iz 1870. godine. Nastojala je očuvati svoje ekonomske interese koje su joj omogućavale kapitulacije potpisane s Osmanskim Carstvom i vrlo živa trgovinska razmjena s arapskim provincijama osmanske države. Habsburška Monarhija je također bila pogođena ratom s Pruskom i porazom kod Sadove 1866. godine. Ne samo da je time bila izgubila teritorij u Italiji nego je bila isključena i iz koncepta velikonjemačkog ujedinjenja, a morala je popustiti i ugarskim pritiscima koji su rezultirali Nagodbom iz 1867. i formiranjem Austro-Ugarske. Ipak, Bismarck se nije vodio idejom totalnog uništenja Monarhije. Radije ju je vidio kao svog slabijeg saveznika.¹²⁸ Njemački utjecaj na austrougarsku politiku bio je evidentan od 1873. godine, kada je Austro-Ugarska, iako nevoljko, pristala na Savez tri Cara (Willhelm

---

¹²⁷ Nadezhda Vasileva Vasileva, *The Rivalry Between Russia and Great Britain in Eastern Rumelia 1878–1885*, doktorska disertacija, Sakaraya Üniversitesi, 2019, 50.

¹²⁸ Njemački kurs u austrougarskoj spoljnoj politici posebno je forsirao grof Gyula Andrassy, koji je 1871. izabran za ministra vanjskih poslova. Erich Zöllner, Therese Schüssel, *Povijest Austrije*, Barbat, Zagreb 1997, 261. Osim toga, kao Mađar, osjećao je odbojnost prema Rusiji (koja je 1849. pomogla u gušenju ugarske revolucije). Također, u početku mu je odgovaralo teritorijalno očuvano Osmansko Carstvo. No, ta se politička strategija vremenom mijenjala. Charles K. Burnes, *The Balkan Policy of Count Gyula Andrassy*, doktorska disertacija, Rice University, Houston 1980, 1-2.

I, Alexanadar I i Franz Joseph I).¹²⁹ Tako je Austro-Ugarska počela koketirati sa svojim najvećim rivalom na Balkanu – Rusijom. Jednako ambivalentan stav imala je austrougarska spoljna politika i prema Osmanskom Carstvu. Sve do početka izbijanja Velike istočne krize, Dvojna Monarhija zalagala se za očuvanje teritorijalne cjelovitosti Osmanskog Carstva, jer bi time bilo spriječeno moguće formiranje velike balkanske slavenske države, koja je kao susjed za Monarhiju mogla biti opasnija od Osmanskog Carstva koje je pokazivalo sve više slabosti. Istovremeno, Austro-Ugarska je nastojala kopirati rusku politiku promoviranja ideje o potrebi zaštite osmanskih kršćana, pledirajući sve više za to da se izvrše potrebne reforme osmanskog društva najavljene aktima iz 1839. i 1856.

Velika Britanija, koja je težila očuvanju političkog balansa među europskim silama, vidjela je očuvanje cjelovitosti Osmanskog Carstva i suprotstavljanje širenju ruskog utjecaja na Balkanu kao primarni cilj. Britaniji nisu odgovarale ruske pretenzije na prostor Male Azije, Bosfora i Dardanela te izlazak na topla mora. Time bi bio ugrožen njen pristup istočnom Mediteranu i Sueckom kanalu, koji je otvoren 1869. godine i koji joj je bio spona s njenim kolonijama.¹³⁰

No 1875. godina donijela je preokret u taktiziranju europskih sila i njihovom kreiranju politike prema Osmanskom Carstvu. Naime, te je godine Osmansko Carstvo konačno moralo požnjeti rezultate nepromišljene kreditne

---

¹²⁹ Steven Beller, *A Concise History of Austria*, Cambridge University Press, 2007, 149.

¹³⁰ M. Hakan Yavuz, The Transformation of “Empire” through Wars and Reforms: Integration vs. Oppression, u: *War and Diplomacy: The Russo-Turkish War and Treaty of Berlin*, ur. M. Hakan Yavuz, Peter Slugett, The University of Utah Press, Salt Lake City 2011, 20.

politike i proglasiti bankrot. Istovremeno, u Hercegovini je, zbog loše poreske politike i političke agitacije koja je dolazila iz Crne Gore i Srbije, izbio ustanak, koji se vrlo brzo proširio na Bosnu i druge dijelove Carstva. I dok se Velika Britanija u početku držala neutralno, ministar vanjskih poslova Austro-Ugarske grof Gyula Andrassy¹³¹ poslao je već krajem 1875. u Istanbul jedan memorandum, u kojem je predlagano hitno provođenje reformi unutar Osmanskog Carstva, posebno imajući u vidu položaj kršćanskog stanovništva na Balkanu.¹³² Kako je taj njegov čin ostao bez očekivanih rezultata, a Srbija je u međuvremenu objavila rat Osmanskom Carstvu, austrougarska spoljna politika od tog trenutka počela se kretati tragom ideje da je očuvanje teritorijalnog integriteta Carstva najvjerovatnije nemoguće i da bi u tom slučaju Austro-Ugarska trebala dobiti komad osmanske teritorije – Bosanski ejalet/vilajet¹³³ (provincije Bosnu i Hercegovinu). U tom smislu, bio je očekivan njen povratak politici pregovaranja s carskom Rusijom, čiji su

---

¹³¹ Rođen je 1823. godine u eminentnoj zemljoposjedničkoj porodici. Političku karijeru započeo je 1847. godine kao član parlamenta. U toku revolucije 1848–1849. borio se za mađarsku neovisnost i zbog toga je godine nakon revolucije, sve do 1858, proveo u emigraciji u Parizu i drugim gradovima. Bio je prvi ugarski ministar predsjednik nakon austrougarske Nagodbe 1867. Od 1871. godine bio je ministar vanjskih poslova Austro-Ugarske. Umro je 1890. godine. *Life of Count Andrassy, Gyula Andrassy Foundation.*

¹³² Andrassy je uputio notu velikim silama 30. decembra 1875. predlažući reforme koje bi insistirale na vjerskoj jednakosti, ukidanju iltizma (zakup poreza) i boljem položaju seljaštva. Kako Velika Britanija nije bila spremna dati podršku ovom memorandumu, Andrassy je ponovo pokušao 13. maja 1876, da bi ga Velika Britanija ponovo odbila. M. Imamović, *Pravni položaj*, 13.

¹³³ Najveća administrativna jedinica u Osmanskom Carstvu; pokrajina, oblast.

apetiti prema balkanskom prostoru bili sve jasniji. Tako je 8. jula 1876. došlo do potpisivanja sporazuma između Rusije i Austro-Ugarske u Reichstadtu (Češka), kojim su obje zemlje garantirale neutralnost u odnosu na srpsko-osmanski sukob, dok bi u slučaju pobjede Srbije obje sile nastojale spriječiti obrazovanje velike slavenske države. Austro-Ugarska je bila spremna pristati na teritorijalno širenje Srbije i Crne Gore, ali samo na način da to ne ugrožava njene interese.

Iako je ovaj sporazum potpisan u tajnosti, druge europske sile su se tokom 1876. počele sve više interesirati za dešavanja u Osmanskom Carstvu, posebno nakon osmanskog krvavog gušenja ustanka u Bugarskoj. Tzv. *bugarske strahote* probudile su britansku javnost i pokazale nejedinstvo britanske politike spram Osmanskog Carstva. To je postalo posebno evidentno na internacionalnoj konferenciji kojoj su prisustvovala Austro-Ugarska, Velika Britanija, Francuska, Italija, Njemačka i Rusija, održanoj u Istanbulu krajem 1876. i početkom 1877. godine. Zbog međusobnog neprijateljstva britanskih predstavnika lorda Salisburija i sir Henryja Elliota, osmanski dužnosnici su stekli nadu da će ih Velika Britanija nastaviti podržavati u njihovim političkim izborima te su stoga odbacili sve prijedloge koji su im bili izneseni na konferenciji, a ticali su se autonomije za Bosnu i Bugarsku. Uvjeran da je Carstvo učinilo već mnogo objavljivanjem ustava¹³⁴ na prvi dan konferencije (23. decembra), kao i

---

¹³⁴ Autori ustava htjeli su Osmansko Carstvo predstaviti kao modernu državu te su mnoge ustavne odredbe bile vrlo liberalnog karaktera. Europskim silama takav dokument nije značio ništa jer su na Istanbulsku konferenciju došli s jasno artikuliranim zahtjevima prema Porti. Leslie Rogne Schumacher, *A "Lasting Solution": The Eastern Question and British Imperialism, 1875–1878*, doktorska disertacija, University of Minesota 2012, 122.

svrgavanjem sultana Abdul-Aziza,¹³⁵ veliki vezir Midhat-paša izvijestio je predstavnike velikih sila 18. januara 1877. godine da Osmansko Carstvo ne pristaje na zaključke konferencije. To je značilo samo jedno – gotovo izvjestan rat s Rusijom, koja se smatrala zaštitnicom pravoslavnog stanovništva na Balkanu pod utjecajem jakog domaćeg panslavističkog pokreta i koja je bila spremna ući u rat, ne toliko zbog Srbije, koja je ionako bila poražena, nego zbog Bugarske, koja je predstavljala njenu istinsku zonu interesa.¹³⁶

No takav potez tražio je od Rusije osiguranje interesa s druge strane, tj. trebalo je s Austro-Ugarskom utvrditi, ponovo tajno, kako bi se ona ponašala u slučaju rata Rusije i Osmanskog Carstva. Budimpeštanskom konvencijom (januar – mart 1877. godine) Austro-Ugarska se obavezala na neutralnost u toku rata i ometanje strane intervencije protiv Rusije. S druge strane, Rusija je dala suglasnost u pogledu austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine.¹³⁷

---

¹³⁵ Abdul-Aziz je svrgnut državnim udarom početkom juna 1876. godine. Murat V je izabran za novog sultana, ali se na toj poziciji zadržao vrlo kratko jer je već 31. augusta za novog sultana proglašen Abdul Hamid II. Osmanska vlast je pokušala na još jedan način ugoditi europskim silama tako što je predviđala, nakon održavanja izbora, formiranje komisije koja bi se bavila prijedlozima europskih sila iznesenim na Istanbulske konferenciji. Ideju o osnivanju komisije europske sile jednoglasno su odbile jer se smatrala osmanskim taktikom i *istočnjačkim lukavstvom*. K. Beydilli, *Od Kučuk Kajnardže do propasti*, 120. Dešavanja oko smjene sultana na osmanskim prijestolju iskoristile su Srbija i Crna Gora koje su u julu 1876. godine odlučile ući u rat s Osmanskim Carstvom. M. H. Yavuz, *The Transformation of "Empire"*, 23.

¹³⁶ John R. Lampe, *Nations and states between changing borders and the Great Powers in the "long" nineteenth century*, u: *The Routledge Handbook of Balkan and Southeast European History*, ur. John R. Lampe, Ulf Brunnbauer, Routledge, London / New York 2021, 57.

¹³⁷ Austrougarska politička vrhuška bila je svjesna da ne može ratovati protiv Rusije, no htjeli su je ucjenjivati potencijalnom podrškom

U međuvremenu, Rusija je pravila politički pritisak na Veliku Britaniju da utječe na provođenje reformnih agendi u Osmanskom Carstvu, o čemu je 31. marta bio potpisan poseban protokol, s posebnim akcentom na bolji položaj kršćana unutar granica osmanske države.¹³⁸ Osmansko Carstvo odbilo je početkom aprila prihvatiti odredbe tog protokola, što je neminovno moralo voditi neprijateljstvu i potencijalnom sukobu s Rusijom.¹³⁹ Osim toga, u to je vrijeme Abdul Hamid II nastojao smanjiti britanski utjecaj u Carstvu povezujući se i s drugim europskim silama. Također, radio je na provođenju reformi u oblasti školstva, administracije i privrede,¹⁴⁰ no takva strategija nije mogla spasiti Carstvo od neminovnog ratnog sukoba.

Rat Rusije i Osmanlija zvanično je počeo krajem aprila 1877. godine. Prognoze su bile na strani Rusije, smatralo se da rat neće dugo trajati i da će Osmansko Carstvo sigurno ostati bez značajnog dijela teritorije.¹⁴¹ Rusija ipak nije bila tako efikasna i ratna djelovanja trajala su do januara 1878. godine,

---

Osmanskom Carstvu, a zapravo je konačni cilj bio da joj u pregovorima ponude svoju neutralnost u slučaju osmansko-ruskog rata. Peter F. Sugar, *Industrialization of Bosnia-Herzegovina 1878-1918*, University of Washington Press, Seattle 1963, 23.

¹³⁸ Edin Radušić, *The Ottoman Wrong Horse?: The Question of Bosnia and Herzegovina in the Last Phase of the Eastern Crisis*, u: *War and Diplomacy: The Russo-Turkish War and Treaty of Berlin*, ur. M. Hakan Yavuz, Peter Slugett, The University of Utah Press, Salt Lake City 2011, 173.

¹³⁹ Edin Radušić, *Bosna i Hercegovina u britanskoj politici od 1857. do 1878. godine: Od branitelja i zaštitnika do tužioca i sudije*, Institut za istoriju, Sarajevo 2013, 355-356. Usp. Edin Radušić, *Uloga Velike Britanije u promjeni državno-pravnog statusa Bosne i Hercegovine 1878*, *Radovi Filozofskog fakulteta (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija)*, knj. 1, Sarajevo 2010, 266-267.

¹⁴⁰ M. H. Yavuz, *The Transformation of "Empire"*, 20.

¹⁴¹ L. R. Schumacher, *A "Lasting Solution"*, 117.

kada je potpisano primirje. Budući da je Osmansko Carstvo moralo voditi rat bez pomoći sa strane, na kraju je bilo prinuđeno da primirje pretvori u prilično nepovoljan mirovni sporazum. Konačan mir potpisan je 3. marta u San Stefanu. Njegove odredbe predstavljale su ostvarenje ruskih aspiracija od sredine 19. stoljeća. Činilo se da je Rusija riješila Istočno pitanje u svoju korist budući da je jugoistočni Balkan ušao u njenu zonu utjecaja: Srbija, Crna Gora i Rumunija trebale su dobiti neovisnost, formirana je autonomna Velika Bugarska, na moreuzima je bio dopušten promet svim neutralnim trgovačkim brodovima, dok je Bosna i Hercegovina dobila autonomni status.¹⁴²

Odredbe Sanstefanskog mirovnog ugovora uznemirile su sve europske velike sile, a posebno Austro-Ugarsku i Veliku Britaniju, koje su, na izvjestan način, bile iznevjerene s obzirom na ranije pregovore s Rusijom. Austro-Ugarska je smatrala da je Rusija iznevjerila sva obećanja data na tajnim pregovorima tokom 1876. i 1877. godine.¹⁴³ Velika Britanija se plašila ruske kontrole Bosfora i Dardanela i ugrožavanja njene direktne povezanosti s kolonijama. Također, Britanci

¹⁴² Na Bosnu se odnosio kratki član 14 mirovnog ugovora, u kojem se navodi da će Bosanski vilajet uživati autonomiju u okvirima Osmanskog Carstva. Hannes Grandits, *The End of Ottoman Rule in Bosnia: Conflicting Agencies and Imperial Appropriations*, Routledge 2021, 273-274. Važno je naglasiti da je autonomija za Bosnu i Hercegovinu bila predviđena još na Carigradskoj konferenciji krajem 1876. godine. Bekir Sitki Baykal, *Pitanje Bosne i Hercegovine i osmanska država 1878. godine*, u: *Naučni skup Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini*, Posebna izdanja, knj. 43, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 8, ANUBiH, Sarajevo 1979, 96.

¹⁴³ Franz Joseph protestirao je već u januaru 1878. kod ruske strane naglašavajući da za Austro-Ugarsku nije prihvatljiva Velika Bugarska niti ruska okupacija Besarabije. U tom bi slučaju Austro-Ugarska okupirala Bosnu i Hercegovinu. R. Detrez, *Reluctance and Determination*, 32.

nisu vjerovali u mogućnost efikasnog provođenja autonomne uprave u Bosni i Hercegovini, budući da je engleski konzul u Bosni Edward Freeman u svojim izvještajima izražavao sumnju u domaće ljude.¹⁴⁴

Stoga je odmah predviđena revizija Sanstefanskog mira. Austro-Ugarska je imala sreću da ju je u tim namjerama podržala Njemačka, koja je i predložena kao zemlja domaćin za održavanje kongresa koji bi ozbiljno preispitao odredbe iz San Stefana. Predložen je grad Berlin, koji je odgovarao gotovo svim silama, posebno Austro-Ugarskoj kojoj je trebala podrška, ali je i Rusija u Njemačkoj vidjela mogućeg saveznika.¹⁴⁵ Politički establišment u Velikoj Britaniji nije bio sretan izborom mjesta za održavanje kongresa budući da je postojala mogućnost da britanska javnost pogrešno shvati kako je taj sastanak *velikih* zapravo sastanak koji bi išao Rusiji na ruku. Iako Austro-Ugarska ranije nije bila posve transparentna u svojoj spoljnoj politici i sklapala je tajne sporazume s Rusijom, Velika Britanija je ipak bila spremna poduprijeti njene interese na kongresu i podržati austrougarsku okupaciju Bosne i Hercegovine.¹⁴⁶ Britanska

---

¹⁴⁴ I domaće stanovništvo je osjećalo zabrinutost za način provedbe autonomnog statusa Bosanskog vilajeta. E. Radušić, *Bosna i Hercegovina u britanskoj politici*, 360. Usp. R. W. Seton-Watson, *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question*, 22. Zabrinutost zbog mogućeg autonomnog statusa Bosanskog vilajeta bila je izražena i u hrvatskom javnom diskursu. Dragutin Pavličević, *Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i njegov odjek u banskoj Hrvatskoj*, u: *Naučni skup Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini*, Posebna izdanja, knj. 43, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 8, ANUBiH, Sarajevo 1979, 257.

¹⁴⁵ Walther Hubatsch, *Studies in Medieval and Modern German History*, Macmillan, London 1985, 114.

¹⁴⁶ Sve do mira u San Stefanu britanska spoljna politika kretala se tragom očuvanja Bosne i Hercegovine unutar granica Osmanskog Carstva. E. Radušić, *The Ottoman Wrong Horse?*, 170.

politika napravila je zaokret u odnosu na period kada je Velika istočna kriza počela i sada je smatrala da Osmansko Carstvo mora ostati bez značajnog dijela svog europskog teritorija. Također, Velika Britanija bila je zadužena da uvjeri Rusiju i Osmansko Carstvo da učestvuju na kongresu. Rusija je morala pristati na učešće u radu Berlinskog kongresa jer je bila iscrpljena od rata, a u novi sukob nije mogla ulaziti. S druge strane, Velika Britanija iskoristila je trenutnu situaciju kako bi uvjerila Osmansko Carstvo da joj ustupi Kipar, ostavljajući tako osmanske dužnosnike u uvjerenju da će ona raditi u interesu osmanske države u Berlinu. No, do toga nije došlo. Berlinski kongres (13. juni – 13. juli 1878. godine) predstavljao je bolno iskustvo za osmanske delegate. Austrougarski ministar vanjskih poslova Gyula Andrassy uvjerio je sve prisutne da Bosna i Hercegovina ne bi mogla organizirati autonomnu upravu, jer joj je bila potrebna pacifikacija i temeljite promjene upravne paradigme.¹⁴⁷ Lord Salisbury je predložio da se Austro-Ugarskoj preda mandat da okupira Bosnu i Hercegovinu i upravlja njome.¹⁴⁸ Ta je odluka donesena na sjednici od 28. juna.¹⁴⁹ Pored toga, Ber-

¹⁴⁷ On je tom prilikom istaknuo da je bosanskohercegovačko pitanje postalo europski problem te da se mir u ovom dijelu Osmanskog Carstva može postići samo interveniranjem neke neutralne zemlje kakva je bila Austro-Ugarska. On je smatrao da samo Monarhija može na sebe preuzeti ulogu "europske policije". B. S. Baykal, Pitanje Bosne i Hercegovine i osmanska država, 98.

¹⁴⁸ Salisbury je *like a schoolmaster with cane in hand* uvjerio osmanske predstavnike da je u njihovu interesu da predaju Bosnu i Hercegovinu Austro-Ugarskoj. Naravno, smatralo se poželjnim da ovakav prijedlog Osmanskom Carstvu servira Velika Britanija, a ne neka druga sila, posebno ne Njemačka. R. W. Seton-Watson, *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question*, 451.

¹⁴⁹ Osmanski delegati su je prihvatili tek 4. jula. Insistirali su na tajnoj klauzuli da Sultanov suverenitet u Bosni i Hercegovini neće biti ugrožen

linski ugovor podrazumijevao je i neovisnost za Srbiju, Crnu Goru i Rumuniju, dok je Velika Bugarska smanjena, a Istočna Rumelija postala autonomna pokrajina. Nijedan osmanski protest nije urodio plodom. Dato joj je maglovito obećanje da će ispregovarati uvjete okupacije Bosne i Hercegovine s Austro-Ugarskom.

Bosna i Hercegovina u ekspanzionističkim planovima Habsburške Monarhije

Područje Balkana, a time i Bosanskog ejaleta kao sastavnog dijela Osmanskog Carstva, ušlo je u fokus habsburške spoljne politike nakon neslavnog osmanskog poduhvata opsjedanja Beča (1683) i formiranja Svete lige koja je povela vrlo agresivan i ofanzivan rat protiv nekada "strašnih Turčina", a koji je okončan Karlovačkim mirom 1699. godine u kojem su Osmanlije izgubile ugarski prostor, osim temišvarskog Banata, Slavoniju i značajan dio Srijema, kao i neke posjede u Dalmaciji. Od kraja 17. stoljeća Habsburška Monarhija je promijenila svoju politiku prema Osmanskom Carstvu u cilju teritorijalnog širenja u pravcu jugoistočne Europe.¹⁵⁰

To potvrđuju i česti habsburško-osmanski sukobi tokom cijelog 18. stoljeća, koji su okončani Požarevačkim (1718), Beogradskim (1739) i Svištovskim (1791) mirovnim ugovorima.¹⁵¹ U svim tim sukobima austrijska vojska je ugrožavala

---

činom austrougarske okupacije te da će okupacija biti privremena. Tu tajnu klauzulu prvi je objavio francuski ministar vanjskih poslova Hanotaux. M. Imamović, *Pravni položaj*, 14-15.

¹⁵⁰ Horst Haselsteiner, *Bosnien-Hercegovina. Orientkrise und Südslavische Frage*, Böhlau, Wien / Köln / Weimar 1996, 11.

¹⁵¹ Detaljnije o ratnim operacijama pogledati Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1788–1812*, Tom I, Planjax komerc, Tešanj 2016. O austrijskim

sjeverne dijelove Bosanskog ejaleta, no 19. stoljeće je donijelo zaokret u austrijsko-osmanskim odnosima i ratna djelovanja zamijenjena su uglavnom diplomatskim aktivnostima, što je rezultiralo i otvaranjem austrijskog konzulata u Travniku krajem 1807. godine. Prvi austrijski konzul, potpukovnik Paul von Mitesser, stigao je u Bosnu naredne godine sa zadatkom da prati politička i vojna dešavanja u zemlji, da uočava izgrede osmanskih podanika na granici, da se približi lokalnom katoličkom stanovništvu i osigura neometano odvijanje austrijskih trgovinskih poslova u ovom dijelu Osmanskog Carstva.¹⁵² Njega je 1811. naslijedio potpukovnik Alexandar Jacob Paulich, da bi za posljednjeg austrijskoga konzula u ovom periodu bio imenovan Josef Simbschen, koji je na toj poziciji ostao do zatvaranja konzulata 1820.¹⁵³ Austrijski konzulat obnovljen je 1850. godine i njegove aktivnosti nisu prekidane do austrougarske okupacije.¹⁵⁴

Maršal Radetzky zagovarao je ideju o aneksiji Bosne i Hercegovine još 1856. godine, iz vojnih razloga. Deset godina

---

aspiracijama prema Bosni i balkanskom prostoru općenito pogledati Hamdija Kapidžić, *Hercegovački ustanak 1882. godine*, Veselin Masleša, Sarajevo 1973, 9.

¹⁵² Rudolf Zaplata, Strani konzuli u Bosni i Hercegovini za turske vlade, *Kalendar Gajret*, Sarajevo 1937, 123. G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1788–1812*, 394, 396. Dakako, opis poslova povjerenih prvom austrijskom konzulu u Bosni bio je znatno opširniji.

¹⁵³ Budući da je zbog pograničnih sporova između Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva došlo do sukoba između Simbschena i bosanskog valije Dželalludin-paše, austrijski konzulat je zatvoren. R. Zaplata, Strani konzuli, 123. Usp. G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1788–1812*, 515. Pogledati i Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1813–1826*, Tom II, Planjaks komerc, Tešanj 2016, 121.

¹⁵⁴ Konzulat je otvoren prvobitno u Travniku, ali je ubrzo nakon toga prebačen u Sarajevo, da bi se konzularna mreža vremenom širila i na druge gradove u zemlji. R. Zaplata, Strani konzuli, 124.

kasnije istoj ideji se vratio admiral Tegetthof,¹⁵⁵ no tokom 60-ih godina 19. stoljeća Dunavska Monarhija je bila okupirana dešavanjima koja su bila vezana za procese italijanskog i njemačkog nacionalnog ujedinjenja, a sukob s Pruskom iz 1866. za nju je bio fatalan. Kako je ranije navedeno, za Monarhiju je taj poraz značio gubitak Lombardije u Italiji,¹⁵⁶ bila je istisnuta iz projekta ujedinjenja njemačkih državnica u jedinstven državni entitet, a Austrija je, na koncu, morala popustiti ugarskim pritiscima i 1867. potpisati nagodbu koja je rezultirala stvaranjem Austro-Ugarske. Stoga ne čudi što je u vanjskoj politici Monarhije ponovo vraćen fokus na Balkan i Bosnu i Hercegovinu 1869. godine, kada su nastala čak tri plana o mogućem zauzimanju ove zemlje, a iza kojih su stajali car Franz Joseph, nadvojvoda Albrecht i grof Andrassy.¹⁵⁷ Međutim, odlučniji stav o ovom pitanju počeo se nazirati odmah nakon 1871, kada je za ministra vanjskih poslova izabran upravo grof Gyula Andrassy,¹⁵⁸ koji je veoma brzo napravio zaokret od dotada tradicionalne austrijske diplomatske politike koja se kretala tragom očuvanja teritorijalnog integriteta Osmanskog Carstva i *statusa quo* na području

---

¹⁵⁵ P. F. Sugar, *Industrialization*, 20.

¹⁵⁶ Prije nemilih dešavanja u Italiji, u Monarhiji su postojali planovi o možebitnoj okupaciji Bosne i Hercegovine iza kojih je 1850-ih stajao maršal Radecki. Okupacija je tada pravdana zaštitom dalmatinskog područja. Theodor Sosnosky, *Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns seit 1866*, I, Stuttgart / Berlin 1913, 135. Zapravo, Austrija je koristila Krimski rat kao priliku da s Rusijom postigne sporazum o podjeli Balkana, gdje su joj, pored Bosne, bile interesantne i teritorije Srbije, Albanije i Makedonije. Hugo Hantsch, *Die Geschichte Österreichs*, II, Graz / Wien / Köln 1953, 378.

¹⁵⁷ P. F. Sugar, *Industrialization*, 19.

¹⁵⁸ Roumiana Preshlenova, *Austria-Hungary and the Balkans*, u: *The Routledge Handbook of Balkan and Southeast European History*, ur. John R. Lampe, Ulf Brunnbauer, Routledge, London / New York 2021, 128.

jugoistočne Europe ka politici teritorijalnog širenja, u čemu je bosanskohercegovački prostor igrao značajnu ulogu.¹⁵⁹

Povoljan trenutak za uplitanje u balkanske prilike javio se izbijanjem ustanka u Hercegovini 1875. godine.¹⁶⁰ Vojni krugovi u Monarhiji ponovo su ukazivali na potrebu okupacije Bosne i Hercegovine, a car Franz Joseph, koji je te godine posjetio Dalmaciju, bio je čak u tajnom dosluhu s ljudima iz Bosne.¹⁶¹ Za Monarhiju je posebno opasnim ocijenjen trenutak kada su Srbija i Crna Gora objavile rat Osmanskom Carstvu. U tom činu vojno-politička elita u Dvojnoj Monarhiji vidjela je potencijalno stvaranje samostalne slavenske države koja bi mogla privlačiti ostale Slavene. Osim toga, Rusija je nastupala kao zaštitnica pravoslavnih osmanskih podanika¹⁶²

¹⁵⁹ H. Haselsteiner, *Bosnien-Hercegovina. Orientkrise und Südslavische Frage*, 16-21. Cathie Carmichael, *A Concise History of Bosnia*, Cambridge University Press, 2015, 39.

¹⁶⁰ Austrougarski konzul Vasić bio je član Komisije europskih sila za pacifikaciju ustanka u Hercegovini. Ta pozicija pružila mu je mogućnost posmatranja ustaničkih gibanja u periodu od septembra 1875. do jula 1876. godine. Svoja zapažanja predočio je kroz 51 izvještaj ministru vanjskih poslova Andrassyju, na osnovu čega je on mogao razvijati svoju diplomatsku aktivnost vezano za sudbinu Osmanskog Carstva. Božo Madžar, Izvještaji austrougarskog generalnog konzula Vasića upućeni ministru vanjskih poslova grofu Andrassyju u Beč od septembra 1875. do jula 1876. godine, *Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika BiH*, XIV-XV, Sarajevo 1974/5, 165-224.

¹⁶¹ R. W. Seton-Watson, *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question*, 18. Ustanici u Bosni i Hercegovini znali su da imaju podršku u Dalmaciji, a ovo područje bilo je privremeno nastanjeno izbjeglicama iz Bosanskog vilajeta. Tado Oršolić, Sudjelovanje dalmatinskih postrojbi u zaposjedanju Bosne i Hercegovine 1878, *Radovi Zavoda povijesnih znanosti HAZU u Zadru*, 42, 2000, 289.

¹⁶² Istina, od 60-ih godina 19. stoljeća Austrija je jako nastojala uvjeriti Srpsku vladu da stoji na njenoj strani u odnosima s Osmanskim Carstvom. Time je htjela kontrolirati srpske nacionalne težnje i

te je za Monarhiju bilo ključno da se osigura s te strane i tako je došlo do sporazuma s Rusijom u Reichstadtu i Budimpešti (1876. i 1877) koji su ranije spominjani.¹⁶³ I Rusiji su ti sporazumi bili krucijalni kako bi ušla u rat s Osman-skim Carstvom sigurna u austrougarsku neutralnost. Ipak, završetak tog jednogodišnjeg sukoba i potpisivanje mira u San Stefanu 3. marta 1878. godine šokirali su Austro-Ugarsku budući da je Rusija iznevjerila ranije data obećanja u pogledu zelenog svjetla za Monarhiju u pitanju Bosne. U tom momentu okrenula se austrougarska spoljna politika suradnji s Velikom Britanijom s kojom je kod ostalih velikih europskih sila pledirala za reviziju Sanstefanskog mirovnog ugovora.

Već 8. i 10. marta poslao je Andrassy austrougarskom konzulu Vasiću u Sarajevu dva telegrama u kojima ga je savjetovao da nastoji razviti simpatije među katolicima i muslimanima (posebno begovima) prema Austro-Ugarskoj Monarhiji,¹⁶⁴ dok je krajem istog mjeseca 1878. godine general Bek, šef generalštaba, sastavio memoar u kojem je direktno predlagao da Austro-Ugarska zauzme Bosnu i Hercegovinu i

---

otkloniti potencijalnu *slavensku opasnost* za Monarhiju. T. Kraljačić, *Kalajev režim*, 21.

¹⁶³ H. Kapidžić, *Hercegovački ustanak 1882. godine*, 9.

¹⁶⁴ Andrassy – Wassitsch, telegrami od 8. i 10. marta 1878. Berislav Gavranović, *Bosna i Hercegovina u doba austrougarske okupacije 1878. godine*, Građa, knj. 18, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 14, ANUBiH, Sarajevo 1973, 87-88. Vasić je posebno vodio računa da u pogledu pridobijanja domaćih snaga ostvari svoj utjecaj u Sarajevu i drugim većim gradovima Vilajeta. Vojislav Bogićević, *Kako je branjeno Sarajevo od austrougarskog okupatora 19. avgusta 1878. godine*, u: *Naučni skup Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini*, Posebna izdanja, knj. 43, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 8, ANUBiH, Sarajevo 1979, 350.

granični pojas između Srbije i Crne Gore, što bi u budućnosti spriječilo ujedinjenje ove dvije zemlje.¹⁶⁵ Za Austro-Ugarsku Monarhiju Bosna i Hercegovina bila je višestruko značajna. U političkom pogledu, okupacija ovog dijela osmanskog teritorija spriječila bi stvaranje Velike Srbije, čega su se vojno-politički krugovi u Monarhiji posebno plašili.¹⁶⁶ U strategijskom smislu, okupacija Bosne značila je osiguranje dalmatinskog teritorija¹⁶⁷ i uspostavljanje stabilne granice sa Srbijom na Drini. Zapravo bi i Srbija i Crna Gora bile okružene s dvije strane teritorijem Monarhije, što bi potonjoj davalo veći osjećaj sigurnosti i kontrole potencijalno opasnih susjeda. Okupacija Bosne donijela bi Monarhiji i ekonomske benefite, prvenstveno kao tranzitni teritorij za austrougarsku trgovinu s Istokom.¹⁶⁸ Dakako, Monarhija je nastojala uvjeriti europske sile da je okupacija Bosne i Hercegovine nužna, pogotovo od strane jedne europske sile, koja bi *nazadnim krajevima* mogla donijeti napredak i prosvijećenost, drugim riječima, Austro-Ugarska je vidjela sebe kao izvršioca tzv. kulturne (civilizatorske) misije u Bosni.¹⁶⁹

¹⁶⁵ T. Kraljačić, *Kalajev režim*, 24. O mogućoj austrougarskoj okupaciji Bosne i Hercegovine obavijestio je Andrassy austrougarskog konzula u Istanbulu Zichyja u maju 1878. godine. Andrassy – Wassitsch, telegram od 18. maja 1878. B. Gavranović, *Bosna i Hercegovina u doba austrougarske okupacije*, 129-130.

¹⁶⁶ Ferdo Hauptmann, Andrassyjeva politička baština i bosanska politika Austro-Ugarske nakon okupacije, *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu*, Sarajevo 1971, 447.

¹⁶⁷ Josif Holeček, *Bosna i Ercegovina za vreme okupacije*, Beograd 1902, 89.

¹⁶⁸ T. Kraljačić, *Kalajev režim*, 34-36.

¹⁶⁹ O tome više pogledati kod R. Okey, *Taming Balkan Nationalism*, 26. S opisom pogubnog utjecaja osmanske vlasti na Bosnu i Hercegovinu počinje i više puta citirano djelo *Die Occupation Bosniens und der Herzegovina*, Verlag von Eduard Hölzel, Wien 1878, 5-7.

Uprkos disonantnim glasovima u monarhijskim političkim strukturama,¹⁷⁰ plan o okupaciji Bosne i Hercegovine forsiran je u spoljnjoj politici, uz svesrdnu podršku britanskih diplomatskih krugova.¹⁷¹ Henry Layard, britanski ambasador u Istanbulu, dobio je instrukcije još u maju 1878. godine da savjetuje Porti pomirljiv stav prema željama Austro-Ugarske da okupira Bosnu i Hercegovinu. Kako bi bio što uvjerljiviji, koristio je sintagmu *privremena okupacija* te je nakon uvjeravanja stekao dojam da bi osmanski premijer čak i pristao na takav scenario.¹⁷² Britanske diplomate, koje su očigledno uživale veliki ugled među osmanskim dužnosnicima, uspjele su uvjeriti osmansku vlast da im preda na upravu Kipar, koji

---

¹⁷⁰ Ranije je navedeno da su se okupaciji protivili austrijski liberali i ugarski dio Monarhije. Osim toga, i neki su visokopozicionirani političari s rezervom gledali na takve planove. Zapravo nisu bili oduševljeni idejom o okupaciji teritorija koji bi Monarhiji donio još slavenskog stanovništva. Njihova stanovišta su kasnije izmijenjena. Noel Malcolm, *Bosna: Kratka povijest*, Biblioteka Memorija, Sarajevo 2011, 252. U Monarhiji je postajao strah da bi okupacija Bosne i Hercegovine izazvala i financijsku nestabilnost. John W. Boyer, *Austria 1867–1955*, Oxford University Press, Oxford 2022, 179.

¹⁷¹ Austrougarski ambasador u Istanbulu grof Zichy već je u aprilu 1878. uvjeravao Osmansku vladu da će joj Austro-Ugarska pružiti podršku u reviziji mira iz San Stefana ukoliko joj se, kao protuusluga, ustupi Bosna i Hercegovina. U Londonu je djelovao austrougarski ambasador Ferdinand Beust, koji je lordu Salisburiju krajem aprila dostavio memorandum u kojem je podrobno objasnio zašto autonomija ne bi mogla funkcionirati u slučaju Bosne i Hercegovine, kao i zbog čega bi upravo Dunavska Monarhija trebala okupirati ovaj teritorij. E. Radušić, *The Ottoman Wrong Horse?*, 177.

¹⁷² E. Radušić, *Bosna i Hercegovina u britanskoj politici*, 364–365. Usp. Kemal H. Karpat, *The Ottoman Attitude Towards the Resistance of Bosnia and Herzegovina to the Austrian Occupation in 1878*, u: *Naučni skup Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini*, Posebna izdanja, knj. 43, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 8, ANUBiH, Sarajevo 1979, 153.

je Velikoj Britaniji bio od strateškog značaja za nadgledanje istočnog Mediterana i kontrolu Rusije. Osmansko Carstvo pristalo je na ovaj prijedlog uvjereno da će zauzvrat dobiti britansku podršku na kongresu koji je počeo s radom u Berlinu 13. juna.¹⁷³ Britanska diplomacija pripremila je i Rusiju, preko protokola koji su potpisali Salisbury i Shuvalov 30. maja, na dešavanja i mogući tok pregovora u Berlinu, posebno u pogledu austrougarskih aspiracija prema Bosni, tako da Seton-Watson zaključuje kako je većina posla bila završena i prije nego je Berlinski kongres zvanično otvoren.¹⁷⁴

Na sjednici kongresa održanoj 28. juna odlučena je i zvanično sudbina Bosne i Hercegovine,¹⁷⁵ odnosno Austro-Ugarskoj je povjeren mandat da okupira i upravlja ovim područjem, što je precizirano članom 25. Berlinskog ugovora: “Die Provinzen Bosnien und Hercegovina werden von Oesterreich-Ungarn besetzt und verwaltet werden. Da die österreichisch-ungarische Regierung nicht wünscht, die Verwaltung des Sandschaks von Novi-Bazar, welches sich zwischen Serbien und Montenegro in südöstlicher Richtung bis über Mitrovitza hinaus erstreckt, auf sich zu nehmen, wird die ottomanische Verwaltung dort weiter in Wirksamkeit verbleiben. (...)”¹⁷⁶

Dan prije prelaska austrougarskih trupa na bosansko-hercegovački teritorij objavljena je carska proklamacija

¹⁷³ M. H. Yavuz, *The Transformation of “Empire”*, 25.

¹⁷⁴ R. W. Seton-Watson, *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question*, 431-432.

¹⁷⁵ Na sjednici je prvo govorio Andrassy, potom lord Salisbury, da bi sve što su oni iznijeli kao argumente za austrougarsku okupaciju Bosne i Hercegovine na kraju potvrdio i podržao i Bismarck. H. Grandits, *The End of Ottoman Rule in Bosnia*, 278.

¹⁷⁶ *Sammlung der für Bosnien und die Hercegovina erlassenen Gesetze, Verordnungen und Normalweisungen, 1878-1880*, I, Wien 1880, 3.

stanovništvu u kojoj je naglašavano da vojska Monarhije dolazi u miru, kako bi se zaustavile sve nedaće u zemlji. Obećavano je da vojnici neće opteretiti zemlju, nego da će novcem platiti sve što im je potrebno. Na kraju je stanovništvo pozvano da prigrlji vojnike kao prijatelje.¹⁷⁷

Uprkos carskoj proklamaciji sastavljenoj u prijateljskom tonu, stanovništvo Bosne i Hercegovine, posebno muslimansko, a jednim dijelom i pravoslavno, uz svesrdnu pomoć osmanskih vlasti,¹⁷⁸ nije bilo spremno pristati na okupaciju, bar ne bez otpora. Iako domaće stanovništvo uglavnom nije bilo u mogućnosti pratiti diplomatske pregovore velikih sila, neke informacije su ipak dolazile u Bosnu, najprije u Sarajevo. Npr. u početku osmanska vlast nije obavijestila bosansko-hercegovačko stanovništvo o odredbama mira u San Stefanu, no vremenom se informacija o potencijalnoj autonomiji za Bosnu i Hercegovinu ipak pročula.¹⁷⁹ Već u maju sastavilo

---

¹⁷⁷ Isto, 3-4. Usp. B. Gavranović, *Bosna i Hercegovina u doba austrougarske okupacije*, 254-256.

¹⁷⁸ Njemački konzul Frommelt u svojim je izvještajima optuživao Osmansko Carstvo za doprinošenje nemirima u Bosni. On navodi da je osmanska vlast ostavila iza sebe ogromne količine oružja i municije koje su ustanici mogli iskoristiti. Božo Madžar, *Prikaz otpora austrougarskoj okupaciji 1878. u izvještajima njemačkog konzula*, u: *Naučni skup Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini*, Posebna izdanja, knj. 43, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 8, ANUBiH, Sarajevo 1979, 126.

¹⁷⁹ Hamdija Kreševljaković, Sarajevo u doba okupacije Bosne 1878, u: *Izabrana djela IV*, Veselin Masleša, Sarajevo 1991, 76. Preciznije podatke navodi Petrović: u Bosnu je vijest o sklapanju Sanstefanskog mira stigla 5. marta. Bila je izražena zabrinutost o pitanju oblika autonomije koji bi bio dodijeljen ovom dijelu Osmanskog Carstva. Rade Petrović, *Pokret otpora protiv austrougarske okupacije 1878. godine u Bosni i Hercegovini*, u: *Naučni skup Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini*, Posebna izdanja, knj. 43, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 8, ANUBiH, Sarajevo 1979, 32.

je muslimansko stanovništvo Sarajeva peticiju, tj. adresu koja je trebala biti upućena Sultanu, a u kojoj je potencirana autonomija Bosne, kao i mogućnost da se narod u Bosni ujedini kako bi se branio od Srbije, Crne Gore i Austro-Ugarske. Adresa je 2. juna predana bosanskom namjesniku Mazhar-paši, a već tri dana poslije formiran je Narodni odbor multikonfesionalnog karaktera. Austrougarski konzul u Sarajevu Vasić tek je 3. jula dobio prve informacije o tome da se sprema austrougarska okupacija Bosne. Ta se vijest jako brzo proširila Sarajevom,¹⁸⁰ tako da je do kraja jula u zemlji nastala potpuna anarhija.¹⁸¹ U Sarajevu je 28. jula proglašena Narodna vlada. Namjesnik Mazhar-paša i njegov zamjenik su dali ostavke, dok je vojni zapovjednik Hafiz-paša faktički podržavao narodnu bunu i otpor koji se spremao okupaciji Bosne i Hercegovine, iako je, istina samo zvanično, Porta nastojala umiriti lokalno stanovništvo.¹⁸²

Na čelu trupa koje su trebale izvesti okupaciju nalazio se baron Joseph von Philippovich,¹⁸³ koji je smatran istinskim

¹⁸⁰ Pronio ju je čaršijom dragoman austrougarskog konzulata Thomas Herkalović. Fra Grga Martić, *Zapamćenja (1829–1878)*, Knjižara Jugoslavenske akademije, Zagreb 1906, 89. U isto vrijeme, o ovom važnom događaju pisale su i hrvatske novine koje su pozdravile vijest o okupaciji susjedne joj zemlje. D. Pavličević, *Otpor austrougarskoj okupaciji*, 259. Dalmatinski listovi su pratili s velikim zanimanjem tok okupacije Bosne i Hercegovine. Nada Beritić, *Odjek otpora u dalmatinskoj štampi*, u: *Naučni skup Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini*, Posebna izdanja, knj. 43, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 8, ANUBiH, Sarajevo 1979, 279-287.

¹⁸¹ O haotičnim dešavanjima u Mostaru i Hercegovini pogledati više kod Martin Đurđević, *Memoari s Balkana (1858–1878)*, Sarajevo 1910.

¹⁸² Isto, 76-77, 79-81, 86-93.

¹⁸³ Rođen je 1819. godine u Gospiću. Pohađao je vojnu školu u Tullnu. Neprestano je razvijao vojnu karijeru tako da je 1859. postao general major. Titulu barona stekao je naredne godine. Čin podmaršala stekao

poznavateljem lokalnih prilika. Budući da je vojnom segmentu austrougarske okupacije i bosanskohercegovačkom otporu u domaćoj i stranoj literaturi posvećena značajna pažnja, na ovom mjestu se nećemo baviti tim pitanjem. Dovoljno je samo istaknuti da je glavna kolona okupacionih snaga prešla Savu kod Broda 29. jula.¹⁸⁴ Iako je u Monarhiji okupacija potencirana kao prijateljski čin Austro-Ugarske prema bosanskohercegovačkom stanovništvu, austrougarski plan o mirnom zaposjedanju zemlje jednostavno nije mogao biti proveden. Otpor je pružan na gotovo svakom mjestu, ali je konačni cilj bilo zauzeće Sarajeva, što se i desilo 19. augusta 1878. godine,¹⁸⁵ dok je ostatak zemlje savladan do kraja oktobra.¹⁸⁶

S obzirom na dugo godina njegovanu ideju o austrougarskoj okupaciji Bosne i Hercegovine, bilo bi očekivano da su

---

je 1866. Od sredine 1870-ih nalazio se na poziciji glavnog zapovjednika austrijske vojske. Umro je 1889. godine u Pragu. Filipović, Josip, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.

¹⁸⁴ *Die Occupation*, 9, 20.

¹⁸⁵ *Bosansko-hercegovačke novine* br. 3, Sarajevo, 8. septembar 1878, 1-2. Usp. Hamdija Kapidžić, Sarajevo u avgustu 1878. godine, *Prilozi za proučavanje istorije Sarajeva*, I, Sarajevo 1963, 124. O tome kako su austrougarski vojnici doživjeli Sarajevo nakon što su ga osvojili pogledati *Erlebtes in Bosnien. Aus dem Tagebuch eines k. k. Officiers (Jul und August 1878)*, Wien 1878, 21-31.

¹⁸⁶ Na ovom mjestu se ne mislimo baviti detaljnim prikazom okupacije. Više o tome pogledati u *Die Occupation*. Kao primjere zauzimanja pojedinačnih gradova pogledati Zijad Šehić, Okupacija Stoca 1878. godine, *Slovo Gorčina*, 32, Stolac 2010, 41-47; Amir Duranović, Okupacija Bosne i Hercegovine i Žepča 1878. godine, u: *Žepče 1458.–2008*, ur. Franjo Marić, Žepče 2010, 197-203; Sandra Biletić, Dolazak austro-ugarske vojske u Fojnicu 1878. godine. Odlomak iz dnevnika fra Marka Kalamuta, *Bosna Franciscana*, 51, 2019, 147-169.

političke strukture Monarhije imale jasno razrađen plan o uspostavi vlasti područja koje su trebale zaposjesti.¹⁸⁷ Iako su bili izrađeni različiti elaborati i memoari,¹⁸⁸ uspostava vlasti na terenu tekla je sporije od očekivanog, a podrazumijevala je i visok stupanj improvizacije. U početku je uspostavljana vojna vlast, čiji su osnovni nositelji bili vojni komandanti. No, Dunavska Monarhija nije mogla opravdati vojnu upravu nad Bosnom i Hercegovinom pred europskim silama, a tu je bila i činjenica da je osmanski Sultan i dalje bio suveren nad ovim područjem. Također, iako je bilo najlakše zadržati vojnu vlast jer je vojska predstavljala zajedničku instituciju u Monarhiji, određeni dvorski krugovi su smatrali da to ne bi bila najbolja opcija budući da bi se Bosna i Hercegovina trebala inkorporirati u budućnosti u granice Monarhije, a nijedna druga njena provincija nije imala vojnu upravu. Osim toga, vojna uprava nije mogla biti isplativa ni s financijske strane s obzirom

¹⁸⁷ F. Hauptmann, Andrásyjeva politička baština, 448. Npr., iako je postojao plan da se austrougarska vlast, makar samo u početku, osloni na zatečene osmanske zakone, nije bila razrađena praksa njihova prevođenja, nego se tog zahtjevnog posla prihvatio Thomas Herkalović, dragoman austrougarskog konzulata u Sarajevu, nakon što je grad osvojen. On je za dvorskog vijećnika Badovinca preveo osmansku legislativu koja se ticala financijskih i poreskih pitanja. Thomas Herkalović, *Vorgeschichte der Occupation Bosniens und der Herzegovina*, Zagreb 1906, 168.

¹⁸⁸ Jedan uistinu detaljan elaborat o topografsko-statističkim, administrativnim, ekonomskim, etnografskim i političkim prilikama u Bosni i Hercegovini sastavio je potpukovnik Gustav Thömmel u maju 1878. godine, dok je jednako detaljan elaborat o osmanskoj upravi i političkoj podjeli Bosne i Hercegovine izrađen 1. oktobra iste godine, ali bez podataka o autoru. Thömmelov elaborat, kao i dokument pod naslovom *Die Politische Eintheilung und Verwaltung Bosniens und der Herzegowina unter der ottomanischen Herrschaft* dostupni su kod B. Gavranović, *Bosna i Hercegovina u doba austrougarske okupacije*, 51-67, 100-116.

na činjenicu da su se sredstva za vojsku obezbjeđivala preko delegacija koje uopće nisu bile naklonjene okupaciji.¹⁸⁹ Stoga je general Philippovich obnašao i vojnu i civilnu upravu u početku.¹⁹⁰

Philippovich je u početnim danima okupacije polagao nade u osmanske činovnike i vojna lica koji nisu bili napustili zemlju i koji se nisu kompromitirali pružajući otpor austro-ugarskoj vojsci. Takva strategija bila je evidentna još prvog dana kod prelaska austrougarskih trupa kod Broda. Tada je zatečenim osmanskim vojnim licima bilo ponuđeno da ostanu na istim pozicijama, ali da rade za novu upravu, na što su oni i pristali.¹⁹¹ Osmanski činovnici i vojnici korišteni su gdje je bilo procijenjeno da bi mogli biti od pomoći, ali takva je politika napuštena odmah nakon zauzeća Sarajeva, kada su se sve više mogli čuti glasovi koji su govorili u prilog tome da su osmanski činovnici nekompatibilni i nepodobni za europski ustrojenu upravu.¹⁹² Stoga se Philippovich okrenuo činovnicima iz susjedne Hrvatske, da bi krajem 1878. godine bilo razmatrano dovođenje činovnika i iz ostalih dijelova Monarhije.¹⁹³ Dakako, kod pitanja lokalne uprave oslanjao se

---

¹⁸⁹ P. F. Sugar, *Industrialization*, 25.

¹⁹⁰ Amila Kasumović, Priliv činovnika iz Austro-Ugarske u Bosnu i Hercegovinu nakon okupacije 1878, u: *Zbornik Božene Vranješ Šoljan*, Filozofski fakultet, Zagreb 2022, 91-92. H. Kapidžić, *Hercegovački ustanak 1882. godine*, 19.

¹⁹¹ Mihovil Mandić, *Povijest okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine*, Matica Hrvatska, Zagreb 1910, 38.

¹⁹² Više o tome Amila Kasumović, Status of Ottoman Officials and Military Personnel in Bosnia and Herzegovina after the Austro-Hungarian Occupation of 1878, *CTAD*, 18 (36), 2022, 571-601.

¹⁹³ A. Kasumović, Priliv činovnika iz Austro-Ugarske u Bosnu i Hercegovinu, 95-96. O činovničkom pitanju u Bosni i Hercegovini razgovaralo se na sjednici Ministarskog vijeća za zajedničke poslove od 1.

dosta na domaće ljude. Samo tri dana nakon zauzeća Sarajeva, Philippovich je objavio provizorni statut grada Sarajeva te pristupio formiranju interkonfesionalnog općinskog vijeća. Za prvog gradonačelnika Sarajeva imenovan je Mustafa-beg Fadilpašić.¹⁹⁴

Iz svega ovoga razvidno je da je balkansko područje bilo iznimno važno u rješavanju Istočnog pitanja krajem 19. stoljeća. Nakon vrlo turbulentnog perioda 1875–1878. koji je u Bosanskom vilajetu obilježen izbijanjem onoga što će postati poznato kao Velika istočna kriza, razaranjem zemlje, iseljavanjem stanovništva u susjedne krajeve, interesi velikih sila prelomili su se preko ovog područja na način da su bili zadovoljeni imperijalni motivi Austro-Ugarske koju je tek čekao vrlo težak zadatak uspostave vrhovne vlasti u Bosni i Hercegovini. Taj zadatak bio je tim teži što je okupirano područje bilo predodređeno za samofinanciranje, dok je istovremeno garantirano, makar formalno, Sultanovo pravo suvereniteta nad prema Zapadu najjisturenijim osmanskim provincijama, Bosnom i Hercegovinom.

---

septembra 1878. godine. ABiH, ZPO br. 971, kutija 55 (Protokol sjednice).

¹⁹⁴ Todor Kruševac, *Sarajevo pod austro-ugarskom upravom 1878–1918*, Muzej grada Sarajeva, Sarajevo 1960, 58–59.

Osnivanje i rad Komisije za poslove Bosne i Hercegovine 1878–1879.¹⁹⁵

JOŠ DOK JE AUSTROUGARSKA OKUPACIJA BOSNE I HERCEGOVINE bila u toku, u Beču je 2. septembra 1878. godine izrađen vrlo važan elaborat u kojem su prilično detaljno naglašena načela koja se tiču provizorne uprave u budućoj okupiranoj oblasti. Sve što je navedeno u ovom dokumentu ostalo je na snazi i nakon što je okupacija smatrana zvanično završenom. Dakle, radilo se o principima uprave nove oblasti koji su očigledno bili dobro promišljeni, a smatrani su važnim za poziciju i interese Austro-Ugarske Monarhije, ali i što lakšu uspostavu vlasti u području koje je još uvijek bilo nemirno i nestabilno.

Vodstvo uprave nad Bosnom i Hercegovinom, koja je Monarhiji bila povjerena članom 25 Berlinskog mirovnog ugovora, bilo je dodijeljeno Zajedničkom ministarstvu vanjskih poslova, koje se o upravi Bosne trebalo dogovarati s ostala dva zajednička ministarstva – Ministarstvom rata i Ministarstvom financija. Također, elaborat je predviđao

---

¹⁹⁵ Građa Komisije za poslove Bosne i Hercegovine čuva se u Arhivu Bosne i Hercegovine u sklopu fonda Zajedničkog ministarstva financija. Taj je fond imao “buran” put do Arhiva BiH u Sarajevu. Predstavnici Kraljevine SHS su ga preuzeli u Beču od austrijskih vlasti još 1919. godine. Šest godina nakon toga fond je prebačen u Beograd. U toku Drugog svjetskog rata vraćen je ponovo u Beč, a nakon rata dopremljen konačno u Sarajevo. Andrej Rodinis, Dokumenti iz austrijskih arhiva u Arhivu Bosne i Hercegovine – osvrt na arhivski sporazum i restituciju gradiva, *Arhivski vjesnik*, 58, 2015, 61.

saradnju zajedničkih ministarstava s objema Vladama Austro-Ugarske.¹⁹⁶

Kako bi se uspostavila provizorna uprava nad okupiranim bivšim osmanskim provincijama, bilo je, već početkom septembra, predviđeno osnivanje jedne komisije u Beču u kojoj bi tri zajednička ministra bila predstavljena putem svojih delegata, a svoje predstavnike slale bi i Austrijska i Ugarska vlada. Na čelu takve komisije trebao je stajati delegat kojeg je imenovao kao svog predstavnika zajednički ministar vanjskih poslova. Posljednja stavka ne čudi s obzirom na to da je vodstvo u upravi Bosne i Hercegovine u početku upravo bilo dodijeljeno Zajedničkom ministarstvu vanjskih poslova.

S obzirom na to da Austro-Ugarska nije imala namjeru praviti oštre rezove u upravi u okupiranoj oblasti u odnosu na period osmanske uprave, te imajući u vidu da je Sultan još uvijek bio suveren u ovom području, za buduću komisiju koja bi se bavila upravom Bosne i Hercegovine bio je određen izazovan zadatak da učini jasnim zakonske i administrativne norme koje su već bile na snazi u Bosni i Hercegovini, jer su sve postojeće naredbe, ukoliko su bile u interesu Monarhije, trebale biti zadržane do daljeg.¹⁹⁷

U biti, komisija je mogla početi s radom tek nakon što bude provedena vojna okupacija Bosne i Hercegovine. Sve

¹⁹⁶ ABiH, ZMF, 1878, br. 15 (“Die prov. Verwaltung Bosniens betreffend”, 2. septembar 1878).

¹⁹⁷ Važno je istaknuti opasku da odredbe “turskog ustava” u početku neće biti aktivirane. ABiH, ZMF, 1878, br. 15 (“Die prov. Verwaltung Bosniens betreffend”, 2. septembar 1878). Osmansko Carstvo dobilo je ustav 23. decembra 1876. godine. Bosanskohercegovački predstavnici su bili izabrani i prisustvovali su prvom zasjedanju osmanskog parlamenta (19. mart – 28. juni 1877). H. Grandits, *The End of Ottoman Rule in Bosnia*, 274-275.

dok je ona bila na snazi, naredbe armijskih komandanata su bile važeće i one su komisiji trebale biti samo saopćavane. Sve naredbe koje su se ticale administracije imale su čisto privremeni karakter i bile su odraz trenutnog haotičnog stanja do kojeg je dovelo provođenje okupacije. Nakon okončanih vojnih aktivnosti, komisija je trebala početi s radom, a prvi zadatak koji ju je očekivao bila je izrada nacрта posvećenog općim karakteristikama organizacije vlasti, s preporukom neophodne reformne agende koja bi artikulirala sve potrebne izmjene u zakonodavstvu i upravi Bosne i Hercegovine koje bi bile u interesu okupiranog teritorija, ali i Monarhije.¹⁹⁸

Kod svih pitanja koja su bila specifična u smislu da članovi komisije nisu bili usaglašeni oko modela njihova rješavanja ili se za rješenje nije moglo naći uporište u već postojećim zakonskim i administrativnim aktima, komisija je bila dužna poslati takva pitanja na rješavanje i odluku Zajedničkom ministarskom vijeću. Uz predsjednički ured, komisija je trebala imati i posebne odjele sa vrlo širokim dijapazonom pitanja koja bi im bila povjerena na rješavanja: 1) odjel za politička pitanja, vjeru, obrazovanje, zemljoradnju, šumarstvo, policiju itd.; 2) odjel za pravna pitanja i 3) odjel za financijska pitanja, carine, trgovinu, komunikacije i sl.¹⁹⁹

Sva vojna pitanja i ona koja se tiču straže sigurnosti ostajala su privremeno u djelokrugu Zajedničkog ministarstva rata, dok su sve financije bile pod kontrolom *Rechnungshofa*. Već je tada bilo naglašeno da će se uprava financirati iz prihoda Bosne i Hercegovine.

---

¹⁹⁸ ABiH, ZMF, 1878, br. 15 ("Die prov. Verwaltung Bosniens betreffend", 2. septembar 1878).

¹⁹⁹ Isto.

Tamo gdje bi komisija trebala pomoć i ekspertizu posebnih stručnjaka, mogla je očekivati podršku resornih ministarstava oba dijela Monarhije, ovisno o tome kakav je bio karakter određenog problema. Ova suradnja mogla je biti osigurana posredstvom predstavnika Vlada oba dijela Austro-Ugarske.²⁰⁰

Čini se da je ovaj elaborat dobio pozitivno mišljenje jer je 12. septembra uslijedila sjednica Zajedničkog ministarskog vijeća kojom je predsjedavao Car, a na kojoj se diskutiralo o eventualnoj zadaći komisije koja bi bila sastavljena u sklopu Zajedničkog ministarstva vanjskih poslova i koja bi se bavila poslovima Bosne i Hercegovine. Zajednički ministar vanjskih poslova Gyula Andrassy sastavio je već 14. septembra za Cara novi dokument u kojem je razrađena ideja formiranja komisije koja bi, prije svega, trebala stvoriti uvjete za izgradnju upravnog aparata koji bi se bavio upravom okupirane oblasti. Da bi se do toga došlo, komisija bi trebala raditi na prijedlozima vlastitog i polja djelovanja zemaljskih oblasti u Bosni i Hercegovini. Osim toga, komisija je trebala vijećati i o pitanjima koja bi joj preko Ministarskog vijeća povjerio sam Car.²⁰¹

Andrassy je ovom prilikom od Cara tražio i potvrdu od zajedničkih ministara delegiranih predstavnika kao članova buduće komisije. Radilo se uglavnom o ljudima koji su već imali zavidne rezultate u karijeri i iskustvo, odnosno poznavanje prilika na Balkanu i općenito u Osmanskom Carstvu. Tako je ispred Zajedničkog ministarstva vanjskih poslova

---

²⁰⁰ Isto.

²⁰¹ ABiH, ZMF, 1878, br. 18 (Andrassy – Njegovo Veličanstvo, 14. septembar 1878). Dokument je dostavljen na uvid zajedničkom ministru rata i zajedničkom ministru financija.

predloženi budući predsjednik komisije baron Joseph von Schwegel (1836–1914) bio stipendista Orijentalne akademije u Beču te je odmah po završetku studija 1859. stupio u konzularnu službu, u početku u Aleksandriji, a kasnije i u Istanbulu. Bio je blizak Andrásyjev saradnik.²⁰² Njegovo poznavanje orijentalnih jezika i prilika u orijentalnom svijetu smatralo se značajnim za rad komisije.

Za razliku od njega, delegat Zajedničkog ministarstva rata Rudolf Borowiczka Ritter von Therau (1821–1898) komisiji je mogao biti od koristi kao vrstan pravnik i poliglota, koji je poznao i “nešto srpskog” jer je jedno vrijeme u konzularnoj službi bio raspoređen u Beogradu, no to su samo djelići iz vrlo bogate biografije ovog više puta odlikovanog službenika Monarhije.²⁰³ Alexander Mérey von Kapos-Mére (1834–1927) predložen je kao delegat u komisiji ispred Zajedničkog ministarstva financija. Smatran je bankarskim ekspertom, zbog čega je 1882. nagrađen pozicijom sekcijuskog šefa u Zajedničkom ministarstvu financija.²⁰⁴ Car je potvrdio sve

---

²⁰² Engelbert Deusch, *Die effektiven Konsuln Österreich(-Ungarns) von 1825–1918: ihre Ausbildung, Arbeitsverhältnisse und Biografien*, Böhlau Verlag, Keln / Weimar / Wien 2017, 596. Deusch pogrešno navodi da je Schwegel priželjkivao poziciju predsjednika Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, ali da je Andrásy, vjerujući da Schwegel nije baš fleksibilan, ponudio tu poziciju Heinrichu Haymerleu (kasnije ministar vanjskih poslova 1879–1881). Kako se može vidjeti iz protokola sjednica Komisije, ali i drugih sačuvanih dokumenata, Haymerle nikada nije bio opcija za ovu poziciju.

²⁰³ Isto, 211–212.

²⁰⁴ Nažalost, njegova biografija nam nije bila dostupna. O njemu doznajemo pojedinosti preko biografija njegove supruge, pijanistkinje Emme Antonije Staudach (Haas, G. / Reitterer, H. Staudach, Emma Antonia Freiin von; verehel. Mérey von Kapos-Mére (1834–1862), Pianistin und Komponistin, *ÖBL 1815–1950*, 13(59), 2007, 118f), kao i njegova sina Kajetana. *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*, vol.

od zajedničkih ministara predložene članove komisije 16. septembra 1878.²⁰⁵

Andrássy je nakon toga kontaktirao i ministre predsjednike iz obje polovice Austro-Ugarske. Osim što im je ukratko predstavio ideju koja stoji iza osnivanja komisije, kao i očekivanja koja bi jedno takvo tijelo trebalo ispuniti u pogledu uprave nad Bosnom i Hercegovinom, tražio je od njih da razmisle o svojim predstavnicima jer je Car predstavnike tri zajednička ministra već potvrdio.²⁰⁶

Odgovor k. k. ministra predsjednika stigao je prilično brzo s opaskom da Austrijska vlada nema ništa protiv toga da se formira jedna komisija koja bi funkcionirala kao vrhovno tijelo civilne uprave u okupiranoj oblasti. Njegov izbor za predstavnika pao je na financijskog prokuratora i dvorskog vijećnika barona Hermanna von Gödel-Lannoya (1820–1892).²⁰⁷ No k. k. ministar predsjednik iskoristio je ovu priliku i da potcrtava kako bi bilo lijepo da svi prijedlozi komisije, prije nego bi bili dostavljeni Zajedničkom ministarskom vijeću i Caru na

---

6, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Vienna 1975, p. 228.

²⁰⁵ ABiH, ZMF, 1878, br. 18 (Carska potvrda je napisana na Andrássyjevom dopisu od 14. septembra).

²⁰⁶ ABiH, ZMF, 1878, br. 22 (Andrássy – k. k. ministru predsjedniku, kgl. ung. ministru predsjedniku, zajedničkim ministrima rata i financija, 17. septembar 1878).

²⁰⁷ Kao i ostali članovi Komisije, predloženi predstavnik k. k. ministra predsjednika imao je zavidnu karijeru i već je bio dugo aktivan u različitim službama Monarhije. Počeo je kao sudski službenik u Kopru 1846, potom bio financijski vijećnik pri Financijskoj prokuraturi u Trstu, da bi krajem 60-ih bio imenovan financijskim prokuratorom u Beču. Biografija preuzeta iz Gödel-Lannoy, Hermann Ritter von G. (1862), Ritter G. v. Lannoy (1872), Freiherr von G. L. (1873) Dr. iur., *Parlament Österreich*.

odobrenje, budu prvo dostavljeni Austrijskom ministarskom vijeću na mišljenje.²⁰⁸ Time je očigledno austrijska strana Monarhije pokazivala želju da pomno prati uspostavu civilne vlasti u Bosni i Hercegovini i da kontrolira sve procese vezane s tim, te se jedan njen predstavnik u komisiji za takvo što jednostavno smatrao nedovoljnim.

Odgovor kr. ug. ministra predsjednika nije sačuvan, kao ni svevišnja potvrda imena predstavnika koje su odredili ministri predsjednici oba dijela Monarhije. Vjerovatno se radilo o kašnjenju u korespondenciji ili gubitku dokumenata koji bi mogli ukazati na to šta se dešavalo u pet dana od kada je Austrijska vlada potvrdila da nema ništa protiv formiranja Komisije za poslove Bosne i Hercegovine i Andrassyjevog poziva od 24. septembra upućenog članovima Komisije koje su predložili zajednički ministar rata, zajednički ministar financija i k. k. ministar predsjednik, a u kojem ih poziva da se priključe radu Komisije i prisustvuju njenoj prvoj sjednici zakazanoj dan kasnije.²⁰⁹

Međutim, znamo da je on 24. septembra poslao Caru i imena predstavnika oba ministra predsjednika,²¹⁰ a i iz protokola prve sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, održane 25. septembra,²¹¹ razvidno je da je toj sjednici prisustvovao i predstavnik kojeg je vjerovatno nekada ranije

---

²⁰⁸ ABiH, ZMF, 1878, br. 23 (K. k. ministar predsjednik – Andrassy, 19. septembar 1878).

²⁰⁹ ABiH, ZMF, 1878, br. 31 (Andrassy – Rudolf Borowieczka von Themau, Alexander Mérey von Kapos-Mérey, Hermann von Gödel-Lannoy, 24. septembar 1878).

²¹⁰ ABiH, ZMF, 1878, br. 32 (Prilog: Andrassy – Njegovo Veličanstvo, 24. septembar 1878).

²¹¹ ABiH, ZMF, 1878, Protokol prve sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 25. septembar 1878.

imenovao kgl. ung. ministar predsjednik. Radilo se o general-pukovniku Ludwigu Jekelfalussyju von Jekelfalusu und Margitfalvi (1848–1911), koji je upravo bio okončao prestižnu k. u. k. *Kriegsschule* u Beču i bio najmlađi član Komisije.²¹² Osim predstavnika tri zajednička Ministarstva i Vlada oba dijela Monarhije, predsjedavajući Komisije von Schwegel na prvoj sjednici pozdravio je i zamjenika predstavnika Zajedničkog ministarstva rata – Adolfa Leddihna (1830–1903),²¹³ kao i predstavnike Zajedničkog ministarstva vanjskih poslova – barona Karla von Kraussa (1834–1905) i Conrada Wassitscha (1822–1901).²¹⁴ Na osnovu dodatnih članova Komisije, može

²¹² Više o njegovom životu: Jekelfalussy von Jekelfalus und Margitfalva, Ludwig (1848–1911), Feldzeugmeister, *ÖBL 1815–1950*, 3(11), 1961, 96.

²¹³ Kao potpukovnik dodijeljen je Ministarstvu rata 1872. godine. Više na: Leddihn, Adolph von (1830–1903), Feldmarschalleutnant, *ÖBL 1815–1950*, 5(21), 1970, 79.

²¹⁴ Von Krauss je imenovan dvorskim sekretarom pri Ministarstvu vanjskih poslova 1867. godine. Ispred ovog Ministarstva vodio je komunikaciju s delegacijom Carskog vijeća kao i s delegacijama obje polovice Monarhije međusobno u periodu od 1868. do 1880. Wassitsch je karijeru započeo kao koncept praktikant pri K. k. zemaljskom sudu u Trstu, ali je od 1854. godine ušao u diplomatsku službu i bio prvo dodijeljen konzulatu u Istanbulu, potom onom u Saloniki, da bi 1859. bio imenovan generalnim konzulom u Sarajevu. E. Deusch, *Die effektiven Konsuln Österreich(-Ungarns) von 1825–1918*, 400, 677–678. Wassitsch je bio posebno dragocjen za rad Komisije zbog njegova dugogodišnjeg iskustva i rada na terenu Osmanskog Carstva. U svom bogatom diplomatskom opusu, pored rada u Istanbulu, Beogradu i Skadru, za rad Komisije bio je posebno važan njegov nekadašnji angažman kao kancelara konzulata u Sarajevu (1859–1861), potom kao vicekonzula u Mostaru (1864–1868) i, na koncu, kao konzula u Sarajevu od kraja 1877. godine. On je bio svjedokom dešavanja u Bosni i Hercegovini nakon što je lokalnom stanovništvu stigla vijest šta je bilo odlučeno o ovom dijelu Osmanskog Carstva na Berlinskom kongresu. H. Kreševljaković, Sarajevo u doba okupacije Bosne 1878, 75.

se zaključiti kako uspostava vlasti u Bosni i Hercegovini u vrijeme kada okupacija zemlje još uvijek nije bila završena nije predstavljala nimalo jednostavan zadatak. Zajedničko ministarstvo rata bilo je u trenutku provođenja vojnog zauzimanja zemlje iznimno važno te je njegov predstavnik jedini odmah od početka rada Komisije imao i zamjenika,²¹⁵ jer je Rudolf von Borowiczka lako mogao biti raspoređen na neke druge dužnosti. Također, Wassitsch, kao nekadašnji generalni konzul Monarhije u Sarajevu, s odličnim poznavanjem stanja u Bosni i Hercegovini, bio je logičan izbor za rad u Komisiji.

Na prvoj sjednici Komisije za poslove Bosne i Hercegovine najaktivniji je bio predstavnik kojeg je imenovao k. k. ministar predsjednik – Hermann von Gödel-Lannoy, koji je postavio pitanje izrade poslovnog reda Komisije, ukazao na potrebu da članovi Komisije budu prethodno upoznati sa svim predmetima o kojima će se diskutirati na sjednicama Komisije, te podvukao još jednom ranije izrečeni stav Austrijske vlade da svi prijedlozi ovog tijela, prije nego budu dostavljeni Zajedničkom ministarskom vijeću i Caru na odobrenje, budu prvo dati Austrijskom ministarskom vijeću na mišljenje. Također, kod pitanja izrade nacrtu provizornog djelokruga Komisije, kao i onog armijskih komandanata u oblasti u kojoj je provedena okupacija, a što je bio glavni i najhitniji zadatak Komisije, Gödel-Lannoy je djelovao vrlo praktično i predložio da se izrada takvih nacrtu povjeri baronu Kraussu, Wassitschu i Rudolfu von Borowiczki. Nakon što je njegov

---

²¹⁵ Austrijski ministar predsjednik predložio je zamjenika za predstavnika Austrijske vlade tek početkom januara 1879. ABiH, ZMF, 1879, br. 39 (K. k. ministar predsjednik – Zajedničko ministarstvo / Ministarstvo vanjskih poslova, 3. januar 1879). Slično je učinio i ugarski ministar. ABiH, ZMF, 1879, br. 85 (Kgl. ung. ministar predsjednik – Ministarstvo vanjskih poslova, 5. januar 1879).

prijedlog prihvaćen, ta su trojica zamoljena da svoj zadatak završe do 30. septembra kako bi mogla biti sazvana nova sjednica na kojoj bi bila diskutirana načela provizorne uprave nad Bosnom i Hercegovinom na temelju izrađenih nacрта.²¹⁶

No čini se da je za realizaciju ovog zadatka trojici članova Komisije trebalo ipak nešto više vremena. Nacrt o provizornom polju djelovanja Komisije za poslove Bosne i Hercegovine završen je tek početkom oktobra i predöčen je ostalim članovima Komisije na desetoj sjednici koja je održana 8. oktobra, da bi diskusija o njemu uslijedila dan kasnije, na jedanaestoj sjednici (ali nisu vođeni detaljni zapisi u protokolu sjednice o tome kakve su bile opaske na pojedine članove nacрта).²¹⁷

Nacrt nam je bio dostupan samo u konceptu, dok potvrđenu, konačnu verziju ovoga dokumenta nismo mogle pronaći. Prema onome što nam je stajalo na raspolaganju, vidimo da je dokument od petnaest članova prvobitno trebao nositi naslov *Prov. Wirkungskreis der Commission und des Comités für die Angelegenheiten Bosniens und der Herzegovina*, no riječ *Comité* je prekrížena. Prva dva člana nacрта definiraju sastav Komisije i tijela koja delegiraju njene članove. Također, predlaže se da se Komisija sastaje jednom sedmično (§3) te da raspravlja o pitanjima koja se tiču civilne uprave nad Bosnom i Hercegovinom ili su s njima u vezi, a koja joj dopijevaju na vijećanje posredstvom Zajedničkog ministarstva kao provizornog vrhovnog organa okupacione uprave ili putem Ministarstva vanjskih poslova ukoliko

²¹⁶ ABiH, ZMF, 1878, Protokol prve sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 25. septembar 1878.

²¹⁷ ABiH, ZMF, 1878, Protokol desete i jedanaeste sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 8. i 9. oktobar 1878.

pitanja delegiraju Vlade obje polovice Austro-Ugarske (§4).²¹⁸ Po tome vidimo koliko je Komisija zapravo bila samo neka vrsta alata u rukama zajedničkih ministarstava te da njene ingerencije nisu bile posebno značajne. To se vidi i iz naredna dva člana, gdje je jasno precizirano da će pitanja financijske prirode biti povjerena predstavniku Zajedničkog ministra financija, ona iz vojnog djelokruga predstavniku Zajedničkog ministra rata, dok bi se za ostala pobrinuo predstavnik ministra vanjskih poslova (§5).²¹⁹ Samo u slučaju da se raspravlja o nekome posebnom pitanju, koje zahtijeva posebnu ekspertizu, Komisiji bi se dodijelio i neki poseban stručnjak kao ispomoć (§6), dok bi se sva pitanja oko čijeg se rješenja članovi Komisije ne mogu usuglasiti ili su smatrana suviše važnim, trebala slati Ministarskom vijeću²²⁰ (§11). Posve je nejasno zašto je članom devet bilo određeno da se iz Komisije, koja je imala već mali broj članova, izdvoji komitet koji bi činili predstavnici tri zajednička ministra, a koji bi se brinuli o kurentnim poslovima koji se odnose samo na “provođenje utvrđenih normi” (§9, 10) te izradili poslovni red Komisije (§14).²²¹ Stječe se dojam da se radilo na pretjeranoj birokratizaciji i stvaranju nepotrebnih tijela koja su bila povezana vrlo zamršenom hijerarhijskom vezom.

Konačna verzija ovog dokumenta, kao i drugog, koji se ticao provizornog polja djelovanja šefa Zemaljske vlade u

---

²¹⁸ ABiH, ZMF, 1878, br. 53 (Nacrt provizornog djelokruga Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 8. oktobar 1878).

²¹⁹ Isto.

²²⁰ U slučaju da je pitanje hitno, a nije sazvana sjednica Ministarskog vijeća, njegovo rješenje moglo je biti prepušteno jednome od zajedničkih ministara.

²²¹ ABiH, ZMF, 1878, br. 53 (Nacrt provizornog djelokruga Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 8. oktobar 1878).

Bosni i Hercegovini, poslata je na uvid Zajedničkom ministarstvu rata i Zajedničkom ministarstvu financija, a o svemu je obaviješten i Car 24. oktobra.²²² Očigledno je Car dao svoju suglasnost jer je samo nekoliko dana kasnije Provizorni djelokrug šefa Zemaljske vlade u Bosni i Hercegovini bio odštampan i publiciran,²²³ dok to nije bio slučaj s Provizornim djelokrugom Komisije za poslove Bosne i Hercegovine. Nije nam poznato zašto, jer je i ona dobila previšnju sankciju.²²⁴ Nije bilo neuobičajeno za austrougarsku upravu u Bosni i Hercegovini da neke akte koristi samo za internu upotrebu, a da ih nužno ne publicira. Znamo da je Komitet pri Komisiji za poslove Bosne i Hercegovine uspio izraditi svoj Poslovni red prema kojem se vidi da je ovo tijelo trebalo zasjedati dvaput sedmično, da je obaveza predsjednika Komisije bila

²²² ABiH, ZMF, 1878, br. 106 (Andrássy – Njegovo Veličanstvo, 24. oktobar 1878).

²²³ *Sammlung*, I, 10-14.

²²⁴ ABiH, ZMF, 1878, br. 316 (Andrássy – ministrima financija i rata, kao i ministrima predsjednicima oba dijela Austro-Ugarske, 3. novembar 1878). U ovom je dokumentu Andrássy insistirao da se ubuduće na sve dokumente koji se njemu šalju, a tiču se svega u vezi s Bosnom i Hercegovinom, obavezno stavi oznaka “Komisija za poslove Bosne i Hercegovine”. Iz dopisa koji su pristizali na Zajedničko ministarstvo u decembru evidentno je da je ova Andrássyjeva molba uslišena i Komisija je također navođena na košuljicama dokumenata. ABiH, ZMF, 1879, br. 2 (Gottfried Lonkotka traži od Komisije za poslove Bosne i Hercegovine da mu odgovore na molbu ili da mu vrate uz nju priložene školske diplome, 28. decembar 1878). Pogledati i ABiH, ZMF, 1879, br. 58 (K. k. II armijska komanda – Zajedničko ministarstvo / Komisija za poslove BiH, 23. decembar 1878). Pojedini organi uprave Austro-Ugarske sami su tražili od Zajedničkog ministarstva vanjskih poslova da im proslijedi po primjerak dokumenata koji su regulirali provizorni djelokrug Komisije, odnosno šefa Zemaljske vlade u Bosni i Hercegovini. ABiH, ZMF, 1878, br. 392 (Kgl. ung. ministar za zemljoradnju, industriju i trgovinu – Zajedničko ministarstvo vanjskih poslova, 20. novembar 1878).

da objedini sve pristigle predmete i traži njihovo unošenje u protokol u koji je uvid mogao ostvariti svaki član Komisije te da se svi akti Komisije trebaju čuvati u njenoj registraturi.²²⁵ U biti, iz Poslovnog reda nam je posebno važna posljednja informacija radi pojašnjavanja sudbine građe koju je Komisija proizvela tokom svojega rada.

Istovremeno, Andrassy je od Cara tražio neku vrstu podrške u smislu da su zajednička ministarstva trebala obezbijediti Komisiji potrebne resurse za rad (osoblje, usluge litografske i štamparske službe, prostor i sl.). Posebno je bio zainteresiran za pitanje pronalaženja orijentaliste koji bi Komisiji pomogao u prevodenju osmanskih zakonskih akata, što je bio obiman i ozbiljan posao koji bi mogao uzeti tri do četiri mjeseca.²²⁶ Na koncu, to je pitanje također smatrano jednom od najvažnijih zadaća Komisije.

Iako su se u pregovorima o osnivanju i radu Komisije često spominjala osnovna načela uprave u Bosni i Hercegovini, kao i koliko ih je važno artikulirati, tek je 17. decembra održan vrlo važan sastanak na kojemu se upravo razgovaralo o spomenutim načelima. Sastanku su prisustvovali članovi Komiteta za poslove Bosne i Hercegovine i feldmaršal – baron von Jovanovich. Načela uprave nad Bosnom i Hercegovinom,

---

²²⁵ ABiH, ZMF, 1878, br. 301 (Odštampani primjerak Provizornog djelokruga šefa Zemaljske vlade u Bosni i Hercegovini; Poslovni red, 29. oktobar 1878).

²²⁶ ABiH, ZMF, 1878, br. 323 (Andrassy – Njegovo Veličanstvo, 29. oktobar 1878). Takva Komisija formirana je na inicijativu zajedničkog ministra financija Szlavyja tek u augustu 1881. godine. Ova Komisija trebala je analizirati zatečeno zakonodavstvo u vrijeme okupacije, ponuditi eventualne reforme na ovom polju te raditi na izradi određenih zakonskih nacrti. OeStA, AVA, JM, Sig 1 A1237, br. 11 541. Na čelu ove Komisije nalazio se baron Alois von Lapenna, predsjednik Vrhovnog suda. OeStA, AVA, JM, Sig 1 A1237, br. 14 461.

do kojih se došlo prilikom diskusije, istaknuta su u jednom ekspozou koji je nastao kao rezultat tog sastanka, a koji nam, nažalost, nije bio dostupan.²²⁷ Baron von Schwegel sumirao je tačke ovog sastanka na 23. sjednici Komisije održanoj u Budimpešti, kojoj je prisustvovao i baron Jovanovich. Iz izlaganja predsjednika Komisije vidljivo je da je na sastanku s Jovanovichem uglavnom bilo riječi o činovnicima, njihovom angažmanu u upravi Bosne i Hercegovine, kao i o pitanjima poreza, carina i monopola.²²⁸

No, opseg poslova vezanih za pitanja uprave Bosne i Hercegovine vremenom je postao prevelik za tročlani Komitet pri Komisiji za poslove Bosne i Hercegovine te je ova Komisija došla do uvjerenja da Komitet više nije u stanju realizirati sve ono što je vrlo komplicirana uprava okupiranog područja podrazumijevala.²²⁹ Stoga je pokrenuto pitanje prenošenja uprave i poslova Bosne i Hercegovine na neko od zajedničkih ministarstava. Ovaj zadatak nije mogao biti povjeren Ministarstvu rata jer bi se u europskim diplomatskim krugovima taj akt mogao doživjeti kao težnja Austro-Ugarske da civilnu upravu u Bosni i Hercegovini zamijeni vojnom. Također, ni Ministarstvo vanjskih poslova više nije moglo biti rješenje za ovo pitanje, budući da se okupacija više nije smatrala privremenom i da se okupirana oblast nije posmatrala kao inostranstvo. Tako je Zajedničko ministarstvo financija bilo prirodan izbor za ovaj zadatak.²³⁰

²²⁷ ABiH, ZMF Praes, 1878, br. 645 (Predsjedavajući Komiteta von Schwegel – Njegovo Veličanstvo, 29. decembar 1878).

²²⁸ ABiH, ZMF, 1879, br. 16 (Protokol 23. sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine od 17. decembra 1878).

²²⁹ H. Kapidžić, *Hercegovački ustanak 1882. godine*, 20.

²³⁰ F. Hauptmann, Andrassyjeva politička baština, 449-450. Više o poslovima koje je obavljalo Zajedničko ministarstvo financija prije

Čini se da ni Austrijska ni Ugarska vlada nisu imale ništa protiv tako da je Car 26. februara 1879. godine donio previšnjju sankciju o prenošenju uprave nad Bosnom i Hercegovinom na Zajedničko ministarstvo financija.²³¹ Pri ovom Ministarstvu je, previšnjjom odlukom od 9. marta 1879, trebao biti organiziran poseban ured za poslove Bosne i Hercegovine.²³²

U međuvremenu, Komisija za poslove Bosne i Hercegovine nastavila je s održavanjem sjednica. Vrlo važan zadatak na kojem se radilo tokom aprila i maja 1879. godine ticao se izrade nacrtu kaznenog zakonu za Bosnu i Hercegovinu. Budući da se radilo o vrlo važnom pitanju, Komisija je dobila kao ispomoć stručnjaka ispred Ministarstva pravde. Sekcijski vijećnik dr. Krall surađivao je s Komisijom, u vrlo kratkom

---

preuzimanja poslova vezanih za Bosnu i Hercegovinu i šta je to za ovo Ministarstvo značilo, pogledati kod Ferdo Hauptmann, Djelokrug Austrougarskog zajedničkog ministarstva financija, *Glasnik arhivâ i Društva arhivista BiH*, III, 1963, 13-22. Faktički, Komisija je pripojena Zajedničkom ministarstvu financija, čime je ovo Ministarstvo dovedeno u neobičnu situaciju – zajednički ministar financija sada je postao supervizor Komisiji nad kojom nije imao stvarni autoritet. P. F. Sugar, *Industrialization*, 27.

²³¹ ABiH, ZMF, 1879, br. 621 (Kgl. ung. ministar predsjednik – Andrassy, 27. februar 1879. U biti, to je samo odgovor na saopštenje od 25. februara da će previšnjja sankcija biti objavljena dan kasnije). K. k. ministar predsjednik je postavio pitanje budućeg adresiranja svih predmeta koji se odnose na poslove Bosne i Hercegovine, u smislu treba li ih i dalje adresirati, pored Ministarstva, i na Komisiju. ABiH, ZMF, 1879, br. 678 (K. k. ministar predsjednik – Zajednički ministar financija Leopold von Hofmann, 6. mart 1879).

²³² ABiH, ZMF, 1880, br. 3483 (Koncept o organiziranju bosanskog ureda koji je nastao u maju 1880, a koji je trebao biti adresiran na Cara, Ministarstvo vanjskih poslova i oba ministra predsjednika. Vjerovatno je sastavljač ovog dopisa zajednički ministar financija).

roku završio povjereni mu Nacrt kaznenog zakona te ga putem svog Ministarstva prosljedio Komisiji koja je o njemu vijećala na 20, 26. i 27. sjednici.²³³

Posljednja, 35. sjednica Komisije održana je 27. maja 1879. godine i od tog trenutka se Komisija više nije sastajala, nego je njen rad bio sveden na davanje mišljenja o nekim specijalnim pitanjima vezanim za upravu Bosne i Hercegovine, te o onim poslovima kod kojih se suradnja Vlada oba dijela Monarhije smatrala nužnom. U biti, takvo formalno postojanje i djelovanje Komisije, kao i činjenica da se ona prestala sastajati od kraja maja 1879. godine, naveli su na razmišljanje zajedničkog ministra financija da predloži njeno ukidanje i osnivanje posebnog ureda pri Ministarstvu financija koji bi se prvenstveno bavio poslovima Bosne i Hercegovine i uključivao u rad neke bivše članove Komisije (Karl von Krauss za politička, von Mérey za financijska te Eulog Gloser za pravna pitanja).²³⁴

Ne znamo je li ovaj prijedlog odmah usvojen i realiziran. Prema Kasimu Isoviću, Komisija je ukinuta tek 1881. godine.²³⁵ Bilo kako bilo, ona je svakako nakon maja 1879.

²³³ ABiH, ZMF, 1879, br. 1263, 1797, 1993, 2335. Svi ti dokumenti tiču se rada Komisije na izradi i diskutiranju o Nacrtu o kaznenom zakonu za Bosnu i Hercegovinu.

²³⁴ ABiH, ZMF, 1880, br. 3483 (Koncept o organiziranju bosanskog ureda koji je nastao u maju 1880, a koji je trebao biti adresiran na Cara, Ministarstvo vanjskih poslova i oba ministra predsjednika. Vjerovatno je sastavljač ovog dopisa zajednički ministar financija).

²³⁵ Više o tome Kasim Isović, Organizacija i funkcionisanje vrhovnih registratura u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske uprave, u: *Sabrana djela*, Arhiv BiH, Sarajevo 2007, 311-331. Usp. Eugen Sladović pl. Sladoevički, *Upravna nauka i upravno pravo Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1916.

godine samo formalno postojala i utopila se u Zajedničko ministarstvo financija.²³⁶

Javnost u Monarhiji samo je djelomično bila zainteresirana za rad Komisije za poslove Bosne i Hercegovine. Iako je Komisija održala svoju prvu sjednicu već 25. septembra 1878. godine, pojedine novine su kratko izvještavale o ovoj Komisiji koji dan kasnije, u smislu njenog skorog početka rada. U tom trenutku, novinari su raspolagali informacijom da će Komisija raditi pri Ministarstvu vanjskih poslova, da se za njenog predsjednika treba imenovati baron von Schwegel, ali da će za njen rad biti važan i generalni konzul Wassitsch.²³⁷ Ta informacija često je ponavljana u prvoj fazi rada Komisije.²³⁸

Ostali članovi Komisije postali su poznati javnosti tek 12. oktobra, kada njihova imena prvi put navodi *Neue Freie Presse*, uz konstataciju da Komisija sada već drži dnevna zasjedanja (što nije bila tačna informacija u potpunosti) i bavi se pitanjem organizacije uprave u Bosni i Hercegovini.²³⁹ Neke novine su preuzele i plasirale isti sadržaj,²⁴⁰ dok su druge raspolagale s nešto više podataka. Tako je *Das Vaterland* donio vijest da je nacrt provizorne organizacije uprave Bosne i Hercegovine,

---

²³⁶ *Izvjestaj o upravi BiH 1906*, C. i kr. zajedničko ministarstvo financija, Zagreb 1906, 17.

²³⁷ *Die Presse* 27. September 1878, 3. Gotovo isti sadržaj donosi i *Neue Freie Presse*, samo što ostavlja otvorenu mogućnost da se za izbor predsjednika Komisije razmišlja o različitim osobama, među kojima je i baron Schwegel. *Neue Freie Presse* 27. September 1878, 4. *Das Vaterland* je jedini list koji je o osnivanju Komisije izvijestio na naslovnoj stranici, ali jednako šturo. *Das Vaterland* 28. September 1878, 1. Neke su novine kasnile s viješću. *Innsbrucker Nachrichten* 30. September 1878, 2.

²³⁸ *Prager Abendblatt* 27. September 1878, 3. Dnevna varijanta lista donosi vijest dan kasnije. *Prager Tagblatt* 28. September 1878, 2.

²³⁹ *Neue Freie Presse* 12. Oktober 1878, 2.

²⁴⁰ *Prager Abendblatt* 12. Oktober 1878, 3. *Usp. Epoche* 15. Oktober 1878, 2.

na kojem je radila Komisija, gotovo bio pri kraju, te da se Komisija bavila i pitanjem repatrijacije izbjeglica na okupirano područje.²⁴¹ Zapravo se tek krajem novembra 1878. godine javljaju ozbiljnije informacije o Komisiji, gdje se isticao njen savjetodavni karakter, njena odgovornost pred Ministarskim vijećem, iz kojih tijela dolaze njeni članovi te ko čini Komitet koji je egzekutivni organ Komisije, no razvidno je iz teksta, a i naglašeno je, da uloga Komisije nije bila jasno definirana. Iz samog opisa koji je ponuđen, javnost je vrlo lako mogla steći dojam da je sve vezano za upravu Bosne i Hercegovine bilo dosta zamršeno i komplicirano.²⁴²

Osim toga, rad Komisije se do kraja 1878. godine nije više pratio. Moguće je da je informacija kako Komisija ima samo savjetodavni karakter donekle umanjila interesovanje javnosti za rad ovog tijela.

Iako Kasim Iović smatra da Komisija za poslove Bosne i Hercegovine nije bila prvobitno zamišljena kao privremeno tijelo koje bi rješavalo pitanja vezana za upravu okupiranog područja, pokazalo se upravo suprotno. Karakteristika imperijalnih sila i njihove politike u područjima nad kojima uspostavljaju dominaciju zapravo jeste osnivanje velikog broja komisija kojima su povjeravani različiti zadaci, a koje nisu nužno bile najefikasnije u svome radu. Komisija je bila izlaz u situacijama kada se nije tačno znalo šta treba činiti. Upravo je to slučaj s austrougarskom okupacijom Bosne i Hercegovine.²⁴³ Iako se već neko vrijeme bila spremala,

²⁴¹ *Das Vaterland* 13. Oktober 1878, 1. Usp. *Wiener Zeitung* 13. Oktober 1878, 3.

²⁴² *Neue Freie Presse* 30. November 1878, 3. Usp. *Das Vaterland* 30. November 1878, 1.

²⁴³ Bilo bi očekivano da je Monarhija tačno znala kakvu će agendu provoditi u Bosni i Hercegovini, ali je vrijeme pokazalo da je ona svoje

Austro-Ugarska nije imala gotov plan uređenja zemlje nakon što okupacija jednom bude provedena i to se vidi na osnovu brojnih improvizacija na terenu,²⁴⁴ ali i na osnovu organiziranja Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, koja je nakon svega šest mjeseci rada već bila zamijenjena prenosom ingerencija uprave Bosne i Hercegovine na Zajedničko ministarstvo financija, a posljednju sjednicu je održala u maju 1879. godine. Ona je, po svemu sudeći, bila samo pomoćni alat u mukotrpnom procesu uspostavljanja vlasti na području na kojem je prvobitno provođena okupacija, a potom je vojnu trebalo zamijeniti civilnom vlašću.

---

političke i administrativne strategije za okupirano područje stvarala postepeno i na samom terenu. F. Hauptmann, Andrassyjeva politička baština, 448.

²⁴⁴ Pogledati više o tome kod A. Kasumović, Status of Ottoman Officials and Military Personnel in Bosnia and Herzegovina, 571-603.

Komisija za poslove Bosne i Hercegovine: raznovrsnost građe i njena očuvanost

FOND ZAJEDNIČKOG MINISTARSTVA FINANCIJA, PRI KOJEM SE nalazi i serija spisa Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, čuva se u Arhivu Bosne i Hercegovine. Radi se o dokumentima koji nemaju oznaku povjerljivosti. Građa nastala radom Komisije za poslove Bosne i Hercegovine dvojakog je karaktera – s jedne strane, sačuvani su protokoli komisijskih sjednica, dok je, s druge strane, sačuvano 629 ili 630 od 706 produciranih dokumenata nastalih radom ovog tijela.²⁴⁵ Sačuvani su svi zapisnici sjednica, njih 35, i to u nekoliko primjeraka, što ne čudi, budući da je Komisiji stajala na raspolaganju litografska služba pri Zajedničkom ministarstvu.²⁴⁶ Protokoli sjednica nisu označeni nekom posebnom signaturom. Sadrže tek redni broj i datum održavanja sjednice. Stoga su u fascikli (arhivskoj kutiji) poredani hronološkim redom.

---

²⁴⁵ Kasim Išović, Organizacija i funkcionisanje vrhovnih registratura, 314. Usp. Kasim Išović, O nekim pitanjima i iskustvima u radu na sređivanju arhivske građe u Arhivu Bosne i Hercegovine, u: *Sabrana djela*, ur. Andrej Rodinis, Arhiv BiH, Sarajevo 2007, 163. Dakle, u dva zasebna rada Išović navodi različit broj sačuvanih dokumenata. Danas se u Arhivu Bosne i Hercegovine nalazi 669 dokumenata nastalih radom Komisije.

²⁴⁶ ABiH, ZMF, 1878, br. 323 (Andrássy – Njegovo Veličanstvo, 29. oktobar 1878).

utvrditi o kojem se pitanju raspravljalo na kojoj sjednici Komisije.²⁴⁸ Osim toga, pažljivom analizom ovog registra moguće je uočiti koja su sve pitanja bila na dnevnom redu komisijskih sjednica te koliko se često o njima raspravljalo. Dakako, iz toga se mogu izvući dalji zaključci, ali o tome će biti riječi u nastavku knjige.

I dok se s protokolima sjednica Komisije može relativno lako rukovati i kretati se unutar njihova sadržaja, nešto je drugačija situacija sa sačuvanom registraturnom građom. Istina, registraturno poslovanje nije bilo velika obima jer je trajalo relativno kratko, od septembra do kraja decembra 1878, dok je do maja 1879. godine Komisija nastavila samo održavati sjednice. Svi registraturni akti Komisije pri obradi su dobijali signaturu, koja po svom sastavu predstavlja šifru, a uz nju je obavezno navođena i skraćena *BuH* (Bosnien und Hercegovina).²⁴⁹ Problem je što je prilikom preuzimanja ove građe Zajedničko ministarstvo financija, kao pravni nasljednik Komisije od početka 1879, odlučilo promijeniti signature koje su već bile dodijeljene komisijskim aktima. Sve stare signature su precrtane, a nove su upisane crvenom bojom, uz skraćenicu *BH*. Svi spisi su raspoređeni unutar trinaest glavnih šifri koje se dalje dijele na podšifre. Akti se čuvaju u 26 fascikli.²⁵⁰

Pri Odjeljenju za poslove Bosne i Hercegovine, koje je osnovano unutar Zajedničkog ministarstva financija, izrađen je registar (B-H Index und Registratursnummernbuch, 26 x 40

---

²⁴⁸ ABiH, ZMF, Index zu den Sitzungs Protocollen der bosnischen Commission. Registar počinje na osmoj, a završava na dvadesetoj stranici Indeksa.

²⁴⁹ K. Iović, Organizacija i funkcionisanje vrhovnih registratura, 312-313.

²⁵⁰ Isto, 314.

cm) za preuzete komisijske akte. U njemu su spisi razvrstani alfabetskim slijedom po predmetima. Važno je naglasiti da je Indeks izrađen za sve predmete koji su nastali 1878. godine. Rad Komisije se može pratiti zahvaljujući unosu pod slovom C – Commission (uz dodatak *bosnische*). Pod tom stavkom unesena su 34 dokumenta, dok broj jednog dokumenta nije čitljiv.²⁵¹

U Indeksu izrađenom za 1879. godinu rad Komisije se može pratiti zahvaljujući unosima pod slovom B – Bosnien-Herzegovina, gdje je kao dodatak naznačeno šta se odnosi na Komisiju. Tu se nalazi svega 14 zabilježениh dokumenata, dok se dva dodatna dokumenta odnose na rad komisij-skog Komiteta. Napravljena je i zabilješka koja upućuje na dokument broj 3483 iz 1880. godine, a koja se tiče pitanja raspuštanja Komisije.²⁵² Iz tog primjera vidimo da nije korišten jednak i dosljedan obrazac kod sastavljanja indeksa za građu nastalu radom tijela poput Komisije za poslove Bosne i Hercegovine ili Zajedničkog ministarstva financija, što može predstavljati svojevrsni problem za manje iskusne istraživače budući da ih ovakav način unošenja predmeta pod različitim slovima može navesti na zaključak da predmeta jednostavno nema ili im može produžiti vrijeme predviđeno za istraživanje jer će se nerijetko naći u situaciji da pretpostavljaju pod kojim je sve slovima predmet mogao biti zaveden u indeksu.

Arhivska građa Komisije smještena je u prvih 5 kutija fonda Zajedničkog ministarstva financija. Građivo je složeno u arhivske kutije po sistemu rastućeg broja. Dimenzije dokumenta su 21 x 34 cm. Dokument koji nosi broj 1 iz 1878. godine jeste preslik Berlinskog kongresa na francuskom jeziku.

---

²⁵¹ ABiH, ZMF, B-H Index und Registratursnummernbuch 1878.

²⁵² ABiH, ZMF, B-H Index und Registratursnummernbuch 1879.

Nažalost, u demonstracijama održanim u Sarajevu 7. februara 2014. godine, zapaljen je i Arhiv Bosne i Hercegovine, te je djelomično izgorjela i arhivska građa koja se čuvala u depou 1. Predug bi bio popis arhivske građe koja je trajno ili djelimično uništena u požaru, pa ćemo samo nabrojati neke tematske cjeline. U nepovrat su nestali dokumenti iz 1878. i 1879. godine, a odnosili su se na pitanja formiranja vojne i civilne vlasti, kao i organiziranje političke i sudske službe. Među njima su bili spisi Komande II armije, zapisnici sjednica Općinskog vijeća Sarajevo, razne dozvole za kopanje rude iz 1878, oglasi o uzgoju duhana, stanje sjetve 1878. godine, razni akti iz 1877–1878. godine o krađama i ubojstvima, izvještaji o stanju sudstva 1878–1879, izvještaji o stanju u Bosni i Hercegovini za 1875, 1878. i 1881. godinu, spajanje Kleka i Sutorine 1879, prijepis šifriranih depeša poslanstva u Istanbulu 1879, razni akti po krivičnim predmetima prispjeli od vojne uprave 1878–1879, mjere za suzbijanje epidemija 1878–1879. i sl.²⁵³

Iz svega toga možemo zaključiti da je rad na arhivskoj građi koja se odnosi na Komisiju za poslove Bosne i Hercegovine, iako je ona skromna obima, zapravo zahtjevan i podrazumijeva temeljitu pripremu i informiranje istraživača o tome koja arhivska pomagala u Arhivu mogu biti od pomoći i kako se kroz njih “kretati” da bi se došlo do željenih dokumenata. Također, podsjećanje na događaje iz 2014.

---

²⁵³ Nakon ovog nemilog događaja učinjeni su konkretni koraci kako bi se pomoglo Arhivu Bosne i Hercegovine te je realiziran projekat razvojne saradnje Češke Republike s Bosnom i Hercegovinom “Podrška kapaciteta Državnog arhiva Bosne i Hercegovine” 2015/2016. godine. O tome više: Vijeće ministara BiH, Odluka o usvajanju projekta razvojne saradnje “Podrška kapaciteta Državnog arhiva Bosne i Hercegovine”, *Službeni glasnik BiH*, br. 86/16.

godine ima za cilj podići svijest u široj javnosti o tome koliko su arhivi, biblioteke i muzeji važni jer predstavljaju repozitorije kulture sjećanja koji se moraju pažljivo čuvati, zato što gubitak samo jednog dijela građe uskraćuje buduće generacije za mnoge neispisane ljudske sudbine i priče.

Zapisnici sa sjednica Komisije za Bosnu i Hercegovinu: proširene regeste

I

1878, 25. SEPTEMBAR, BEČ, MINISTARSTVO VANJSKIH POSLOVA

Sjednici su prisustvovali predsjedavajući Komisije baron von Schwegel; ispred K. u. k. ministarstva rata delegat Zajedničkog ministarstva rata Rudolf Borowiczka Ritter von The-
mau; ispred K. u. k. ministarstva financija ministarski savjetnik Alexander Mérey von Kapos-Mére; ispred K. k. austrijske vlade k. k. dvorski vijećnik i financijski prokurator baron Hermann von Gödel-Lannoy i k. k. ministarski savjetnik general-pukovnik Ludwig von Jekelfálussy; kao zamjenici delegata K. u. k. ministarstva rata pukovnik u glavnom štabu Adolf Leddihn; k. u. k. ministarski savjetnik baron Karl von Krauss i k. u. k. generalni konzul Conrad Wassitsch. U svojstvu zapisničara bio je Alexander Rehn.

Predsjedatelj von Schwegel otvorio je sjednicu i srdačno pozdravio prisutne članove Komisije, kojima je, prema visokoj odluci od 16. septembra tekuće godine, dodijeljena *odgovorna i časna* zadaća. Primarna zadaća Komisije sastojala se u pripremi nacрта privremenih ovlasti vojnog zapovjednika u Bosni i Hercegovini te definiranju ovlasti same Komisije. Paralelno s tim, Komisija će se posvetiti rješavanju i drugih pitanja koja joj budu dodijeljena. Naglašeno je da sastav Komisije čine delegati iz ministarstava i Vlada oba dijela

Carstva te priroda zadataka dodijeljenih Komisiji omogućava svakom članu da iznese svoje stavove u najvećoj mogućoj mjeri. Istaknuto je i da svi članovi Komisije trebaju slijediti svoje ministarske upute i djelovati unutar Komisije u skladu s njima. Caru će biti predloženi samo oni prijedlozi za koje se prethodno postigne dogovor između Zajedničke vlade i ministarstava oba dijela Monarhije.

Na prvoj sjednici raspravljalo se o djelokrugu Komisije, izradi nacрта privremenog djelokruga armijskih zapovjednika u Bosni i Hercegovini, otpremninama za osmanske činovnike i vojnike, njihove udovice i siročad. Također su razmatrana pitanja pokrića troškova u Bosni i Hercegovini koji nisu bili povezani s vojnim snagama, Jovanovichevom izvještaju o upotrebi činovnika iz Dalmacije u civilnoj službi Bosne i Hercegovine, kao i zahtjevu pravoslavnog arhiepiskopa u Sarajevu za pridruživanjem savezu ugarskog grko-istočnog episkopata i određivanjem prihoda. Zahtjev arhiepiskopa je predan generalnom konzulu Wassitschu s molbom da pripremi izvještaj o situaciji grčke istočne crkve u Bosni, njenom vlasništvu i svećenstvu i da ga prezentira na nekoj od narednih sjednica.

General Borowiczka upitao je iz kojih će se sredstava financirati troškovi u okupiranom području, posebno oni koji su povezani s vojnim snagama. Krauss primjećuje da je, koliko se sjeća, Ministarsko vijeće donijelo odluku da će se ovi troškovi, ako bude potrebno, financirati iz sredstava za okupaciju (kredita), uz njihovu kasniju nadoknadu iz zemaljskih prihoda.

(ABiH, ZMF, 1878, Protokol I sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 25. septembra 1878)

II

1878, 2. oktobar, Beč, Ministarstvo vanjskih poslova

Sjednici su prisustvovali predsjedavajući Komisije von Schwegel; delegat Zajedničkog ministarstva rata general – vojni sudija Rudolf Borowiczka Ritter von Themau; savjetnik Ministarstva financija Alexander Mérey von Kapos-Mérey; dvorski vijećnik i financijski prokurator baron Hermann von Gödel-Lannoy; general-pukovnik Ludwig von Jekelfálussy; pukovnik Adolf Leddihn; dvorski i ministarski savjetnik baron Karl von Krauss i generalni konzul Conrad Wassitsch. U svojstvu zapisničara bio je vicekonzul Alexander Rehn.

Na drugoj sjednici raspravljalo se o osobama zaduženim za pripremu protokola sjednice, a prema mišljenju Méreya, to bi trebale obavljati osobe ovlaštene za predstavljanje Zajedničkog ministarstva ili obje Vlade; sudjelovanje ostalih prisutnih, iako nisu imali ovlasti iznositi mišljenja tokom rasprave, svakako je bilo poželjno, kao i sudjelovanje eventualno pozvanih stručnjaka, ali bi samo delegati ili njihovi zamjenici zadržali pravo glasanja. Na poziv predsjedavajućeg, pročitana je telegram barona von Rodicha od 30. septembra 1878. godine, koji se odnosio na repatrijaciju hercegovačkih izbjeglica iz Crne Gore, a baron von Krauss dao je izvještaj o situaciji. Ovo pitanje je smatrano važnim političkim i ekonomskim pitanjem koje je trebalo rješavati uporedo s procesom formiranja vlasti. Predsjedavajući je zamolio sve članove da posvete najveću pažnju njegovom rješavanju, da odmah zatraže upute od svojih ministara i poduzmu pripremne radnje kako bi se moglo preći na izradu konačnog prijedloga tokom sljedećih sjednica. Zatim je najavljeno da će članovima Komisije biti dostavljena kopija trenutne skice Bosne i Hercegovine, kao i primjerak priloženog izvještaja

o političkom uređenju i upravi Bosne i Hercegovine pod osmanskom vlašću. Potom se prešlo na raspravu o djelokrugu zapovjednika k. k. armije u svojstvu šefa Zemaljske vlade. Von Jekelfálussy postavio je i pitanje mora li se vodstvo Zemaljske vlade ujediniti sa zapovjedništvom vojske, je li to praktično? Prema mišljenju von Schwegela, trenutni stupanj, u kojem će se vodstvo Zemaljske vlade spojiti sa zapovjedništvom vojske, jedno je od privremenih rješenja, koja će postojati do konačnog organiziranja zemlje. Prema mišljenju predsjedatelja, spoj oba autoriteta trebao bi biti izražen u prijelaznim odredbama. Ovo mišljenje dobilo je opću podršku i odlučilo se da će se o ovom pitanju razgovarati u daljim raspravama tokom utvrđivanja prijelaznih odredbi.

(ABiH, ZMF, 1878, Protokol II sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 2. oktobra 1878)

III

1878, oktobar 3, Beč, Ministarstvo vanjskih poslova

Sjednici su prisustvovali predsjedavajući Komisije von Schwegel; general – vojni sudija Rudolf Borowiczka Ritter von Themau; savjetnik Ministarstva Alexander Mérey von Kapos-Mére; kao zastupnik Ministarstva financija dvorski vijećnik baron Hermann von Gödel-Lannoy; general-pukovnik Ludwig von Jekelfálussy; pukovnik Adolf Leddihn; dvorski i ministarski savjetnik baron Karl von Krauss i generalni konzul Conrad Wassitsch. U svojstvu zapisničara bio je vicekonzul Alexander Rehn.

Na trećoj sjednici nastavljena je diskusija, odnosno izrada nacрта o djelokrugu zapovjednika Carske i kraljevske vojske u svojstvu šefa Zemaljske vlade, njihovim izmjenama i

dopunama. Gödel-Lannoy zatražio je da se dodaju dodatne odredbe koje bi ograničile iznos zemaljskog proračuna. Na prijedlog predsjedavajućeg, delegati su odlučili uključiti i poseban članak koji se odnosio na šefa Zemaljske vlade prema Ministarstvu vanjskih poslova u vezi s pitanjima koja su se odnosila na susjedne zemlje. Von Jekelfálussy predložio je da se pri imenovanju službenika iz Ugarske polovice trebaju pribaviti informacije o njihovim političkim stavovima od Kraljevsko-ugarskog ministarstva i da će obje polovice Monarhije biti ravnomjerno uzete u obzir. Imenovanje činovnika za Bosnu i Hercegovinu vršit će se samo privremeno, a dužnosnici koji budu imenovani u zemlji imat će pravo na privilegije i mirovinska prava koja su do tada stekli. Na prijedlog predsjedavajućeg donesena je odluka o izradi normativnog akta kao aneksa postojećeg nacрта o imenovanju činovnika i dnevničara u Bosni i Hercegovini.

(ABiH, ZMF, 1878, Protokol III sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 3. oktobra 1878)

IV

1878, 4. oktobar, Beč, Ministarstvo vanjskih poslova

Sjednici su prisustvovali predsjedavajući Komisije von Schwegel; general – vojni sudija Rudolf Borowiczka Ritter von Thernau; savjetnik Ministarstva Alexander Mérey von Kapos-Mérey; savjetnik Ministarstva financija i dvorski vijećnik baron Hermann von Gödel-Lannoy; general-pukovnik Ludwig von Jekelfálussy; pukovnik Adolf Leddihn; šef Vojnog odjela Bitter; ministarski savjetnik baron Karl von Krauss i generalni konzul Conrad Wassitsch. U svojstvu zapisničara bio je vicekonzul Alexander Rehn.

Na četvrtoj sjednici nastavljene su diskusije o odnosu šefa Zemaljske vlade prema Ministarstvu vanjskih poslova u vezi s pitanjima koja se odnose na susjedne zemlje. U svim pitanjima koja se tiču odnosa Bosne i Hercegovine prema susjednim državama, izuzev zemalja Monarhije, a koja prema tome spadaju u djelokrug Ministarstva vanjskih poslova, zemaljski poglavar djelovat će isključivo prema uputama dobivenim od strane Ministarstva vanjskih poslova. O pitanju organiziranja sudstva raspravljat će se u prijelaznim odredbama.

(ABiH, ZMF, 1878, Protokol IV sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 4. oktobra 1878)

V

1878, 5. oktobar, Beč, Ministarstvo vanjskih poslova

Sjednici su prisustvovali predsjedavajući Komisije von Schwegel; general – vojni sudija Rudolf Borowiczka; savjetnik Ratnog ministarstva Alexander Mérey; savjetnik Ministarstva financija i dvorski vijećnik baron von Gödel-Lannoy; savjetnik Ministarstva kao zastupnik Ugarske vlade von Jekelfálussy; pukovnik Adolf Leddihn; šef Vojnog odjela Bitter; ministarski savjetnik baron von Krauss i generalni konzul Conrad Wassitsch. U svojstvu zapisničara bio je vicekonzul Alexander Rehn.

Na petoj sjednici razmatrano je pitanje povratka izbjeglica iz Hercegovine, koje su se nalazile u Crnoj Gori, tj. Kotoru i Dubrovniku. Na sjednici su pročitani razmijenjeni telegrami o istom pitanju i s Crnom Gorom. Iako je smatrano poželjnim da se izbjeglice iz Bosne smještene na austrougarskom teritoriju što prije vrate u svoju domovinu kako bi se izbjegli daljnji troškovi, situacija se činila sasvim drugačijom kada je

bila riječ o izbjeglicama iz Hercegovine koje su navodno primale pomoć iz Rusije, a trenutno boravile u Crnoj Gori (tj. u inozemstvu). Repatrijacija tih izbjeglica postala je međunarodna stvar i spadala je u nadležnost zajedničkih ministarstava, te se predložio izravni kontakt s Austrijskim ministarskim vijećem kako bi Austrijska vlada mogla temeljito razmotriti ovu stvar. Predsjedavajući je napomenuo da trenutno nije riječ o bilo kakvim obavezujućim sporazumima ili izjavama u ime uključenih Vlada, već samo to da Komisija daje mišljenje o trenutnom pitanju i podnosi prijedlog koji će se putem ministra vanjskih poslova ili ministra financija uputiti Zajedničkom ministarstvu, koje ima pravo, ako to bude potrebno, u suradnji s Vladama oba dijela Carstva, donijeti odgovarajuće odluke. Repatrijacija izbjeglica iz Hercegovine koje su se trenutno nalazile u Crnoj Gori trebala je početi što je moguće prije i biti završena tokom oktobra. Isto tako, repatrijacija izbjeglica iz Hercegovine koje su se nalazile u Dubrovniku i Kotoru trebala se provesti istovremeno. Novčane potrebe po glavi (kako se dotad pokazalo u Dalmaciji) za 21.000 repatriiranih iz Crne Gore i 17.000 iz Dalmacije u posljednja dva mjeseca 1878. godine iznosile su oko 140.000 forinti,²⁵⁴ koliko je bilo potrebno za nabavu žitarica i opskrbu spremišta u Metkoviću i Dubrovniku.

Baron Jovanovich će dobiti ovlasti za davanje predujma izbjeglicama za obnovu kuća, nabavku kućanskih i poljoprivrednih strojeva, konja i volova te po mogućnosti i za nabavu sjemena, ali takvi iznosi moraju biti ograničeni na najviše 5 forinti po glavi obitelji koja samostalno upravlja domaćinstvom i kasnije se moraju vratiti ili se mogu otplaćivati

---

²⁵⁴ Forint, također poznat kao florin ili gulden, bio je novčana jedinica Austro-Ugarske Monarhije. Ovaj naziv je često korišten kao sinonim za istu valutu.

radom (uzimajući u obzir i obavezu svakog pojedinca za javni rad, bilo da se radi o izgradnji cesta, izgradnji baraka ili u pomoćnim radovima i prijevozu za carsko-kraljevske trupe). O provedbi repatrijacije redovito će se izvještavati s terena, a čim bude moguće, predstaviti će se detaljan dokaz o trenutačnom stanju napuštenih naselja i o poboljšanjima postignutim repatrijacijom. Baron Jovanovich bio bi ovlašten poduzeti potrebne mjere opreza, a u slučaju izbijanja epidemija ovlašten je za slanje liječnika i dostavu lijekova. Stoga bi Zajedničko ministarstvo ili Ministarstvo financija, u suglasnosti s Vladama oba dijela države, trebalo poduzeti potrebne korake za nabavu sredstava od ukupno 330.000 forinti kako bi se pokrili troškovi navedeni u gornjem zahtjevu.

(ABiH, ZMF, 1878, Protokol V sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 5. oktobra 1878)

VI

1878, 5. oktobar, Beč, Ministarstvo vanjskih poslova

Sjednici su prisustvovali predsjedavajući Komisije von Schwegel; general – vojni sudija Rudolf Borowiczka von The-
mau; savjetnik Ratnog ministarstva Mérey von Kapos-Mére; savjetnik Ministarstva financija i dvorski vijećnik baron von Gödel-Lannoy; savjetnik Ministarstva kao zastupnik Ugarske vlade von Jekelfálussy; pukovnik Adolf Leddihn; šef Vojnog odjela Bitter; savjetnik Ratnog ministarstva baron von Krauss i generalni konzul Wassitsch. U svojstvu zapisničara bio je vicekonzul Alexander Rehn.

Na šestoj sjednici razgovaralo se o postavljanju državnih službenika i dnevničara u Bosni i Hercegovini s teritorija oba dijela Monarhije. Činovnici koji su privremeno imenovani nisu ostvarivali pravo na mirovine. Imenovanja u

službu mogla su biti dodijeljena činovnicima i dnevničarima iz oba dijela Carstva (uključujući i vojnu granicu), zatim pripadnicima oba dijela Carstva i domaćim Bosancima i Hercegovcima. Vođene su diskusije o utvrđivanju načela upravljanja državnom imovinom i svim državnim prihodima u zemlji, uključujući prodaju, zakup i opterećenje državne imovine, vrstu, visinu i način prikupljanja poreza i carina, davanje koncesija željezničkim, parobrodarskim i drugim prijevoznim poduzećima, rudarstvu, kreditnim institucijama, dioničkim društvima i komercijalnom poslovanju.

Jedno od pitanja koje se trebalo riješiti bilo je pitanje odnosa između posjednika i zakupaca, kolonizacije i servituta na državnom zemljištu. Također se razmatralo pitanje upravljanja imovinom vjerskih institucija, crkvenim, samostanskim i vakufskim dobrima, kao i pitanje kovanja novca, njegove mase i težine.

(ABiH, ZMF, 1878, Protokol VI sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 5. oktobra 1878)

VII

1878, 7. oktobar, Beč, Ministarstvo vanjskih poslova

Sjednici su prisustvovali predsjedavajući Komisije von Schwegel; general – vojni sudija Borowiczka von Themau; savjetnik Ratnog ministarstva Mérey von Kapos-Mérey; savjetnik Ministarstva financija i dvorski vijećnik baron von Gödel-Lannoy; savjetnik Ministarstva kao zastupnik Ugarske vlade von Jekelfálussy; pukovnik Adolf Leddihn; šef Vojnog odjela Bitter; savjetnik Vojnog ministarstva baron von Krauss i generalni konzul Wassitsch. U svojstvu zapisničara bio je baron von Glanz.

Predsjednik Komisije obavijestio je prisutne delegate da je zbog bolesti tajnika vicekonzula Rehna preuzimanje vođenja zapisnika povjereno savjetniku Ministarstva vanjskih poslova baronu von Glanzu. Komisija je nastavila s konzultacijama i razmatranjem prijelaznih odredbi koje se odnose na opseg djelovanja šefa Zemaljske vlade. Zadatak šefa Zemaljske vlade bio je predložiti ustroj administrativnog aparata Zemaljske vlade, kao i njen djelokrug, uključujući unutrašnje uređenje vlasti i sudova, s prijedlogom za sva radna mjesta i naknade službenika, zadržavanje i/li izmjene postojećih zakona.

Postojeći konzulati u Bosni i Hercegovini zadržavali su uglavnom isti opseg djelovanja kao i konzulati u Austro-Ugarskoj Monarhiji do uspostave sudske vlasti. Isplate iz proračuna započele bi 1. januara 1879. godine. Odlučeno je da se od tog datuma počne s proračunskim upravljanjem i uspostavljanjem budžeta.

(ABiH, ZMF, 1878, Protokol VII sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 7. oktobra 1878)

VIII

1878, 7. oktobar, Beč, Ministarstvo vanjskih poslova

Sjednici su prisustvovali predsjedavajući Komisije von Schwegel; general – vojni sudija Borowiczka von Therau; savjetnik Ratnog ministarstva Mérey von Kapos-Mérey; savjetnik Ministarstva financija i dvorski vijećnik baron von Gödel-Lannoy; savjetnik Ministarstva kao zastupnik Ugarske vlade von Jekelfálussy; pukovnik Adolf Leddihn; šef Vojnog odjela Bitter; savjetnik Vojnog ministarstva baron von Krauss i generalni konzul Wassitsch. U svojstvu zapisničara bio je baron von Glanz.

Članovi Komisije diskutirali su o određivanju maksimalnog iznosa proračuna koji ne bi trebao biti prekoračen u rashodima Bosne i Hercegovine. Komisija je predložila da se troškovi sigurnosne službe i vojske uključe u jednu od stavki proračuna. Za približnu procjenu troškova unutrašnje uprave Komisiji je na raspolaganju bio samo osmanski sumarni proračun za 1874. godinu, s izuzetkom Novopazarskog sandžaka. Predsjedavajući je Komisiji skrenuo pozornost na vojni porez (belediju), čiji se prihod sastojao od plaćanja kršćana za oslobođenje od vojne službe. Budući da su i muslimani uglavnom bili isto tako malo korišteni za vojnu službu kao i kršćani, Komisija je smatrala da ta pravila više ne vrijede jer su se muslimani time dovodili u nepovoljniji položaj. Pitanje ove vrste poreza moralo se riješiti ili njegovim potpunim ukidanjem ili ravnomjernim raspoređivanjem na sve vjere.

(ABiH, ZMF, 1878, Protokol VIII sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 7. oktobra 1878)

IX

1878, 8. oktobar, Beč, Ministarstvo vanjskih poslova

Sjednici su prisustvovali predsjedavajući Komisije von Schwegel; general – vojni sudija Borowiczka von Therau; savjetnik Ratnog ministarstva Mérey von Kapos-Mérey; savjetnik Ministarstva financija i dvorski vijećnik baron von Gödel-Lannoy; savjetnik Ministarstva kao zastupnik Ugarske vlade von Jekelfálussy; pukovnik Adolf Leddihn; šef Vojnog odjela Bitter; savjetnik Ratnog ministarstva baron von Krauss i generalni konzul Wassitsch. U svojstvu zapisničara bio je baron von Glanz.

Komisija je razmatrala pitanje ograničavanja djelovanja stranih konzulata u Bosni i Hercegovini dok se ne provede

reforma pravosuđa, odnosno odnos šefa Zemaljske vlade prema stranim konzulima prema uputama Ministarstva vanjskih poslova. Također se razmatralo pitanje rješavanja nadležnosti austrougarskog konzulata u zemlji.

(ABiH, ZMF, 1878, Protokol IX sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 8. oktobra 1878)

X

1878, 8. oktobar, Beč, Ministarstvo vanjskih poslova

Sjednici su prisustvovali predsjedavajući Komisije von Schwegel; general – vojni sudija Borowiczka von Therau; savjetnik Ratnog ministarstva Mérey von Kapos-Mérey; savjetnik Ministarstva financija i dvorski vijećnik baron von Gödel-Lannoy; savjetnik Ministarstva kao zastupnik Ugarske vlade von Jekelfálussy; pukovnik Adolf Leddihn; savjetnik Vojnog ministarstva baron von Krauss i generalni konzul Wassitsch. U svojstvu zapisničara bio je baron von Glanz.

Predsjedavajući von Schwegel dostavio je Komisiji telegram Carske vojne kancelarije koji se odnosio na povratak nekoliko bosanskih trgovaca iz Berbira²⁵⁵ i Banje Luke smještenih u Staroj Gradišci. Oni su zatražili dozvolu za povratak kućama, što im je i odobreno.

Komisija je donijela odluku da se vodi evidencija o zahtjevima za zapošljavanje u Bosni i Hercegovini te da se izrade kvalifikacione liste kandidata.

Raspravljalo se i o molbi braće Krsmanović, trgovaca iz Beograda, za dopuštenje iskrcavanja dvije teglenice rumunske soli, koje leže u Brčkom, po odobrenju dobivenom od

---

²⁵⁵ U pitanju je Nova Gradiška.

osmanske vlasti prije okupacije, o čemu su se trebala izjasniti oba Ministarstva financija.

Raspravljalo se i o pitanju generala Jovanovicha o imenovanju tri činovnika za upravnu službu u Hercegovini i traženju uputa o postupanju prilikom budućih imenovanja. Na upit generala Jovanovicha bit će odgovoreno čim Komisija donese odluke u vezi s djelokrugom šefa Zemaljske vlade.

(ABiH, ZMF, 1878, Protokol X sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 8. oktobra 1878)

XI

1878, 9. oktobar, Beč, Ministarstvo vanjskih poslova

Sjednici su prisustvovali predsjedavajući Komisije von Schwegel; general – vojni sudija Borowiczka von Themau; savjetnik Ratnog ministarstva Mérey von Kapos-Mérey; savjetnik Ministarstva financija i dvorski vijećnik baron von Gödel-Lannoy; savjetnik Ministarstva kao zastupnik Ugarske vlade von Jekelfálussy; pukovnik Adolf Leddihn; šef Vojnog odjela Bitter; savjetnik Vojnog ministarstva baron von Krauss i generalni konzul Wassitsch. U svojstvu zapisničara bio je baron von Glanz.

Komisija je nastavila s razmatranjem pojedinih odredaba i teksta svog Statuta, koji će nositi naziv “Privremeni djelokrug Komisije za pitanja Bosne i Hercegovine”.

Nakon što je elaborat usvojen u drugom čitanju, predsjedavajući je obavijestio članove da je od Njegova Veličanstva stigao popis službenika koji su se prijavili za poslove u Bosni i Hercegovini te da se ta imena čuvaju u evidencijama.

(ABiH, ZMF, 1878, Protokol XI sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 9. oktobra 1878)

XII

1878, 9. oktobar, Beč, Ministarstvo vanjskih poslova

Sjednici su prisustvovali predsjedavajući Komisije von Schwegel; general – vojni sudija Borowiczka von Therau; savjetnik Ratnog ministarstva Mérey von Kapos-Mére; savjetnik Ministarstva financija i dvorski vijećnik baron von Gödel-Lannoy; savjetnik Ministarstva kao zastupnik Ugarske vlade von Jekelfálussy; pukovnik Adolf Leddihn; šef Vojnog odjela Bitter; savjetnik Vojnog ministarstva baron von Krauss i generalni konzul Wassitsch. U svojstvu zapisničara bio je baron von Glanz.

Predsjedavajući Komisije izvijestio je delegate o realizaciji prijedloga iznesenih na V sjednici o pitanju repatrijacije izbjeglica iz Dalmacije te o nastojanjima obje Vlade da se što prije uhvate u koštac s problemima povratka izbjeglica u domovinu čim to okolnosti dozvole. Predloženo je da se s tim procesom započne odmah (tekuće godine) te da se pravila povratka jednako primjenjuju na sve povratnike, uz osiguranje mira, sigurnosti, prehrane i reguliranje carinskih taksi za povratnike.

(ABiH, ZMF, 1878, Protokol XII sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 9. oktobra 1878)

XIII

1878, 9. oktobar, Beč, Ministarstvo vanjskih poslova

Sjednici su prisustvovali predsjedavajući Komisije von Schwegel; general – vojni sudija Borowiczka von Therau; savjetnik Ratnog ministarstva Mérey von Kapos-Mére; sav-

jetnik Ministarstva financija i dvorski vijećnik baron von Gödel-Lannoy; savjetnik Ministarstva kao zastupnik Ugarske vlade von Jekelfálussy; pukovnik Adolf Leddihn; savjetnik Vojnog ministarstva baron von Krauss i generalni konzul Wassitsch. U svojstvu zapisničara bio je baron von Glanz.

Nakon čitanja zapisnika s prethodnih sjednica i teksta o privremenom djelokrugu šefa Zemaljske vlade, predsjedavajući je dostavio telegram generala Jovanovicha, koji je tražio upute za rješavanje agrarnih prilika u Bosni i Hercegovini.

O ovom važnom pitanju Komisija je odgodila raspravu za sljedeći sastanak, kako bi se u međuvremenu mogla izvršiti procjena postojećeg osmanskog zakonodavstva kojim je do tada bilo regulirano ovo pitanje u Bosni i Hercegovini. Predsjedatelj Komisije upoznao je Komisiju i s drugim pitanjima koje je trebalo hitno rješavati, poput povratka izbjeglica u njihovu domovinu.

(ABiH, ZMF, 1878, Protokol XIII sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 9. oktobra 1878)

XIV

1878, 10. oktobar, Beč, Ministarstvo vanjskih poslova

Sjednici su prisustvovali predsjedavajući Komisije von Schwegel; general – vojni sudija Borowiczka von Themau; savjetnik Ratnog ministarstva Mérey von Kapos-Mérey; savjetnik Ministarstva financija i dvorski vijećnik baron von Gödel-Lannoy; savjetnik Ministarstva kao zastupnik Ugarske vlade von Jekelfálussy; pukovnik Adolf Leddihn; savjetnik Vojnog ministarstva baron von Krauss i generalni konzul Wassitsch. U svojstvu zapisničara bio je baron von Glanz.

O pitanju o carinskim pristojbama za stoku uvedenu (vra-

ćenu) od strane izbjeglica Ugarsko ministarstvo financija je izrazilo suglasnost s prijedlozima Ministarstva vanjskih poslova da se u slučaju stvarno siromašnih izbjeglica izvrši povrat već plaćenih carinskih pristojbi.

Komisija je nastavila raspravu o rješavanju agrarnog pitanja predloženog na prošlom sastanku. Generalni konzul Wassitsch podnio je izvještaj o postojećem osmanskom zakonodavstvu i njegovoj primjeni. Izneseni su prijedlozi zakupnika zemljišta u Hercegovini koje su podnijeli preko biskupa Barišića 1858. godine, npr. jednaku raspodjelu poreza, olakšice pri otkupima, olakšice pri preuzimanju izgrađenih objekata u privatnu svojinu itd. Komisija je zaključila da se trenutno ne može pristupiti nekom temeljnom rješavanju agrarnih odnosa bivše raje prema zakonitim osmanskim posjednicima.

Vezano za rješavanje pitanja izbjeglica i njihovog odnosa prema osmanskim posjednicima, uzet će se smjernice iz postojećih zakona, posebno onog od 14. safera 1276, čije su odredbe dovoljne da vlasti i sudovi uspostave podnošljivu situaciju u zemlji.

Nakon agrarnog pitanja Komisija je razmatrala dopis generala Josepha Philippovicha, u kojem se traži ovlaštenje za Emila Scodu iz Plzena za iskopavanje uglja u Zenici, Kiseljaku i Bukovici, kao i željeza, bakra i žive u Dusini i Kreševu, što je Komisija odbila uz obrazloženje da dozvola za iskopavanje ruda treba podlijegati odobrenju Zajedničkog ministarstva.

(ABiH, ZMF, 1878, Protokol XIV sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 10. oktobra 1878)

XV

1878, 19. oktobar, Beč, Ministarstvo vanjskih poslova

Sjednici su prisustvovali predsjedavajući Komisije von Schwegel; general – vojni sudija Borowiczka von Themau; savjetnik Ratnog ministarstva Mérey von Kapos-Mérey; savjetnik Ministarstva financija i dvorski vijećnik baron von Gödel-Lannoy; savjetnik Ministarstva kao zastupnik Ugarske vlade von Jekelfálussy; savjetnik Vojnog ministarstva baron von Krauss i pukovnik Adolf Leddihn. U svojstvu zapisničara bio je dvorski savjetnik dr. Khu.

Komisija je nastavila s diskusijama i prijedlozima o izmjenama i dopunama Uredbe o privremenom djelokrugu zemaljskog poglavara, njegovom imenovanju i odgovornostima prema Zajedničkom ministarstvu, kao i radu Komisije za poslove Bosne i Hercegovine.

(ABiH, ZMF, 1878, Protokol XV sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 19. oktobra 1878)

XVI

1878, 19. oktobar, Beč, Ministarstvo vanjskih poslova

Sjednici su prisustvovali predsjedavajući Komisije von Schwegel; general – vojni sudija Borowiczka von Themau; savjetnik Ratnog ministarstva Mérey von Kapos-Mérey; savjetnik Ministarstva financija i dvorski vijećnik baron von Gödel-Lannoy; savjetnik Ministarstva kao zastupnik Ugarske vlade von Jekelfálussy; savjetnik Vojnog ministarstva baron von Krauss i pukovnik Adolf Leddihn. U svojstvu zapisničara bio je dvorski savjetnik dr. Khu.

Komisija je raspravljala o pritužbi braće Krsmanović na zabranu istovara rumunske soli u Brčkom, kao i o uvozu u Bosnu i Hercegovinu strane soli koja nema porijeklo iz Monarhije i mjerama koje se odnose na državne monopole.

Diskusija se vodila i o repatrijaciji izbjeglica iz Novopazarskog sandžaka koji su ostali u Crnoj Gori, kao i o molbi učitelja Allegrettija i Jankovića za namještenje pri sudu u Mostaru kao uredskih činovnika.

(ABiH, ZMF, 1878, Protokol XVI sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 19. oktobra 1878)

XVII

1878, 3. novembar, Beč, Ministarstvo vanjskih poslova

Sjednici su prisustvovali predsjedavajući Komisije von Schwegel; general – vojni sudija Borowiczka von Therau; savjetnik Ratnog ministarstva Mérey von Kapos-Mérey; savjetnik Ministarstva financija i dvorski vijećnik baron von Gödel-Lannoy; savjetnik Ministarstva kao zastupnik Ugarske vlade von Jekelfálussy; savjetnik Vojnog ministarstva baron von Krauss i pukovnik Adolf Leddihn. U svojstvu zapisničara bio je dvorski savjetnik dr. Khu.

Komisija je nastavila diskusiju o odobrenju propisa, djelokrugu Komisije za poslove Bosne i Hercegovine i djelokrugu šefa Zemaljske vlade i njegove odgovornosti.

Dogovoreno je da se, ukoliko ne bude nekih oprečnih stavova ili smetnji u radu, utorak uzme kao dan zasjedanja Komisije. Raspravljalo se i o davanju državnog žita povratnicima u Hercegovini, vraćanju odobrenih predujmova izbjeglicama povratnicima, rješavanju pravnih odnosa između povratnika kmetova i zemljoposjednika i ugovora o zakupu zemljišta u pisanom obliku kao potvrde suglasnosti s obje strane da zakup pod propisanim zakonskim uvjetima može započeti. Predložena je i novčana potpora za povratak vjerskih službenika i učitelja koji se nalaze u izbjeglištvu. Raspravljano

je i o nacrtu uređenja budućih kotara, okružnih oblasti, kao i o uključivanju Mažuranića u komisijske konzultacije.

(ABiH, ZMF, 1878, Protokol XVII sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 3. novembra 1878)

XVIII

1878, 16. novembar, Budimpešta

Sjednici su prisustvovali predsjedavajući Komisije von Schwegel; general – vojni sudija Borowiczka von Themau; savjetnik Ratnog ministarstva Mérey von Kapos-Mérey; savjetnik Ministarstva financija i dvorski vijećnik baron von Gödel-Lannoy; savjetnik Ministarstva kao zastupnik Ugarske vlade von Jekelfálussy i savjetnik Vojnog ministarstva baron von Krauss. U svojstvu zapisničara bio je dvorski savjetnik dr. Khu.

Nakon konstituiranja odbora i određivanja poslovnika koji će se štampati, raspravljalo se o amnestiji u Bosni i Hercegovini i prijedlogu Zemaljske vlade²⁵⁶ u vezi s organizacijom pravosuđa u okupiranim zemljama. Zemaljskoj vladi u Sarajevu upućena je telegrafska zamolba zbog skorog donošenja projekata o financijskoj organizaciji. Za pomoć u proučavanju zatečenog pravnog stanja u obje provincije pripremao se prijevod osmanskog zakona o uređenju općina i vilajeta, a ujedno se, na preporuku barona Schlechta, trebala pripremiti i zbirka osmanskih zakona na francuskom jeziku.

---

²⁵⁶ Iako je Zemaljska vlada zvanično počela s radom tek 1. januara 1879. godine, Komisija za poslove BiH se već od novembra i decembra 1878. vrhovnom tijelu uprave u Sarajevu obraćala na ovaj način. To nije vidljivo samo iz zapisnika Komisije nego i iz dokumenata nastalih njenim radom.

XIX

1878, 17. novembar, Budimpešta

Sjednici su prisustvovali predsjedavajući Komisije von Schwegel; general – vojni sudija Borowiczka von Themau; savjetnik Ratnog ministarstva Mérey von Kapos-Mérey; savjetnik Ministarstva financija i dvorski vijećnik baron von Gödel-Lannoy; savjetnik Ministarstva kao zastupnik Ugarske vlade von Jekelfálussy; savjetnik Vojnog ministarstva baron von Krauss; generalni konzul Conrad Wassitsch i vicežupan Mažuranić. U svojstvu zapisničara bio je dvorski savjetnik dr. Khu.

Na XIX sjednici razmatrana je organizacija uprave i agrarno pitanje u Bosni i Hercegovini. Sjednica je započela Mažuranićevim izlaganjem o organizaciji uprave i radu Zemaljske vlade. Uspostava financijske službe povjerena je financijskom savjetniku Badovincu, koji će dostaviti plan financijske organizacije tek kad se utvrdi i precizira struktura političkih vlasti. Glavni financijski direktor Badovinac je temeljito analizirao financijski sustav u Bosni i Hercegovini i izradio je jasnu sliku potrebne organizacije. Što se tiče njegovih prijedloga u vezi s carinama, monopolima i neizravnim porezima, Badovinac je namjeravao zatražiti poseban carinski ustav za Bosnu i Hercegovinu temeljen na dotadašnjem osmanskome carinskom sustavu.

Jedno od pitanja bilo je i mogućnost korištenja zatečenih osmanskih činovnika, no ispostavilo se ipak da bi, nakon organizacije nove uprave, njihova uloga bila poprilično beskorisna i ograničena. Osim organizacije nove Zemaljske vlade uzrokovane novonastalom političkom situacijom, prva promjena i odstupanje od dotadašnjeg stanja bila bi u pitanju

nadležnosti i položaja novih sreskih načelnika, koja bi se znatno razlikovala od ranijeg djelokruga mutesarifa.²⁵⁷

Zaključeno je da općina, kao najniža politička vlast, bude izvršno tijelo s imenovanim osobama koje će moći komunicirati s lokalnom zajednicom i na taj način u određenoj mjeri uspostavljati vezu između civilne uprave i stanovništva, uzimajući u obzir i troškove povezane s imenovanjem takvih osoba.

Dalje je razmatrano agrarno pitanje i važnost plaćanja poreza, a posebno pitanje desetine kao obaveze. Komisija koja će biti osnovana trebat će provesti temeljnu analizu zakonodavnih propisa i donijeti odluke u vezi s razvrgavanjem postojećih zakupničkih odnosa te stvaranjem slobodnih poljoprivrednih zajednica. Ideja o rješavanju agrarnog pitanja na taj način već je bila ukorijenjena u svijesti stanovništva, koje je očekivalo da će se takvo rješenje i primijeniti, iako Zemaljska vlada nije službeno predložila takvu mjeru. Umjesto toga, naložila je da se svi ugovori o zakupu i dalje zadrže, s time da se trećina iznosa nastavi plaćati.

Diskutiralo se i o drugim važnim pitanjima, uključujući osnivanje općina i postupak izbora u općinske službe, političkom i pravosudnom uređenju Bosne i Hercegovine, njihovim troškovima, kao i ostvarivanju prihoda od 4-5 miliona guldena godišnje. Generalni konzul Wassitsch na zahtjev predsjedavajućeg predstavio je način na koji su prijašnji Medžlisi²⁵⁸ doprinosili pravosuđu. Na kraju sjednice baron Krauss zatražio je informacije o činovnicima koji su s armijskim

---

²⁵⁷ Okružni načelnik, oblasni načelnik.

²⁵⁸ Medžlis je lokalna organizaciona jedinica Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, koji ima svoje organe, skupštinu i izvršni odbor. Ujedno je i pravno lice koje predstavljaju predsjednik i imam.

zapovjedništvom stigli u Bosnu i njihovim iskustvima u različitim oblastima okupiranih pokrajina na koja bi se moglo osloniti. Mažuranić ga je izvijestio da je Kasumović poslat u Travnik, Marković u Tuzlu, odnosno u Banju Luku, a Žakula²⁵⁹ u Bihać.

(ABiH, ZMF, 1878, Protokol XIX sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 17. novembra 1878)

XX

1878, 18. novembar, Budimpešta

Sjednici su prisustvovali predsjedavajući Komisije von Schwegel; general – vojni sudija Borowiczka von Themau; savjetnik Ratnog ministarstva Mérey von Kapos-Mérey; savjetnik Ministarstva financija i dvorski vijećnik baron von Gödel-Lannoy; savjetnik Ministarstva kao zastupnik Ugarske vlade von Jekelfálussy; savjetnik Vojnog ministarstva baron von Krauss i generalni konzul Conrad Wassitsch. U svojstvu zapisničara bio je dvorski savjetnik dr. Khu.

Komisija je raspravljala o nekoliko pitanja, uključujući bescarinski uvoz vojnih potrepština s izuzetkom šećera, raki-je, vina i piva, povratku izbjeglica iz okoline Berbira i Une te organizaciji Zemaljske vlade, političke, financijske i sudske uprave.

(ABiH, ZMF, 1878, Protokol XX sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 18. novembra 1878)

---

²⁵⁹ Emanuel Žakula rođen je 9. februara 1837. godine u Korjenici. Vojnu školu pohađao je u Vinkovcima, 1859. godine promaknut je u poručnika, a 1866. u natporučnika i pukovnijskog časnika. Car ga je 1878. odlikovao Viteškim križem reda Franza Josepha zbog zasluga tokom okupacije Bosne i Hercegovine. Nažalost, godina njegove smrti nam nije poznata. *Bosansko-Hercegovačke novine*, br. 9, od 29. septembra 1878, 2.

XXI

1878, 30. novembar, Budimpešta

Sjednici su prisustvovali predsjedavajući Komisije von Schwegel; general – vojni sudija Borowiczka von Therau; savjetnik Ratnog ministarstva Mérey von Kapos-Mére; savjetnik Ministarstva financija i dvorski vijećnik baron von Gödel-Lannoy; savjetnik Ministarstva kao zastupnik Ugarske vlade von Jekelfálussy i savjetnik Vojnog ministarstva baron von Krauss. U svojstvu zapisničara bio je dvorski savjetnik dr. Khu.

Na XXI sjednici raspravljalo se o organizaciji administracije, posebno o imenovanju stručnjaka za sektore rudarstva, šumarstva i zdravstva unutar okvira Zemaljske vlade. Također je razmatrano imenovanje političkih dužnosnika na razini kotara, poreskih činovnika i sudskih službenika u kotarskim sudovima.

Na sjednici se razmatralo i pitanje plaća državnih službenika koji rade u državnoj upravi na okupiranim teritorijama koji su, osim svoje fiksne plaće, dobivali i dodatak od jedne i po dnevnice.

Komisija je zatražila od Zemaljske vlade stručno mišljenje o načinu uređenja plaća državnih službenika od 1. januara iduće godine, budući da su mjere koje su se primjenjivale ovisile o lokalnim uvjetima i nisu se mogle unaprijed procijeniti. Ugarska je vlada pristala na usvajanje službenih normalija, odnosno općih službenih propisa.

Vođena je rasprava i o časopisu *Zastava* kojem su ukinuta financijska zaduženja za područje Bosne i Hercegovine, a poglavar Zemaljske vlade o ovoj je odluci obavijestio Ugarsko kraljevsko ministarstvo, odnosno Zajedničko ministarstvo.

Karl von Schwarz je od Ratnog ministarstva dobio odobrenje za izradu idejnih rješenja za izgradnju željeznice od Broda prema Sarajevu, s odvajanjem pruge prema Mostaru u smjeru Metkovića.

Dalje se raspravljalo o povratku izbjeglica iz Dalmacije i Srbije. Otprilike 1.000 izbjeglica već je bilo u procesu povratka, a granicu su trebali prijeći do 1. oktobra tekuće godine.

(ABiH, ZMF, 1878, Protokol XXI sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 30. novembra 1878)

XXII

1878, 5. decembar, Budimpešta

Sjednici su prisustvovali predsjedavajući Komisije von Schwegel; general – vojni sudija Borowiczka von Themau; savjetnik Ratnog ministarstva Mérey von Kapos-Mére; savjetnik Ministarstva financija i dvorski vijećnik baron von Gödel-Lannoy; savjetnik Ministarstva kao zastupnik Ugarske vlade von Jekelfálussy i savjetnik Vojnog ministarstva baron von Krauss. U svojstvu zapisničara bio je dvorski savjetnik dr. Khu.

Predsjedavajući Komisije von Schwegel prezentirao je organizacijsku strukturu svih grana uprave u Bosni i Hercegovini:

1. Privremeno političko-upravno uređenje Bosne i Hercegovine
2. Privremeni statut o imenovanju zastupnika okruga i kotara u Bosni i Hercegovini
3. Privremeni općinski zakon za Bosnu i Hercegovinu važeći za sve lokalne općine osim grada Sarajeva
4. Motivacioni izvještaj za gornja tri nacrta

5. Osnove za organizaciju pravosuđa u Bosni i Hercegovini
6. Privremeni policijski statut za Sarajevo
7. Privremeni općinski zakon za Sarajevo
8. Privremeni statut sigurnosnog (serežanskog)²⁶⁰ zbora
9. Nacrt za potpuno uspostavljanje sva tri odsjeka Zemaljske vlade Bosne i Hercegovine
10. Nacrt privremenog djelokruga i unutarnjeg ustrojstva finansijskog upravitelja
11. Nacrt privremenog djelokruga i organizacije carinskih ureda
12. Nacrt privremenog djelokruga i uspostave carinske i finansijske straže
13. Nacrt privremenog djelokruga i ustrojstva finansijskog suda I i II stupnja
14. Nacrt privremenog djelokruga i organizacije rudarske uprave
15. Nacrt privremenog financiranja kotara i okruga

Nadalje, raspravljalo se o stanju izbjeglica u Hercegovini i njihovom povratku iz pograničnih dijelova Hrvatske i Srbije.

(ABiH, ZMF, 1878, Protokol XXII sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 5. decembra 1878)

XXIII

1878, 17. decembar, Budimpešta

Sjednici su prisustvovali predsjedavajući Komisije von Schwegel; general – vojni sudija Borowiczka von Therau; savjetnik Ratnog ministarstva Mérey von Kapos-Mére;

---

²⁶⁰ Serežan je bio naziv za vojnika (žandara) u nekadašnjoj Vojnoj Krajini.

savjetnik Ministarstva financija i dvorski vijećnik baron von Gödel-Lannoy; savjetnik Ministarstva kao zastupnik Ugarske vlade von Jekelfálussy i savjetnik Vojnog ministarstva baron von Krauss. U svojstvu zapisničara bio je dvorski savjetnik dr. Khu.

Predsjedavajući Komisije von Schwegel pozdravio je prisutnog generala Jovanovicha te izrazio zadovoljstvo što je Komisiji povjerena visoka i časna zadaća pročitati pismo od 18. novembra tekuće godine upućeno predsjedniku Zajedničkog ministarskog vijeća, kojim je Njegovo Veličanstvo imenovalo feldmaršala vojvodu Wilhelma von Württembergu šefom Zemaljske vlade u Bosni i Hercegovini, a podmaršala Stephana von Jovanovicha zamjenikom vršitelja dužnosti generala i šefa Zemaljske vlade.

Raspravljalo se i o najvažnijim poslovima državne uprave, financijama, sudstvu, načinu korespondencije Zemaljske vlade s vlastima Monarhije, koja se imala odvijati isključivo preko Zajedničkog ministarstva. Također se razgovaralo o usvajanju općih propisa za službenike, uključujući određivanje prihoda državnih službenika od slučaja do slučaja, i procedurama pri zapošljavanju službenika.

Prema posljednjim informacijama koje je Komisija dobila, broj izbjeglica koje su se nalazile u Hrvatskoj i Crnoj Gori iznosio je oko 102.000, od kojih je njih 38.000 bilo iz Hercegovine, a 64.000 iz Bosne.

Preuzimanje tih 38.000 izbjeglica bilo bi apsolutno nemoguće, ne samo zbog poteškoća uzrokovanih poplavom Save već i zbog toga što bosanske vlasti više nisu bile u mogućnosti da prihvate dodatne izbjeglice. Zbog toga je Komisija odlučila zatražiti da se subvencije od centralnih dioničara za preostale izbjeglice isplate na isti način kao i prethodno za mjesec

decembar 1878, januar, februar i mart 1879, uz dodatni iznos od 500.000 forinti.

Na kraju sjednice pročitan je telegraf o potrebi slanja austrijskih i hrvatskih službenika u Bosnu i Hercegovinu te je Borowiczka dodao da je najvišem organu vlasti naloženo da izda dekret o tome.

(ABiH, ZMF, 1878, Protokol XXIII sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 17. decembra 1878)

XXIV

1879, 9. januar, Ministarstvo vanjskih poslova

Sjednici su prisustvovali predsjedavajući Komisije von Schwegel; general – vojni sudija Borowiczka von Therau; savjetnik Ratnog ministarstva Mérey von Kapos-Mérey; savjetnik Ministarstva financija i dvorski vijećnik baron von Gödel-Lannoy; savjetnik Ministarstva kao zastupnik Ugarske vlade von Jekelfálussy; savjetnik Vojnog ministarstva baron von Krauss; ministarski savjetnik von Grosser; pukovnik Leddihn; k. u. k. vojni savjetnik Bitter i ugarski vojni savjetnik Ghyczy. U svojstvu zapisničara bio je dvorski savjetnik dr. Khu.

Nakon što je predsjedavajući pozdravio, po prvi put, prisutne delegate ispred Carske kraljevske i Ugarske kraljevske vlade, pozvao se na upravo primljeni izvještaj Zemaljske vlade Bosne i Hercegovine od 27. prošlog mjeseca i time otvorio raspravu o pitanju broja i lokacije državnih službenika koji su neposredno dostupni Zemaljskoj vladi u Bosni i Hercegovini te kako u skladu sa standardima državne službe što prije može biti angažiran dovoljan broj državnih službenika. Rasprava se vodila i u smjeru trenutne civilno-vojne uprave

zemlje; prikupljanja desetine, organizacije pravosuđa, određivanja plaća državnih službenika koje bi trebale biti usklađene s plaćama službenika na istim dužnostima u obje polovine Carstva. Riječi je bilo i o organizaciji Upravnog odjeljenja Zemaljske vlade, okružne vlasti, saniteta i školstva, okružnog povjerenika kao i vježbenika/pripravnika, pisara i podvornika, sudstvu i njihovim prihodima.

Komisija je prihvatila postavljene zahtjeve barona Kraussa i von Méreya da budući službenici moraju dobro poznavati zemaljski ili drugi slavenski jezik, što će biti potrebno i dokazati. Također su informirali zajedničke predsjednike ministara o zanimanjima potrebnim za civilnu upravu i potrebi donošenja uredbe kojom će se odrediti posebne kategorije državnih službenika, kao i referencama onih koji su spremni zaposliti se u državnoj službi u Bosni i Hercegovini na određenim radnim mjestima. Molbe kandidata koji se prijave za tražena zanimanja bit će upućene u Zajedničko ministarstvo radi odabira.

Von Mérey je također referirao o hitnoj potrebi za državnim službenicima koji će raditi u financijskoj upravi. Istakao je da je podneseno više prijava koje se odnose na organizaciju financijskih organa, ali da suštinske osnove svake financijske organizacije, tj. potpuni podaci o vrsti i prirodi naplate i okvirni prihodi od poreza, još uvijek nisu dostavljeni, uprkos ponovljenim zahtjevima. Zajedničko ministarstvo nije ni bilo upoznato sa svim javnim novcem pronađenim tokom okupacije, kao ni o prethodnim carinskim i poreskim sporazumima i njihovoj primjeni. Konstantirano je da je ovaj izvještaj od 27. decembra prvi izvještaj o stanju financijske uprave.

Što se tiče uređenja carinarnica i izvještaja u telegramu od 7. januara, vojvoda von Würtemberg se poziva na već postojeći

organizacioni prijedlog i poziva na njegovu implementaciju kao prijeko potrebnu. Preliminarni organizacijski prijedlozi uključivali bi 48 carinika, 19 kontrolora, 10 službenih osoba i 48 lokalnih nadzornika.

U nacrtu organizacionog prijedloga navelo se da još nije bilo moguće precizno utvrditi lokacije postojećih carinskih ispostava. S tim su usko povezani i financijski čuvari, kojih je u organizacionom nacrtu koji je ranije predstavila Zemaljska vlada bilo 147 zaposlenih i za čiju su se ukupnu godišnju potrošnju izdvajala sredstva od 78.105 forinti.

Komisija je izvijestila da će se Zemaljskoj vladi u bliskoj budućnosti morati osigurati potrebna sredstva za upućivanje većeg broja državnih službenika u Bosnu i Hercegovinu. U toku 1878. godine, najvažnije dažbine za okupaciju isplaćivale su se o trošku Zemaljske vlade, ali kreditno stanje, uprkos ponovljenim zahtjevima, još uvijek nije kvantificirano ni likvidirano, zbog nedostatka potrebnih računovodstvenih službenika. Budući da je još u godini ustanka 1876. javni prihod Bosne i Hercegovine iznosio oko četiri i po miliona, otprilike toliko visok prihod mogao se očekivati i naredne godine pod novom upravom.

(ABiH, ZMF, 1879, Protokol XXIV sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 9. januara 1879)

XXV

1879, 10. januar, Ministarstvo vanjskih poslova

Sjednici su prisustvovali predsjedavajući Komisije von Schwegel; general – vojni sudija Borowiczka von Themas; savjetnik Ratnog ministarstva Mérey von Kapos-Mérey; savjetnik Ministarstva financija i dvorski vijećnik baron von

Gödel-Lannoy; savjetnik Ministarstva kao zastupnik Ugarske vlade von Jekelfálussy; savjetnik Vojnog ministarstva baron von Krauss; ministarski savjetnik von Grosser; pukovnik Leddihn; k. u. k. vojni savjetnik Bitter i mađarski vojni savjetnik Ghyczy. U svojstvu zapisničara bio je dvorski savjetnik dr. Khu.

Nakon čitanja i verifikacije zapisnika s 24. sjednice, predsjedavajući je dao pregled službenih aktivnosti od XXIII sjednice i krenulo se s detaljnim razmatranjima sljedećih pitanja:

1. Pitanje izbjeglica. Vlada će nadoknaditi troškove smještaja hercegovačkih izbjeglica Rusiji i Crnoj Gori koji su iskorišteni za izdržavanje izbjeglica koje su se vratile kućama u iznosu od 30.000 forinti. Dogovoreno je i povećanje subvencije izbjeglicama koje se nalaze u Hrvatskoj.
2. Predsjedavajući je pročitao telegram Zemaljske vlade u kojemu se džamija u Zvorniku, koja je prije bila katolička crkva, predaje na raspolaganje novoj upravi kao katolička crkva, što je sa zahvalnošću prihvaćeno.
3. Vojna komanda u Brodu podnijela je zahtjev za prodaju duhana. Međutim, u dogovoru sa Zemaljskom vladom, ovaj zahtjev je odbijen kako se ni na koji način ne bi preudicirala odluka o ovom pitanju.
4. Nekoliko privatnih lica uložilo je pritužbe protiv bosanske administracije na osnovu ranijih ugovora s Osmanskom vladom. Iz tog je razloga istaknuto da država ne može odgovarati ni za kakva potraživanja iz vremena osmanske vladavine, a koja su podignuta protiv osmanskog erara ili javnih fondova.
5. Prema izvještaju šefa Zemaljske vlade od 6. decembra prošle godine, broj 2075, navodi se da je u Bosni i Hercegovini

okrug osnuju najmanje dva građevinska tijela koja će provesti potrebne tehničke pripreme, a također će odlučiti koje će ceste biti obnovljene i koliko će inženjera biti potrebno za tu svrhu.

Mitropolita za Bosnu arhiepiskop Antimos je preko arhiepiskopa von Karlowitza posredovao kod Kraljevske ugarske vlade za prijem u Udruženje kraljevskog ugarskog episkopata i uputio zahtjev za subvenciju. Nadalje, šef Zemaljske vlade u Sarajevu je u izvještajima od 28. novembra i 28. decembra 1878. predložio privremenu potporu za grčkog orijentalnog mitropolita mostarskog Ignacija, kako bi mu se osigurala egzistencija. Bilo je razgovora i o načinu korespondiranja između patrijarha u Carigradu i arhiepiskopa u Bosni i Hercegovini.

Baron Krauss je izvijestio o dopisu Ministarstva vanjskih poslova u vezi s postupanjem s potporama koje je Ministarstvo vanjskih poslova do tada davalo iz posebnih fondova raznim pripadnicima rimokatoličkog klera, kao i drugim duhovnim institucijama u Bosni i Hercegovini. Na kraju sjednice se raspravljalo i o donošenju statuta za Žandarmerijski korpus.

(ABiH, ZMF, 1879, Protokol XXV sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 10. januara 1879)

XXVI

1879, 23. januar, Ministarstvo vanjskih poslova

Sjednici su prisustvovali predsjedavajući Komisije von Schwegel; general – vojni sudija Borowiczka von Themau; k. u. k. vojni savjetnik Bitter; savjetnik Ministarstva financija i dvorski vijećnik baron von Gödel-Lannoy; savjetnik Ministarstva kao zastupnik Ugarske vlade von Jekelfálussy;

savjetnik Vojnog ministarstva baron von Krauss; ministarski savjetnik von Grosser i ugarski vojni savjetnik Ghyczy. U svojstvu zapisničara bio je dvorski savjetnik dr. Khu.

1. Povodom prijedloga iznesenih na ovoj sjednici, predsjedavajući je izvijestio da je usvojen prijedlog Komisije u vezi sa subvencioniranjem Mostarske i Sarajevske nadbiskupije (pravoslavne i katoličke) te su Zemaljskoj vladi dostavljena tražena uputstva. Prijedlog Komisije o nastavku isplate subvencija rimokatoličkom svećenstvu i drugim institucijama u Bosni i Hercegovini načelno je usvojilo Ministarstvo vanjskih poslova, uz zadržavanje prava odlučivanja u pojedinačnim slučajevima.

2. Predsjedavajući je također napomenuo da statut Žandarmerijskog korpusa još ne može biti štampan, jer se čeka obećani izvještaj iz Sarajeva za dopunu nacрта. Generalni revizor von Borowiczka je prema dostupnim informacijama pripremio procjenu približnih troškova žandarmerije u Bosni i Hercegovini, koji su iznosili oko 700.000 forinti.

Procijenjeno je i da iznos koji će se isplaćivati za 1879. godinu neće biti veći od 1.000 000 do 1.100.000 forinti. Predsjedavajući navodi da ni pod najnepovoljnijim okolnostima iznos za žandarmeriju ne bi trebao prelaziti do tada odobrenu sumu od 1.200.000 forinti.

Predsjedavajući je otvorio raspravu i o sljedećim pitanjima:

3. Pitanje povratka u Bosnu i Hercegovinu oslobođenih vojnika (bosanskohercegovačke pripadnosti) iz osmanske vojske.

Rješavanje pitanja povratka oslobođenih vojnika bosanskohercegovačke pripadnosti iz osmanske vojske kasnilo je neko vrijeme, ali se na kraju uređivalo na način da su

austrougarska predstavnička tijela u Osmanskom Carstvu bila ovlaštena da utvrde državljanstvo/pripadnost i odluče o slučajevima gdje je potrebna viza za povratak u Bosnu i Hercegovinu. Ovaj postupak nije uzrokovao veće poteškoće u praksi. Vojnici koji su se vraćali podijeljeni su u grupe od 10 do 100 ljudi i sa svojim otpusnim potvrdama iz osmanskih trupa dolazili su do bosanske granice. Na granici su ih preuzimale vojne vlasti, upozoravale ih na potrebu mirnog ponašanja i potom ih sprovodile u njihova rodna mjesta, uz kontinuirano praćenje.

4. Kupovina duhana za vojne potrebe iz Srbije.

Podnesen je prijedlog za reguliranje zapuštene duhanske proizvodnje u Bosni i Hercegovini, a ovaj prijedlog će Komisija razmatrati uz pomoć stručnjaka iz ove oblasti. Relevantni nacrti će biti odštampani i predati delegatima na proučavanje, a na nekoj od narednih sjednica donijet će se odluka o tome koje će stručnjake Komisija konzultirati i na koji će se način rješavati ovo pitanje.

5. Putnici u Bosnu i Hercegovinu, kao i Bosanci i Hercegovci koji idu u inostranstvo, moraju imati pasoše.

U odgovoru na upit treba li pripadnicima Monarhije koji putuju u Bosnu i Hercegovinu izdavati pasoše ili lične karte, Zemaljska vlada je navela da u sadašnjoj situaciji, i iz sigurnosnih razloga, pripadnici Monarhije i dalje trebaju putovati s odgovarajućim pasošima, koji sadrže opis osobe, a koje Monarhija izdaje i stanovnicima Bosne i Hercegovine koji putuju u Monarhiju. Obrasci za ove propusnice sadrže samo potrebne podatke i zakonske oznake obje zemlje. Obje Vlade su već pismeno obaviještene o tome.

se pojavi opasnost, osobno intervenirati i uključiti utjecaj-nije ljude i svećenstvo u rješavanje ovog pitanja.

U drugom telegramu vojvoda Württemberg je uputio upit Zajedničkom ministarstvu kako bi provjerio može li general Teodorovich, koji je pregovarao u Mostaru s utjecaj-nim ljudima iz Nevesinja o agrarnom pitanju, u ime Vlade potvrditi da će se ovo pitanje riješiti u roku od 2 do 3 godine.

Zajedničkom ministarstvu stigao je i izvještaj barona Jovanovicha o agrarnom pitanju u kojem je preporučio precizno utvrđivanje imovinskih stanja i vlasničkih odnosa te ukazao na potrebu da se to, u skladu s carskim odredbama, obavlja pod vojnim nadzorom. Također je predložio donošenje odredbi za hitno rješavanje agrarnog pitanja kako bi se olakšalo stanovništvu, dok je predsjedavajući naglasio važnost brzog donošenja odluke o tome kako će Komisija postupiti u vezi s ovim zahtjevima.

Nakon temeljite rasprave o svim okolnostima, Komisija je predložila da se zahtjevi za dodjelu olakšica odbiju iz nekoliko razloga. Prvi je taj što bi to dovelo do novih troškova. Drugi razlog je neriješeno pitanje međunarodnog i ustavnog položaja obiju provincija. Također, spomenut je član 6. prijelaznih odredbi, prema kojem zakoni i norme koje postoje u zemlji općenito moraju ostati na snazi, što je ponekad u praksi bilo neizvodljivo.

Komisija je smatrala da se treba pridržavati već puno puta ponovljenih načela, a to je da se na odnose između zakupnika i njihovih zemljoposjednika trebaju primjenjivati postojeći zakoni, posebno onaj donesen 14. safera 1276. godine. Komisija je vjerovala da su odredbe tog zakona dovoljne, pod uvjetom da ih vlasti i sudovi primjenjuju na

odgovarajući način kako bi spriječili različite zloupotrebe, čime bi se stvorila podnošljivija situacija za obje strane. Istovremeno, nije se ograničavao slobodan dogovor između zakupnika i vlasnika zemljišta, promjena ugovora o zakupu, potencijalno smanjenje zakupnih uvjeta ili utjecaj vlasnika na sklapanje takvih ugovora o izmjenama, uz uvjet da se takvi ugovori sastavljaju u obliku koji je propisan zakonima.

10. Jedna od tački dnevnog reda bila je i procjena iznosa potrebnih za subvencioniranje pojedinaca vraćenih u Bosnu i Hercegovinu, kao i izbjeglica koje su ostale u Hrvatskoj. Komisija je naglasila hitnu potrebu da se Zemaljskoj vladi dodijele predujmovi iz zemaljskih prihoda dok se ne prikupe dovoljni iznosi koji će omogućiti izravno pokrivanje troškova koji će uskoro postati potrebni za subvencioniranje i ostalih povratnika. Ovi su prijedlozi bili pažljivo razmotreni tokom rasprava na Ministarskoj konferenciji i očekivalo se da će odluke biti donesene na način koji odgovara prijedlozima Komisije.

Vlade s obje strane iskazale su želju da se prilikom procjene potrebnih iznosa u obzir uzmu samo stvarne potrebe te da se svaki suvišni izdatak smanji na minimum, kao i da se pri davanju potpora izbjeglicama spriječi bilo kakva zloupotreba. Krajnji cilj bio je pružiti ljudima mogućnost da vlastitim radom počnu zarađivati za život. Za prekoračenje izdataka u obzir su se mogle uzeti samo prijave za neke vanredne događaje uz prethodno utvrđene uštede, ali u svakom slučaju, pokriće se moralo naći u zemaljskim fondovima bez ikakvog opterećenja financija obje države Monarhije.

U ovom slučaju razmatrane su tri skupine: a) izbjeglice koje su se još nalazile u izbjeglištvu u Hrvatskoj i Slavoniji;

- b) repatrirane osobe u Bosnu i c) repatrirane osobe u Hercegovinu.
- a) U Hrvatskoj i Slavoniji još uvijek se nalazilo oko 32.600 izbjeglica, čiji povratak više nije bio moguć zbog početka zime, te su za njih planirana sredstva od 450.000 do 500.000 forinti. Te preliminarne svote potrebne za povratak izbjeglica odnosile bi se samo na januar, februar, mart i april 1879.
- b) Kada su u pitanju bile izbjeglice vraćene u Bosnu, prema posljednjim izvještajima povjerenika za povratak, u Bihaćkom okrugu nalazilo ih se 5.453, u Banjolučkom 43.736, a u Travničkom 11.600, ukupno oko 60.900 vraćениh osoba. Postojala je mogućnost da je u međuvremenu u Travnik stiglo još oko 7.000 ljudi. Prema odlukama Komisije, izbjeglice su trebale dobiti iznos za smještaj, koji nije smio biti veći od 5 forinti po glavi stanovnika, što je činilo maksimalne troškove za ovu skupinu.
- c) U Hercegovini je bilo 38.000 povratnika, što iz Dalmacije, što iz Crne Gore, pa je Komisija na sjednici od 17. novembra odlučila iz političkih i ekonomskih razloga ovim ljudima dodijeliti dnevnu potporu u naturi od 6 forinti i novčani iznos od 6 forinti po glavi dnevno. Baron Jovanovich predložio je kasnije da se od ove ukupne dnevne potpore od 12 forinti zadrži 5 forinti kako bi se u proljeće omogućila nabavka sjemena, alatki i stoke za ove ljude.

Raspravljalo se i o drugim troškovima vezanim za repatrijaciju, kao npr. isplati troškova Crnogorskoj vladi za hercegovačke izbjeglice, kao i ruskim predstavnicima i njihovim troškovima za hercegovačke izbjeglice u Crnoj Gori.

Travnički povjerenik za repatrijaciju tražio je odobrenje da se repatriranom grčkom svećenstvu pomogne s 1.200 forinti, što je Komisija načelno i odobrila.

Upute koje je Komisija više puta izdavala morale su se striktno provoditi. Subvencije nisu bile isplaćivane osobama koje su bile zaposlene, a mogle su se i potpuno povući od onih koji nisu željeli raditi, te su mogle biti odobrene samo obiteljima koje su bile spremne graditi na vlastitom zemljištu. Dobrostojećim izbjeglicama nisu se odobravale subvencije, a smještaj putnih stvari izbjeglica bio je organiziran u svim sandžacima na način kako je to već bilo dogovoreno u Bihaćkom okrugu.

11. Na sastanku se raspravljalo o organizaciji pravosuđa, uključujući građanske i trgovačke sudove, te o ponovnom aktiviranju postojećih sudova u zemlji. Borowiczka je pročitao izvještaj vojvode Württemberga, koji je ovaj poslao Zajedničkom ministarstvu 31. decembra o svojim uredbama u vezi s uspostavom pravosudnog sustava u Bosni. Bilo je potrebno rasporediti pravosudne službenike u sudovima koji su djelovali po okruzima i odrediti nadležnosti trgovačkih sudova u Sarajevu i Banjoj Luci, koje je trebalo proširiti i na druge sudove u zemlji. Također se raspravljalo o dopuštanju žalbi protiv odluka kotarskih sudova, pri čemu bi se žalbe protiv odluka okružnih sudova rješavale pri Vrhovnom sudu kao konačnoj instanci, čiji će sastav urediti poglavar Zemaljske vlade na način da će Vrhovni sud činiti trojica sudija iz Austro-Ugarske Monarhije i dva domaća suca. Osnivanje Vrhovnog suda u Sarajevu u sastavu koji je tražio šef Zemaljske vlade trebalo je biti odobreno članom 7. prijelaznih odredbi, uz podnošenje predračuna za sve troškove sudskih službi koje su uvedene.

12. O odredbama vezanim za konzularne jurisdikcije sadržane u proglasu vojvode Württemberga, Komisija je smatrala da bi Zajedničkom ministarstvu trebalo preporučiti donošenje konačnog zaključka o ovom pitanju tek nakon uspostave Vrhovnog suda u Sarajevu.
13. Pri određivanju jezika i pisma koji će se koristiti u uređima trebao se koristiti izraz “bosanski zemaljski jezik”.
14. Od dotadašnjih osmanskih pravnih dužnosnika u Bosni i Hercegovini zadržali su se samo oni koji su starosjedioci/rođeni u zemlji.
15. Osnivanje prevoditeljskog ureda.

Komisija je planirala zatražiti od Ministarstva vanjskih poslova da u okviru svog djelokruga donese odluku da se šefu Zemaljske vlade dodijeli jedan ili dva prevoditelja koji poznaju i zemaljski jezik te da će konzularno osoblje u Sarajevu, koje poznaje francuski jezik, također biti stavljeno na raspolaganje.

(ABiH, ZMF, 1879, Protokol XXVI sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 23. januara 1879)

XXVII

1879, 24. januar

Sjednici su prisustvovali predsjedavajući Komisije von Schwegel; general – vojni sudija Borowiczka von Themau; k. u. k. vojni savjetnik Bitter; savjetnik Ministarstva financija i dvorski vijećnik baron von Gödel-Lannoy; savjetnik Ministarstva kao zastupnik Ugarske vlade von Jekelfálussy; savjetnik Vojnog ministarstva baron von Krauss i ugarski vojni savjetnik Ghyczy. U svojstvu zapisničara bio je dvorski savjetnik dr. Khu.

Nakon čitanja i verificiranja zapisnika XXVI sjednice, izaslanik Ministarstva financija dodao je da su subvenciju izbjeglicama koje su još ostale u Hrvatskoj odobrile obje Vlade.

1. Predsjedatelj sjednice obavijestio je Komisiju da su Zajedničkom ministarstvu upućene molbe, koje su razmatrane na XXIV sjednici Komisije u vezi s postavljanjem činovnika za potrebe civilne uprave Bosne i Hercegovine (kada je riječ o dužnosnicima koji su posebno navedeni u izvještajima vojvode Württemberga), odobrene samo djelomično. Odobrenje se odnosilo na raspoređivanje prijeko potrebnog osoblja, političkih, financijskih i pravosudnih dužnosnika, uključujući sanitarne radnike, školske inspektore, inženjere, policijske službenike, financijsku stražu, računovođe, poreske referente, granične inspektore, uključujući i sudije Georگا Florijana, Nikolausa Gradija i Mihaela Kapoviča.
2. Ministri obje Vlade obaviješteni su o stanju u sektorima šumarstva i rudarstva. Do tada nije bilo ozbiljnih koraka poduzetih za osnivanje službi u ovim sektorima, jer su prvo stručnjaci trebali istražiti i procijeniti trenutačno stanje.

Baron von Andrian je, uza sve dostupne podatke o rudarskim strukturama, pripremio memorandum o rudarskom zakonodavstvu u okupiranim zemljama, uz plan izrade kompletnog programa za nastavak geoloških istraživanja. Predsjedavajući je napomenuo da bi se, prema prijedlozima barona von Andriana, u ljetnom periodu moglo izvršiti geološko istraživanje zemlje sa skromnim sredstvima, ukoliko bi obje Vlade odobrile geološkim zavodima da svoju godišnju ekspediciju istraživanja rudarskih prilika organiziraju u Bosni i Hercegovini.

Nakon toga se raspravljalo o političkoj i finansijskoj upravi, kao i o okružnim upraviteljima. Predsjedavatelj je predložio da Zajedničko ministarstvo stupi u kontakt s Vladama obiju dijelova Monarhije kako bi se identificirali službenici, kajmakami²⁶¹ i malmudiri,²⁶² a koji bi prema njihovim referencama mogli biti korisni u budućnosti ukoliko se pojave potrebe za njihovim uslugama.

(ABiH, ZMF, 1879, Protokol XXVII sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 24. januara 1879)

XXVIII

1879, 21. februar

Sjednici su prisustvovali predsjedavajući Komisije von Schwegel; general – vojni sudija Borowiczka von Themau; savjetnik Ratnog ministarstva Mérey von Kapos-Mérey; savjetnik Ministarstva financija i dvorski vijećnik baron von Gödel-Lannoy; savjetnik Ministarstva kao zastupnik Ugarske vlade von Jekelfálussy; savjetnik Vojnog ministarstva baron von Krauss; pukovnik Leddihn; k. u. k. vojni savjetnik Bitter i mađarski vojni savjetnik Ghyczy. U svojstvu zapisničara bio je dvorski savjetnik dr. Khu.

Predsjedavatelj je kao predmet XXVIII sjednice odredio raspravu o privremenom statutu Žandarmerijskog zbora za Bosnu i Hercegovinu.

---

²⁶¹ Zastupnik vezira ili valije na nekom području. Pomoćnik velikog vezira.

²⁶² Mal-mudir u Osmanskom Carstvu bio je računovođa ili činovnik zadužen za vođenje računovodstvenih poslova u finansijskim uredima. Odgovornost im je bila vođenje računovodstva u kazama (administrativnim jedinicama) i mogli su biti postavljeni i za službenike protokola, prema godinama službe.

Prije početka rasprave o ustrojstvu Žandarmerijskog zbora pročitana je financijski izvještaj vojvode von Württemberga. Lannoy je napomenuo da je na XXV sastanku Komisije održanom 9. prošlog mjeseca²⁶³ (stranica zapisnika 16) izaslanik ministra financija dao izjavu da Car daje osobitu važnost činjenici da se u okviru prijelaznih odredbi poduzimaju mjere u interesu Bosne i Hercegovine sada kao dijela Austro-Ugarske Monarhije i da se što prije i na način koji najbolje odgovara iskoriste pomoćna sredstva za okupirane provincije te da se Memorandum o mjerama iz financijske oblasti preda Carskoj vladi na razmatranje.

Izvještaj vojvode von Württemberga odnosio se na financijsko stanje obje provincije, pružajući podatke o prihodima od poreza i carina. Carska je vlada zahtijevala da se ovaj izvještaj odštampa i podijeli među delegatima kako bi im bio dostupan prilikom rasprave o financijskim pitanjima, uzimajući u obzir činjenice koje odgovaraju stvarnim okolnostima.

General Borowiczka je izvijestio o “privremenom statutu Žandarmerijskog zbora za Bosnu i Hercegovinu”. Komisija je odlučila da se Nacrt ovog statuta, koji je već bio odštampan, zajedno s preporučenim izmjenama i dopunama dostavi Zajedničkom ministarstvu radi odobrenja. Ove izmjene i dopune odnosile bi se na:

- a) dodavanje izraza “Zemaljski žandarmerijski komandni zbor” i “zemaljski žandarmerijski komandant zbora” u tekst Statuta umjesto prethodnih naziva “Žandarmerijski komandni zbor” i “žandarmerijski komandant zbora”;

---

²⁶³ XXV sjednica je održana 10. januara 1879. Najvjerovatnije se radi o grešci u samom originalnom tekstu.

- b) izmjene i dopune u određenim članovima Statuta koji se odnose na službu, službene dodatke, starost službenika, njihov broj, unapređenja i godišnje izdatke za potrebe žandarmerije;
- c) raspuštanje dotadašnjih pandura,²⁶⁴ zaptija²⁶⁵ i serežana;
- d) podnošenje završnih računa za 1878. godinu objema Vladama početkom marta.

(ABiH, ZMF, 1879, Protokol XXVIII sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 21. februara 1879)

XXIX

1879, 16. april, Ministarstvo vanjskih poslova

Sjednici su prisustvovali predsjedavajući Komisije von Krauss; general – vojni sudija Borowiczka von Themau; savjetnik Ratnog ministarstva Mérey von Kapos-Mérey; savjetnik Ministarstva financija i dvorski vijećnik baron von Gödel-Lannoy; savjetnik Ministarstva kao zastupnik Ugarske vlade von Jekelfálussy; pukovnik Leddihn; mađarski vojni savjetnik Ghyczy; k. k. vojni savjetnik dr. Krall; k. u. k. generalni konzul von Wassitsch, i k. k. potpukovnik Glaser. U svojstvu zapisničara bio je dvorski savjetnik dr. Khu.

Na XXIX sjednici predsjedatelj je odredio raspravu po sljedećim tačkama dnevnog reda:

1. Uvođenje kaznenog zakona u Bosnu i Hercegovinu
2. Uvođenje carinske i finansijske straže
3. Mjere u vezi s uspostavom monopola na so do konačne regulacije ovog pitanja za tekuću godinu

---

²⁶⁴ Stražari, vrsta policije za održavanje reda i sigurnosti.

²⁶⁵ Redar, policajac.

4. Mjere koje su se odnosile na uspostavu duhanskog monopola

Potpukovnik Glaser je predao izvještaj o uvođenju kaznenog zakona u Bosnu i Hercegovinu i, uz izmjene koje je trebalo dodatno doraditi, zatražio prilagodbu vojnog kaznenog zakona u pogledu I dijela koji se odnosio na opće odredbe o zločinima i njihovom kažnjavanju.

Predsjednik je postavio pitanje o usvajanju vojnog kaznenog zakona kao osnove za kaznenopravni materijal koji će se primjenjivati u okupiranim provincijama.

Komisija je izrazila mišljenje da bi odredbe Vojnog kaznenog zakona trebale služiti kao temelj za kazneni zakon koji će se primjenjivati u Bosni i Hercegovini. Međutim, Zajedničko ministarstvo trebalo je pripremiti cjeloviti nacrt kaznenog zakona za Bosnu i Hercegovinu, uza sve potrebne izmjene i dopune. Nakon što se taj nacrt priopći Vladama obje strane, trebalo ga je dostaviti i Zemaljskoj vladi radi objave.

Komisija je bila suglasna da preporuči Zajedničkom ministarstvu da Zemaljskoj vladi izda upute za krivične stvari koje bi se temeljile na principima prema kojima će sudovi, do objave teksta kaznenog zakona u okupiranim provincijama, suditi prema istim načelima koja je dosad primjenjivao Okružni sud u Sarajevu.

Komisija je odlučila ubrzati proces završetka krivičnog zakona za Bosnu i Hercegovinu, koji će se, uz potrebne izmjene i dopune, temeljiti na odredbama Vojno-krivičnog zakona. Kako bi olakšala rad u ovom slučaju, Komisija je odmah počela razmatrati izmjene i dopune koje će preporučiti Zajedničkom ministarstvu.

Izmjene i dopune vojnog kaznenog zakona provodile bi se na zahtjev glavnog suca, članova komisija i zastupnika K. k.

ministarstva. Te izmjene i dopune bi se odnosile na različite aspekte zakona, uključujući novčane kazne, narušavanje javnog reda i mira, bračne stvari, bigamiju, šerijat, šerijatske sudove te policijske krivične stvari. Sudska uprava zasnovana na osmanskom vjerskom zakonu šerijatu će nastaviti funkcionirati pri svakom okružnom sudu. Za adaptaciju zatvora za 1879. predviđena je suma od 80.000 forinti.

(ABiH, ZMF, 1879, Protokol XXIX sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 16. aprila 1879)

XXX

1879, 17. april, Ministarstvo vanjskih poslova

Sjednici su prisustvovali predsjedavajući Komisije von Krauss; general – vojni sudija Borowiczka von Themau; savjetnik Ratnog ministarstva Mérey von Kapos-Mérey; savjetnik Ministarstva financija i dvorski vijećnik baron von Gödel-Lannoy; savjetnik Ministarstva kao zastupnik Ugarske vlade von Jekelfálussy; savjetnik u K. k. ministarstvu financija Wallach; savjetnik Kraljevskog ugarskog ministarstva financija Eduard Fluck; vojni ministarski savjetnik von Grosser; pukovnik Leddihn; ugarski vojni savjetnik Ghyczy i sekretar Ugarskog ministarstva financija Raitz. U svojstvu zapisničara bio je dvorski savjetnik dr. Khu.

Tema rasprave na XXX sjednici bilo je pitanje uvođenja, tj. reguliranja monopola na so u Bosni i Hercegovini.

Von Mérey je detaljno opisao pregovore o ovom pitanju između Zajedničkog ministarstva i ministarstava obje polovice Carstva. Istaknuo je da je ovo pitanje razmotreno u okviru Komisije za Bosnu i Hercegovinu na temelju pregovora koji su se odvijali u februaru tekuće godine. Rezultat tih pregovora

predočen je članovima Komisije putem referata pod brojem 416/BH. U referatu je istaknuto da su pregovori o carinskom sporazumu između Monarhije i Bosne i Hercegovine još uvijek u toku, te da nesređeno stanje uprave u zemlji još uvijek sprječava Zemaljsku vladu da preuzme kontrolu nad poslovanjem Kreditne banke.

Razmatrana je ekonomska i trgovinska situacija u Bosni, kao i pitanje transporta soli. Zemaljska vlada je morala organizirati skupe prijevoze soli unutar zemlje, dok su privatni trgovci prodavali so po vrlo niskim cijenama duž rijeke Save. Zemaljska vlada se našla u konkurenciji s privatnom trgovinom, ali i u opasnosti od gubitka vrijednosti svoje soli. Zbog toga je bilo nužno odmah utvrditi cijene soli, posebno u Bosanskoj Gradišci.

Nakon što su delegati naglasili da se ne radi o stvarnoj carini, već o monopolskom porezu, predstavnici dvije Vlade usuglasili su se da bi 20% carine na uvoz soli trebalo naplaćivati putem nadležnog carinskog tijela, nakon preciznog određivanja carinske granice.

Nakon što je predsjedatelj obavijestio da mjere neophodne za osiguranje prodaje austrougarske soli u sandžaku Novi Pazar ne spadaju u nadležnost uprave Bosne i Hercegovine, razmatrano je pitanje proizvodnje soli u Tuzli.

(ABiH, ZMF, 1879, Protokol XXX sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 17. aprila 1879)

XXXI

1879, 18. april, Ministarstvo vanjskih poslova

Sjednici su prisustvovali predsjedavajući Komisije von Krauss; general – vojni sudija Borowiczka von Therau;

savjetnik Ratnog ministarstva Mérey von Kapos-Mérey; savjetnik Ministarstva financija i dvorski vijećnik baron von Gödel-Lannoy; savjetnik Ministarstva kao zastupnik Ugarske vlade von Jekelfálussy; savjetnik Kraljevskog ugarskog ministarstva financija Eduard Fluck; k. k. ministarski savjetnik Kurz; k. k. dvorski savjetnik i generalni inspektor duhanske režije dr. Krükl; pukovnik Leddihn; kraljevski ugarski vojni savjetnik Ghyczy i sekretar Ugarskog ministarstva financija Raitz. U svojstvu zapisničara bio je dvorski i ministarski sekretar dr. Khu.

Nakon što je predsjedavajući predstavio prisutnima izaslanike Carskog i kraljevskog ministarstva financija savjetnika Kurza i dr. Krükla, sjednica je započela čitanjem i verifikacijom zapisnika s prethodne, XXX sjednice.

Pozivajući se na zapisnik, predstavnik Ministarstva financija napomenuo je da je tokom jučerašnje i današnje rasprave vodio računa o interesima Zemaljske vlade, ističući da bi poslovi Komisije trebali privremeno preći na Zajedničko ministarstvo, dok bi zemaljska administracija mogla biti financirana iz državnih prihoda.

Von Mérey je referirao o reguliranju oporezivanja duhana u Bosni. Objasnio je okolnosti koje su do tada postojale, bazirane na osmanskim zakonima, a istakao je i dodatne prijedloge koje su ministri financija obje Vlade razmotrili i formulirali u osam tačaka na sastanku održanom u Budimpešti 21. decembra 1878, uz izvještaj direktora Carske i kraljevske duhanske režije od 26. decembra, br. 15850.

Istakao je tačke II i IV prijedloga obje Vlade i sugerirao da Komisija može pristati na prva dva dodatna prijedloga uz rezervu, s obzirom na nedostatak duhana u Bosni i Hercegovini. Govorio je i o zabrani uvoza sirovog duhana,

carinama, rezultatima mjera koje je predložilo Zajedničko ministarstvo financija, troškovima proizvodnje i otkupima duhana, kao i o 15% dodatka na troškove proizvodnje.

Lannoy se složio sa zahtjevom Vlade, ali je smatrao da se u pogledu dodatka od 15% trebaju sačekati povoljnije političke prilike. Na prijedlog sudskog savjetnika dr. Krükla, Komisija se usuglasila da će u pogledu izvršenja pojedinačnih tačaka zahtjeve uputiti Zajedničkom ministarstvu u pisanoj formi. Dr. Krükl je Komisiji skrenuo pažnju na mjere o oporezivanju duhana, koje je trebalo uvesti u Bosnu sve dok se odredbe osmanskih propisa koji se odnose na proizvodnju duhana od 16. maja 1875. godine ne reaktiviraju.

Otisak grba iz Protokola XXXI sjednice Komisije. Ovaj grb se ne pojavljuje u kasnijim raspravama o predloženim grbovima za Bosnu i Hercegovinu.

(ABiH, ZMF, 1879, Protokol XXXI sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 18. aprila 1879)

XXXII

1879, 19. april, Ministarstvo vanjskih poslova

Sjednici su prisustvovali predsjedavajući Komisije von Krauss; general – vojni sudija Borowiczka von Themau; savjetnik Ratnog ministarstva Mérey von Kapos-Mérey; savjetnik Ministarstva financija i dvorski vijećnik baron von Gödel-Lannoy; savjetnik Ministarstva kao zastupnik Ugarske vlade von Jekelfálussy; savjetnik Carskog i kraljevskog ministarstva

von Baumgartner; kraljevski ugarski ministarski savjetnik Wagner; kraljevski ugarski savjetnik Jedlicska; k. k. ministarski savjetnik Grosser; pukovnik Leddihn; kraljevski ugarski vojni savjetnik Ghyczy. U svojstvu zapisničara bio je dvorski i ministarski sekretar dr. Khu.

Nakon čitanja i usvajanja zapisnika s XXXI sjednice, predsjedatelj je predstavio prisutne predstavnike Carskog i kraljevskog ministarstva financija von Baumgartnera i Wagnera te predstavnika Kraljevskog ugarskog ministarstva financija savjetnika Jedlicsku. Potom je kao temu sjednice odredio uspostavu carinske i financijske straže u Bosni i Hercegovini.

Von Mérey je pročitao izvještaj o carinskom i financijskom osiguranju te prezentirao organizacioni nacrt barona Philippovicha od 18. novembra 1878. godine.

Ovaj nacrt nije bio predmet ranijih rasprava jer je Komisija bila stava da, do uvođenja indirektnih poreza, granica iz političkih razloga mora biti pod strogim nadzorom vojske. Ovo gledište podržala je i Austrijska vlada, što je zabilježeno na sastanku Komisije o financijskim mjerama održanom 21. februara 1879. godine, jer je zbog sigurnosti bilo potrebno uspostaviti financijsku stražu. Postavilo se i pitanje je li Komisija uložila prigovor protiv ukupnog broja od 188 financijskih službenika koje je tražio Württemberg. Ovo tijelo činila bi 2 inspektora financijske straže, 6 komesara, 15 nadzornika, 30 šefova straže i 135 stražara.

Nakon detaljnog pregovaranja o svim ključnim faktorima u ovom slučaju, Komisija još uvijek nije mogla donijeti definitivnu odluku o potrebnom osoblju carinske i financijske straže, budući da nisu imali dovoljno podataka o opsegu granice koju treba nadzirati, carinskom sporazumu i reguliranju oporezivanja duhana. Bilo je potrebno izraditi smjernice za

carinsku i financijsku stražu u Bosni i Hercegovini u skladu s propisima Austro-Ugarske Monarhije.

Raspravljalo se i o troškovima za carinsku i financijsku stražu. Komisija je predlagala iznos od 95.120 forinti, dok bi po zahtjevu vojvode Württemberga iznos od 100.690 forinti bio dovoljan. Komisija se složila da se ne može staviti prigovor na naknade za 2 financijska inspektora, jer ovi službenici nisu namijenjeni samo za nadgledanje i kontroliranje straže te za disciplinski nadzor nad financijskim nadzornikom već i za donošenje prvostepenih odluka o nekim pitanjima.

Baumgartner se osvrnuo na naknade i povećanje dnevnica osoblju, kao i na uređenje odnosa između šefova straže i stražara.

(ABiH, ZMF, 1879, Protokol XXXII sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 19. aprila 1879)

XXXIII

1879, 20. maj, Ministarstvo vanjskih poslova

Sjednici su prisustvovali predsjedavajući Komisije von Schwegel; general – vojni sudija Borowiczka von Themas; savjetnik Ratnog ministarstva Mérey von Kapos-Mére; savjetnik Ministarstva financija i dvorski vijećnik baron von Gödel-Lannoy; kraljevski ugarski vojni savjetnik Ghyczy; ministarski savjetnik baron von Krauss; carski kraljevski savjetnik Grosser; carski i kraljevski sekcijski savjetnik Bitter; carski kraljevski sekcijski savjetnik dr. Krall; carski ugarski savjetnik von Kelemen i carski kraljevski pukovnik Glaser. U svojstvu zapisničara bio je dvorski i ministarski sekretar dr. Khu.

Predsjedatelj je za dnevni red XXXIII sjednice predložio razmatranje nacrtu krivičnog zakona za Bosnu i Hercegovinu

te obavijestio Komisiju da je savjetnik dr. Krall, koji je već prisustvovao XXIX sjednici, ponovno prisutan, kao i Moriz von Kelemen, predstavnik Kraljevskog ugarskog ministarstva pravde.

Na XXIX sjednici Komisija za poslove Bosne i Hercegovine predložila je Zajedničkom ministarstvu izradu nacrtu krivičnog zakona za Bosnu i Hercegovinu temeljenog na principima vojnog kaznenog zakona. Istovremeno, Komisija je pripremila izmjene i dopune koje će biti primijenjene na ovaj zakon prilikom prilagođavanja novom administrativnom području, te ih je pojasnila u nekoliko tačaka. Osuđeni za teška krivična djela trebali su biti okovani lancima, budući da je to sprječavalo zločinca da slobodno koristi svoje ruke i noge. U slučaju lakših krivičnih djela, odluka o upotrebi lanaca bila bi prepuštena sudiji.

Također se raspravljalo o uvođenju kućnog pritvora za dužnosnike i novinare/honorarne novinare, veleizdaji protiv Monarhije, bigamiji (s posebnim naglaskom na definiciju bigamije i osvrtom na muslimane), smrtnoj kazni vješanjem, samoozljeđivanju, postupcima protiv javnih službenika, osmanskom vjerskom sudu i drugim pitanjima.

Na kraju zapisnika prikazan je popis kaznenih djela koja nisu uključena u krivični zakon.

(ABiH, ZMF, 1879, Protokol XXXIII sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 20. maja 1879)

XXXIV

1879, 26. maj, Ministarstvo vanjskih poslova

Sjednici su prisustvovali predsjedavajući Komisije von Schwegel; general – vojni sudija Borowiczka von Themau;

savjetnik Ratnog ministarstva Mérey von Kapos-Mérey; carski kraljevski savjetnik Grosser; kraljevski ugarski vojni savjetnik Ghyczy; ministarski savjetnik baron von Krauss; carski kraljevski sekcijski savjetnik dr. Krall i carski ugarski savjetnik von Kelemen. U svojstvu zapisničara bio je dvorski i ministarski sekretar dr. Khu.

Nakon čitanja i usvajanja zapisnika s XXXIII sjednice, Komisija je nastavila savjetovanje o donošenju krivičnog zakona.

Na početku sjednice Borowiczka je u ime Komiteta predstavio pojedine tačke o kojima će Komisija nastaviti raspravu, dajući pregled najvažnijih promjena i navodeći tačke oko kojih nije postignut dogovor. Borowiczka je predložio *en bloc* usvajanje onog dijela krivičnog zakona o kojem je postignut dogovor i pokretanje rasprave o onim tačkama u kojima je došlo do razilaženja među delegatima. Napomenuo je da postoji divergentnost u nekim pitanjima u Komisiji te istakao problem zbog nepostojanja redovnih kaznenih institucija – zatvora.

Raspravljalo se o upotrebi lanaca za zatvorenike koji su osuđeni za teža krivična djela. Kelemen je, temeljem svojih iskustava u ugarskom zatvorskom sustavu, preporučio smanjenu upotrebu lanaca, također iz sanitarnih razloga. Komisija se složila da bi se vremenom moglo odustati od upotrebe lanaca, ali je naglasila potrebu poduzimanja drugih odgovarajućih mjera u vezi s kažnjavanjem težih krivičnih prekršitelja.

Dalje se govorilo o držanju kriminalaca pod policijskim nadzorom, kao i o uvođenju kazni u vidu novca, robe i sl. za potrebe unapređenja zatvorskog sustava, usmrćivanju preljubnika od bračnih partnera, zabranama štampanja pojedinih materijala i otkazima državnih službenika.

Komitet je smatrao da je potrebno uvesti definiciju pojma “Inland” ili “ovozemno – unutarnje” u Krivični zakon kako bi se precizno odredila primjena zakona na određenim teritorijima.

(ABiH, ZMF, 1879, Protokol XXXIV sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 26. maja 1879)

XXXV

1879, 27. maj, Ministarstvo vanjskih poslova

Sjednici su prisustvovali predsjedavajući Komisije von Schwegel; general – vojni sudija Borowiczka von Themau; savjetnik Ratnog ministarstva Mérey von Kapos-Mére; carski kraljevski savjetnik Grosser; kraljevski ugarski vojni savjetnik Ghyczy; ministarski savjetnik baron von Krauss; carski kraljevski sekcijski savjetnik dr. Krall; kraljevski ugarski savjetnik von Kelemen i carski kraljevski pukovnik Glaser. U svojstvu zapisničara bio je dvorski i ministarski sekretar dr. Khu.

Nakon verifikacije zapisnika s XXXIV sjednice Komisije, nastavljena je sjednica o izmjenama i dopunama IV poglavlja III dijela Kaznenog zakona, koje se odnosilo na nedolično ponašanje službenika, ali i druga kaznena djela povrede službene dužnosti od strane službenih lica, te je bilo potrebno izvršiti doradu cijelog poglavlja. Delegati su predlagali izmjene i dopune pojedinih članova zakona i njihovih stavki.

Nakon što više nije bilo daljnjih komentara o IV poglavlju III dijela Zakona, predsjedavajući je predložio razmatranje pitanja policijskih prekršaja koja bi trebala ostati u odredbama krivičnog zakona. Dr. Krall je istakao da se rad Komiteta zasnivao na tome da se zadrže samo ona djela koja bi trebala

biti predmet krivičnog zakona. Međutim, pored određenih težih prekršaja, koji su sadržani i u Nacrtu Ministarstva pravde, u Nacrt Komisije uvršten je i veliki broj lakših prekršaja, koji su se prvobitno odnosili samo na kršenje posebnih odredbi upravnih zakona i organa uprave.

Kelemen je bio mišljenja da je rad Komisije polazio od toga da se zakonom obuhvate samo prekršaji koji bi trebali biti predmetom sudskih postupaka i činilo mu se prikladnim da se prekršaji koji bi trebali biti pod nadležnošću drugih upravnih organa izuzmu iz zakona.

Krauss je predložio uvrštavanje nekih ozbiljnih policijskih prekršaja u zakon, ne dovodeći u pitanje nadležnost za njihovo kažnjavanje.

Na kraju, Komisija se složila preporučiti Zajedničkom ministarstvu da u Kazneni zakon uključi i policijske prekršaje, na način na koji to predloži Komisija.

Nakon završetka rasprave o odredbama Kaznenog zakona, Komisija je odlučila zatražiti suglasnost od Zajedničkog ministarstva na predloženi uvodni dio teksta Kaznenog zakona kao rezultat njihovih konzultacija. Također je trebala obavijestiti Zemaljsku vladu da između dana stupanja na snagu krivičnog zakona i njegove objave mora proći najmanje 45 dana.

Von Mérey je na kraju sjednice izrazio zadovoljstvo zbog donošenja Krivičnog zakona za Bosnu i Hercegovinu te je istakao kako su delegati u vrlo kratkom roku i s punom pažnjom radili na njegovom donošenju. Nakon obraćanja predsjedavajućeg i njegove zahvale Komisiji, sjednica je završena.

(ABiH, ZMF, 1879, Protokol XXXV sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 27. maja 1879)

**Zapisnici I i XXXV sjednice
Komisije za Bosnu i Hercegovinu:
digitalizirani materijal**

Protokol I sjednice održane 25. septembra 1878.
u Ministarstvu vanjskih poslova u Beču

I.

Protokoll

Der ersten Sitzung der Commission für die
Ausarbeitung der Convention von Poenari und der
Herzogowina abgehalten am 25. September 1878
im k. u. k. Ministerium des Aeusseren unter
dem Vorsitze des k. u. k. Secretärs Grafen
von Schwegel.

Präsident:

Als Präsident:

Von Seite des k. u. k. Reichsministeriums:
k. u. k. General-Minister Rudolf Barwig, k. u. k. Reichs-Minister,
von Seite des k. u. k. Reichsministeriums:

des k. u. k. Ministeriums des Aeusseren: Herr Graf v. Sapey,
von Seite des k. u. k. österreichischen Reichsministeriums:

des k. u. k. k. Hof- und Ministeriums des Aeusseren: Herr Graf v. Sapey,
von Seite des k. u. k. Reichsministeriums:
des k. u. k. Ministeriums des Aeusseren: Herr Graf v. Sapey,

des k. u. k. Reichsministeriums des Aeusseren: Herr Graf v. Sapey,

Als Delegirter des Reichsministeriums des Aeusseren:
des k. u. k. Reichsministeriums des Aeusseren: Herr Graf v. Sapey,
des k. u. k. Reichsministeriums des Aeusseren: Herr Graf v. Sapey,
des k. u. k. Reichsministeriums des Aeusseren: Herr Graf v. Sapey,

von Seite des Bureau:

des k. u. k. Hof- und Ministeriums des Aeusseren: Herr Graf v. Sapey,
des k. u. k. Reichsministeriums des Aeusseren: Herr Graf v. Sapey,

Rechtsreferent: Alexander Rehn.

Das Hauptgemis eröffnet
die Prüfung und bezieht die Com-
missionen mit einander, welche in
Pinn der Allr. Anstaltung am
16. September c. d. aus dem schwe-
d. als schwed. Anstaltung über-
tragen worden ist. Diese Anstaltung
besteht in sechs Anstaltungen in der Anstalt-
ung sind folgende: 1. die Anstalt-
ung der Anstaltung der Anstaltung der
Anstaltung der Anstaltung der Anstaltung
und in der Anstaltung, sowie
jener der Commission selbst.

Die Anstaltung wird aus der Com-
mission und dem Anstaltung der Anstaltung
anderer Anstaltungen zu be-
stehen, die in der Anstaltung der Anstaltung
zweckmäßig waren.

Die Anstaltung der Anstaltung der Anstaltung
v. Gödel-Lamoy angeordnet, dass
die Commission der Anstaltung der Anstaltung
sich mit der Anstaltung der Anstaltung
Anstaltung der Anstaltung der Anstaltung
wäre, jedoch, dass die
Anstaltung der Anstaltung der Anstaltung
und Anstaltung der Anstaltung der Anstaltung
sowie der Anstaltung der Anstaltung
der Anstaltung der Anstaltung der Anstaltung
die Anstaltung der Anstaltung der Anstaltung
Anstaltung der Anstaltung der Anstaltung
Anstaltung der Anstaltung der Anstaltung
Anstaltung der Anstaltung der Anstaltung
Anstaltung der Anstaltung der Anstaltung

in vollen Maße zur Geltung
bringen kann.

Es muß die zur Befreyung des
Bucsek-Kampfes notwendigen
Anstalten getroffen werden,
entschied man sich beylorenz die
Commissionsarbeiten zu beenden
mit dem Vorbesatze der kaiserlichen
Geflüsterverhandlung dann zu beenden
wenn die Reichsregierung die
Commission selbst in der kaiserlichen
Kammer wird. der Kaiser von
Guel-Lanroy selbst in der kaiserlichen
Kammer bis zu diesem Zeitpunkt
zur Befreyung der von Commissions-
Mitgliedern notwendigen der
Anstalten sind wegen Einbringung
von Instructionen die zur Befreyung
gelangenden Organ, damit vorher
den einzelnen Commissionsmitgliedern
ihren Bekanntheit gegeben werden.

Ministerialrath von
Tschekalawy schickte sich dem vor-
stehenden Auftrag mit Einverständnis
auf die von dem k. ung. Minister-
Präsidenten an das Ministerium
des Kaisers in dieser Beziehung
geleiteten Note an.

Graf von Guel-Lanroy bringe nachher von
beide im Correspondenzwege
dem k. n. l. Ministerium des
Kaisers mitgetheilten Vorbesatz

der Reorganisation der deutschen
Reichsliste zum Ausdruck,
daneben in dem beabsich-
tigten wissenschaftlichen Anzeiger
kein definitives Verbot,
beizufügen, wie die Allg. An-
zeiger über die Commissionen
sichergestellt werden müssen,
da die Reichsliste vor der
Ministerial-Liste der deutschen
Reichsliste aus dem Reichs-
gesetz zu folgen.

Der Vorsitzende weist darauf
hin, daß alle Commissionen
die über sich ein Protokoll
planmäßig zu veröffentlichen
sich verpflichten müssen,
daß die Commissionen sich
in der Commission zu äußern
sollen. Es unterliegt nach seiner
Ansicht auch keinem Zweifel,
daß die Reichsliste die
in Vorlage gebracht worden,
weil die Reichsliste die
und die Ministerial-Liste der
Reichsliste vor der Reichs-
liste der Reichsliste zu folgen
wird.

Die Erklärung des
von dem Reichsliste zu
Reichsliste in dieser
Anlage.

Man hat sich auf die

was das die Commission zu thun
 vordringend zu empfehlen ist, dass
 für die Zeit der Verhandlung, falls
 es die Sache, ob die Commission
 geneigt wäre, immens, jedoch
 zu Procuration über einen Teil,
 und das provisorische den
 Königlichen des Landes - Com
 mandanten in Bosnien und
 der Herzogovina zu schicken?
 Dass hingegen in Bezug auf die
 Sammelungen, dass die von
 Hrn. v. Kallan vor sich gehen
 würden, wenn bereits von ihm
 ein planmäßig beschaffte
 Untersuchungen vorliegen, dass
 durch solche für die v. Gidel
 Land, dass Gutland für die v.
 Maul mit einem mit General
 Wörner R. v. Borowiczka
 und mit Generalmajor Wörner
 mit der Befehlung dieser Wörner,
 können bekannt werden.
 Dänische Commissionen werden
 vordringend mit dieser Aufgabe
 einzuweisen und es würde
 jedoch für die v. Maul Land die
 Untersuchungen so möglich bis zum
 30. September zu kommen, damit
 sie in einem Jahre und zugleich mit
 der Einleitung zu neuen Zeiten
 der Commission mit der v. Maul
 und vordringend.

Erhaltung wider zu Ende
hien zu an des k. n. K. Ministerium
des Innern gerichtet und von
dieser die Commission zur Beauftragung
zurweisung des k. n. K.
Königlichen Ministeriums vom
20. September l. J. 3. 546, und welche
des Innern gestellt wird, die
Anstalt über jene Gemeintheiten mit
Zustimmung, nach welchen vom k. n. K.
Kommandanten der Salzburger Provinz
zur und Unterabtheilungen an
Ottom. Brunn und an Klamm
und Kumpf und Ottom. Offizieren
zu verabfolgt waren.

Nachdem Ministerialbefehl von
Willy in Ansehung ausgesagt, daß
mit Unterabtheilungen im k. n. K.
ersten Ansehung und zwar nach
die Anstalt des k. n. K. k. n. K.
V. Brunn und dem k. n. K. k. n. K.
fordern gegen k. n. K. k. n. K.
findung und im k. n. K. k. n. K.
nachdem darauf folgt werden
sollen, beauftragt die Commission, sich
in dieser Sache über den k. n. K. k. n. K.
Opferstand anzusehen.

Dieser Antrag der Commission
wird in Ausführung dem k. n. K. k. n. K.
Minister des Innern unter
beifolgt werden.

General-Commissar K. von
Zoswiczka trägt Namens des

Sr. K. Konstitutionsministerium an,
 wie weicher Mittel in das Gebiet
 im Oeugativin-Gebirge, insofern die
 selben mit der Aufstellung der
 militärischen Kräfte im Zustimmungs-
 gesetz, übereinstimmen sollen?

Geh. Rath Graf v. Kraus hat die
 Best. seines Eintrags in einem
 Ministerial-Beschluss festgestellt worden
 ist, dass das Gebiet möglichst aus
 dem Oeugativin-Kraus gegen Ge-
 setz aus dem Samstags-Beschluss
 sein.

Anweisung dieser Mittel, die
 aus dem K. n. K. Ministerial-Beschluss
 über die Befähigung wird, insofern für
 die Commission der weiteren Abkunft
 zu einer Fortsetzung der Gesetz.

Es wird hierauf vorgelesen ein
 Brief des K. n. K. Graf v. Jovanovic
 Ado. Ustec, 9. September 1873, 3. 1009,
 welcher von der Militär-Kommission
 in Majstat dem K. n. K. Ministerium
 des Innern und von dessen der
 Commission überweisen wurde,
 und worin derselbe von
 Jovanovic mit der Anzei-
 ge, dass zu drei Punkten
 aus Dalmatien für den
 Verwaltungsdienst in der
 Herzegowina in Krain
 viny geminn Sube

Die Hoffmandigkeit der
 Kaiserin von Sibirien
 und die Hoffmandigkeit eines
 besonders Chudens von Sibirien,
^{in Sibirien}
 die mit ^{in Sibirien} dem russischen Kaiser
 Alexander darlegt.

In die Sibirien dieses
 Gegenstands von Sibirien auf
 die Finanzlage der russischen
 Provinzen ist, überaus wichtig.
 Vertrag von Neij, des Kaiser
 Alexander.

So gelangt für die zur
 Abfassung der russischen des
 russischen Kaiserin
 dem 10. August 1818, 1819/1820
 bezüglich des Kaiserin
 des russischen Kaiserin
 Joseph von Serajewo
 dem Kaiserin in der
 Land des russischen Kaiserin
 Sibirien und zum Kaiserin
 Krieg eines Kaiserin
 Kaiserin mit dem
 Kaiserin des Kaiserin
 mit dem Kaiserin über
 geben eine Kaiserin
 der Kaiserin der russischen
 Kaiserin in Sibirien,
 ihres Kaiserin und ihres
 Kaiserin und Kaiserin
 und Kaiserin.
 Der Kaiserin Kaiserin

Seitens der Sitzung mit
dem Ansatze, daß der
Tag der nächsten Sitzung
den Terminen mit Rücksicht
auf die Lage und Lage
werden.

Schweizer

Borovickha
Wiedemann

Mayer
Jekelshausen

Reise
als Präsidenten

Protokol XXXV sjednice održane 27. maja 1879.
u Ministarstvu vanjskih poslova u Beču

XXXV.

Protokoll

Der 25. Sitzung der Commission für die Umgelassung
sämtlicher Besitztümer und der Herzogswinde, abgehal-
ten am 27. Mai 1879 im k. u. k. Ministerium des
Äußeren unter Vorsitz Sr. Excellenz des Herrn
k. u. k. Reichsrathes Grafen von Schwegel.

Anwesenheit:

als Vertreter der k. u. k. Regierung:	als Vertreter des gemein- samen Ministeriums:	als Vertreter der k. k. Regierung:
Der k. u. k. Reichsrath von Jagezy.	Sr. Exc. Sr. k. u. k. Reichsrath Graf v. Schwegel, Der k. k. General-Dir. Sr. Reichsrath Dr. v. Thoma, Der k. u. k. Ministerialrath Mey von Kapowitz.	Der k. k. Minister Kaufmann's Graf v.

Der k. u. k. Hof- u. Ministerialrath Freiherr von Tschudi,
Der k. k. Reichsrath Dr. Trall,
Der k. u. k. Reichsrath Dr. von Kelemen,
Der k. k. Ober-Präsidenten-Dirigitor Glaser,
Der k. u. k. Hof- u. Ministerialsekretär Dr. Söcher
als Schriftführer.

Nach Aufweisung des Protokolls über die 24. Sitzung setzt die Commission die gestern unterbrochene Verhandlung über das II. Gutachten des III. Theils des Kaufschreibens (den im Anhang gegen die Ministerien in 115 öffentlichen Akten und 4 Exemplaren).

Petitionsrath Dr. von Kelemen spricht
 in der That aus, daß er wünscht an dem
 ganzen Budget solche möglichst kleine
 Einsparungen anzubringen, wozu er, daß
 jedoch ein ungeschickliches Einpflanzen
 für das öffentliche Interesse anzusehen
 ist, und er wünscht aber auch auf
 andere Mittel der Aufhebung zu
 we, welche ebenfalls Aufhebungen der
 Staatslast von Seiten des Staates
 ist, und es ist demnach am besten
 zu sein, wenn diese Angelegenheit dem
 Comité zur Bearbeitung zugewiesen
 wird.

Ministerialrath von Macey empfiehlt
 seinen Antrag zu S. 346 gehaltenen An-
 trag und spricht sich dahin aus, daß eine
 Genehmigung an das Comité ihm nicht wohl,
 wenigstens und daß schon einmal
 der Commission in der Commission der
 einzelnen Bestimmungen des 4. Budget-
 theils eingesehen und dabei gesagt sei,
 von Antrag als der Abänderungs- und
 Erklärungsantrags des Budgets,
 des Dr. v. Kelemen, sowie der auf den
 S. 346 u. 349 bezüglichen, in der Geset-
 zengebung gehaltenen Antrag des Dr.
 des Herrn Macey in der Commission zu sein
 könnte.

Petitionsrath von Kelemen conformirt
 sich diesem Vorschlage und befragt die
 Commission in der vom Ministerial-
 Rath v. Macey vorgeschlagenen Weise in

die Kommission des W. Gauszffickel als ein
Zugehör.

Die Kommission des W. Gauszffickel
beschließt in dem Beschlusse des § 346 zur
Beschreibung. - Die Majorität beschließt
in dem Beschlusse des Art. 1 des § 346
auf der Sitzung vom 1. März im Laufe
der Diskussion vorzubringen. Man
muss die neue Form der Kommission des
§ 346 beschreiben.

Die öffentliche Sitzung von dem
1. März ist gegen einen Beschluss
der Kommission verfallen, von der
die öffentliche Sitzung von dem
1. März in der Kommission beschließen
und die Kommission in der Sitzung
von dem 1. März beschließen. Man
muss die neue Form der Kommission des
§ 346 beschreiben.

Generaldirektor R. v. Petrovich
erklärt sich über die Kommission und
beschließt in dem Beschlusse des § 346
auf der Sitzung vom 1. März im Laufe
der Diskussion vorzubringen. Man
muss die neue Form der Kommission des
§ 346 beschreiben.

und dem Grunde ungeschickter, weil das
 selbe auf ihre Ansicht im Disziplinirungs-
 zu setzen wäre.

In diesem Zusammenhang wäre auch
 Ansicht der Commission als §. 5. ⁷⁴ der Diszi-
 plinarordnung 1849 anzuweisen, weshalb
 selbe nur Untertug der Majorität
 zu lauten:

- „ Offentliche Laster oder Sitten,
- „ welche in amtlicher Ansehung
- „ oder Dienstverhältnissen, von der Art sind,
- „ welche die Ehre der Amtsträger,
- „ selbst oder anderer ansehbarer oder am
 „ ihrem Ansehens- oder Ansehensstelle
 „ oder in der Öffentlichkeit, nicht werden dürfen
 „ zu erweisen, zu verurteilen, sind zu
 „ Strafe von einem bis zu acht Jahren
 „ oder bei sehr schweren Umständen
 „ bis zu drei Monaten in Verhaftung.

Demnach würde H. v. B. vorwiegend
 fällt bei diesem Untertug gleichfalls
 die Disziplinirung, falls, wenn
 auf die Persönlichkeit der Amtsträger
 und Sitten, welche die Ehre ihrer
 Amtsträger oder Dienstverhältnisse ihrer Ehre
 der Amtsträger, zu verurteilen, zu verurteilen
 ganz kann, immer und immer,
 und Strafe oder Disziplinirung
 man, Disziplinirung und dem Diszi-
 plinarstrafe des Disziplinar, in gewissen Um-
 ständen auf auf die Disziplinirung
 zu verurteilen, zu verurteilen wird.
 „ Auf bei Disziplinirung des oben er,

5.

wichtiger Inhalt als ich die Commission, wie
bei S. 317 von der Statistik angeordnet,
gen, diese die Details der Beobachtungen
sowohl zu überlassen wäre.

Ich bin daher wieder zur Commission
wiegend die Commission als besonders
zur Commission die von je nach dem
Stand in die gegebenen Richtung von
trotz Bestimmung in folgenden Fällen
einzustellen:

- 1. In allen Fällen die S. 316 und 317er
- 2. beizubehalten sollen, seit die Unterstü-
- 3. tzung und Unterstützung von auf den Land
- 4. Jahr die ungeschätzten Beförden der
- 5. Lücken der Daten vollständig.

In dem Befahren S. 317 (siehe von
Mull 319) bezieht sich beiläufig auf den
Kleinen, unvollständigen Bericht, und ist
insbesondere die Zusammenfassung in an-
dern als die die Angabe beizubehalten
sollen beizubehalten sind in dem:

- 1. oder aber für die beizubehalten sein,
- 2. die Zusammenfassung von dem
- 3. man sollte zu setzen.

Ministerialrat von Alzey bezieht
auf in diesem Zusammen die beizubehalten
die beizubehalten und die beizubehalten
den Fall die beizubehalten die beizubehalten
muss es die beizubehalten die beizubehalten
zustehen Beförden überlassen müsste,
ob die beizubehalten die beizubehalten
die beizubehalten die beizubehalten zu beizubehalten falls.

der erste Antrag wird von der Commission angenommen, der zweite von der Majorität nicht abgelehnt.

Die Majorität gegenwärtig demnach folgen der Fassung des Kuratoriums:

1. Wenn wir die im §. 316 bezeugte, von Kopenhagen sich in ihrer Sprache eine Directorenversammlung beschließen, Individuen anderer Nationen erlaube, oder diese sogar beauftragt zu sein, die Institutionen vorzuziehen, oder derselben nicht, so ist sie das erste Mal mit der erst von 3 Jahren bis zu einem Monat, das zweite Mal mit starker Congruenz, starker Stärke zu bekräftigen und kann nach Kopenhagen, besonders bei uns ökonomischer Hinsichtung auch zur Entlassung zurückgeführt werden.

Die Minorität (Ministerialräthe u. alleh und K. u. Großer) bezeugt die, dem Gesetze gegenwärtig auf dem Naturum, nicht die, lebendige auf Directorenentlassung und dessen durch große Anzählung war.

Gründlich ist bezeugt §. 318 (Kopenhagen zur Directorenversammlung der Strafs.) nicht die Commission von Bestimmung des Comité's bei, dass der Fall zu Kopenhagen war.

Endlich, dass die Bestimmung §. 351 anzuwenden und dass einen zu §. 350 zu setzen war. Entgegen steht dem zu denken.

7.

„Das ist das kriegsrechtliche Prinzip
 „(C. S. 264. lit. b.) für ein K. K. Militärs,
 „für einen öffentlichen Feindton
 „oder einen öffentlichen Feind,
 „das verbotene für ein K. K. Militärs,
 „den Krieg ein öffentliches Feind,
 „für ein Militärs sammeln, oder ein
 „befragt werden oder für einen Feind
 „sich, soll mit einem von einem
 „für ein Militärs bestraft werden.“

„Folgend zu dem IV. Paragraphen
 des III. Artikels können wir keinen Zusammenhang
 gemacht werden, hinsichtlich der Verfassung
 in der Sache der Behandlung der Verfassung,
 der Polizei-Verordnungen und Gesetz-
 gebung.“

„Nebenbei ist zu bemerken, dass
 für, dass das Comité bei seinen Arbeiten
 von dem Gesetzgebungsorgan auszugehen
 ist, dass in der Verfassung ein von der
 Seite der Verfassung ein, welche die Ver-
 fassung der Verfassung untersuchen sein
 sollen. Dem primär aber in dem Gesetz
 wies das Comité's außer gewissen
 bestimmten Verordnungen, die auch
 in dem Gesetz der Verfassung
 enthalten waren, was ein Gesetz
 Gesetz von bestimmten, gewisse in der
 auf Verfassung gesetzlicher Verfassung
 der der Verfassung, Gesetz und der
 Verfassung, Verfassung Gesetz sein
 der Verordnungen aufzunehmen
 werden. Die Verfassung und Gesetz
 sind in der Verordnungen ein aber“

in Opatzen, wo sowohl im Interesse der
 Gattung der Civilisation des Volkes, noch
 nicht sehr unangelegentlich die Beschränkung dieser
 Rechte, wie im Uebrigen die mit getheilt
 und schrittweise in Hauptfällen betreu-
 ten gewisse Anordnungen nicht unangeleg-
 lich sein könnten, notwendig ist,
 den politischen Behörden zu überlassen,
 wodurch auch die Fortschritt der Gesetzgebung
 und der Verwaltungsgewissens im den jetzi-
 gen Verhältnissen in der obern Instanz
 besonders unangenehme Folgen zu
 sich zu ziehen. In Uebersicht ist schon
 der Wunsch, daß diese Rechte aus dem
 Staatsrathe zu entfernen, gleichzei-
 tig in einer besonderen Vorlesung
 Zusammengefaßt und zur Beförderung
 der Verwaltungsbeförden übergeben
 werden. Die Beförderung einer solchen
 Vorlesung über die Verhältnisse
 ganz wird es jedoch nicht möglich werden
 in der von Comité angeordnetem Be-
 richt auf und weiterhin mit der Gesam-
 te Arbeit der Verhältnisse der Verhältnisse
 zusammen. Anders bringt sich die Uebersicht
 auf das von ihm verfaßte und dem
 Protokoll der 22. Sitzung beigefügte
 Verzeichnis der von ihm aus dem Civil-
 Staatsrathe zu entfernen und
 dem politischen Rathen vorzugeben,
 tamen Rechte. In Uebersicht ist
 bei, daß es mit Obigen mit dem vor
 ihm in dieser Sache angeordnet

9.

Komitetu za morabian beaufichtig,
für den Fall aber, als die Commission,
den Auftrag des Comité's empfangt,
die Aufnahmen der bezüglichen Kollegi-
Instruktionen in's Glatz beizubringen
sollte, hauptsächlich können hierauf
Auftrag zu stellen beaufichtig.

Revisorat Dr. v. Steiner hat
mich abgefragt, daß bei der Arbeit
des Comité's davon Anzeigungen
worden sei, daß eine Revision
erfolgte, welche die Instruktionen der
Glatz unterworfen worden se-
hen, in's Glatz Aufzeichnungen
waren, und verweist es auf diese
Aufzeichnungen, Revisionen erlöset,
die der Kommission durch die Admini-
strationen vorzuführen war,
den sollen, anzuwenden wird in
einer besonderen Vorchrift zu
manuskripten.

General Baron Meuss spricht
sich dahin aus, daß er von einem
Komitee sich eine der Glatz
in's des Revisorats Dr. Meuss,
daß die Kollegiinstruktionen auf
den Verhältnissen in Bosnien der
Instruktion der Administrationen -
Erfordern zu übergeben wären,
vollständig aufzuklären können, es
müßte aber betonen, daß es ihm nicht
andere möglich war, eine Vollstän-
digkeit im Glatz zu erzielen,

als indem er die Aufsätze einiger
der wichtigsten Zeitblätter in des
Lage, betrachtete, um die Frage über
die Bewegung zu ihrer Verbesserung an
zufragen.

Dies geschah jedoch nicht aus, ja es
wird sich demnächst als notwendig er
weisen, daß diese Artikel, wie auch
andere, welche wir in einer andern, die
Tendenz der politischen Systeme über
wachen werden.

Bei der Aufsätze der bezüglichen
Artikel im Staatsrat, sieht man vor,
nach dem Plan der Regierung, Gutachten
nicht nur in dem Sinne, sondern auch
keinen Staatsrat, fast die gleiche
Abstraktion, im Gegensatz zu sein.

Die Aufsätze, welche aus dem neuen
Staatsrat, könnte aber eine beträchtliche
Veränderung in der Verfassung
über die nun sture im Gegensatz zu
sein, die nicht notwendig, in der
folgt sein. Zudem sieht man die Aufsätze
gibt, daß Verfassung im Staatsrat
eine, wenn nicht mit einer vollständigen,
die möglichste unvollständige Abstraktion
die Aufsätze der Verwaltung, welche
nicht nur zu sein sind, zu geben.

In letzter Hinsicht, welche über
insbesondere kein einzelnes, sondern
eine in Quantität der Aufsätze
mit dem Fortschritt der Aufsätze
nimmt vor, als in dem letzten auf

11

unserer Abstraktionen aufzuweisen
wirden, welche bei einer Unterzucht
der Indicate in Kolonialabstraktionen
an die Administrativbehörden der
Länder zur Abstraktion übergeben
werden müssen.

Obwohl die damalige Kaiserin der
Kolonialabstraktionen in's Besondere
nicht wenigstens dafür Sorge trug,
zu der Zeit, wo die Administration be-
stand mit dem höchsten Präsidium,
konnte aber die Indicate in Abstraktionen
nicht aufzuweisen sein, da die Indicate
von uns wenigstens nicht, sondern
denn wir nicht einleitend eine gewisse Ein-
fassung, die indultuelle überaus
eine präzisere Befassung un-
tersuchen werden.

Ministerialbefehl vom 11. März 1866
an die Kaiserin der Abstraktionen
des höchsten Präsidiums, daß uns
nicht anerkennen können, daß uns
die damalige Kaiserin der Kolonial-
Abstraktionen in das Besondere in
einem gewissen Maße eine gewisse Ein-
fassung der Indicate an die Indicate
die Administrativbehörden zu geben,
bezieht wird.

Die Commission wird sich dafür, dem
gemeinsamen Ministerium die Auf-
fassung der Kolonialabstraktionen in's
Besondere in dem vom Comité gezeig-
ten und beschriebenen zu untersuchen.

Durch den Finanzrat die Commission über
die in suspendo verbliebenen Anleihen
des Hauptstaatsbankrotts verfloßen ist, beschloß
die Commission dem General-Präsidenten
den hier anvertrauten, mit ihrem
Entschlusse übereinstimmenden Text
des Hauptstaatsbankrotts zur Verlesung zur
Allg. Kenntnissung zu übertragen.
Die Commission geht ferner in die An-
erkennung des zu verbleibenden Insolvenz-
Rechts ein.

Ueber Antrag des Ministerialraths
von Mérey beschloß die Commission
die Form und Abfertigung dieser Noten
nicht in der demselben übergebenen
zu zeigen, sondern sich darauf zu be-
schränken, dem gen. Ministerium
die Formeln zu beibringen, welche
mit ihrer Aufsicht in das Noten-
gebräuche wären; die Commission übergibt
sich demselben über die nachstehenden
vom Comité vorgeschlagenen Punkte.
Zinn:

I.

Dem . . . . . um fort in den Ländern
Bannien und Herzegowina des n. n. n.
folgende Präfektur ihre Verträge
mit den Präfekten als alleinigen Commissäre
für die Befragung der darin bezeichneten
Gemeinden in Montenegro zu
halten.

II.

Von dem Datum dieses anfangen

hat das missfolgende Postgesetz, auf
da dass als Anhangen und Anhangen
erklären profanen Jurisprudenz
auf dem zu beschreiben zu können,
wenn dieselben die Druckkosten
bezahlen werden.

Das Postgesetz des Kais.
Königs, Druckkosten oder Druck
kosten "beide", sind demnach nicht
als bezugnahme der Druckkosten,
sondern sind alle, die das man
für manuelle oder schriftliche
Mittel verantwortlichen bezug
nahme der Druckkosten und Druck zu
zahlen.

III.
Nach Postgesetz das Postge-
setzes kann nur diejenige als An-
hangen und Anhangen bezogen wer-
den, wie in demselben ausdrücklich
als Anhangen oder Anhangen er-
klärt wird.

IV.
Die Befreiung und Befreiung
andere Postgebühren, bezugnahme,
wenn das missfolgende Postgesetz
hinaus bezugnahme hat, bleibt den zu
bestimmen Befreiung nur der Befreiung
bestimmen oder zu bezugnahme Post-
gebühren bezugnahme.

V.
Das Postgesetz werden die
bestimmen Postgebühren nicht geändert,

vernünftige urtheile bequämen Aufsätzen
oder Vorträgen des Rechts zu thun,
den Vorzug aber da zumeist die Vorkenntnisse
von Römern, Griechern oder Lateinern
bestimmter, gewöhnlicher Aufsätzen
mit andern Vorkenntnissen oder von
fakten, Gründen, Maßregelnungen etc.
anzugehen.

VI.

Mit der Fortsetzung nicht bloß die
Vorkenntnisse, welche von einem zu haben,
sondern die Aufsätze zu thun
während der Aufsätze zu thun
werden, sind die zu thunigen
nicht zu thunigen und mit den im
Aufsatz zu thunigen Vorkennt-
nissen, von welchen mit Rücksicht
auf die Aufsätze die Aufsätze und
während in Verbindung gebracht werden
den können, zu thun.

VII.

Alle Aufsätze, welche von dem zu
thun, was als wichtiges Aufsätze
während der Aufsätze zu thun
werden, sind die Aufsätze zu thun
während der Aufsätze zu thun.

VIII.

Bei allen den Aufsätzen, von dem
man die Aufsätze zu thun, ist die Aufsätze
und die Aufsätze zu thun, und die Aufsätze
zu thun, und die Aufsätze zu thun.

15.

IX.

Alle in dem Prospektus verkündeten
den Oblebatsingen sind in Österreich
Wien, der Reichthum auf das im
Vorzugs für Maximilian's Kaiserin
Angebot. Uebrig in Kuzinow zu
verfassen.

X

Auf Grundrissen, welche der Herr
in Art. I vorgezeichnet sind, sind die
Grundrissen sind, finden die Bestimmungen
des russischen Prospektus sind
insoweit Anwendung, als sie mildere
sind, als das obige geltende Gesetz.
Ferner hinsichtlich Grundrissen
zusammen, die Art. I, Art. II und
dem Kaiserin die Wirklichkeit des
russischen Prospektus vertritt
werden, so ist deshalb anzunehmen
werden, bei der Bestimmung der
auf die mildere Anwendung der
zu setzen, welche nicht auf Grund
der bisherigen Gesetze die zur Zeit
ihre Wirklichkeit vertritt sind.
Grundrissen zu setzen. —
zu Punkt I dieser Bestimmungen
betrifft die Verfassung, die in dem
inhalts. Das Verfassung der Verfassung
Jurisdiction in Verfassung in
Petriem mit dem Inhaber der
des russischen Prospektus. Es muss
deshalb nach dem Minister des Innern
sind die Bestimmungen und nicht verfa-

notwendige Einleitung von England,
Sachsen mit den fremden Mächten
und den bündeligen Regierungen
verfassen.

Da Vertreter der bündeligen Regie-
rungen waren, anzufluchen
haben, die Erklärung ab, daß auch sie
sich für den Erfolg wissen, das Ein-
setzen der Consulats-Präsidenten in
Rom die Aufspaltung ihrer Regie-
rungen zu verhindern.

Generalminister Rul. v. Arnim
bietet die Aufklärung über den be-
mühten Umfang der Jurisdiktion der
Consulate, beziehungsweise der fremden
Gerichte in Rom und der Schweiz,
wird, in Preußen, daß nur von
von den vorerwähnten Mächten im
Lande der Güter mit der Macht ab-
gesprochen und für alle Mächte
gleichmäßig geltende Bestimmungen
in der Sache in Preußen von der
Jurisdiktion der höchsten Gerichte
mit in den Fällen gemeint sind:

1. die Güter nicht im Verbräuch
gegen einen niedrigen Unter-
than bewegen, oder
2. sich nicht einem verbräuchlicher
Abtretung hinsichtlich der Sachen
schuldig gemacht hat, oder
3. nicht von der höchsten Instanz
besonders auf gewisse Fälle verweisen

word.

das heißt von dem kaiserlichen
 Hofe, daß jeder von den kaiserlichen
 Offizieren wegen des kaiserlichen
 Feldes ist - in. Durchaus
 zum Beschützer an der kaiserlichen
 Hofe der kaiserlichen Hofe, was
 im J. 1878 durch eine mit Zustimmung
 der kaiserlichen Regierung ab-
 geschlossene Erklärung der kaiserlichen
 Hofe der kaiserlichen Hofe.

die Commission wird bei jeder
 Sitzung dem kaiserlichen Hofe
 die kaiserlichen Hofe zu
 fallen:

1. Wird vorerst eine Commission
 zum Zweck der kaiserlichen Hofe
 eingesetzt, ob nicht eine neue Hofe
 kaiserlichen Hofe der kaiserlichen Hofe
 und die kaiserlichen Hofe der kaiserlichen Hofe
 gewisse kaiserlichen Hofe der kaiserlichen Hofe
 bis auf die kaiserlichen Hofe der kaiserlichen Hofe
 für überlassen bleiben sollten?

2. Wird die kaiserliche Commission
 darüber zu informieren, daß die kaiserlichen Hofe
 346 n. 346 der kaiserlichen Hofe der kaiserlichen Hofe
 die kaiserlichen Hofe der kaiserlichen Hofe der kaiserlichen Hofe
 Commission zur kaiserlichen Hofe der kaiserlichen Hofe
 Bosnien und der Herzegovina kaiserlichen Hofe
 nicht über den kaiserlichen Hofe der kaiserlichen Hofe
 von kaiserlichen Hofe der kaiserlichen Hofe der kaiserlichen Hofe
 Art. V. der kaiserlichen Hofe der kaiserlichen Hofe der kaiserlichen Hofe
 zum kaiserlichen Hofe der kaiserlichen Hofe der kaiserlichen Hofe

Landsbesitzung und Ansehung der
Landbesitzer der Disciplin - Vor-
schrift, denen sie bis zu unterworfen
waren, zugesagt ist.

2. Wird die Landsbesitzung zu
empfangen, daß zwischen dem Freya
an dem des Reiches in Ordnung
zu setzen ist und die Publicierung
des selben zum mindesten ein Jahr
nach dem 15. Freya zu setzen ist.

Ministerialbefehl von Alerey

verweist man das Wort, um die für
Ordnung zu erhalten, welche die An-
beter zur Gasthaltung des Königs
selbst für Betriener von der Höhe
wird durch den in überaus
Königreich und Königen mit willigen
König und Königreich anzuverwei-
tern Erlaubnis des k. k. Ministerial-
Befehls anzuverweilen. Ministerial-
Befehl v. Alerey bemerkt, daß die Com-
mission dem Verfasser des Entwurfs
bedürftig ist, die, die durch den
Befehl und die Kommission an die
für die Kommission zu vermitteln.

Die Kommission bemerkt, daß

Ministerialbefehl von Alerey mit diesem
Entwurf eine gewisse Rücksicht zu
vervollstehen für, indem die
für die Kommission sollen, den von dem
bedürftigen Ministerialbefehl
vervollstehen sollen für die

19.

unserer vollen Zustimmung
 bitten die Commission um
 Herrn. Kellner'sch. Dr. ...
 für die mit geringe Anzählung
 zu überkommen, und die ...
 der Verfassung der ...
 Hauptstadt ...
 den ...
 den ...
 Die Commission wird ...
 diesen ...
 die Sitzung wird ...

Schwegel $\frac{m}{n}$.

Comrie $\frac{m}{n}$.   Meroy $\frac{m}{n}$.

Groß $\frac{m}{n}$.   Gyssy $\frac{m}{n}$.

Dr. Kellner $\frac{m}{n}$.

Kraus $\frac{m}{n}$.   Haas $\frac{m}{n}$.   Dr. Thal $\frac{m}{n}$.

Dr. Kuhn $\frac{m}{n}$.

Strategije čitanja dokumentarne građe Komisije za poslove Bosne i Hercegovine

U OVOM DIJELU KNJIGE NASTOJALE SMO UKAZATI NA KOJE se sve načine može pristupiti čitanju i interpretaciji arhivske građe, odnosno, u fukoovskom duhu rečeno, nastojimo prepoznati zakone arhiva i ono što “smije biti rečeno”, uz nastojanje da pokušamo iznjedriti i ono što je svjesno ili nesvjesno u arhivu bilo potisnuto. Prvi dio ovog poglavlja posvećen je upravo zavodljivosti arhiva i tome u kojem nas pravcu arhivska građa usmjerava – koje su to teme za koje nam se čini da se “nameću same”, a zapravo su produkt birokratske mašinerije Austro-Ugarske Monarhije i refleksija političkih stavova monarhijskih elita koje su imale posebne planove za svoj *kolonijalni plijen*.²⁶⁶ U tom smislu, problematizirat ćemo ona pitanja koja su se na sjednicama Komisije najčešće pojavljivala na dnevnom redu.

U drugom dijelu ćemo pokazati šta se može ispričati na osnovu povijesnih vrela kada nastojimo ići arhivu “uz dlaku”, tj. kada se namjerno odupiremo administrativnom diskursu koji nam servira arhiv i kada tražimo odgovore na pitanja o kojima su informacije sadržane u građi, ali su na izvjestan

---

²⁶⁶ Pogledati Amila Kasumović, Edin Radušić, Zaljubljeni u plijen – Austrougarska vladavina u Bosni i Hercegovini 1878–1918, u: *Između dvije imperije – Bosna i Hercegovina na fotografijama Františka Topića 1885–1919*, Zemaljski muzej BiH, Sarajevo 2017, 187–194.

u okupiranoj oblasti, dok je stanovništvo uglavnom bilo neprijateljski nastrojeno prema austrougarskim trupama. No, ovo pitanje dotakle smo značajnim dijelom na početku knjige, u dijelu gdje smo govorile o prvim koracima poduzetim za uspostavu efikasne vlasti u Bosni i Hercegovini, uz detaljan prikaz nastanka posebne Komisije za poslove Bosne i Hercegovine. Također, u bosanskohercegovačkoj i europskoj historiografiji tom pitanju posvećena je značajna pažnja tako da će naš fokus biti na predstavljanju drugih pitanja o kojima se vrlo intenzivno raspravljalo od ljeta 1878. do početka proljeća 1879. godine, a to je period koji se značajnim dijelom poklapa s djelovanjem Komisije čijoj smo građi posvećene.²⁶⁷

Jedno od ključnih pitanja koje je trebalo riješiti u vrijeme nakon austrougarskog zauzimanja Sarajeva i kada je već bilo izvjesno da će okupacija cjelokupne Bosne i Hercegovine biti uspješno okončana, bilo je pitanje bosanskohercegovačkih izbjeglica koje su se nalazile u Crnoj Gori, Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji. Problem izbjeglica trebalo je riješiti iz više razloga – s jedne strane zbog njihova izdržavanja i financijske potpore koja im je bila potrebna, a s druge strane iz potrebe da se napuštena bosanskohercegovačka zemlja u budućnosti obrađuje kako bi se od stanovništva mogli ubirati zakonom propisani porezi. Dakako, povratak izbjeglica, koje su nekoliko godina izbivale iz svojih domova, trebao je donijeti i političke poene novoj vlasti kod lokalnog stanovništva.²⁶⁸ U unutrašnjoj politici Dvojne Monarhije Andrassy je koristio

---

²⁶⁷ L. Classen, *Der völkerrechtlicher Status von Bosnien-Herzegowina nach dem Berliner Vertrag vom 13. 7. 1878*; K. Gabriel, *Bosnien-Herzegowina 1878. Der Aufbau der Verwaltung unter FZM Herzog Wilhelm v. Württemberg und dessen Biographie*; H. Kapidžić, *Hercegovački ustanak*.

²⁶⁸ ABiH, ZMF, 1878, Protokol II sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 2. oktobar 1878.

u Monarhiji. Također, ovakav pristup oslikava probleme s kojima se susreću istraživači u klasifikaciji i organizaciji vrlo opsežne arhivske građe.

Pitanje repatrijacije bosanskohercegovačkih izbjeglica bilo je često sastavni dio Andrásyjeve diplomatske agende još od proljeća 1878. godine i pripremanja terena za ideju o okupaciji Bosne i Hercegovine.²⁷² Ono je razmatrano i u Thömmelovu Memorandumu o administrativnom i sudskom uređenju Bosne i Hercegovine u slučaju da ona bude okupirana. U Memorandumu, koji je nastao u maju 1878. godine, Thömmel je predlagao formiranje Komisije za repatrijaciju, koja bi prikupila informacije o rodnim mjestima izbjeglica i njihovom aproksimativnom imovinskom stanju te u konačnici izradila plan u kojem bi predložila način izvođenja repatrijacije i predvidjela sredstva potrebna za njenu realizaciju.²⁷³ U junu je Ministarstvo vanjskih poslova Austro-Ugarske izdalo naredbu da se izbjeglice koje su se nalazile na teritoriju Monarhije grupišu po srezovima te da se pripreme mjere za njihov povratak (nakon okupacije, op. a.).²⁷⁴

---

²⁷² Pitanje repatrijacije bosanskohercegovačkih izbjeglica bilo je često sastavni dio Andrásyjeve diplomatske agende još od proljeća 1878. godine i pripremanja terena za ideju o okupaciji Bosne i Hercegovine. J. Manasek, *Refugee return and state legitimization*, 71-72.

²⁷³ Thömmel, *Memorandum über die im Falle Occupation der bosnischen Ländergebiete in Bezug auf die ersten administrativen und judiciären dann polizeilichen Einrichtungen dringlichsten Vorkehrungen*, 1. maj 1878. godine. Dokument objavljen kod B. Gavranović, *Bosna i Hercegovina u doba austrougarske okupacije 1878. godine*, 127. Kapidžić navodi da je Thömmel tada procijenio ukupan broj izbjeglica iz Bosne i Hercegovine (150.000 u Austro-Ugarskoj, 70.000 u Crnoj Gori i 10.000 u Srbiji), iako to u dokumentu koji je nama bio na raspolaganju ne stoji. H. Kapidžić, *Hercegovački ustanak 1882. godine*, 26.

²⁷⁴ H. Kapidžić, *Hercegovački ustanak 1882. godine*, 29.

posljednjim decenijama 19. stoljeća. Međutim, s obzirom na nezavidnu poziciju Austro-Ugarske, koja je bila opterećena okupacijom i pacificiranjem Bosne i Hercegovine, što je tražilo značajne financijske izdatke, ruska pomoć izbjeglicama u jesen 1878. godine nije smatrana problematičnom ili bar takva vrsta zabrinutosti zbog širenja ruskog utjecaja na Balkanu nije izražena u analiziranoj arhivskoj građi. Razlog tome možda leži i u činjenici da je početkom 1879. godine donesena odluka o povratu novca Rusiji i Crnoj Gori po osnovu izdržavanja izbjeglica.²⁷⁹

U međuvremenu je ostalo neriješeno pitanje skrbi za 600 Vasojevića i Zetljana koji su pripadali Novopazarskom sandžaku, a također je trebalo donijeti odluku o tome gdje bi se nalazila skladišta za akumulaciju žitarica i drugih proizvoda koji bi bili namijenjeni izbjeglicama koje su se vratile iz Crne Gore, kao jedna vrsta ispomoći. Prijedlog je bio da za 9.000 Gačana i Nevesinjaca takva vrsta skladišta bude uspostavljena u Mostaru ili Stocu, dok bi za ostalih 12.000 “duša” takva skladišta mogla biti podignuta u Bileći ili Trebinju.²⁸⁰ Osim toga, izbjeglicama je trebalo pomoći pri gradnji domova, nabavci alata, tegleće i transportne stoke i sl. Za Rodicha je sve predočeno očigledno imalo smisla te je predložio da se na sličan način riješi i pitanje repatrijacije izbjeglica iz Dalmacije, s tim što se njima ne bi isplaćivala potpora u naturi, nego u novcu, i to za kompletan mjesec oktobar.²⁸¹ Kako ove izbjeglice nisu imale podršku neke strane sile, poput onih u

---

²⁷⁹ ABiH, ZMF, 1879, Protokol XXV sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 10. januar 1879.

²⁸⁰ ABiH, ZMF, 1878, Br. 47 (Baron Rodich, Zadar, 30. septembar 1878).

²⁸¹ O izbjeglicama u Dalmaciji pogledati Julije Grabovac, *Dalmacija u oslobodilačkom pokretu hercegovačko-bosanske raje (1875–1878)*, Književni krug, Split 1991.

održanoj 2. oktobra,²⁸⁵ te ponovo 4. oktobra,²⁸⁶ raspravljali o pitanju povratka izbjeglica u domovinu, što dodatno ukazuje na važnost ovog problema za austrougarsku vlast. Tom je prilikom bilo zaključeno da se u dogovoru s obje Vlade Monarhije treba poraditi na obezbjeđivanju potrebnih sredstava za povratak izbjeglica iz Crne Gore i Dalmacije.²⁸⁷

U pregovorima s crnogorskim vlastima najviše su se istakli Thömmel, baron Wrangel i kapetan Budisavljević, koji su brinuli o finansijskoj konstrukciji kompletnog poduhvata, ali i razmatrali najbolje opcije za smještaj skladišta odakle bi se vršila opskrba i ispomoc izbjeglica u različitim poljoprivrednim proizvodima.²⁸⁸ Njihovi telegrami i izvještaji davali su ključne informacije političkim centrima moći u Monarhiji. Vojna kancelarija Njegova Veličanstva odgovorila je na sve Rodicheve telegrame dopisom od 7. oktobra s konstatacijom da se repatrijacija uistinu treba provesti najkasnije do kraja mjeseca oktobra. Trebalo bi u domove vratiti izbjeglice koje su se nalazile u Crnoj Gori, a uz njih povući i izbjeglice koje su boravile u Dubrovniku, Kotoru²⁸⁹ i Metkoviću. Realizacija tog poduhvata bila je prepuštena Jovanovichu i Thömmelu.

---

²⁸⁵ ABiH, ZMF, 1878, Protokol II sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 2. oktobar 1878.

²⁸⁶ ABiH, ZMF, 1878, Protokol V sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 5. oktobar 1878.

²⁸⁷ ABiH, ZMF, 1878, Br. 48 (MVP – zajednički ministar financija Hofmann, 6. oktobar 1878).

²⁸⁸ ABiH, ZMF, 1878, Br. 76 (Rodichevi telegrami od 4. i 6. oktobra 1878).

²⁸⁹ Ovdje su izbjeglice bile na brizi austrijskih vlasti od ljeta 1876. godine. Primali su žito i novčanu pomoć sve do oktobra 1878. godine tri puta mjesečno. Slavko Mijušković, Hercegovački ustanak i hercegovačke izbjeglice po dokumentima kotorskog arhiva, u: *Stogodišnjica crnogorsko-turskog rata 1876–1878*, Naučni skupovi, knj. 5, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 1, CANU, Titograd 1978, 219-220.

dogovoriti s Rodichem (Zadar) i Jovanovichem (Mostar), dok bi Budisavljević bio iskorišten kao posrednik između njih trojice. Pitanje potpora, u naturi i novcu, za izbjeglice nije bilo sporno, a o tome na koji bi način one bile predate izbjeglicama trebao je odlučiti Jovanovich, mada se iz teksta može iščitati tendencija da se pomoć, prije svega, osigura za siromašne porodice, dok bi se mogla i oduzeti u slučaju da zemlja ostane neobrađena (u budućnosti, op. a.).²⁹² Taj stav svakako nije nikakvo iznenađenje jer, kako smo ranije i navele, jedan od ciljeva repatrijacije i jeste bio revitalizacija privrednog života u okupiranoj oblasti, koja bi za posljedicu imala uspješnu uspostavu poreske politike, a koja je, opet, direktno utjecala na održivost načela o samofinanciranju Bosne i Hercegovine.

Da bi situacija postala kompliciranija, u vrijeme kada su izbjeglice iz Crne Gore trebale krenuti na put u Hercegovinu (jer su mahom bili iz hercegovačkih mjesta), javio se telegramom baron Franz Philippovich²⁹³ iz Zagreba s informacijom da su tri trgovca iz Banje Luke i Gradiške zainteresirana za povratak u svoju domovinu.²⁹⁴ Dakle, u pitanju su

---

²⁹² ABiH, ZMF, 1878, Br. 57 (MVP – Thömmel, 8. oktobar 1878).

²⁹³ Mlađi je brat Josepha Philippovicha. Rođen je 1820. godine. Pohađao je istu vojnu školu kao i njegov brat. Jednako je razvijao vojnu karijeru, da bi 1865. postao podmaršal. Službovao je u Zagrebu od 1877. Umro je 1903. Filipović, Franjo, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.

²⁹⁴ ABiH, ZMF, 1878, Br. 56 (Telegram barona Franza Philippovicha od 9. oktobra 1878). Navedena su imena trgovaca koji su se željeli vratiti u domovinu: Đorđe Delić, Đorđe Bosančić i Risto Malić. Iz kasnijeg dopisa Generalne komande u Zagrebu saznajemo da se, uz tu trojicu, za povratak u domovinu javio i trgovac Savo Milić. Oni su zapravo pisali direktno Caru i tražili dopuštenje da se vrate u domovinu. Iako

u pisanoj i vrlo jasnoj formi. Sve eventualne sporove trebalo je rješavati pred sudovima.²⁹⁷

Ipak, prvobitna ideja da povratak hercegovačkih izbjeglica iz Crne Gore započne 20. oktobra i bude realiziran u svega deset dana ubrzo je napuštena. Naime, Thömmelovi pregovori s knezom Nikolom još su 14. oktobra bili u toku. Istina, oni su se ticali izbjeglica koje su pripadale Novopazarskom sandžaku, za koje je također trebalo uspostaviti modalitete repatrijacije. No tada je odlučeno da se i hercegovačke izbjeglice u domovinu počnu vraćati tek od 11. novembra.²⁹⁸ Nažalost, razlozi za odlaganje početka repatrijacije nisu navedeni.

U međuvremenu je uzela maha i priprema povratka izbjeglica iz Dalmacije, kojih je bilo oko 17.000, što je uz izbjeglice iz Crne Gore predstavljalo trošak od najmanje 140.000 forinti za koje je Zajedničko ministarstvo financija dalo odobrenje. Naime, dnevna potreba po glavi izbjeglice iznosila je 6 krojčera. Međutim, baron Wrangel je procijenio da bi bilo potrebno još 15.000 dodatnih forinti, tim prije što je za izbjeglice bilo potrebno nabaviti žitarice i ostale plodove koji bi bili smješteni u skladišta o kojima je prethodno bilo riječi. Tražili su se najbolji ponuđači i prihvatljive cijene za sve.²⁹⁹ Istina, postojala je mogućnost i produženja ruske pomoći za izbjeglice koje su obitavale u Crnoj Gori, i to sve do 12. novembra. Time bi se, ukoliko bi repatrijacija počela

---

²⁹⁷ Isto. Usp. ABiH, ZMF, 1878, Protokol XIV sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 10. oktobar 1878.

²⁹⁸ ABiH, ZMF, 1878, Br. 90 (Thömmelov telegram od 14. oktobra 1878).

²⁹⁹ ABiH, ZMF, 1878, Br. 77 (Priložen Rodichev telegram od 10. oktobra 1878).

graničnim zemaljskim oblastima jer bi povratak izbjeglica iz Hrvatske išao uglavnom preko vojne granice. Mažuranić je trebao odlučiti zahtijeva li takva situacija posebnog komesara kojeg bi poslala Hrvatsko-slavonsko-dalmatinska vlada.³⁰³ Osim toga, ministar vanjskih poslova je već odobrio povratak nekih lica s ovih prostora.³⁰⁴ U tom trenutku je Ministarstvo vanjskih poslova raspolagalo "Iskazom o bosanskim izbjeglicama koje su internirane na teritoriju civilne Hrvatske i Slavonije". Taj iskaz je nastao 18. januara 1878. godine, a ticao se grada Zagreba i vicežupanija Karlovac, Pakrac, Đakovo, Virovitica, Bjelovar i Križevac. Na spisku je evidentirano 4.729 porodica, odnosno 26.679 ljudi, od čega je radno sposobnih bilo svega 5.911. Taj podatak može upućivati na to da su ovdje bili smješteni uglavnom stariji ljudi i djeca.

U graničnoj oblasti nalazilo se 9.935 porodica (57.145 ljudi), od čega je čak njih 53.145 primalo državnu pomoć koja je ukupno iznosila 161.359 forinti.³⁰⁵ Iz popratnih spisa razvidno je da je F. Philippovichu Ministarstvo vanjskih poslova javilo da su mu odobrena i obezbijedena sredstva za bosanske izbjeglice za mjesec u kojima je okupacija Bosne i Hercegovine već privođena kraju: za septembar i oktobar, i to u iznosu od 150.000 forinti. Isti mu je iznos osiguran i za mjesec novembar, dok je Rodichu po istoj osnovi isplaćivano između 40.000 i 50.000 forinti za isti period.³⁰⁶

---

³⁰³ Isto (MVP – Mažuranić, 18. oktobar 1878).

³⁰⁴ Vjerovatno se misli na trgovce koji su tražili da se samostalno vrate u domovinu.

³⁰⁵ ABiH, ZMF, 1878, Br. 91 (Priložena dva iskaza o bosanskim izbjeglicama iz januara 1878. godine. Sastavila ih je Generalna komanda u Zagrebu kao granična oblast).

³⁰⁶ Isto (Uvidni spisi Ministarstva vanjskih poslova upućeni F. Philippovichu i baronu Rodichu).

U pogledu povratka izbjeglica iz Hrvatske i Slavonije insistiralo se na suradnji dva brata: Josepha i Franza Philippovicha, kao i feldmaršala Rodicha. J. Philippovichu je bilo preporučeno sastavljanje lokalnih komisija koje bi olakšale povratak izbjeglica te da se ispita u kojoj bi im mjeri bila potrebna pomoć u naturi i(li) novcu. Njegov je zadatak bio i izraditi financijsku konstrukciju za ovaj poduhvat, ali i poduzeti mjere da se prilikom povratka izbjeglica u zemlji očuva javni red. Repatrijacija se trebala desiti u novembru, kako je prvobitno i predloženo, a Philippovich je upozoren na to da se radi o 18.453 izbjeglice smještene u Dalmaciji iz susjednih oblasti u Bosni, dok je u civilnoj i vojnoj Hrvatskoj bilo 83.580 ljudi iz banjolučkog i bihačkog kraja.³⁰⁷

Očigledno ohrabreno uspostavljenim načelima i mehanizmima po kojima bi se trebala odvijati repatrijacija bosanskohercegovačkih izbjeglica, Ministarstvo vanjskih poslova odlučilo je u drugoj polovici oktobra otvoriti još jedan front u rješavanju izbjegličkog pitanja. Naime, u Beograd je poslat kratak upit generalnom austrougarskom konzulu Wredeu³⁰⁸ o tome nalaze li se bosanskohercegovačke izbjeglice i na prostoru Srbije. Prema saznanjima ovog Ministarstva, takvih izbjeglica iz 1875. godine je moralo biti i od Wredea je traženo da ih pronade i utvrdi njihov broj.³⁰⁹

Pored opsežnog plana grupnog prebacivanja izbjeglica, sve vrijeme su se pojedinim oblastima javljala lica koja su

---

³⁰⁷ ABiH, ZMF, 1878, Br. 91 (Telegram Vojne kancelarije upućen na barona J. Philippovicha, 15. oktobar 1878).

³⁰⁸ Nikolaus Wrede je rođen 1837. Vojnu karijeru je počeo 1854, a diplomatsku 1869. godine. Od 1875. godine bio je konzul u Beogradu. E. Deusch, *Die effektiven Konsuln Österreich(-Ungarns) von 1825–1918*, 698.

³⁰⁹ ABiH, ZMF, 1878, Br. 92 (MVP – Wrede, 18. oktobar 1878).

bila zainteresirana za samostalan povratak u domovinu uz eventualnu naknadu troškova puta od strane austrougarskih upravnih tijela. U principu, takve pojedinačne molbe su pozitivno rješavane, iako su neke mogle izazvati nedoumice u vezi s postupanjem s izbjeglicama. Naime, kotarski kapetan iz Knina postavio je upit Guvernerstvu u Zadru može li se izvjesnom Savanoviću, koji se sam želi vratiti u domovinu, izdati putna isprava. Ministarstvo vanjskih poslova je smatralo da tu nema nikakvih prepreka.³¹⁰ Iako to nigdje u dokumentima nije izrijekom rečeno, može se steći dojam da su vlastima odgovarale inicijative pojedinaca da se bez ičije pomoći vrate u Bosnu i Hercegovinu.

Ipak, Ministarstvo vanjskih poslova je bilo svjesno potencijalne opasnosti ugrožavanja javnog reda i mira u toku provedbe procesa povratka izbjeglica njihovim domovima. Tako su niža tijela uprave instruirana da trebaju raditi strogu kontrolu pasoša, a hitno je bilo naređeno i uvođenje tzv. pasoša za stoku. Također, smatralo se da pravoslavne svećenike treba posebno strogo kontrolirati, budući da su oni često održavali veze sa Srbijom i provodili agitaciju u njenu korist. Postojala je mogućnost da je lokalno stanovništvo zakopalo oružje u šumama te je i u tom smislu izbjeglice trebalo strogo nadgledati. Osim toga, to je Ministarstvo smatralo da je povratak izbjeglica i činjenica da su njihova nekadašnja naselja bila uglavnom razbijenog tipa, sjajna prilika da se grade kompaktnija naselja, više orijentirana glavnim cestama i udaljena od granice³¹¹ (podvukle autorice). Međutim, vrlo je interesantno da se bezbjedonosna situacija u Bosni

³¹⁰ ABiH, ZMF, 1878, Br. 83 (MVP – Rodich, 23. oktobar 1878).

³¹¹ ABiH, ZMF, 1878, Br. 286 (MVP/Informativni biro, 25. oktobar 1878, kopija izvještaja).

i Hercegovini u kontekstu povratka izbjeglica nije posebno potencirala, nego je naglasak više bio na koordiniranom djelovanju različitih instanci vlasti i obezbjeđivanju dovoljnih sredstava za pružanje naturalne i novčane pomoći povratnicima. Tim prije što se, kada je jednom repatrijacija počela, na terenu nije sve besprijekorno odvijalo. Iako je zajednički ministar financija Hofmann učinio tražena sredstva za Rodicha operativnim, vicekonzul Verceović je iz Trebinja javljao da svjedoči situaciji u kojoj je 1.500 izbjeglica iz Kotora i Dubrovnika ostalo bez hrane jer za taj izdatak nisu bila obezbijedena novčana sredstva.³¹²

Za izbjeglice iz Hrvatske bila su obezbijedena sredstva do kraja novembra, a za razliku od izbjeglica iz Dalmacije, za koje je bila određena pomoć od 6 krojcera po glavi, za izbjeglice iz Hrvatske ta je suma bila nešto veća – 8 krojcera. Takva im je pomoć trebala biti obezbijedena i u decembru, što je bio zadatak II armijske komande u Sarajevu. F. Philippovich je predlagao i lica koja bi bila zadužena za prihvatanje izbjeglica u domovini: baron Stubenrauch u Banjoj Luci, major Salvator u Livnu i general major Reinländer u Zavalju. Smatrao je da treba odrediti veći broj punktova gdje bi izbjeglice mogle preći u domovinu. On je po prvi put, također jedini u potpunom lancu prepiske, pokrenuo i vrlo važno pitanje carinske obrade stoke koju su izbjeglice povele sa sobom kada su napuštale domovinu 1875. godine.³¹³ Važno je naglasiti da F. Philippovich nije djelovao samostalno,

³¹² ABiH, ZMF, 1878, Br. 328 (Priložena su dva telegrama upućena Verceoviću i Jovanoviču 25. oktobra 1878).

³¹³ ABiH, ZMF, 1878, Br. 288 (K. k. generalna komanda u Zagrebu kao granična zemaljska upravna oblast – MVP, 27. oktobar 1878). Usp. ABiH, ZMF, 1878, Protokol XIV sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 10. oktobar 1878.

nego je svoja razmišljanja o repatrijaciji crpio iz odluka konferencije održane 22. oktobra u prostorijama Generalne komande u Zagrebu, a kojoj su, pored barona Philippovicha, prisustvovali i članovi Zemaljske vlade iz Zagreba. Za njih je bilo najlogičnije rješenje da prebacivanje izbjeglica krene iz granične oblasti, u većim grupama, u kontinuitetu.³¹⁴ U pogledu pomoći za izbjeglice, kojih je u ovoj oblasti bilo 83.860, kako se navodi u protokolu, razmatralo se prvobitno osiguranje novca za novembar i decembar. S obzirom na to da su svi prisutni na sastanku smatrali da je 8 krojčera po osobi dovoljan iznos za pomoć, ukupna suma koja bi bila iskorištena u alimentacijske svrhe iznosila bi 415.000 guldena. Naravno, tako golem iznos novca izazivao je nelagodu kod vlasti pa se otvorila mogućnost da se obezbijedi samo suma za novembar jer bi izbjeglice u toku tog mjeseca već prešle u Bosnu i Hercegovinu tako da bi se o njihovoj skrbi u mjesecu decembru trebala pobrinuti II armijska komanda u Sarajevu.³¹⁵ Ta komanda trebala je donijeti odluku o tome koji bi njoj podređeni organi uprave preuzimali izbjeglice kod Kostajnice, Broda, Stare Gradiške i Bosanskog Novog, dok su civilni komesari u Banjoj Luci i Livnu trebali voditi računa o samom dovođenju izbjeglica u njihove domove.

U međuvremenu, Jovanovичu je bila hitna isplata čak 190.000 forinti za potrebe gradnje izbjegličkih domova i nabavke svega što im je bilo potrebno za život. U tom smislu je vršen pritisak na zajedničkog ministra financija Hofmanna.³¹⁶ Iz ministrovog odgovora vidljivo je da se on držao

---

³¹⁴ Isto.

³¹⁵ ABiH, ZMF, 1878, Br. 288 (K. k. generalna komanda u Zagrebu kao granična zemaljska upravna oblast – MVP, 27. oktobar 1878).

³¹⁶ ABiH, ZMF, 1878, Br. 279 (Telegram II armijske komande od 27. oktobra 1878).

prvobitno tražene sume od 140.000 forinti, koja je čak, na koncu, bila neznatno i umanjena, te je na doznaci dotacije za pomoć izbjeglicama za dva posljednja mjeseca 1878. godine bila naznačena suma od 62.200 forinti za izbjeglice iz Dalmacije te 77.000 forinti za one koji su trebali biti vraćeni iz Crne Gore.³¹⁷ Kasnije je izražena sumnja da će određena suma uopće biti dovoljna, budući da je trebalo obnoviti domove koji su godinama bili zapostavljeni, nabaviti stoku i obezbijediti osnovno za život uz velika poskupljenja. Posebna pažnja trebala se posvetiti nabavci stoke bolje pasmine i oruđa za obradu zemlje značajno veće kvalitete od postojećih. Otvorena je i mogućnost da velika poduzetništva iz Monarhije doniraju novac.³¹⁸

Pretpostavljamo da su izbjeglice, u vrijeme kada su saznale da se sprema njihova repatrijacija, postavile upit da im se vrati oružje koje su ponijele sa sobom, a koje im je bilo oduzeto 1876. i 1877. godine. Zbog takvog upita se Generalna komanda u Zagrebu obratila Ministarstvu vanjskih poslova tražeći instrukcije u vezi s ovim pitanjem. Stav Komisije za poslove Bosne i Hercegovine bio je da se takvo oružje trebalo klasificirati kao neupotrebljivo.³¹⁹ Dakako, podjela oružja mogla je biti potencijalno opasna za novu vlast s obzirom na to da su sjećanja u bosanskohercegovačkom narodu na netom provedenu okupaciju bila još svježija. Iz sigurnosnih razloga, oružje je sigurno klasificirano na spomenuti način, mada nije

---

³¹⁷ ABiH, ZMF, 1878, Br. 306 (MVP – Zajedničko ministarstvo financija, 28. oktobar 1878).

³¹⁸ ABiH, ZMF, 1878, Br. 689 (Thodorovich – Jovanovich, 14. decembar 1878).

³¹⁹ ABiH, ZMF, 1878, Br. 338 (Schwegel kao predsjednik Komisije za poslove BiH – Generalna komanda u Zagrebu, 1. novembar 1878).

nigdje navedeno da bi lica kojima oružje nije vraćeno mogla dobiti bilo kakvu vrstu naknade za to.

Nakon svih opsežnih priprema, repatrijacija izbjeglica iz Hrvatske i Slavonije započela je početkom novembra.³²⁰ Odlučeno je da se krene s povratkom izbjeglica iz banjolučkog kraja i u tom smislu su veliku odgovornost snosile 36. divizijska komanda u Banjoj Luci i 9. divizijska komanda u Kostajnici, koje su telegramske putem uglavnom izražavale zabrinutost zbog novca koji je bio potreban za izdržavanje izbjeglica za mjesec novembar.³²¹ Po tome vidimo da ih II armijska komanda u Sarajevu nije pravovremeno informirala o dogovorima postignutim s Generalnom komandom u Zagrebu,³²² gdje je bilo odlučeno da hrvatske vlasti preuzmu financijske izdatke za izbjegličku ispomoc za mjesec novembar,³²³ dok bi bosanskohercegovačke obezbijedile/tražile sredstva za decembar. No zabrinutost je svakako imala smisla

---

³²⁰ Čini se da je prijelaz prve grupe izbjeglica bio dogovoren za 9. novembar. ABiH, ZMF, 1878, Br. 360 (F. Philippovich – MVP, 9. novembar 1878).

³²¹ ABiH, ZMF, 1878, Br. 379 (Telegram Generalne komande u Zagrebu – MVP, 2. novembar 1878).

³²² Iz kasnijeg dopisa J. Philippovicha postaje nam jasno i zašto. Naime, kasnio mu je telegram od Generalne komande u Zagrebu i stigao je tek 5. novembra. ABiH, ZMF, 1878, Br. 358 (J. Philippovich – MVP, 6. novembar 1878).

³²³ Istina, ni sama Komisija za poslove BiH nije bila sigurna treba li Generalna komanda u Zagrebu plaćati izbjeglicama alimentacije za kompletan mjesec novembar te ih je F. Philippovich morao podsjećati na sastanak koji je održao s predstavnicima Zemaljske vlade iz Zagreba na kojem je taj princip već bio dogovoren i usvojen. ABiH, ZMF, 1878, Br. 360 (F. Philippovich – MVP, 9. novembar 1878). Naknadno je ovaj princip usvojila i sama Komisija, što je razvidno iz njihovog dopisa upućenog J. Philippovichu u Sarajevo 11. novembra. ABiH, ZMF, 1878, Br. 358.

kotarski kapetan Arcon iz Sinja te kotarski predstojnik Kasumović s bosanske strane, kojeg je za potrebe ovog talasa povratka izbjeglica opunomoćila II armijska komanda iz Sarajeva. Njihov povratak trebao je biti okončan do 26. novembra.³²⁷

Oprilike u isto vrijeme baron F. Philippovich otvorio je još jedno važno pitanje vezano za repatrijaciju bosanskohercegovačkih izbjeglica. Radilo se o pitanju tzv. humane repatrijacije, što je prvi put spomenuto u kompletnoj, napominjemo, vrlo obilatoj korespondenciji između različitih instanci vlasti u Monarhiji i okupiranoj oblasti. Dakle, po prvi put se izbjeglice nisu posmatrale kroz brojke i financijske proračune, nego se zapravo zamislilo nad njihovom sudbinom u toku prelaska u domovinu, a potom posebno nad pitanjem kako će tamo nastaviti živjeti. U tom smislu je F. Philippovich 12. novembra sastavio jednu vrlo dirljivu promemoriju³²⁸ u kojoj je konstatirao da, osim nekoliko osmanskih mjesta, u Krajini, južno od Bihaća sve do *triplex confiniuma* (tromeđe), nema traga ljudskom naselju te da je bosanska strana rijeke Une, iako je riječ o ravnici, potpuno nenaseljena, posebno oko Novog i Kostajnice. Prema tome, smatrao je da ne može biti govora o humanoj repatrijaciji. Tu je u Bosnu trebalo preći čak 20.000 izbjeglica. Među njima je vladala glad, harale su epidemijske bolesti, a postavljalo se i pitanje nabavke odjeće, hrane i drva.³²⁹ Bilo je zabilježenih smrtnih slučajeva, pobačaja kod

---

³²⁷ ABiH, ZMF, 1878, Br. 370 (Priložena su dva telegrama barona Rodicha – jedan od 8. i jedan od 12. novembra 1878).

³²⁸ (lat. *pro memoria*: “za sjećanje”), kraći (službeni) tekst u kojem se izlaže šta bi trebalo učiniti; podsjetnik. Promemorija, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.

³²⁹ ABiH, ZMF, 1878, Br. 385 (Promemorija F. Philippovicha od 12. novembra 1878).

ma.³³⁴ Zbog toga odgoda repatrijacije nije mogla biti podržana. Dapače, zahtijevalo se od braće Philippovich da se s njom nastavi prema prethodno utvrđenom planu, a da Generalna komanda u Zagrebu i II armijska komanda u Sarajevu u tom pitanju tijesno surađuju.³³⁵ O vrlo nezavidnoj poziciji u kojoj su se našle izbjeglice, pokrenute iz privremenih domova radi povratka u Bosnu i Hercegovinu, pisao je direktno Andrásyju izvjesni Peter Urelak, korespondent za štampu, koji je ukazao na to da kiši i sniježi već mjesec dana. Vladala je velika hladnoća, a izbjeglice su se našle na granici. Zbog zime su posebno patila djeca³³⁶ te je on molio Andrásyja da u ime humanosti poduzme nešto u ovom pitanju.³³⁷

Dakako, uprkos željama pojedinaca, repatrijacija je mogla biti provedena samo na mjestima koja nisu bila pogođena elementarnim nepogodama, poput Zavalja i Novog, dok je isti proces kod Stare Gradiške trebao biti sistiran. Prije nego su nastali problemi, već je oko 16.000 izbjeglica bilo

---

³³⁴ ABiH, ZMF, 1878, Br. 395 i 396 (MVP – 1) F. Philippovich u Zagrebu i 2) J. Philippovich u Sarajevu, 17. novembar 1878). Komisiji je sugerirano da će insistiranje na brznoj repatrijaciji, u nehumanim uvjetima, samo narušiti ugled Monarhije kod lokalnog stanovništva. No, čini se, takva sugestija je izignorirana. J. Manasek, Refugee return and state legitimization, 78.

³³⁵ ABiH, ZMF, 1878, Br. 395 i 396 (MVP – 1) F. Philippovich u Zagrebu i 2) J. Philippovich u Sarajevu, 17. novembar 1878).

³³⁶ Vjerovatno su iz tih razloga učiteljice i dobrotvorke Irby i Johnstone od Franza Philippovicha tražile u novembru 1878. da se kod njih još neko vrijeme zadrže siročad o kojoj su skrbile u Pakracu. ABiH, ZMF, 1878, Br. 387 (Komisija za poslove BiH – F. Philippovich, 17. novembar 1878). Upit je ponovljen nakon četiri dana zbog pitanja nadležnosti. ABiH, ZMF, 1878, Br. 437 (Generalna komanda Zagreb – MVP, 21. novembar 1878).

³³⁷ ABiH, ZMF, 1878, Br. 400 (Peter Urelak – Andrásy, 17. novembar 1878).

na svu kompliciranost funkcioniranja sustava u Monarhiji i naglasio da mu je unutar takva sustava jako teško dobiti pristanak austrijskog i ugarskog ministra financija. Naime, traženi iznos ticao se bosanskohercegovačkih izbjeglica te je to vođeno kao “bosanska stvar”.³⁴⁰ Dakle, kako se već od početka okupacije nagovještavalo da bi se Bosna i Hercegovina trebale samostalno financijski izdržavati, to su upravo prihodi ovog područja trebali biti korišteni i za izdržavanje izbjeglica, ili barem većim dijelom. Međutim, Hofmann nije uopće bio upoznat s financijskim prilikama okupirane oblasti, kako je u dopisu sam priznao: šta je zatečeno, jesu li prikupljeni porezi i daće i sl. Ukoliko bi se, nakon utvrđivanja financijskog stanja u Bosni, došlo do zaključka da ne postoje sredstva koja bi mogla biti korištena za ispomoć izbjeglicama, to bi se trebalo posegnuti za okupacionim kreditom,³⁴¹ a kasnije bi se refundiralo iz prihoda okupirane zemlje.³⁴² Jasno, suma

---

³⁴⁰ ABiH, ZMF, 1878, Br. 420 (Priložen dopis Hofmanna na ministra rata od 22. novembra 1878). Istovremeno, austrijsko Ministarstvo financija je ukazivalo na potrebu da se povratnicima kupi stoka koja bi bila korisna za uzgoj, rad i proizvodnju mliječnih proizvoda. Čak su ponudili vrlo detaljan elaborat o tome koje bi vrste stoke bile najbolje za ovu svrhu. ABiH, ZMF, 1878, Br. 463 (K. k. ministarstvo financija – MVP, 20. novembar 1878).

³⁴¹ Andrassy je iskoristio strah od sanstefanskog mirovnog ugovora da od delegacija u martu 1878. godine dobije novac u iznosu od 60 miliona forinti u slučaju nepredviđene nevolje. Kasnije je ovaj kredit iskoristio za okupaciju Bosne i Hercegovine. P. F. Sugar, *Industrialization*, 24. Na koncu je spomenutih 100.000 forinti uistinu uzeto iz okupacionog kredita. ABiH, ZMF, 1878, Br. 485 (Ministarstvo rata – MVP, 27. novembar 1878).

³⁴² ABiH, ZMF, 1878, Br. 420 (Priložen dopis Hofmanna na ministra rata od 22. novembra 1878). Interesanatan je i podatak da su se u to vrijeme Komisiji za poslove BiH javljali i pojedini parlamentarni poslanici sa željom da saznaju što više informacija o tome šta je tačno potrebno izbjeglicama, npr. koja je cijena tegleće i stoke za uzgoj. ABiH, ZMF,

da se vrate, po mogućnosti bez posljedica.³⁴⁵ S obzirom na to da se značajnim dijelom sve to odnosilo na muslimansko stanovništvo, austrougarska uprava u Bosni i Hercegovini htjela je ovom problemu pristupiti vrlo suptilno, posebno s obzirom na činjenicu da je nastojala razviti povjerenje kod lokalnih muslimanskih elita.³⁴⁶

Od svih pravaca iz kojih se trebala odvijati repatrijacija izbjeglica, najuspješniji je bio onaj Dalmacija – Hercegovina. Tu nije bilo većih zastoja niti elementarnih nepogoda, tako da je krajem novembra kompletan proces bio pri kraju.³⁴⁷ Također, pozitivne vijesti stizale su od F. Philippovicha, koji

---

³⁴⁵ Ilustrativan je primjer Hajdar-bega Čengića koji je u toku ustanka 1875–1878. bio član Sarajevskog medžlisa. Iz Sarajeva je morao izbjegli (ne navodi se zašto, ali je vjerovatno razlog bio prodor austrougarskih trupa). Jedno je vrijeme proveo u Hercegovini, a potom se s porodicom skrasio u Istanbulu. Molbu da se bez kazne vrati u domovinu nije podnio direktno Hajdar-beg, nego njegov zet Bećir-beg Kapetanović, koji se nalazio u Budimpešti. Ministarstvo vanjskih poslova dalo je instrukcije grofu Zichyju u Istanbulu i J. Philippovichu u Sarajevu da Čengiću omogući povratak u domovinu bez kazne, tim prije što je general Jovanovich garantirao za Čengića kao “besprijekorna čovjeka”. ABiH, ZMF, 1878, Br. 439 (MVP – 1) Zichy, 2) Philippovich u Sarajevu, 30. novembar 1878).

³⁴⁶ Početkom 1879. godine muslimanske izbjeglice iz Crne Gore, koje su tamo pobjegle zbog prodora austrougarskih trupa, dobile su odobrenje za povratak u domovinu. ABiH, ZMF, 1879, Protokol XXVI sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 23. januar 1879.

³⁴⁷ Čini se da su jedini izuzetak predstavljale izbjeglice iz kotara Knin koje su se čak direktno obratile telegramom na Caricu i molile je da se zauzme za njih kako bi se repatrijacija prekinula zbog nadolazeće zime. O svemu je bio obaviješten baron Rodich. ABiH, ZMF, 1878, Br. 423 (MVP – Rodich, 30. novembar 1878). Iz ranijeg telegrama kotarskog kapetana Arcona jasno je da su ove izbjeglice trebale biti vraćene u domovinu tokom mjeseca novembra. ABiH, ZMF, 1878, Br. 471 (Prijepis telegrama barona Rodicha iz Zadra od 22. novembra 1878).

je cijenio da se i repatrijacija izbjeglica iz Hrvatske i Slavonije također može nastaviti.³⁴⁸ Financije za izdržavanje izbjeglica trebale su biti obezbijeđene i za prva tri mjeseca 1879. godine, i to u iznosu od 500.000 forinti,³⁴⁹ jer se pokazalo da će zbog zime repatrijacija biti nastavljena tek 1879. godine, kada vremenske prilike to budu dozvolile.³⁵⁰

O povratku izbjeglica s teritorija Crne Gore krajem novembra nije bilo posebnih vijesti, dok je posebno trebalo tretirati pitanje povratka izbjeglica iz Srbije. Naime, povratak izbjeglica iz Dalmacije, Hrvatske i Slavonije bilo je jednostavnije iskoordinirati budući da su sva ta područja svakako pripadala Monarhiji, a financiranje poduhvata moglo je biti prebačeno na financije okupirane zemlje. Repatrijacija izbjeglica iz Crne Gore kao samostalne države također je bila olakšana činjenicom da je financijska strana poduhvata bila pokrivena uglavnom ruskim sredstvima te da su pregovori s knezom Nikolom tekli bez većih problema. U slučaju Srbije, prema čijoj je vanjskoj politici Monarhija bila posebno suzdržana, svjesna aspiracija ove zemlje prema Bosni i Hercegovini, pregovori sa zvaničnim srbijanskim vlastima uopće se ne spominju sve do novembra

---

³⁴⁸ ABiH, ZMF, 1878, Br. 436 (Vojna kancelarija – 1) F. Philippovich, 2) Rodich, 28. novembar 1878). Nekih rezultata je bilo i na tom području. Tako je, primjera radi, 18. novembra u Zavalju bilo predato 1.627, a u Novom 90 izbjeglica. Nekoliko dana ranije u Kostajnici je prešlo 238, u Oblaju 1.400, Novom 2.494 i Zavalju 905 izbjeglica. ABiH, ZMF, 1878, Br. 446 (Priložena dva telegrama II armijske komande iz Sarajeva od 16. i 21. novembra 1878).

³⁴⁹ ABiH, ZMF, 1878, Protokol XXIII sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 17. decembar 1878.

³⁵⁰ Do tog momenta prebačeno je skoro pola od ukupnog broja izbjeglica u domovinu. ABiH, ZMF, 1879, Protokol XXVI sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 23. januar 1879.

1878. godine,³⁵¹ nego je centralna figura u ovom slučaju bio generalni konzul Wrede u Beogradu. On je osmislio mogućnost slanja bosanskohercegovačkih izbjeglica preko Zemuna u domovinu, s čime se baron J. Philippovich složio, iako je smatrao da pitanje financija treba biti preokupacija Generalnog konzulata.³⁵² I sam generalni konzul Wrede je imao dosta nedoumica u vezi s tim na koji način izvršiti prebacivanje izbjeglica iz Srbije u domovinu te je u tom smislu tražio instrukcije Ministarstva vanjskih poslova: potvrdio da bi punkt za prihvatanje izbjeglica mogao biti u Zemunu, odakle bi parobrodom ili kopnom bili razvoženi do ranijih mjesta stanovanja; potom način plaćanja putnih troškova; problem sa Srbijom predstavljala je i zabrana prelaska stoke na granici na Drini te se postavljalo pitanje šta učiniti sa stokom koja je bila u vlasništvu izbjeglica, a koje su je, prirodno, htjele vratiti natrag u domovinu; na koncu, Wrede nije znao šta činiti s izbjeglicama koje su se nalazile u udaljenim krajevima Srbije, a koje su mu se obraćale s molbom za novac kojim bi pokrile putne troškove do Beograda³⁵³ (vjerovatno zbog toga što bi Beograd predstavljao neku vrstu sabirnog centra odakle bi repatrijacija izbjeglica bila pokrenuta). Ministarstvo vanjskih poslova je pretpostavljalo da dio izbjeglica u Srbiji mora pripadati muslimanskom elementu iz Bosne i Hercegovine

---

³⁵¹ I tada se Srbijanska vlada spominje u negativnom kontekstu. Naime, iako su od nje predstavnici Austro-Ugarske još 22. oktobra tražili potpuni spisak bosanskohercegovačkih izbjeglica koje su privremeno bile nastanjene u Srbiji, taj spisak im nije bio dostavljen ni mjesec dana kasnije. Wrede je čak lično razgovarao s Ristićem koji mu je obećao urgenciju kod administrativnih tijela. ABiH, ZMF, 1878, Br. 475 (Wrede – Andrásy, 21. novembar 1878).

³⁵² ABiH, ZMF, 1878, Br. 445 (II armijska komanda u Sarajevu – Generalni konzulat u Beogradu, 20. novembar 1878).

³⁵³ Isto (Wrede – MVP, 21. novembar 1878).

Za austrougarsku vlast najvažnije je bilo da se muslimanske izbjeglice koje bi se vratile iz Srbije moraju obavezati na poslušnost novoj vlasti. U tom smislu, smatralo se dovoljnim da se o svojoj odanosti austrougarskoj upravi u Bosni i Hercegovini očituju kod K. u. k. konzulata u Beogradu ili prilikom povratka u domovinu kod prve komandne postaje.³⁵⁸

Na koncu, možemo zaključiti da je pitanje repatrijacije bosanskohercegovačkih izbjeglica s područja Srbije, Crne Gore, Dalmacije, Hrvatske i Slavonije predstavljalo “vrući krompir” u rukama austrougarske vlasti. Ono je zahtijevalo nevjerovatnu koordinaciju različitih tijela vlasti u Monarhiji, disciplinu i planiranje svakog budućeg koraka, ali i ogromna financijska sredstva. Iako je plan bio da se ona provede vrlo brzo, najdalje do kraja 1878, vremenske prilike, nedostatak novca i drugi problemi utjecali su na njeno djelomično odgađanje do proljeća 1879. godine.

Rumunska so kao državni neprijatelj broj jedan

Kako lokalna nalazišta soli nisu bila dovoljna za opskrbu bosanskohercegovačkog tržišta ovim proizvodom,³⁵⁹ u periodu kasne osmanske uprave na području Bosanskog ejaleta bila je dozvoljena distribucija rumunske soli. Situacija se značajno izmijenila 22. maja 1862. godine, kada su Austrija i Osmansko Carstvo sklopile trgovinski i brodarski ugovor koji je Austriji garantirao pravo isključivog uvoza soli u Bosnu. Osmanske vlasti zakomplicirale su mehanizme distribucije soli u ovom dijelu Carstva kada su 1869. godine dopustile uvoz rumunske

³⁵⁸ ABiH, ZMF, 1878, Br. 624 (MVP – Württemberg, 30. decembar 1878).

³⁵⁹ Otto Blau, *Handel und Verkehr von Bosnien in 1866*, Preussisches Handelsarchiv, Berlin 1868, 165.

Brčkom zaprimio je odgovor da svaki trgovac može uvoziti so. Naravno, oba ministra financija Dvojne Monarhije smatrala su da je Osmanska vlada ovim činom ugrozila austrougarske ekonomske interese na ovom području.³⁶² Kasnija saznanja ukazala su na to da je izvor informacija za ugarskog ministra financija o svemu tome bila Ugarska kreditna banka, koja je i sama bila uključena u izvoz soli prema Bosni od 1873. godine.³⁶³ Naime, osmanska vlast je, prema saznanjima ove banke, bila spremna dopustiti Aloisu Fleschu uvoz kamene soli iz mjesta Szlanik u Bosnu uz uvjet plaćanja carine od 20%, dok je istovremeno dopuštala i uvoz rumunske soli. Time su interesi Austro-Ugarske bili višestruko ugroženi.³⁶⁴ Kako je Kreditna banka pripadala ugarskom dijelu Monarhije, sve to je posebno uznemiravalo ugarskog ministra financija, koji je opetovano o ovom pitanju slao dopise Ministarstvu vanjskih poslova. Neprestano je upozoravao na pogubnost Fleschovih namjera, insistirajući na tome da on već otprije ima veze u Bosni, te ukazivao na mogućnost ugrožavanja austrougarskih “ekonomskih i nacionalnih interesa”.³⁶⁵ Istina, i austrijski ministar financija izražavao je jednaku zabrinutost za ugrožavanje državnih interesa.

Apeli upućeni Ministarstvu vanjskih poslova imali su učinka te je Ministarstvo u vrijeme provedbe okupacije Bosne i Hercegovine zagovaralo pristup u kojem bi komandanti

---

³⁶² ABiH, ZMF, 1878, Br. 383 (Unutar ovog sadržani su i dokumenti 362, 378, 382. K. k. ministar financija – MVP, 19. juni 1878. i kgl. ung. ministar financija pisao je Ministarstvu vanjskih poslova 15. juna 1878. Taj dopis je priložen uz ostale dokumente u ovom predmetu).

³⁶³ Banka je vrijedne informacije o trgovini solju primala od Austrougarskog generalnog konzulata u Sarajevu.

³⁶⁴ ABiH, ZMF, 1878, Br. 383 (Kgl. ung. ministar financija – MVP, 22. juni 1878).

³⁶⁵ Isto.

austrougarskih okupacionih snaga dobili instrukcije da forsiraju isključivo uvoz austrougarske soli u okupirano područje. To je bilo važno realizirati tim prije što su braća Krsmanović već imala dvije teglenice rumunske soli pristigle u Brčko. Privremeno je trebalo zabraniti puštanje ove soli u zemlju dok se ne isposluje trajna zabrana uvoza bilo koje osim austrougarske soli u Bosnu.³⁶⁶ Naravno, da bi se izdale takve instrukcije, bilo je potrebno poznavati lokalne prilike povezane s ovim pitanjem. Ponovo su istaknute okolnosti uvoza strane soli u Bosnu i Hercegovinu: i austrougarska i rumunska so uvožene su na ovo područje preko Save. Austrija je bila u značajnoj prednosti od 1862. godine, što je sada Austro-Ugarskoj bilo potvrđeno članom 8 Berlinskog ugovora. Osim toga, Rumunija je istim Ugovorom postala neovisna država.³⁶⁷ Time rumunska so nije više mogla biti na raspolaganju Osmanskom Carstvu, što je anuliralo odredbu iz januara 1869. godine, kojom su osmanske vlasti dopuštale uvoz rumunske soli na bosanski teritorij.³⁶⁸ U biti, to je olakšavalo situaciju Monarhiji koja je u novim okolnostima mogla insistirati na uvozu isključivo austrougarske soli u Bosnu, i to preko Save, Une te neposredno iz Dalmacije. Trebalo je zabraniti uvoz bilo koje strane soli, ne isključivo rumunske. "Opasnu" konkurenciju predstavljala je i so iz Francuske, Italije (Sicilije), Srbije, Crne Gore i Albanije te je i njen uvoz trebao biti spriječen.³⁶⁹ U tom momentu već spomenuti slučaj

---

³⁶⁶ ABiH, ZMF, 1878, Br. 5 (Dopis upućen k. k. ministru financija Pretisu, 6. august 1878).

³⁶⁷ Isto.

³⁶⁸ Novopazarski sandžak je ostao u sastavu Osmanskog Carstva, ali to nije sprječavalo Beč da razmišlja o proširenju tržišta na koje bi bila plasirana austrougarska so i na ovaj prostor.

³⁶⁹ ABiH, ZMF, 1878, Br. 5 (Dopis upućen k. k. ministru financija Pretisu, 6. august 1878).

braće Krsmanović, koji su dovukli dvije teglenice rumunske soli iz Beograda u Brčko, postao je okosnica borbe austrougarskih političkih centara moći da se proglašava definitivna zabrana uvoza strane soli u Bosnu i Hercegovinu.³⁷⁰

Sva ta promišljanja podržala su definitivno oba ministra financija u Monarhiji te su s Ministarstvom vanjskih poslova podijelili stav da se što prije komandantu okupacionih trupa izdaju sljedeće naredbe: 1) u Bosnu i Hercegovinu se smije uvoziti isključivo austrougarska so uz poštivanje zabrane uvoza francuske i sicilijanske soli, čemu treba dodati još i rumunsku so, 2) uvoz austrougarske soli smije se obavljati preko Save, Une i iz Dalmacije, 3) austrougarsko porijeklo soli mora biti potvrđeno popratnom dokumentacijom i 4) so se ne smije uvoziti ni iz pravca Srbije, Crne Gore i Albanije, dok bi austrougarska vlast trebala nastojati proširiti izvoz soli i na tržište sandžaka Novi Pazar.³⁷¹

U međuvremenu, braća Krsmanović, koji su živjeli u Beogradu, ali su porijeklom bili iz Brčkog, nastojali su riješiti problem dvije teglenice rumunske soli koju su dovezli do Brčkog, ali koja nije mogla ući dalje u zemlju. Naime, braća su se našla u svojevrsnom pravnom procjepu i nezgodnom povijesnom trenutku sa svojim biznisom i robom u Bosni, jer su dvije teglenice soli dopremljene u Brčko (tačnije, u Rajevo Selo) u trenutku zasjedanja Berlinskog kongresa, potom prodora austrougarskih trupa, stjecanja rumunske neovisnosti, što je sve dovodilo u pitanje odredbe ranije osmanske vlasti

---

³⁷⁰ ABiH, ZMF, 1878, Br. 5 (Szlavy – Andrassy, 6. august 1878).

³⁷¹ ABiH, ZMF, 1878, Br. 6 (K. k. ministarstvo financija – MVP, 10. august 1878). To je potvrđeno i početkom naredne godine. ABiH, ZMF, 1878, Br. 701 (MVP – 1) Württembergu u Sarajevu, 2) baronu Pretisu i 3) grofu Szaparyju u Budimpešti, 5. februar 1879).

o tome kakvog porijekla smije i može biti so koja se uvozi u Bosnu i Hercegovinu. Krsmanovići i njihove dvije teglenice soli predstavljali su kolateralnu štetu europske diplomacije i promjene političkih okolnosti na Balkanu.

Da bi riješili svoju situaciju, Krsmanovići su telegrafskim putem nastojali komunicirati s nadležnim tijelima u Monarhiji pokušavajući saznati šta će se desiti s njihovom robom koja je već prilično dugo stajala u očekivanju odobrenja za njen uvoz.³⁷² Instrukcije o slučaju braće Krsmanović i njihove soli, za koju se nije znalo smije li biti uvezena, tražio je od Ministarstva vanjskih poslova i austrougarski konzul u Brčkom – Omčikus. On je bio upoznat s činjenicom da se zabovara zabrana uvoza rumunske soli, ali istovremeno, trebalo je odgovoriti i na reklamaciju koju su napravila ova braća u nadi da će se njihova situacija konačno razriješiti.³⁷³

U međuvremenu, ugarski ministar financija izražavao je svoju zabrinutost zbog prilika koje su vladale u Bosni i Hercegovini, s obzirom na to da je okupacija bila u toku. On je raspolagao informacijama da su osmanski carinski službenici napustili Carinski ured u Brčkom, što je kod njega ostavljalo mjesta za sumnju da bi Krsmanovići mogli iskoristiti tu situaciju i prebaciti svoj teret na bosanski teritorij. Smatrao je da, sve dok se ove dvije teglenice nalaze uz bosansku obalu Save, postoji mogućnost istovara neželjene robe, jer se ne mogu potpuno nadzirati. Zbog toga je predlagao njihovo udaljavanje od bosanske obale.³⁷⁴

³⁷² ABiH, ZMF, 1878, Br. 33 (Telegram braće Krsmanović – MVP, datum nečitak).

³⁷³ ABiH, ZMF, 1878, Br. 34 (Konzul Omčikus – MVP, 25. septembar 1878).

³⁷⁴ ABiH, ZMF, 1878, Br. 35 (Kgl. ung. ministar financija – Andrassy, 27. septembar 1878).

Krsmanovići su bili uporni u svom zahtjevu da se konačno riješi ovaj problem jer su njihove teglenice već dva mjeseca bile u Rajevu Selu, iako su poslate za Brčko. Ovaj put ukazali su na činjenicu da austrougarska i osmanska vlast zapravo nemaju potpisan ugovor prema kojemu bi bila važeća odredba isključivog uvoza austrougarske soli u Bosnu i Hercegovinu. Okolnost da je izvjesna privilegija uvoza soli na ovo područje od strane osmanske vlasti bila data Ugarskoj kreditnoj banci nije mogla utjecati na njihovo pravo uvoza “vlaške” soli. Oni su tu so uvozili bez bilo čijeg prigovora sve do datog momenta. Zato su insistirali na tome da im se odobri uvoz rumunske soli u Bosnu i Hercegovinu.³⁷⁵ Primjetna je razlika između prvog i drugog telegrama braće Krsmanovića. U prvom su se više raspitivali za moguće rješenje svoje situacije, dok su u drugom nastupali dosta odlučnije ukazujući na svoja prava uvoza soli koja im osmanska vlast nikada nije osporavala i insistirajući na dobijanju dozvole od austrougarskih vlasti da spornu so konačno uvezu u Bosnu.

S druge strane, Ministarstvo rata garantiralo je Ministarstvu vanjskih poslova da će Ugarska kreditna banka moći neometano uvoziti so u Bosnu i Hercegovinu.³⁷⁶ No, Krsmanovići nisu popuštali i 17. oktobra su poslali svoj treći telegram, u kojem su molili da konačno dobiju odgovor na dva prethodna dopisa. Naglasili su da dnevno za teglenicu soli plaćaju 60 guldena, i to od 26. jula.³⁷⁷ Prema tome, vidimo da su oni trpjeli prilične financijske gubitke (skoro

---

³⁷⁵ ABiH, ZMF, 1878, Br. 37 (Telegram braće Krsmanović od 28. septembra 1878).

³⁷⁶ ABiH, ZMF, 1878, Br. 59 (Ministarstvo rata – MVP, 7. oktobar 1878).

³⁷⁷ ABiH, ZMF, 1878, Br. 88 (Priložen telegram braće Krsmanović poslat Ministarstvu vanjskih poslova 17. oktobra 1878).

5.000 guldena/forinti) dok su čekali odgovor na svoj upit. Odgovor koji su dobili istog mjeseca nije donio konkretno rješenje situacije. Naime, Ministarstvo vanjskih poslova bilo je stava da se prvo treba poduzeti istraga o lokalnim prilikama vezanim za trgovinu solju, pa da tek onda ovo Ministarstvo bude u stanju odgovoriti na upit Krsmanovića. Istragu su trebali poduzeti upravna tijela u Sarajevu, tj. II armijska komanda.³⁷⁸

Izvjestaj/telegram II armijske komande stigao je jako brzo, jer se odnosio na jedan raniji dopis, bio je vrlo kratak i nije išao na ruku predstavnicima tri zajednička Ministarstva Monarhije. Naime, u telegramu je stajalo da je uvoz “vlaške soli dopušten” te da se to treba javiti carinskim uredima, kao i braći Krsmanović. Tim bi dopisom Krsmanovići konačno dobili pozitivno razrješenje nimalo prijatne situacije u kojoj su se našli, no zajednički ministar financija pisao je hitno Andrassyju podsjećajući ga još jednom na činjenicu da su o ovom pitanju veoma opširne elaborate imali austrijski i ugarski ministar financija, u kojima su naglašavali pravo Austrije da isključivo uvozi so u Bosnu i Hercegovinu.³⁷⁹

Na ovom mjestu moramo naglasiti da su gotovo svi pisci referata i izvještaja koji su analizirali pitanje uvoza soli u okupiranu oblast uglavnom šutke prelazili preko činjenice da je osmanska vlast od 1869. godine omogućila uvoz i rumunske soli na teritorij Bosne. Tako je i u dopisu zajedničkog ministarstva financija dopušteni uvoz rumunske soli vrlo maglovito prikazan uz opasku da se sve mijenja Berlinskim

---

³⁷⁸ ABiH, ZMF, 1878, Br. 88 (MVP – Braća Krsmanović, 11. oktobar 1878).

³⁷⁹ ABiH, ZMF, 1878, Br. 95 (ZMF – MVP, 18. oktobar 1878).

kongresom i činjenicom da je Rumunija stekla neovisnost. On smatra da je Rumunija time automatski izgubila pravo uvoza soli u Bosnu jer više nije bila sastavnim dijelom Osmanskog Carstva.³⁸⁰ U tom smislu je Ministarstvo vanjskih poslova krajem jula i instruiralo vojna lica koja su provodila okupaciju da ubuduće treba zabraniti uvoz rumunske soli. Zajednički ministar financija zauzeo je stav da armijski komandant (misli na Philippovicha, op. a.) ne može donositi odluke vezane za uvoz soli jer to nije bilo unutrašnje pitanje Bosne i Hercegovine, nego se ticalo cijele Monarhije, budući da iza nje stoji trgovinski ugovor sklopljen s Osmanskim Carstvom. Sve što je bilo vezano za pitanje soli trebali su rješavati ministri financija iz oba dijela Monarhije te je, slijedom ovakva promišljanja, od Andrassyja traženo da instruiira Philippovicha u ovom pitanju kako se ovakvi telegrami više ne bi ponavljali.³⁸¹

Međutim, umjesto da pošalje traženu instrukciju Philippovichu u Sarajevo, Ministarstvo vanjskih poslova je od njega ponovo tražilo podnošenje izvještaja o stanju trgovine solju na okupiranom teritoriju, s tim što se sad trebao uže vezati za slučaj braće Krsmanović i njihove dvije teglenice soli.³⁸² Iz jednog drugog dopisa, koji je otprilike u isto vrijeme poslat Philippovichu, razvidno je zbog čega je on toliko naljutio ministre financija oba dijela Monarhije. Naime, nekada ranije, vjerovatno početkom oktobra, Philippovich je izrekao stav da bi se Ugarska kreditna banka trebala povući iz trgovine solju i da bi uvoz soli u Bosnu i Hercegovinu trebao biti organiziran na način da se so direktno dovozi iz

---

³⁸⁰ Isto.

³⁸¹ Isto.

³⁸² ABiH, ZMF, 1878, Br. 103 (MVP – Philippovich, 20. oktobar 1878).

austrougarskih proizvodnih centara i liferuje u okupiranoj oblasti po proizvodnim cijenama.³⁸³ Taj je stav smatran neutemeljenim jer bi obje Vlade Monarhije tako ostale bez dobiti koju im je osiguravao ugovor s Ugarskom kreditnom bankom, kao i bez naknada jer dopuštaju liferovanje soli izvan svoje monopolske oblasti. Philippovichev prijedlog imao bi smisla jedino kada bi uslijedilo carinsko ujedinjenje Monarhije i Bosne i Hercegovine te kada bi monopol soli bio uveden i na okupiranoj teritoriji. Osim toga, Philippovichev je prijedlog otpadao i zbog toga što bi bilo zahtjevno organizirati prijevoz soli iz Monarhije do Bosne, a morala bi ga na sebe preuzeti uprava u Bosni.³⁸⁴

U međuvremenu je ugarski ministar financija došao do još jednog saznanja. Naime, ponukan idejom Philippovicha da bi braća Krsmanović ipak smjela uvesti spornu so u Bosnu, on je došao do saznanja da je osmanska vlast puštala uvoz rumunske soli u Bosnu samo onda kada se njeno porijeklo moglo jasno utvrditi na osnovu popratnog certifikata. Time su trebale biti spriječene razne malverzacije i uvoženje neke strane soli kao rumunske. On je saznao da je Osmanski carinski ured u Brčkom zatražio od braće Krsmanović uvid u ovakve certifikate prije nego se krene s istovarom soli. Čini se da oni nisu raspolagali potrebnom dokumentacijom.³⁸⁵

Naoružani ovim saznanjem, a i nezadovoljni Philippovichevim insistiranjem na tome da se Krsmanovićima da

³⁸³ ABiH, ZMF, 1878, Br. 416 (MVP – K. k. ministarstvo financija, 21. oktobar 1878).

³⁸⁴ Isto. Ovom prilikom je razmatran i Philippovichev prijedlog da se eventualno intenzivira eksploatacija tuzlanskih rudnika soli. Odlučeno je da se o svemu provedu opsežne studije.

³⁸⁵ ABiH, ZMF, 1878, Br. 104 (Kgl. ung. ministar financija – Andrassy, 19. oktobar 1878).

zeleno svjetlo za istovar soli na bosanskoj strani, predstavnici Komisije za poslove Bosne i Hercegovine uputili su mu 17. novembra dopis u kojem su jasno iskazali stav da se Krsmanovići konačno trebaju odbiti, da je u Bosnu i Hercegovinu moguće uvoziti samo austrougarsku so³⁸⁶ te da carinski uređi trebaju vršiti strogu kontrolu uvoza ovog proizvoda jer su, prema saznanjima Komisije, krijumčari dovozili so iz Srbije.³⁸⁷

Time je, nakon skoro četiri mjeseca agonije za srbijanske uvoznike soli, čije su teglenice mjesecima stajale nadomak Brčkog, situacija konačno bila riješena, ali na njihovu štetu. Prevladao je stav o potrebi zaštite austrougarskih ekonomskih interesa. No, slučaj Krsmanović podstakao je austrougarsku vlast da ubrzano radi na pripremi carinskog ujedinjenja Monarhije i Bosne i Hercegovine te uvođenja monopola soli u okupiranu oblast. Na osnovu odredbe člana 5 zakona od 20. decembra 1879. godine o carinskom ujedinjenju Bosne i Monarhije, u okupiranoj oblasti uveden je konačno monopol soli.³⁸⁸ Red o monopolu na so donesen je 30. aprila 1880. godine.³⁸⁹

---

³⁸⁶ Iz Ugarske je uvožena kamena, a iz Austrije morska so.

³⁸⁷ ABiH, ZMF, 1878, Br. 383 (Komisija za poslove BiH – Philippovich, 17. novembar 1878). Usp. ABiH, ZMF, 1878, Protokol XVIII sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 16. novembar 1878. Dokument objavljen u *Sammlung der für Bosnien und die Hercegovina erlassenen Gesetze, Verordnungen und Normalweisungen, 1878–1880*, Band III, Wien 1881, 1092.

³⁸⁸ *Izveštaj o upravi BiH 1906*, 417. So je proglašena predmetom monopola još u ljeto 1879. godine. *Sammlung*, Band III, 1043.

³⁸⁹ *Sammlung*, Band III, 1073, 1086.

Carinsko pitanje kroz prizmu osobnih stvari za austrougarske vojnike u Bosni

Pitanje carina i carinskog ujedinjenja Bosne i Hercegovine i Austro-Ugarske u bosanskohercegovačkoj historiografiji prilično je dobro obrađeno.³⁹⁰ Stoga mi u ovom dijelu, osim općih napomena, nećemo dublje ulaziti u ova pitanja. Međutim, pažnju nam je privuklo jedno vrlo interesantno pitanje koje bi možda povjesničarima izgledalo nevažno, ali ga sam kolonijalni arhiv nameće. Riječ je o pitanju carinske obrade paketa koji su slati vojnicima u okupiranoj oblasti. Čini se da je pojedinim instancama vlasti, pa i Komisiji za poslove BiH, ovo pitanje bilo od posebnog značaja, tako da mu se u nekoliko navrata vraćalo na sjednicama Komisije i u dopisima općenito.

No, krenimo redom. Austrougarska okupacija Bosne i Hercegovine nikada nije doživljavana među političkom elitom Monarhije kao čisto politički ili vojni čin. Uvijek se navodilo da se prilikom okupacije treba voditi računa i o drugim aspektima, poput administracije, financijskog uređenja zemlje i oživljavanja gospodarstva. Taj je rezon iskazao austrijski ministar financija Andrassyju u dopisu od 14. augusta, dok je okupacija Bosne i Hercegovine još uvijek trajala. On je tom prilikom istaknuo da se Monarhiji mora otvoriti novo tržište, a prvi korak ka tome bilo bi ukidanje dotadašnje osmanske carinske linije prema Monarhiji te da se otvori slobodan saobraćaj između Monarhije i okupiranog teritorija. Također, smatrao je svrsishodnim razmatranje pitanja uvođenja Bosne

---

³⁹⁰ Džežad Juzbašić, *Politika i privreda u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom*, Posebna izdanja, knj. 114, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 35, ANUBiH, Sarajevo 2002. A. Kasumović, *Austrougarska trgovinska politika*, 59-77.

i Hercegovine u jednu od dvije Carinske oblasti koje ima Monarhija – Glavnu i Dalmatinsku.³⁹¹ Dok Bosna i Hercegovina ne bude sastavnim dijelom jedinstvene carinske zone, trebalo je između Dalmatinske i Okupirane carinske oblasti uspostaviti iste carinske prilike kakve su vladale između Glavne i Dalmatinske carinske oblasti. Za austrijskog ministra financija bilo je važno da se bosanskohercegovačko tržište što prije otvori za proizvode iz Monarhije te da se sredi carinsko uređenje spram drugih zemalja. Zbog toga je on i predlagao formiranje jedne komisije koja bi se bavila svim ovim bitnim stvarima. Posebno je smatrao hitnim fiksiranje carinske linije i uspostavu k. u. k. carinskih ureda na mjestima gdje ranije nisu postojali.³⁹²

S tim su razmišljanjima bili upoznati i ugarski ministar financija te ministar za zemljoradnju, industriju i trgovinu. Međutim, oni nisu dijelili mišljenje austrijskog ministra financija o hitnom ujedinjenju Dalmacije i Bosne i Hercegovine s Monarhijom u jednu carinsku zonu, o čemu su Andrassyja obavijestili još krajem juna 1878. godine, u vrijeme kada okupacija još nije bila ni počela. Ukratko, ugarska je strana naglašavala potrebu uređivanja carinskog pitanja u Bosni, ali ne i njenog carinskog ujedinjavanja s Monarhijom, budući da je taj prostor bio samo okupiran, ali ne i anektiran.³⁹³ Dok se ne odluči definitivna sudbina Dalmacije i Bosne i Hercegovine, one ne bi trebale biti povezane u jednu carinsku zonu. Istina, na tragu ovakvog razmišljanja bio je i austrijski ministar financija. Okupacija Bosne trebala bi biti okončana,

---

³⁹¹ ABiH, ZMF, 1878, Br. 9 (K. k. ministarstvo financija – Andrassy, 14. august 1878).

³⁹² Isto.

³⁹³ ABiH, ZMF, 1878, Br. 16 (Kgl. ung. ministar financija – Andrassy, 10. septembar 1878).

znao kako da na postavljeni upit odgovori te je tražio od barona Philippovicha da mu podnese izvještaj o tome koje je naredbe izdao u vezi s primanjem paketa za austrougarske vojnike u okupiranoj oblasti i je li za njih predviđeno plaćanje carine.³⁹⁷ Nakon pet dana ponovo je tražio isti izvještaj, no ovaj put je napravio opservaciju i o tome kako je čuo da u Bosni nedostaje puno proizvoda te je zbog toga važno ponovo obnoviti trgovinu ovog područja. U tom smislu, od Philippovicha su tražene informacije o carinskoj obradi robe jer su već postojali zainteresirani trgovci i obrtnici iz Monarhije koji su željeli svoje proizvode plasirati i u Bosni.³⁹⁸

Philippovichev odgovor nije bio ohrabrujući budući da u Bosni i Hercegovini nije bila donesena nijedna mjera kojom bi neki proizvodi bili oslobođeni od plaćanja carine. On je pledirao na ministre financija oba dijela Monarhije da utječu na donošenje odluke kojom bi sve pošiljke koje dolaze iz oblasti slobodnih luka bile slobodne od plaćanja carine. On je predlagao pregled pošiljaka s izdavanjem potvrde o sadržaju paketa koja se dostavlja carinskim uredima u Bosni i Hercegovini. Ukoliko bi u paketu bili proizvodi oslobođeni od carine, oni će biti posebno pribilježeni, a vrijednost paketa je također trebala biti zabilježena. Prema carinskim propisima koji su već postojali u okupiranoj oblasti (iz osmanskog perioda), odjeća i veš koji su bili namijenjeni za ličnu upotrebu (a ne za prodaju, op. a.) već su uživali carinske slobode.³⁹⁹ Time je vjerovatno htio reći da bi paketi za vojnike

---

³⁹⁷ Isto (Andrássy – Philippovich, 18. oktobar 1878).

³⁹⁸ ABiH, ZMF, 1878, Br. 109 (MVP – Philippovich, 23. oktobar 1878).

³⁹⁹ ABiH, ZMF, 1878, Br. 397 (Priložen dopis Philippovicha na MVP od 4. novembra 1878. Njegov dopis proslijeđen je tek 9. decembra austrijskom i ugarskom ministru financija). Usp. ABiH, ZMF, 1878, Br. 421 (Philippovich – MVP, 8. novembar 1878).

mogli biti oslobođeni plaćanja carine jer su najviše sadržavali upravo ovakve proizvode.

Dopremanje određenih proizvoda oslobođenih od plaćanja carina bilo je omogućeno nekim privatnim firmama koje su s državom imale potpisan ugovor i koje su svoje usluge nudile upravo eraru te za potrebe vojske koja se nalazila u Bosni i Hercegovini. Odobrenja za takvu vrstu poslovanja davala su se povremeno, od slučaja do slučaja, a proizvodi koji nikada nisu mogli biti predmetom spomenutih ugovora bili su šećer, pivo i vinjak.⁴⁰⁰ No, u ovakvim slučajevima uvijek je bilo prostora za eventualne zloupotrebe, čega je Ministarstvo vanjskih poslova bilo svjesno te je vojnu komandu u Kostajnici upozorilo na slučaj firme/konzorcija Miškić, koja je preko Kostajnice za Prijedor, Novi i Krupu uvozila robu slobodnu od carina, navodno za trupe, ali se činilo da dosta te robe završava kod lokalnih trgovaca.⁴⁰¹

Ugarski ministar financija smatrao je da bi se liferantima čak mogle dati neke manje povlastice kako bi ih se podstaklo na praksu dopremanja robe u okupiranu oblast. Također, smatrao je da paketi koji pristižu u Bosnu i Hercegovinu izvan Monarhije licima iz vojne i civilne uprave ne bi trebali biti oslobođeni od carina (samo oni iz Monarhije, op. a.).⁴⁰²

U konačnici je prevladao stav da se paketi za vojnike u Bosni i Hercegovini mogu osloboditi plaćanja carina. To je

---

⁴⁰⁰ ABiH, ZMF, 1878, Br. 376 (MVP – 1) Philippovich u Sarajevu, 2) austrijski ministar financija, 3) ugarski ministar financija i 4) Ministarstvo rata, 17. novembar 1878). Ova naredba je i objavljena u *Sammlung*, 1.

⁴⁰¹ ABiH, ZMF, 1878, Br. 233 (MVP – Komanda u Kostajnici, 21. oktobar 1878).

⁴⁰² ABiH, ZMF, 1878, Br. 451 (Ugarski ministar financija – Andrassy, 22. novembar 1878).

pitanje “natjeralo” Komisiju za poslove BiH da razmišlja u pravcu stvaranja osnova za uvođenje Bosne i Hercegovine u jedinstvenu carinsku zonu s Monarhijom.

“Ostalo” u arhivu

Pitanje kolonizacije nije bilo sastavnim dijelom austrougarskog administrativnog diskursa u Bosni i Hercegovini u vrijeme djelovanja Komisije za poslove BiH. Ipak, u arhivu se mogu pronaći dokumenti koji pokazuju da je u Dvojnoj Monarhiji, ali i šire, među stanovništvom postojalo izraženo interesovanje za naseljavanje teritorija koji je okupiran.⁴⁰³

---

⁴⁰³ Do sada se naša historiografija uglavnom bavila pitanjem ili od države organizirane kolonizacije ili one koju su podsticali pojedinci, ali kojima austrougarska vlast u Bosni nije stajala na putu. Pogledati Amila Kasumović, Modaliteti eksterne kolonizacije u Bosni 1890–1914: *case study* za njemačke erarne kolonije, *Prilozi*, 38, 2009, 81-120; Njemački kolonisti u Bosni u toku Prvog svjetskog rata, u: *Međunarodna konferencija Bosna i Hercegovina u okviru Austro-Ugarske 1878–1918. održana u Sarajevu, 30. i 31. marta 2009. Zbornik radova*, Filozofski fakultet, Sarajevo 2011, 287-302; Austrougarska kolonizaciona politika u Bosni i Hercegovini i prvi njemački doseljenici, u: *Nijemci u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj – nova istraživanja i perspektive. Zbornik radova / Die Deutschen in Bosnien und Herzegowina und Kroatien – neue Forschungen und Perspektiven. Konferenzbeiträge*, Institut za istoriju / Hrvatski institut za povijest / Zentrum zur Erforschung deutscher Geschichte und Kultur in Südosteuropa an der Universität, Sarajevo / Zagreb / Tübingen 2015, 75-95; Carl Bethke, Deutsche “Kolonisten” in Bosnien (1878–1918). Vorstellungswelten, Ideologie und Soziale praxis in quellen der Evangelischen Kirche, u: *Međunarodna konferencija Bosna i Hercegovina u okviru Austro-Ugarske 1878–1918. održana u Sarajevu, 30. i 31. marta 2009. Zbornik radova*, Filozofski fakultet, Sarajevo 2011, 235-267; Tomislav Kraljačić, Kolonizacija stranih seljaka u Bosnu i Hercegovinu za vrijeme austrougarske uprave, *Istorijski časopis*, XXXVI, 1989, 111-124; Đorđe Mikić, O kolonizaciji stranih

duhu, kolonisti bi donijeli kulturu u “divljinu”. Kolonizacija bi podstaknula i gradnju cesta, a tropoljni sustav obrade zemlje bio bi zamijenjen desetopoljnim, koji je manje poznat, ali sigurno učinkovitiji, u što se i sam Plakolb uvjerio.⁴⁰⁶

U popratnom pismu koje je Plakolb poslao uz svoj elaborat stoji opaska da su svi građani Monarhije dužni staviti na raspolaganje svoju snagu i ideje državi u kojoj žive. Prema tome, vidimo da se zanos okupacijom i stjecanjem novih teritorija za Austro-Ugarsku širio i među običnim građanima Monarhije, koji su bili spremni staviti državnim tijelima na raspolaganje svoje znanje i vještine kako bi austrougarska civilizatorska misija u Bosni bila uspješna.

Sličan elaborat zaprimljen je nešto kasnije od lica koje je bilo upoznato s prilikama u Bosni i Hercegovini i koje je smatralo da austrougarska misija na ovom području može uspjeti samo uz pomoć osnivanja kolonija. One su mogle nastajati na osnovu privatnog kapitala prvobitno, a potom je Vlada mogla razvijati kolonizaciju dalje.⁴⁰⁷ Kolonije bi mogle nastajati u dolini Vrbasa, kao i na željezničkoj liniji Novi – Banja Luka. Naselja bi bila manjeg tipa, a u svemu bi značajnu ulogu trebala imati crkvena lica jer bi se preko njih mogao širiti katolicizam u okupiranoj oblasti.⁴⁰⁸ Dakako, posljednja opaska nije mogla ići u prilog autoru elaborata, budući da se Monarhija borila s pacifikacijom zemlje, istovremeno nastojeći steći povjerenje lokalnog stanovništva.

Upiti za kolonizaciju dolazili su iz svih krajeva Monarhije i od predstavnika različitih struka. Primjera radi, pored molbe

---

⁴⁰⁶ Isto.

⁴⁰⁷ Taj se plan zaista kasnije i ostvario.

⁴⁰⁸ ABiH, ZMF, 1878, Br. 118 (Dopis upućen na MVP. Pošiljatelj i datum nisu vidljivi.).

Dakako, kasnije je Zemaljska vlada u Sarajevu promijenila svoj stav u vezi s kolonizacijom. Od 1879. godine prvo je dopuštala osnivanje kolonija koje su nastajale na osnovu privatne inicijative, poput Windhorsta i Rudolfsthala, a potom je, ohrabrena uspjesima ovih prvih naselja stranih, mahom njemačkih seljaka, razvila mehanizme za odvijanje kolonizacije na erarnoj zemlji.

No interesovanje građana Monarhije nije se završavalo s pitanjem potencijalnog useljavanja na teritorij okupirane zemlje. Ministarstvu vanjskih poslova nerijetko su se javljali stručnjaci koji su nudili svoja promišljanja vlastima o potrebi proučavanja mineralnog i rudnog bogatstva Bosne i Hercegovine,⁴¹⁴ izučavanja njenih šuma uz mogućnost njihove eksploatacije,⁴¹⁵ kao i mogućeg rješenja agrarnog

---

⁴¹⁴ Rudarski geolog i vicesekretar pri K. k. ministarstvu poljoprivrede F. Gašepný ponudio je svoja razmišljanja Ministarstvu vanjskih poslova o potrebi istraživanja mineralnih sirovina Bosne i Hercegovine i prije nego je okupacija počela. On je smatrao da bi se u ovoj zemlji morala poduzeti opsežna istraživanja i mjerenja, s isctavanjem mapa, koja bi u narednih nekoliko godina ponudila jasnu sliku geoloških prilika okupirane oblasti. Izrazio je svoje uvjerenje da bi Monarhija od svega mogla imati samo velike koristi. ABiH, ZMF, 1878, Br. 208 (Gašepný – MVP, 8. juli 1878). Nije zabilježen odgovor na ovaj prijedlog. O mogućim nalazištima zlata u Bosni pisao je Komisiji izvjesni Kremer Kohnfelder, koji je u kasnom osmanskom periodu boravio u Bosni. ABiH, ZMF, 1878, Br. 329 (K. Kohnfelder – MVP / Komisija za poslove BiH, 25. oktobar 1878). O rudarstvu u BiH upiti su stizali i izvan Monarhije. ABiH, ZMF, 1878, Br. (Otac Beda iz samostana Maria Stern – MVP, 22. oktobar 1878).

⁴¹⁵ Carski šumarski savez iz Beča sugerirao je Komisiji za poslove BiH da se u budućnosti na svojim sjednicama pozabavi i pitanjem bosansko-hercegovačkih šuma, jer upravo šume pokrivaju značajan dio okupiranog područja. Ukazali su i na dva interesantna članka koja se tiču ove teme, a koja bi mogla biti podsticajna i za Komisiju da razmisli o ovom pitanju. Jedan je članak znakovita naziva “Nove šume” i implicira da se

Kada kolonijalni arhiv štiti

Bosanskohercegovačke izbjeglice: duhovi prošlosti

U ovom djelu knjige želimo ukazati na, po nama, važna pitanja iz društvene i ekonomske povijesti Bosne i Hercegovine, a koja u konzultiranoj arhivskoj građi jednostavno ostaju nevidljiva. Zbog toga smo odlučile prkositi arhivu koji nas je u prethodnom poglavlju zavodio svojim sadržajem te istoj građi postaviti sada neka drugačija pitanja.

Šta pod ovime mislimo? Primjera radi, u prethodnom dijelu pokušale smo dati iscrpan i vrlo kompliciran tok pregovora o repatrijaciji bosanskohercegovačkih izbjeglica iz Crne Gore, Dalmacije, Hrvatske, Slavonije i Srbije. Tom prilikom, svjesno smo odlučile da nas vodi arhivska građa i ono što je tvorac građe, makar i podsvjesno, s ispisanim stranicama htio postići u budućnosti. Administrativni diskurs arhivskih vrela vodi nas u pravcu razmatranja za administraciju Austro-Ugarske Monarhije, a u kontekstu okupacije Bosne i Hercegovine, krupnih, mahom političkih problema. Iako je tom prilikom nastala dokumentacija dugo vremena bila izvan očiju javnosti, mi vjerujemo da je nastajala s određenim intencijama čiji se učinak mogao osjetiti naknadno, protokom vremena. Jedna od tih intencija je prikazivanje Monarhije kao ozbiljne političke sile, koja se uhvatila u koštac s vrlo mukotrpnim procesom uspostavljanja reda i mira u jednoj gotovo divljoj zemlji (da, orijentalizam često ostaje neskriven u zvaničnim dokumentima), o kojoj se trebalo brinuti na osnovu Monarhiji datog mandata od strane tadašnjih europskih sila.

Tako je i pitanje bosanskohercegovačkih izbjeglica u građi Komisije za poslove Bosne i Hercegovine postavljeno tako da

se osjetili nesigurnim već kada je izbio ustanak u Hercegovini 1875, a posebno kada su Srbija i Crna Gora ušle u rat s Osmanskim Carstvom godinu kasnije. Moguće je da je među njima bilo i nešto muslimana, posebno od 1878. godine i prodora austrougarskih trupa, kako je nagoviješteno u prepisci s austrougarskim konzulom u Beogradu Wredeom. Socijalna stratifikacija morala je biti izražena i u ovom slučaju jer saznajemo da je među izbjeglicama bilo onih koji su se mogli o svom trošku, potpuno samostalno, vratiti u domovinu. Takav je slučaj s mostarskim porodicama koje su se u domovinu bez ičije podrške htjele vratiti iz Crne Gore,⁴²³ kao i sa srpskim trgovcima koji su se svojim domovima htjeli vratiti iz Hrvatske i Slavonije.⁴²⁴ No i o njima imamo tek šturu informacije: mjesto u koje se vraćaju, znamo da su financijski neovisni i, u slučaju srpskih trgovaca koji su se željeli vratiti u sjevernu Bosnu, znamo i njihova imena.

Pored financijski neovisnih izbjeglica, u građi se može izdvojiti još jedna kategorija iz ove skupine, a koja je lako uočljiva iz nekoliko korištenih dokumenata. Naime, riječ je o učiteljima i svećenicima iz Bosne i Hercegovine koji su svoje privremene domove našli na području Hrvatske i Slavonije. Kao posebna kategorija izdvojeni su prvi put početkom septembra 1878. godine, kada je Ministarstvo vanjskih poslova odgovorilo na prijedlog Zemaljske vlade u Zagrebu da se

---

Sandra Biletić, Iskustva bosanskohercegovačkih povratnika iz iseljništva za vrijeme austro-ugarske uprave (1878. – 1903.), *Grada Arhiva Bosne i Hercegovine*, 5, 2013, 20-183.

⁴²³ ABiH, ZMF, 1878, Br. 47 (Baron Rodich, Zadar, 30. septembar 1878). Te porodice nisu primale izbjegličku ispomoć. ABiH, ZMF, 1878, Br. 94 (Dopis kotorskog kapetana Budisavljevića od 30. septembra 1878).

⁴²⁴ ABiH, ZMF, 1878, Br. 56 (Telegram barona Franza Philippovicha od 9. oktobra 1878).

bosanskim svećenicima i učiteljima u izbjeglištvu dodijeli pomoć od 50 forinti za odjeću i obuču.⁴²⁵ Naravno, Ministarstvo je taj prijedlog prihvatilo s rezervom dok se ne utvrdi tačan broj lica iz ove posebne kategorije izbjeglica kojima bi pomoć bila dodijeljena. Iz dopisa Generalne komande u Zagrebu upućenom Ministarstvu vanjskih poslova 26. oktobra 1878. godine postaje razvidno da je inicijativa za izdvajanje učitelja i svećenika kao posebne izbjegličke kategorije mogla doći od strane bana Mažuranića.⁴²⁶ Iz ovoga možemo izvući dvojak zaključak: 1) postojala je neka vrsta “administrativne empatije” za najobrazovanije među izbjegličkim korpusom i 2) pomoć koja im je bila predviđena nije trebala zadovoljiti njihove osnovne egzistencijalne potrebe (krov nad glavom i hranu), nego je, na izvjestan način, trebala vratiti dignitet svećeničkom i učiteljskom pozivu nabavkom nove obuće i odjeće. F. Philippovich je prepoznao ovu ideju kao pozitivnu i sam se zalagao za izdvajanje vanrednih subvencija za svećenike i učitelje. Prema podacima kojima je on raspolagao, u graničnoj oblasti su se nalazila 62 svećenika i 23 učitelja. Philippovich je predlagao da im se dodijeli pomoć, vjerovatno jednokratna, ali nešto niža od one koju je prvobitno predlagala Zemaljska vlada u Zagrebu – 40 forinti za svećenike, a 30 za učitelje.⁴²⁷ Dakle, radilo se o ukupnoj sumi od 3.170 forinti, što nije predstavljalo značajan izdatak niti veće opterećenje za državne financije. Međutim, iako je Komisija za poslove Bosne i Hercegovine bila spremna podržati Philippovichev prijedlog o dodjeli

---

⁴²⁵ ABiH, ZMF, 1878, Br. 367 (MVP – Zemaljska vlada u Zagrebu, 11. septembar 1878).

⁴²⁶ ABiH, ZMF, 1878, Br. 300 (Generalna komanda Zagreb – MVP, 26. oktobar 1878).

⁴²⁷ Isto.

vanrednih subvencija svećenicima i učiteljima iz Bosne, pokazalo se da nije bila široke ruke kada su u pitanju visine spomenutih subvencija, te su Philippovicheve predložene sume umanjili za 50%. To znači da su svećenicima trebali biti dodijeljeni iznosi od 20, a učiteljima iznosi od 15 forinti, što je u konačnici ukupno iznosilo 1.585 forinti (iako je cifra u dokumentu zaokružena na 2.000).⁴²⁸ Dakle, vidimo da se od prvobitno zamišljene sume od 50 forinti po osobi došlo na više nego skromne iznose od 20 i 15 forinti, iako nigdje u dopisima nije objašnjeno zašto je donijeta takva odluka.

Čini se da su vlasti nastojale pružiti potpore svećenicima i nakon njihova povratka u domovinu. Takvu tvrdnju može potkrijepiti primjer iz travničkog kraja, gdje je povjerenik za repatrijaciju tražio sumu od 1.200 forinti za potrebe izdržavanja pravoslavnih svećenika. Komisija za poslove BiH nije imala ništa protiv toga.⁴²⁹

U analiziranom arhivskom materijalu moguće je izdvojiti još jednu kategoriju izbjeglica koja je vrlo specifična i izdvaja se na više načina od izbjeglica o kojima je do sada bila riječ. Naime, sačuvan je tek jedan dopis koji je problematizirao pitanje bugarskih muslimanskih izbjeglica koje su svoje privremene domove našle na teritoriji BiH u vrijeme Velike istočne krize. Dakle, ova skupina izdvaja se po tome što su to muslimanske, a ne pretežno kršćanske porodice. Potom, one nisu bile porijeklom iz Bosne i Hercegovine, nego iz

---

⁴²⁸ ABiH, ZMF, 1878, Br. 359 (MVP / Komisija za poslove BiH – F. Philippovich, 9. novembar 1878). U konačnici je i odobrena cifra od 2.000 forinti za dodjelu vanrednih subvencija bosanskim svećenicima i učiteljima. ABiH, ZMF, 1878, Br. 381 (MVP / Komisija za poslove BiH – F. Philippovich, 13. novembar 1878).

⁴²⁹ ABiH, ZMF, 1879, Protokol XXVI sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 23. januar 1879.

Bugarske, a našle su se u Brčkom u vrijeme prodora austro-ugarskih trupa i tu su i ostale. Radilo se o 30 porodica (preko 100 ljudi) iz Vidina, Adlije, Lompalanke i Rahova.⁴³⁰ Oni su se obratili caru Franzu Josephu direktno s molbom da im nova, austrougarska vlast, po uzoru na osmansku, isplaćuje pomoć na dnevnoj bazi na jedan određeni period, te da im osigura zaštitu kao i ostatku stanovništva. Nažalost, posljednje nije precizirano, ali se može zaključiti da su se u Brčkom, iz nekog razloga, osjećali nesigurno. Od II armijske komande u Sarajevu tražilo se detaljno podnošenje izvještaja o tom pitanju, uz sugestiju da bi se ono trebalo riješiti prema načelu humanosti, ali i da financijski bude opravdano (sic!).⁴³¹ Takav izvještaj nije odmah uslijedio, a iz opaski navedenih na dokumentu jasno je da se razmišljalo o tome postoji li neki analogan slučaj i pronađen je kod stanovništva koje je potjecalo iz krajeva koji su bili pod crnogorskom okupacijom (Nikšić, Bileća i Krstac), a od okupacije Bosne i Hercegovine se nalazilo u sličnoj situaciji. Naime, kada su austrougarske trupe umarširale u Mostar, zatekle su tu grupu izbjeglica. Sve one su od strane općine bile smještene u trošnim kolibama, a primale su oku žita po glavi i danu iz magacina za desetinu. Jedino su stanovnici Nikšića dodatno primali i 10 krojcera novčane pomoći po glavi kao vrstu naknade za pretrpljeno u osmansko-crnogorskom ratu, mada nije precizirano šta tačno.⁴³² General Jovanovich je odlučio nastaviti ovu praksu

⁴³⁰ ABiH, ZMF, 1878, Br. 406 (Dopis na II armijsku komandu u Sarajevu, 22. novembar 1878).

⁴³¹ Isto.

⁴³² U drugom izvještaju, datiranom na 24. oktobar, date su nešto drugačije informacije. Naime, tu je navedeno da su ove izbjeglice primale po glavi, na dnevnoj bazi, po pola oke kukuruznog brašna i jedan pjašter iz zemaljske kase. ABiH, ZMF, 1878, Br. 460 (Philippovich prilazhe

osmanskih vlasti i pomagati izbjeglicama iz Crne Gore na sličan način. Na sjednici Upravnog vijeća, održanoj 13. augusta, donesena je odluka o dodjeli pomoći toj grupi izbjeglica sve do momenta njihova povratka u domove. Jovanovich je novčane iznose izdavao iz “operacione” kase, dok bi oni u narednom periodu trebali biti refundirani iz zemaljskog fonda. Čini se da njegova odluka nije imala puno veze s humanitarnim ciljevima austrougarskih vojnih lica, nego je jasno iskazano da je ova Jovanovicheva odluka smatrana najboljim načinom da se izbjeglice održe u miru i da se ne pridruže pljačkaškim bandama.⁴³³

U Sarajevu i obližnjim mjestima se također nalazilo 59 muslimanskih porodica koje su tokom osmansko-crnogorskog rata izbjegle iz nikšićkog okruga. Osmanske vlasti davale su im potporu u vidu jednog pjastera i pola oke brašna po glavi na dnevnoj bazi. Ova grupa izbjeglica dočekala je ulazak austrougarskih trupa u Sarajevo. Philippovich je izvijestio Vojnu kancelariju u novembru da ovoj grupi izbjeglica nije davao nikakav vid pomoći sve do kraja oktobra, budući da su prihod stjecali preko gradnje baraka i cesta.⁴³⁴ Međutim, dolaskom jeseni (i lošijih vremenskih prilika, op. a.), gradnja cesta je uglavnom prekinuta, a nikšićke izbjeglice su ostale bez potrebnog prihoda te su tako dospjele u stanje potrebe. Zbog toga je Philippovich donio odluku da se odredi pomoć, koja bi se isplaćivala od početka novembra, za svaku

---

Andrássyju izvještaj XVIII divizijske komande iz Mostara od 24. oktobra 1878).

⁴³³ ABiH, ZMF, 1878, Br. 406 (Dopis na II armijsku komandu u Sarajevu, 22. novembar 1878).

⁴³⁴ ABiH, ZMF, 1878, Br. 460 (J. Philippovich – Andrássy, 13. novembar 1878).

radno nesposobnu osobu, i to u iznosu od 8 krojčera po osobi dnevno. Dakle, tu alimentaciju dobile su isključivo 164 radno nesposobne osobe, dok je preostalih 50, sposobnih za rad, izuzeto iz ovog aranžmana. Philippovich je preko Thömmela nastojao stupiti u pregovore s crnogorskim knezom kako bi dogovorili modalitete povratka ovih izbjeglica u domovinu, ali svi njegovi naponi nisu urodili plodom budući da knez Nikola još nije htio pristati na repatrijaciju ovih izbjeglica.⁴³⁵

Čak su nikšićke izbjeglice iz Mostara u septembru crnogorskom knezu slale jednu deputaciju kako bi dogovorili načela povratka u domovinu. Čini se da im je usmeno bilo dato obećanje da će repatrijacija uslijediti, ali se nakon toga ništa nije desilo. S obzirom na to, i Jovanovich je morao postupiti kao Philippovich u Sarajevu – obezbijedio je pomoć za radno nesposobne, dok je radno sposobnim ponudio mogućnost stjecanja prihoda preko gradnje cesta.⁴³⁶ Crnogorska vlada izbjegavala je prvobitno riješiti pitanje povratka muslimanskih nikšićkih i korjeničkih izbjeglica. Potom je zauzela vrlo rigidan stav da muslimanske izbjeglice iz Crne Gore, koje su trenutno boravile u Hercegovini, nemaju više šta tražiti u Crnoj Gori kada su već jednom iz nje izbjegle. Postavljeno je čak i pitanje imaju li pravo na svoju imovinu tamo. Očigledno je crnogorska vlast koristila nejasno formuliran član XXX Berlinskog ugovora. Austro-Ugarska je ipak insistirala na tome da se ovo pitanje što prije riješi, a rigidni pristup izostavi.⁴³⁷ Crnogorska strana tražila je odgodu rješavanja izbjegličkog pitanja budući da je imanja

⁴³⁵ Isto.

⁴³⁶ ABiH, ZMF, 1878, Br. 460 (Philippovich prilaže Andrassyju izvještaj XVIII divizijske komande iz Mostara od 24. oktobra 1878).

⁴³⁷ ABiH, ZMF, 1878, Br. 670 (Ministarstvo rata – MVP, 29. decembar 1878).

izbjeglih muslimanskih porodica već bila podijelila drugim crnogorskim stanovnicima. No čini se da se dio izbjeglica ipak sretno vratio u domovinu, dok jedan dio nije imao gdje – njihova rodna mjesta bila su opljačkana i spaljena. Nekim je izbjeglicama sugerirano da isele u pravcu Albanije.⁴³⁸

Nažalost, ni u slučaju ovih specifičnih izbjegličkih grupa – muslimana koji su zbog ustaničkih i ratnih dešavanja spas pronašli na teritoriju Bosne i Hercegovine – nemamo više informacija o samim izbjeglicama. One jednostavno ostaju u pozadini i ne znamo kako su živjeli, koja je bila prosječna starosna dob među njima, koji je bio omjer muškaraca i žena, koliko je bilo prisutno djece,⁴³⁹ kakav je bio njihov socijalni status u domovini i sl.

Odgovor na postavljena pitanja u vezi s identitetom i profilom izbjeglica moramo, u svakom slučaju, tražiti u drugim arhivskim vrelima. Primjera radi, vrijednu građu o razlozima zbog kojih su bosanskohercegovačke izbjeglice napuštale svoje domove 1875. godine iz Državnog arhiva Hrvatske objavio je 1964. godine Ilija Kecmanović. O izbjeglicama su pisale i

---

⁴³⁸ Isto.

⁴³⁹ Npr. postojale su škole za izbjegličku djecu koje su vodile Engleskinje Irby i Johnson, D. Pavličević, Odbori za pomaganje, 235. Usp. Edin Radušić, "Bosnian Horrors": *Antiturski narativi o Bosni u britanskom javnom diskursu i njihove političke posljedice 1875–1878*, UMHS, Sarajevo 2019, 171; *Dvije Bosne: britanske putopisne i konzularne slike Bosne i Hercegovine, njenog stanovništva i međusobnih odnosa*, Filozofski fakultet, Sarajevo 2019, 29. Čak i kada su izbjeglice većim dijelom bile prebačene u Bosnu i Hercegovinu, jedan je dio siročadi ostao u školama spomenutih engleskih dobrotvorki. Dio njih se u decembru 1878. godine još uvijek nalazio u Kninu s nekoliko nastavnika, ali je vlast obećala da će im do zadnjeg pružati podršku. ABiH, ZMF, 1878, Br. 637 (Telegram okružnog kapetana Avoscianija iz Knina, 13. decembar 1878).

i disciplini slanja dopisa, pomnom razmatranju problema i njegovom rješavanju u skladu s onim, bar kada je okupacija Bosne i Hercegovine u pitanju, obećanim europskim silama na Berlinskom kongresu. Konzument dokumenata trebao bi pomisliti da je austrijski Car i ugarski Kralj predstavljao jedinu tako veliku ličnost koja je mogla osigurati siguran povratak izbjeglica u domovinu.⁴⁴³ Pa ipak, instance poput Komisije za poslove BiH nisu uopće željele razmišljati o praktičnim aspektima pitanja repatrijacije izbjeglica, nego su više bile posvećene financijskoj strani ovog poduhvata, kao i odjeku koji bi on mogao imati u međunarodnim diplomatskim krugovima.⁴⁴⁴ U takvom sustavu nema mjesta za običnog čovjeka.⁴⁴⁵ Čak i kada se njegov glas mogao čuti, kao što je slučaj s molbom izbjeglica Carici da se sistira repatrijacija zbog zimskih uvjeta, usljed činjenice da molba nije sačuvana, taj glas ostaje zauvijek izgubljen (bar za sada). Također, onda kada okružni kapetan Arcon ukazuje na činjenicu da se repatrijanci nerado vraćaju u domovinu, ne samo zbog elementarnih nepogoda nego i iz straha od toga kako će se dalje odvijati njihov odnos s begovima s kojima su bili u “kolonatskoj”⁴⁴⁶ vezi (istina, nije bio siguran jesu li izbjeglice

---

⁴⁴³ J. Manasek, *Refugee return and state legitimization*, 74.

⁴⁴⁴ Jared Manasek, *Empire Displaced: Ottoman-Habsburg Forced Migration and the Near Eastern Crisis, 1875–1878*, doktorska disertacija, Columbia University, 2013, 271.

⁴⁴⁵ Jasno je da su izbjegličko pitanje mogle zloupotrijebiti sile koje nisu bile sklone vanjskoj politici Dvojne Monarhije, poput Srbije i Rusije, ali to i dalje ne znači da je gotovo u potpunosti trebalo zaboraviti na humanitarne obzire prilikom prebacivanja bosanskohercegovačkih izbjeglica u domovinu.

⁴⁴⁶ “Kolonat je u gospodarskom životu Dalmacije stoljećima bio temeljni oblik zemljišnih odnosa. Kada je Patentom od 7. IX. 1848. provedeno oslobođenje kmetova i rasterećenje zemlje od feudalnih obveza,

samostalno razvile strah od budućih odnosa s begovima ili im je neki agitator ubacio “bubu u uho”), Komisija ne vidi problem u svemu jer odgovara paušalnom tvrdnjom da će nova vlast postupati po zakonima i da će svi biti zaštićeni.⁴⁴⁷

Teško je utvrditi i tačan broj izbjeglica koje su trebale biti vraćene u domovinu. Iz našeg teksta jasno je da se baratalo različitim ciframa, na koncu je Komisija iznijela podatak o 102.000 izbjeglica u Hrvatskoj i Crnoj Gori. Od toga ih je 38.000 potjecalo iz Hercegovine, a 64.000 iz Bosne.⁴⁴⁸ No ni ova cifra nije konačna.⁴⁴⁹ Dakle, i kada su samo broj, izbjeglice

---

kolonat je i dalje ostao na snazi uz obrazloženje da se temelji na privatnopravnom ugovoru, pa se ne radi o feudalnom odnosu između vlasnika zemlje i kolona.” Koloni, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. U bosanskohercegovačkom kontekstu teško da bi se termin kolon mogao održati budući da pravna struka u austrougarskom periodu nije mogla postići dogovor o tome jesu li zemljišni odnosi u Bosni i Hercegovini, tačnije odnos beg – zakupac, imali privatnopravni ili javnopravni karakter. Pisac izvještaja u kojem nailazimo na ovaj termin jednostavno koristi taj pojam jer mu je blizak i poznat pa ga aplicira i na stanje u agraru u Bosni i Hercegovini.

⁴⁴⁷ ABiH, ZMF, 1878, Br. 637 (Izvještaj okružnog kapetana Arcona iz Sinja, 10. decembar 1878).

⁴⁴⁸ ABiH, ZMF, 1878, Protokol XXIII sjednice Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, 17. decembar 1878.

⁴⁴⁹ Neki autori u procjenama broja izbjeglih lica iz Bosne i Hercegovine navode da je bilo oko 200.000 ljudi na austrougarskom teritoriju te još 70.000 u Srbiji i Crnoj Gori. Milorad Ekmečić, *Dugo kretanje između klanja i oranja. Historija Srba u Novom Veku 1492–1992*, Zavod za udžbenike, Beograd 2007, 280. Usp. Stevan K. Pavlowitch, *Srbia: The History of an Idea*, Hurst, London 2002, 64. Pogledati i D. Pavličević, Odbori za pomaganje, 234. Cifre dosežu čak 250.000 do 300.000 ljudi koji su iz Bosne i Hercegovine prešli na habsburški teritorij. J. Manasek, Refugee return and state legitimization, 65. List *Daily News* je u ljeto 1876. godine objavio jedno pismo iz Beograda u kojem su

ni tada nisu do kraja toliko važne da bi se utvrdilo precizno o kolikom broju ljudi je riječ.

Propali posao braće Krsmanović: obični ljudi kao žrtve krupnih politika

U prethodnom poglavlju opisana braća Krsmanović, trgovci iz Beograda, možda nisu najbolji primjer tzv. običnih ili malih ljudi. Riječ je o vrlo uglednoj porodici koja je uspješno poslovala na Balkanu, pa i u Bosni, i koja je sigurno raspolagala značajnim kapitalom. U vremenu u kojem su živjeli i koje su obilježili svojim ekonomskim aktivnostima, ali i u kulturi sjećanja, oni sigurno nisu anonimni ljudi iz mase. Međutim, s druge strane, nisu bili predstavnici političke elite niti su na bilo koji način bili upleteni u diplomatske aktivnosti europskih sila u drugoj polovini 19. stoljeća. Gledano s aspekta razvoja imperijalnih težnji pojedinih europskih zemalja i njihove težnje da zaštite vlastite državne interese, Krsmanovići su svakako predstavljali marginalce.

Podsjećanja radi, braća Krsmanović su, u skladu s odredbom osmanskih vlasti s kraja 1860-ih, počeli uvoziti rumunsku so na teritorij Bosanskog ejaleta/vilajeta. Nažalost, iz dostupnih dokumenata nije posve jasno koliko su se dugo oni tim poslom bavili, ali su sigurno u tome bili izvjesno

---

spomenute i izbjeglice. Tu je navedena cifra od 150.000 ljudi koji su utočište našli u Srbiji, Crnoj Gori, Dalmaciji i Hrvatskoj. E. Radušić, "Bosnian Horrors", 60. Osmanski generalni konzul u Dubrovniku dao je svoju projekciju o broju izbjeglica 1876. godine. Prema njegovoj računici stanje s Hercegovcima je bilo sljedeće: u Dalmaciju je izbjeglo 26.000, a u Crnu Goru 46.000. Stanovništvo iz Bosne je izbjeglo u Srbiju (17.000), Dalmaciju (6.000), Crnu Goru (10.000) i Hrvatsku (32.000). E. Radušić, *Dvije Bosne*, 54.

refleksije na slučaj Krsmanović budući da je njihova so već bila dopremljena do odredišta, a provedba osamostaljivanja Rumunije od Osmanskog Carstva trebala je tek uslijediti u praksi, uz mukotrpnu izgradnju samostalnih institucija, dakle podrazumijevala je *longue duree* proces. Prema tome, Krsmanovićima se i u tom smislu moglo odobriti uvoženje rumunske soli. Umjesto toga, austrougarska vlast je odlučila izabrati taktiku ignoriranja upita braće Krsmanović, iako je baron Philippovich zapravo smatrao da im se na upite treba odgovoriti pozitivno. Međutim, austrijski i ugarski ministar financija izvršili su snažan pritisak na Ministarstvo vanjskih poslova da se ide u pravcu zagovaranja isključivog uvoza austrougarske soli u Bosnu i Hercegovinu, dok bi bilo koja druga strana so, uključujući i rumunsku, bila eliminirana s bosanskohercegovačkog tržišta. Ministri financija su lobirali i kod obje Vlade Monarhije kako bi se zaštitili austrougarski interesi i kako bi se zabranio uvoz rumunske soli u Bosnu, uključujući i dvije teglenice braće Krsmanović koje su mjesecima čekala odobrenje za istovar soli, što ih je i financijski koštalo, budući da se svaki dan za jednu teglenicu moralo plaćati 60 guldena takse. Zapravo, stječe se dojam da se na Krsmanovićima “trenirala strogoća” i da je njihov slučaj trebao postati pokaznim primjerom za sve one koji su se bavili sličnim poduzetništvom da će ubuduće trgovina rumunskom solju biti onemogućena.

Očekivano, Krsmanovići nam u ovim dokumentima ostaju enigma. Njihovi telegrami su obično kratki i iz njih je nemoguće saznati više informacija o njima samim ili o njihovom poduzetništvu. Interesantno je da ni samo Ministarstvo vanjskih poslova nije uložilo posebne napore da sazna nešto više o njima i njihovom biznisu. Čini se da je jedino s nešto više informacija raspolagao ugarski ministar financija, što je i

prirodno, budući da je Ugarska kreditna banka uvozila so u Bosnu od 1873. godine i Krsmanovići su joj bili konkurenti. Zbog toga su, a u duhu zaštite monarhijskih interesa, i eliminirani iz očigledno unosnog posla uvoza soli na ovo područje. Dakle, iako ne tako mali ili obični ljudi, Krsmanovići su na koncu totalno marginalizirani u igri oko tržišta soli u Bosni i Hercegovini samo zbog činjenice da su so uvozili s pogrešnog teritorija u vrijeme turbulentnih političkih previranja na Balkanu i prekranja europskih granica.

Šta je prešućeno u diskusijama
o carinama i uvozu rumunske soli?

Članom XXV Berlinskog ugovora Austro-Ugarska je dobila pravo da okupira i upravlja područjem Bosne i Hercegovine. Također, u istom članu se navodi da Austro-Ugarska ne želi preuzeti upravu Novopazarskog sandžaka, ali da zadržava pravo čuvanja garnizona na cjelokupnoj teritoriji bivšeg Bosanskog vilajeta, radi osiguranja putnih komunikacija. Član XXV predviđao je vođenje daljih pregovora između Osmanskog Carstva i Austro-Ugarske kako bi se dogovorili svi potrebni detalji u vezi s tim.⁴⁵⁰ Dakle, član XXV nije precizirao koliko bi austrougarska okupacija Bosne i Hercegovine trebala trajati. Također, nije definirao status osmanskog Sultana kao dojučerašnjeg suverena nad ovim teritorijem. To se desilo nešto kasnije, sklapanjem posebne konvencije između Austro-Ugarske i Osmanskog Carstva 21. aprila 1879. godine. U uvodu konvencije naglašeno je kako austrougarska okupacija Bosne i Hercegovine ne narušava Sultanov suverenitet na ovom području. To je, upravo,

⁴⁵⁰ *Sammlung*, I, 3.

ključna tvrdnja.⁴⁵¹ Vodeći se tim načelom, Monarhija nije mogla učiniti dosta toga na okupiranoj teritoriji u administrativnom smislu, a da se ne vode dalji pregovori s osmanskom stranom. Međutim, austrougarska vlast u Bosni u potpunosti je ignorirala tu odredbu i u praksi je činila sve da uspostavi efektivnu i stvarnu vlast Monarhije u okupiranom području.⁴⁵²

U tom smislu treba i posmatrati debate unutar Komisije za poslove BiH, ali i u prepisci s drugim tijelima vlasti, koje su se odnosile na pitanje carina, carinske slobode i uvođenja Bosne i Hercegovine u jedinstvenu carinsku zonu Monarhije, s jedne strane, te one koje su se ticale uvoza strane, a posebno rumunske soli u Bosnu, s druge strane.

Naime, da je austrougarska vlast namjeravala ispoštovati načelo Sultanova suvereniteta u Bosni i Hercegovini, ona ne bi pokrenula čitav niz pitanja vezanih za carine u Bosni i Hercegovini.⁴⁵³ Budući da se obavezala i na poštivanje osmanskih zakona i propisa na ovom području, Monarhija nije uopće trebala pokretati pitanje carinskih tarifa na određene artikle jer su one već bile definirane zatečenom carinskom regulativom. I pitanje paketa koji su slati austrougarskim vojnicima u Bosni moglo je biti riješeno unutar tog pravnog okvira: roba

---

⁴⁵¹ Isto, 4.

⁴⁵² To je najbolje sagledati na pitanju izdavanja putnih isprava. Pogledati Amila Kasumović, *Zemaljska pripadnost stanovnika Bosne i Hercegovine u prvim godinama austrougarske uprave, Historijska traaganja*, 6, 2010, 9-34.

⁴⁵³ Stvarne namjere Austro-Ugarske u pogledu uprave u Bosni i Hercegovini vidljive su već iz toga da se u tekstu konvencije iz 1879. godine ne postavlja uopće pitanje nekog osmanskog prisustva u Bosni i Hercegovini. Teško da bi Monarhija dopustila da u zemlji ostane osmanski upravitelj. Leyla Amzi-Erdoğdular, *Afterlife of Empire: Muslim-Ottoman Relations in Habsburg Bosnia Herzegovina, 1878-1914*, doktorska disertacija, Columbia University, 2013, 42-43.

shvatili rumunsku so kao veliku konkurenciju koju je trebalo eliminirati s bosanskohercegovačkog tržišta. Tada je počelo lobiranje da se generalu Philippovichu izda naredba o zabrani uvoza strane soli, uključujući i rumunsku (jer je Rumunija u međuvremenu stekla svoju nezavisnost), iako je sam Philippovich bio stava da je uvoz te soli u skladu s propisima koje je on zatekao u zemlji. Međutim, Ministarstva financija oba dijela Monarhije izvršila su pritisak na Ministarstvo vanjskih poslova da pod hitno zabrani uvoz rumunske soli, što je na koncu i učinjeno. Na taj način su bila oštećena i braća Krsmanovići, čije su dvije teglenice soli čekale istovar kod Brčkog od 26. jula. Dakle, njima je, budući da je okupacija započela tek 29. jula, moglo bez problema biti odobreno istovaranje soli i njena prodaja u Bosni i Hercegovini. Čak i nakon što je okupacija okončana, Krsmanovićima je još uvijek moglo biti pozitivno odgovoreno na njihove stalne upite kada će im se odobriti istovar soli. Iz dopisa Komisije za poslove BiH s drugim instancama vlasti u Monarhiji razvidno je da se namjerno otezalo s odgovorom na telegrame koji su stizali od te braće. Neki od tih telegrama potpuno su ignorirani, a na neke se odgovaralo vrlo neodređeno, u smislu da se istraga o tom pitanju tek treba poduzeti i sl.

Posve je jasno iz svega spomenutog da su Beč i Budimpešta od početka igrali na kartu zaštite ekonomskih interesa Monarhije te nastojali odstraniti svu moguću konkurenciju u trgovinskim poslovima koji su smatrani posebno značajnim za državne interese, a trgovina solju to svakako jeste, budući da je ona bila predmetom monopola u Monarhiji. Ništa od svega spomenutog nije jasno iskazano u korištenoj građi. Postoje tek naznake i tragovi da bi se konkretno pitanje uvoza soli moglo tumačiti na način drugačiji od onoga koji su forsirali ministri financija iz oba dijela Austro-Ugarske.

Prisutno, a nevidljivo?

Problemom arhivskih vreća kojima neki fond obiluje, ali povjesničarima ostaju izvan istraživačkih dometa iz različitih razloga, odlučile smo se pozabaviti u ovom posljednjem dijelu. Predmet naše analize bit će veoma obimna građa koja se tiče činovničkog pitanja. Međutim, ne namjeravamo pisati o činovničkom aparatu u Bosni i Hercegovini, njegovu sastavu, odnosu prema lokalnom stanovništvu, odnosu austrougarske vlasti prema zatečenim osmanskim vojnicima i službenicima i slično, budući da je to bilo predmetom historiografskih rasprava kako bosanskohercegovačke, tako i šire europske znanstvene scene.⁴⁵⁵

Naš fokus bit će na molbama koje su podnosila lica iz različitih dijelova Austro-Ugarske Monarhije, ali i šire, pledirajući da dobiju službu u Bosni i Hercegovini. Broj pristiglih molbi u prvih nekoliko mjeseci od početka austrougarske okupacije ove zemlje je imponozantan, a sadržaj spomenutog arhivskog materijala iznimno zanimljiv i pogodan za višestruke analize. Pa ipak, spomenute molbe, iako zastupljene u znatnom broju u prvih nekoliko kutija fonda Zajedničkog ministarstva financija, ostale su do danas neiskorištene i nikada nisu bile predmetom neke historijske studije, bar koliko je nama poznato. Sama količina građe trebala bi nas ponukati na razmišljanje odakle toliko molbi, jesu

---

⁴⁵⁵ A. Kasumović, Status of Ottoman Officials and Military Personnel in Bosnia and Herzegovina, 571-601; Priliv činovnika iz Austro-Ugarske u Bosnu i Hercegovinu, 89-104; Tomasz Jacek Lis, Službenici u Bosni i Hercegovini 1878-1918, *Časopis za suvremenu povijest*, 52(2), 2020, 629-656; Tomasz Jacek Lis, *Polscy urzędnicy wyższego szczebla w Bośni i Hercegowinie w latach 1878-1918*, Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, Kraków 2020.

li one vrijedne analize, kakvim bi nas zaključcima mogle voditi, šta nam to govori o atmosferi koja je vladala među stanovništvom Monarhije i npr. Njemačke, koje je okupaciju Bosne i Hercegovine, čini se, doživljavalo i kao osobni uspjeh, ali i priliku da se okrene nova stranica u životu, i to ne bilo gdje, nego u jednoj pomalo “egzotičnoj” zemlji. Ipak, taj arhivski materijal ostao je netaknut. Nama je poslužio kao inspiracija da pokažemo kako se čak i unutar kolonijalnog arhiva može pronaći tema koja, iako nebitna tvorcima građe (“našoj” Komisiji za poslove BiH), ipak pronalazi put do konačnog korisnika. Naime, ova građa nije nastala željom tvorca fonda, nego se tu našla stjecajem okolnosti – u konkretnom slučaju slanjem molbi zainteresiranih lica na različite adrese, koje su sve na kraju usmjerene na Komisiju za poslove BiH. Želimo pokazati kako i ovakva građa može biti odlično polazište za nova istraživanja te kako nas može dovesti do zaključaka o prirodi austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini koji su u studijama o drugim pitanjima možda izostali. Istina, napominjemo kako je i nama ovakva građa promicala pažnji, iako smo u više navrata temeljile svoja istraživanja upravo na fondu Zajedničkog ministarstva financija. No tada smo bile usmjerene na konkretne teme i u protokolima Zajedničkog ministarstva financija bilo je nemoguće uočiti molbe pojedinaca za službu u Bosni i Hercegovini, budući da one nisu podvedene pod jednu jedinicu, npr. *Molbe*, nego su razbijene unutar alfabetskog slijeda protokola prema imenima podnosilaca molbi. Prilika da prođemo svaki dokument vezan za dio fonda Zajedničkog ministarstva financija koji se odnosi na Komisiju za poslove BiH otvorila nam je mogućnost drugačijeg sagledavanja ove građe i uočavanja velikog broja molbi koje itekako mogu biti zanimljiv arhivski materijal.

manji dio interesenata javljao upravo s ovog područja.⁴⁵⁸ Dakle, nije postojao nikakav sustav pisanja i podnošenja molbe, nego su pojedinci ili birali lokalna tijela uprave preko kojih su svoju molbu dostavljali Ministarstvu vanjskih poslova ili koristili poznanstva s visokim austrougarskim dužnosnicima da podnesu molbu za službu i dobiju potrebnu preporuku, ili su, pak, birali da se direktno obrate ministru vanjskih poslova Andrassyju, što je bio najrjeđi slučaj.

U prvom slučaju, lokalno tijelo uprave zaprimilo bi molbu i slalo je dalje na adresu Ministarstva vanjskih poslova, odnosno Komisije za poslove BiH. Sadržaj i forma takvih molbi vrlo su heterogeni. Tako je moguće naići na vrlo kratke i štire molbe u kojima je navedeno tek nekoliko biografskih podataka i izražena želja da se stupi u službu u Bosni i Hercegovini. Drugi tip molbi urađen je na višem nivou te izgleda dosta profesionalnije. Čini se da su podnosioci takvih molbi imali jednu vrstu predložka/obrasca pred sobom ili su ih čak iskusniji činovnici nasavjetovali na koji način da sastave svoju molbu. U takvim molbama jasno je uočljiva određena struktura u kojoj pojedinac obično navodi svoje biografske podatke: godina i mjesto rođenja, završeno osnovno, srednje i univerzitetsko obrazovanje (ukoliko ga je bilo), potom prelazi na iscrpan prikaz svoje karijere i navođenje pozicija na kojima je već aktivno služio, da bi na kraju naveo podatke

---

⁴⁵⁸ Primjer jedne takve molbe je ona upućena od strane austrougarskog konzulata u Frankfurtu, a u ime Adalberta Berkowetza, koji je porijeklom bio iz Češke ali je dugi niz godina živio i radio u Njemačkoj. ABiH, ZMF, 1878, Br. 69 (K. u. k. generalni konzulat u Frankfurtu – MVP, 10. oktobar 1878). Isti konzulat uputio je i molbu rođenog Nijemca iz rajnske provincije, izvjesnog Ludwiga Stauba, koji je također molio namještenje u Bosni i Hercegovini. ABiH, ZMF, 1878, Br. 130 (K. u. k. generalni konzulat u Frankfurtu – MVP, 3. oktobar 1878).

poput bračnog statusa, vjeroispovijesti i zdravstvenog stanja. Takve molbe su bile i najdragocjenije za obradu budući da su sadržavale obilje interesantnih podataka. Treći tip molbe je onaj u kojem bi pojedinac otišao korak dalje, te uza sve to svoju molbu počinjao uvodnim razmatranjem o okupaciji, potrebi uređenja uprave u Bosni i Hercegovini, začinivši sve to s nekoliko domoljubnih opaski i iskazivanjem spremnosti da služi svojoj domovini (gotovo kao da je služba u okupiranoj zemlji žrtva koju neko mora podnijeti). Takva je molba Roberta von Berksa koja je upućena direktno Andrássyju, a koja počinje promišljanjima o potrebi donošenja mira i reformi Bosni i Hercegovini. Dio toga je, prema mišljenju Berksa, i učinjen, unatoč “fanaticima” u redovima domaćeg stanovništva i zahvaljujući Caru i Kralju narod Bosne i Hercegovine očekuje sretna budućnost (sic!). Njegov mlađi brat Lothar bio je involviran u proces uspostave administracije u okupiranoj oblasti te je odmah nakon zauzeća Sarajeva uključen u rad političke oblasti. Njegov stariji brat Hugo je također bio u austrougarskoj službi te sada i on, Robert, osjeća “zov srca” da krene putem svoje braće i stoga moli službenu poziciju u Bosni i Hercegovini. Poziva se na svoje iskustvo i porijeklo (Hrvat)⁴⁵⁹ te na poznavanje lokalnih običaja i jezika. Za razliku od većine molbi u kojima se navodi dodjela bilo koje pozicije u okupiranoj zemlji, Berks je vrlo precizan te moli mjesto u civilnoj upravi u VIII platnoj klasi u kojoj se već nalazio na trenutnoj poziciji.⁴⁶⁰

---

⁴⁵⁹ Petrović, Predrag Lotar. Ritter Robert Rudolf Paul Lothar von Berks, *Geni*, 5. 4. 2022.

⁴⁶⁰ ABiH, ZMF, 1878, Br. 79 (Robert von Berks – Andrássy, 2. oktobar 1878). Jedan podnosilac molbe naveo je da je “okupacija Bosne i Hercegovine učinila da srce svakog Austrijanca zadrhti”. ABiH, ZMF, 1878, Br. 356 (Josef Pokorny – MVP, 28. septembar 1878).

Molbe koje su stizale preko visokih dužnosnika ili direktno ministru vanjskih poslova važne su upravo zbog opservacija koje su slijedile nakon osnovnih podataka o kandidatu koji podnosi molbu za službu u Bosni.⁴⁶¹ Opservacije su davali prekaljeni službenici na visokim pozicijama procjenjujući čak za koju bi službu podnosilac molbe bio pogodan, navodeći nekoliko značajki o njegovu karakteru, ponašanju i općenito utisku koji ostavlja na ljude. Nerijetko su se i pojedinci koji podnose molbe pozivali na poznanstva s istaknutim ljudima iz političkog ili upravnog života Monarhije ili Bosne i Hercegovine⁴⁶² nadajući se tako da će sebi lakše otvoriti put ka željenoj službi. Zabilježile smo i jednu intervenciju samog cara Franza Josepha koji je od austrijskog Ministarstva unutrašnjih poslova u augustu 1878. godine tražio da se u Bosnu pošalju markiz Olivier Bacquehem i grof Rudolf Pace.⁴⁶³

Molbe su mogle pristizati pojedinačno, što je najčešće i bio slučaj. Ipak, moglo se desiti da određeno ministarstvo prikuplja molbe te da ih onda grupno, unutar jednog dopisa, dostavi Ministarstvu vanjskih poslova. Kao primjer takve

---

⁴⁶¹ Društvene veze su predstavljale važan faktor u stjecanju službenih pozicija u Monarhiji. Više o tome T. J. Lis, *Službenici u Bosni i Hercegovini 1878–1918*, 638. Tako je Josip Ambrozić iz Zagreba iskoristio poznanstva s predsjednikom Komisije za poslove BiH da mu se obrati i moli za službu u Bosni jer nije bio zadovoljan poslom u banci Slavija. *ABiH, ZMF, 1878, Br. 124* (Josip Ambrozić – Schwegel, 16. oktobar 1878). Samo 15 dana poslije ponovio je svoju molbu tvrdeći da mu je situacija sada još i gora. *ABiH, ZMF, 1878, Br. 355*.

⁴⁶² Johanna Peresu preporučio je za službu u Bosni i Hercegovini generalni konzul Oesterreicher u Carigradu jer mu je otac bio nekadašnji konzul u Mostaru. Johann je čak rođen u Travniku i bio je poznat “viđenijim ljudima u Sarajevu”. *ABiH, ZMF, 1878, Br. 389* (Generalni konzul Oesterreicher – Zichy, 7. novembar 1878).

⁴⁶³ *ABiH, ZMF, 1878, Br. 304* (K. k. ministarstvo unutrašnjih poslova – MVP, 29. august 1878).

bio na visokom nivou, konkurencija velika, službena mjesta uglavnom popunjena. To je dovelo do toga da su se mnogi mladi ljudi borili za osnovnu egzistenciju te su okupiranu oblast vidjeli kao šansu da dobiju prvu poziciju u državnoj službi i osiguraju sebi kakvu takvu karijeru. Slična situacija je bila i u Galiciji, gdje se obrazovanju poklanjala značajna pažnja, za razliku od dugih periferija Monarhije: npr. dok je u Hrvatskoj Pravni fakultet u Zagrebu u periodu od 1889. do 1894. upisivalo između 170 i 248 studenata, u Galiciji je taj broj samo za akademsku 1893/94. iznosio 813 kandidata.⁴⁶⁵ S tim što kod Galicije treba ukazati na još jednu okolnost. Naime, društvo u Galiciji bilo je podijeljeno u etničkom smislu. Pojedini Nijemci su se žalili na diskriminaciju u upravnim tijelima, gdje je bilo vidljivo da se prednost daje Poljacima, dok za Nijemce nije bilo mjesta. Stoga su neki od njih pokušali naći sreću u Bosni i Hercegovini. Također, u Galiciji su za najbolja mjesta u upravi bili predodređeni mladići iz imućnih porodica, dok za mladiće sa sela, skromnijeg porijekla, nije bilo toliko mogućnosti.⁴⁶⁶ Slično je bilo s Nijemcima,⁴⁶⁷ Srbima i Hrvatima u ugarskom dijelu Monarhije.⁴⁶⁸ U svojim

---

⁴⁶⁵ T. J. Lis, Službenici u Bosni i Hercegovini 1878–1918, 632.

⁴⁶⁶ Isto, 641.

⁴⁶⁷ Na ovu okolnost ukazao je u svojoj molbi Johann Fenkner, Nijemac iz Galicije, koji je ostao bez posla na kojem ga je zamijenio Poljak. Istaknuo je da se prednost daje Poljacima i ruskim useljenicima. Zbog toga je on molio službu u okupiranoj oblasti. ABiH, ZMF, 1878, Br. 167 (Johann Fenkner – MVP, 20. august 1878).

⁴⁶⁸ Philipp Sitar, rođeni Zagrepčanin, proveo je deset godina u Budimpešti. Međutim, službenu poziciju nije mogao dobiti zbog mađarskog jezika. Zato je tražio da mu se dodijeli namještenje u Bosni i Hercegovini. ABiH, ZMF, 1878, Br. 135 (Kraljevski ministar hrvatsko-slavonsko-dalmatinski – MVP, 10. oktobar 1878). Carl Hamrik je rođen u Ugarskoj 1848. godine. Odlično je poznao njemački jezik i

molbama nekoliko njih navelo je da nisu bili u mogućnosti stupiti u državnu službu zbog nedovoljnog poznavanja mađarskog jezika tako da im se okupacija 1878. učinila kao sjajna prilika da se okušaju u administrativnom poslu.

Kada je u pitanju starosna dob podnositelja molbi, primjetno je da dominiraju molitelji koji su se u trenutku podnošenja molbe nalazili u svojim tridesetim godinama. Na njih otpada 39,58% od ukupnog broja podnesenih molbi. I ovaj se rezultat čini logičnim budući da je riječ o ljudima koji su još uvijek smatrani mladim i zdravim s jedne strane, dok su s druge strane već imali potrebno znanje i radno iskustvo u službi (neki čak na više različitih pozicija). Oni su mogli vjerovati da ih upravo to čini vrlo konkurentnim i da bi upravo zbog optimalnih godina, zdravstvenog stanja i iskustva mogli dobiti poziciju u Bosni i Hercegovini. Iza ove odmah slijedi kategorija kandidata koji su u vrijeme pisanja molbe bili u svojim dvadesetim godinama. U odnosu na sve molbe u kojima je navedena starosna dob, njih ima 27,08%. U pitanju su kandidati koji su mogli biti interesantni austrougarskoj vlasti u Bosni i Hercegovini zbog svoje mladosti i spremnosti da brzo uče administrativne prakse. Međutim, bili su to mahom kandidati s malo ili nimalo radnog iskustva, što je mogla biti otežavajuća okolnost. Istina, za administraciju je bio potreban značajan broj nižih službenika koji su obavljali manje značajne poslove, tako da su se pojedinci mogli nadati nekoj službenoj poziciji bez obzira na svoju mladost i skromno radno iskustvo. Potom slijede kandidati koji su rođeni 1830-ih godina i koji su bili u svojim četrdesetim u vrijeme okupacije Bosne i Hercegovine. Zastupljeni su s

---

vjerovatno slovački, ali zbog osrednjeg poznavanja mađarskog jezika nije mogao ući u državnu službu. ABiH, ZMF, 1878, Br. 141 (Kgl. ung. MUP – MVP, 22. septembar 1878).

20,83% od ukupnog broja molbi. Riječ je o ljudima koji su uglavnom imali već zavidnu karijeru i(li) iskustvo i koji su mogli imati realne šanse da im molba bude pozitivno riješena. Zabilježeno je i nekoliko molbi lica koja su imala preko 50 godina, no takve molbe uglavnom su rijetkost.⁴⁶⁹

Bračni status nije često navođen u molbama koje smo analizirale. Iz molbi u kojima je on naveden zaključujemo da je bilo više pojedinaca koji su podnosili molbe a bili su oženjeni (62,5%) u odnosu na samce (37,5%). Taj podatak možemo tumačiti na više načina. Prvo, oženjeni kandidati podnosili su molbe iz potrebe da za svoju porodicu osiguraju egzistenciju i dostojanstven život. Budući da se radi o posljednjim decenijama 19. stoljeća, kada je mali broj žena bio aktivan u javnoj sferi i doprinisio kućnom budžetu, jasno je da je muškarac kao jedini hranitelj porodice tragao za novim prilikama i boljom karijerom. Nerijetko oni upravo navode ove okolnosti u molbi. Ponekad ukazuju na bolesnog člana porodice kome treba osigurati liječenje,⁴⁷⁰ a nekada i na djecu koju treba školovati. To smatraju motivom za podnošenje molbe kako bi se dobila neka službena pozicija u Bosni. Među oženjenima je teško razlučiti koliko je njih imalo djecu, a koliko ne. Naime, neki su u statusu samo navodili da su oženjeni, a samo su rijetki potcrtavali i da nemaju

---

⁴⁶⁹ Najstariji podnosilac molbe za službu u Bosni i Hercegovini je Josef Farkas, koji je 19 godina radio kao profesor matematike i fizike u Ugarskoj. Potom je prešao u Carigrad, gdje je obavljao funkciju direktora "Njemačko-izraelske union škole" u Galati. Bio je nezadovoljan svojom pozicijom i u dobi od 62 godine molio je službu u okupiranoj oblasti. ABiH, ZMF, 1878, Br. 346 (Generalni konzul Oesterreicher – Zichy, 23. oktobar 1878).

⁴⁷⁰ L. Haasz navodi u svojoj molbi da mu je supruga bolesna i da je zbog toga u nezavidnoj poziciji. ABiH, ZMF, 1878, Br. 264 (Prijevod molbe L. Haasza, nastanjenog u Zagrebu, s mađarskog od 13. jula 1878).

su bili potpuno fluentni i onih gdje im je znanje bilo nešto skromnije. Pored njemačkog i mađarskog, kao jezika uprave, u molbama se često ističe poznavanje francuskog, italijanskog, turskog ili slavenskih jezika. Interesantno je da su kandidati navodili vrlo široko da znaju slavenske jezike, ne precizirajući tačno na koje se jezike iz ove velike jezičke porodice to i odnosi. U rijetkim prilikama isticani su hrvatski ili srpski jezik. Oni koji su putovali Balkanom navodili bi i poznavanje bugarskog i grčkog jezika. Neki su smatrali da su ih putovanja po Balkanu, poznavanje lokalnih jezika i običaja upravo činili izvrsnim kandidatima za službu u Bosni i Hercegovini. Ilustracije radi, izdvojit ćemo nekoliko kandidata koji su predstavljali istinske poliglote, ili su barem tako tvrdili u svojim molbama. Faustin Hlawaty naveo je u molbi poznavanje poljskog, rutenskog, francuskog, italijanskog, ruskog, srpskog, turskog, bugarskog, mađarskog i engleskog jezika.⁴⁷⁴ Izdvaja se još jedan kandidat: njemački, francuski, engleski, latinski, italijanski, mađarski, srpski i ruski su jezici čijim se poznavanjem u svojoj molbi pohvalio Curt von Schörter.⁴⁷⁵

Na sve je molbe odgovarano na jednak način: sve one su uzete u razmatranje, s naknadnom bilješkom da su početkom 1879. godine odaslane u Sarajevo.⁴⁷⁶ Kakvo je razrješenje

---

⁴⁷⁴ ABiH, ZMF, 1878, Br. 70 (Faustin Hlawaty – MVP, 10. oktobar 1878). Osim odličnim poznavanjem više jezika, Hlawaty se u svojoj molbi pohvalio i činjenicom da je jedno vrijeme živio u Bosni i Hercegovini čije je stanovništvo i običaje dobro upoznao.

⁴⁷⁵ ABiH, ZMF, 1878, Br. 236 (Curt von Schörter – MVP/Komisija, 9. oktobar 1878).

⁴⁷⁶ Imamo primjer jedne molbe sačuvane u fondu Zemaljske vlade u Sarajevu. Riječ je o molbi pruskog inženjera Firedricha Wilhelma Justa koji je molio visoku poziciju pri tehničkoj službi u Bosni i Hercegovini. ABiH, ZVS, 1878, kutija 1, Br. 496/1879.

svake pojedinačne molbe, nije nam poznato. Jedan je molitelj kod pisanja nove molbe naveo da mu je data informacija kako će u Bosnu i Hercegovinu biti pozivani prvo kandidati koji su se prijavili za policijsku službu.⁴⁷⁷ Međutim, nemamo potvrdu te informacije u ostatku pregledane građe. Samo je u jednom slučaju ukazano na to da kandidata ne bi trebalo uzeti u razmatranje. Riječ je o slučaju Franza Kabin, koji je molbu za dodjeljivanje namještenja u Bosni poslao 11. augusta 1878. godine. Ministarstvo vanjskih poslova je pet dana nakon primitka molbe poslalo odgovor u kojem je stajalo da je Kabinova molba uzeta u razmatranje. Međutim, krajem augusta Kgl. ung. ministarstvo unutrašnjih poslova pisalo je Ministarstvu vanjskih poslova Monarhije o saznanjima do kojih su došli u vezi s Franzom Kabinom. Navodno je Kabin bio glavni vođa panslavističke stranke, “nepatriotski” nastrojen i nelojalan (Monarhiji, op. a.), a o svemu se moglo uvjeriti prateći neki slovački list u kojem je Kabin redovno objavljivao svoje članke. Zbog politički nekorektnog ponašanja ugarski MUP nije preporučivao uzimanje Kabinove molbe za poziciju u Bosni u razmatranje.⁴⁷⁸ Naravno, sve informacije koje je dostavio ugarski MUP trebaju biti uzete u razmatranje s rezervom budući da se radilo o jednom Slovaku, a znamo da su Mađari vodili prilično rigidnu politiku prema drugim etničkim grupama u Ugarskoj.

⁴⁷⁷ ABiH, ZMF, 1878, Br. 275 (K. Liman – MVP, 18. oktobar 1878).

⁴⁷⁸ ABiH, ZMF, 1878, Br. 212 (Kgl. ung. ministarstvo unutrašnjih poslova – Andrassy, 30. august 1878). Iako na nju nije posebno ukazano, nama se još jedna molba učinila spornom. U pitanju je molba Hüge Fischera koji je u svom dopisu priznao da je bio izveden pred sud i osuđen na osam mjeseci zatvora. Iako je kasnije dobio pomilovanje, teško je očekivati da bi mu bila pružena šansa u administraciji okupiranog područja kada mu nije bila pružena u Monarhiji. ABiH, ZMF, 1878, Br. 662 (Ministarstvo rata – MVP, 28. decembar 1878).

Zabilježen je i jedan slučaj koji govori u prilog tome da austrougarska vlast u Sarajevu nije mogla u potpunosti kontrolirati priliv i upošljavanje različitih lica u državnoj službi. Zahvaljujući upozorenju biskupa Anđelića,⁴⁷⁹ Philippovich je saznao da se u Sarajevu nalazi i čak radi kao učitelj ili direktor škole izvjesni *Demetar Jozisz*⁴⁸⁰ koji je otpušten iz preparandije u Pakracu zbog “nihilističkih, komunističkih i republikanskih smutnji”. Iz drugog dokumenta doznajemo da su Josić i njegov prijatelj Despotović u pakračkom kraju između katoličkog i pravoslavnog stanovništva unosili razdor koji je rezultirao totalnom podjelom zajednice na konfesionalnoj osnovi. Osim toga, njih dvojica su u preparandiji forsirali “srpski i ateistički pravac”. Ne samo da su zbog svega toga bili otpušteni iz preparandije nego je Kr. ug. ministarstvo za vjeru i obrazovanje donijelo odluku da ih se ne smije zaposliti na području koje to Ministarstvo kontrolira.⁴⁸¹

Nakon svega toga, postaju nam jasniji rezultati Philippovicheve istrage. Naime, ona je pokazala da je tog učitelja unajmila pravoslavna općina u Sarajevu bez znanja vlasti, a prema preporuci urednika novosadske *Zastave* Milana Đorđevića.

---

⁴⁷⁹ U pitanju je, zapravo, tadašnji episkop Bačke eparhije – Grigorije Anđelić, monaškog imena German. Rođen je u Sremskim Karlovcima 1822. godine, gdje je završio osnovnu školu i gimnaziju, dok je studij prava i filozofije završio u Pešti i Šárošpataku. Zamonašio se 1848. godine. Na čelo Karlovačke mitropolije došao je 1879. godine i tu se zadržao sve do 1888. Više o tome Ivana B. Spasović, *Devet pisama patrijarha Germana Anđelića*, *Napredak*, 2(1), 2021, 91.

⁴⁸⁰ Ime i prezime pogrešno su napisani. U pitanju je učitelj Dimitrije Josić, koji je 1845. godine rođen u Somboru. Realku i osnovnu školu završio je u rodnom gradu, a usavršavao se u Njemačkoj. Umro je 1899. godine. Dimitrije Josić (1845–1899), *Bosanska vila* 30. januar 1903.

⁴⁸¹ ABiH, ZMF, 1878, Br. 487 (MVP – Kr. ug. ministar predsjednik, 5. decembar 1878).

te potom u Vidinu, Ruščuku i još nekoliko mjesta. Obojica ljekara imala su iskustvo samostalnog vođenja odjela sa 100 do 150 kreveta i zavidno poznavanje jezika: njemačkog, mađarskog, turskog, francuskog itd.⁴⁸⁵

Ovim molbama treba dodati i onu dr. Ignaza Baldriana, koji je završio medicinu na Bečkom univerzitetu. Jedno vrijeme radio je u gradskoj bolnici u Bihaću, gdje je upoznao lokalne ljude, njihov karakter i običaje. Nakon što je izbio ustanak 1875. godine, situacija u Bosni je postala teška pa je Baldrian napustio zemlju. U toku rusosmanskog rata radio je za Crveni polumjesec, kao i dr. Hautneg, u Carigradu. Za svoju službu primio je mnoga odlikovanja.⁴⁸⁶

Iznimno je interesantna molba Achillesa von Gattija, koji je bio penzionisano vojno lice. Rođeni Italijan, služio je u austrougarskoj vojsci 25 godina. Zbog učešća u Bici kod Kustoce 1866. godine primio je željezni orden, kao i titulu "Ritter". Izdvaja ga i iskustvo izvan vojne službe. Naime, on je 14 mjeseci bio na poziciji sekcijuskog šefa pri osmanskim željeznicama u Bosni. Pored toga, bio je uključen i u izradu studije o reguliranju toka rijeke Neretve, a konzul Theodorovich ga je 1875. godine angažirao pri konzulatu u Brčkom.⁴⁸⁷

Na koncu, interesantna je i molba Marka Opuića, koji je molio poziciju pri policiji u Bosni i Hercegovini, i to ne bilo gdje, nego u Mostaru, Stocu ili Trebinju. Opuić je bio povezan s ovim krajevima preko djeda po ocu koji je bio rođen u Stocu, dok mu je djed po majci bio rođen u jednom selu

---

⁴⁸⁵ ABiH, ZMF, 1878, Br. 186 (Samuel Rosenberg – Ministarstvo rata, 31. juli 1878) i 187 (Josef Roth – Ministarstvo rata, 31. juli 1878).

⁴⁸⁶ ABiH, ZMF, 1878, Br. 678 (Baldrian – MVP, 20. novembar 1878).

⁴⁸⁷ ABiH, ZMF, 1878, Br. 192 (Achilles Ritter von Gatti – K. k. konzulat u Carigradu, 26. juli 1878).

Zaključak

U DIGITALNOJ ERI, KADA GOTOVO SVAKI POJEDINAC NA dnevnoj razini proizvodi svoje osobne mikrorepozitorije, moramo se zapitati šta je značenje i sadržaj pojma *arhiv*. Pored tradicionalnih pristupa ovom problemu, koji arhiv vide kao instituciju, repozitorij i kuću sjećanja, razvio se i čitav niz drugih tumačenja u kojima je arhiv postao vrlo fluidna kategorija, ideja ponekad suviše apstraktna.

Od svog nastanka u antici pa sve do danas, arhivi su bili vezani uz političke elite, dominantnu kulturu i moćne strukture koje su određivale koji momentum u prošlosti treba biti zapamćen, uhvaćen perom pisara i pohranjen te šta je, s druge strane, nevažno i time nevrijedno čuvanja. Zapravo su već u prošlosti bili razvijeni mehanizmi koji su utjecali na kulturu sjećanja. Razvoj arhiva od ranog novog vijeka do danas ukazuje na to da su vladari i njihove klike bili svjesni arhiva kao alata ucjene i kontrole koja je protokom vremena postajala perfidnija i ne više toliko očigledna, ali su iza arhiva uvijek stajale određene politike.

Od sredine 20. stoljeća, a posebno pojavom postmodernizma, slika arhiva počinje se rapidno i značajno mijenjati. Uvjerenje da su arhivi vjerna zrcala prošlosti postepeno je napuštano, dok se sve više razmišljalo o preprekama i ograničenjima koje nam arhiv stvara u istraživanju. Napuštena je ideja da je arhiv monolitna masa konačnog oblika te da materijal s kojim radimo može imati jedno značenje. Nasuprot tome, razvilo se uvjerenje da je arhiv živa materija koja se

mijenja. U tom je smislu bila vrlo podsticajna knjiga Michela Foucaulta *Arheologija znanja*, u kojoj je ovaj utjecajni mislilac iznio i neka svoja promišljanja o arhivu. Vidjeli smo da arhiv za Foucaulta nije mjesto, repozitorij i skup svih dokumenata, svih diskursa kojih se treba sjećati. Za Foucaulta je arhiv zakon onoga što može biti rečeno. Zapravo, najvažnije je da njega interesira šta arhiv *radi*, a ne šta arhiv *jeste*.

Još je jedno djelo značajno utjecalo na dalji tok rasprava o arhivu. U pitanju je *Arhivska groznica* Jacquesa Derride, u kojoj nas autor podsjeća na to da su arhivi u povijesti čuvani u kućama arhona, da su bili mjesto zapovijedi, kontrole te da su upravo samo određena lica upravljala procesom interpretacije arhiva. Derrida je otvorio i pitanje aporije arhiva: “Zapamti: pamćenje nije moguće bez arhiva! Zapamti: pamćenje je moguće jedino bez arhiva.” Međutim, njegova su nam promišljanja značajna i zbog toga što arhive nije vezivao samo za prošlost nego i za budućnost.

Početkom 21. stoljeća uobličen je, iako je razvijen znatno ranije, koncept arhivskog obrata, koji je potekao od znanstvenika koji su potjecali mahom iz disciplina poput antropologije, postkolonijalnih, feminističkih i kulturalnih studija, a koji su dali svoj doprinos raspravi o tome šta je arhiv, koja je njegova uloga, kako se može tumačiti. Time je arhiv postao predmetom interesiranja i istraživanja. Tome je veliki doprinos dala antropologinja Ann L. Stoler, koja je svojim djelom *Against the Archival Grain* otvorila vrata čitavom setu novih promišljanja o kolonijalnim arhivima i njihovima zakonima, o onome što smije biti rečeno. Značajan doprinos dao je i arhivista Terry Cook, koji je, pored ideje da se u vrijeme postmodernosti povjesničari i arhivisti moraju nužno mijenjati i stvarati nove paradigme u istraživanju prošlosti, također insistirao na tome da arhivisti moraju promijeniti sliku o sebi i

ne gledati više na sebe kao na pasivne čuvare prošlosti, nego kao na aktivne učesnike u stvaranju kulture sjećanja, uz stalno prisjećanje da arhivi, kako čuvaju i podsjećaju, jednako tako i isključuju i prešućuju.

Dekodiranje arhiva nije knjiga iz oblasti arhivistike, ali nastoji pomiriti najbolje iz oba svijeta – svijeta arhiva i svijeta istraživača i korisnika arhivske građe. Također, ona nastoji dati uvide u neke važne teorijske koncepte koji mogu promijeniti naše viđenje arhiva i naše zaključke u vezi s tim šta nam arhiv nudi te na koje načine možemo shvatiti arhivsku građu.

Zbog toga smo ideju izučavanja arhiva *samog* nastojale prikazati kroz analizu dokumenata koji svjedoče o aktivnosti i radu Komisije za poslove Bosne i Hercegovine, koja je bila aktivna od jeseni 1878. do proljeća 1879. godine, a čija se građa čuva u fondu Zajedničkog ministarstva financija u Arhivu Bosne i Hercegovine.

Formiranje Komisije za poslove BiH nastalo je kao rezultat *longue durée* procesa austrougarskog prodiranja na Balkan. Austro-Ugarska Monarhija iskoristila je Veliku istočnu krizu (1875–1878), nemire na Balkanu i ugroženost Osmanskog Carstva kako bi realizirala svoje imperijalističke ambicije i dobila komad teritorija na Balkanu, a sve pod izgovorom zaštite vlastitih političkih i ekonomskih interesa. U nevjerovatnom slijedu događaja, u kratkom vremenskom periodu od izbijanja ustanka u Hercegovini i nešto kasnije u Bosni (1875) do zasjedanja Berlinskog kongresa (1878), Dvojna Monarhija uspjela je stvoriti diplomatske uvjete za dodjelu mandata od europskih sila kojim je stekla pravo da okupira Bosnu i Hercegovinu. Iako je Aprilskom konvencijom, sklopljenom s Osmanskim Carstvom 1879. godine, Sultanu bilo zajamčeno pravo suvereniteta nad nekadašnjim Bosanskim vilajetom, u praksi je uvedena austrougarska vlast na takav način da je

■

Sultanovo pravo suvereniteta postalo *nudum ius*. Tako se od početka ulaska austrougarskih trupa u Bosnu i Hercegovinu mogu pratiti osnovni pravci austrougarske politike i nastojanje da *de iure* i *de facto* upravlja ovim područjem. Ipak, to nije proticalo kako je bilo planirano, iako se nekada, prateći situaciju na terenu, uistinu može postaviti pitanje nije li Monarhija samo isplanirala okupaciju, ali je zaboravljeno da se promisli o tome na koji će se način u praksi uspostaviti vlast. S obzirom na to da su sve nade polagane u vojne komandante, koji su, pored zauzimanja zemlje, umirivanja naroda i osiguravanja osnovnih stvari za normalan život u jednoj stranoj zemlji, morali razmišljati i o organizaciji vlasti i kadrovskim politikama, uspostava austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini susretala se s velikim izazovima, koji su nerijetko rješavani improviziranim i privremenim rješenjima. U takvim situacijama, kada ponuđena rješenja ne nude očekivane rezultate, Monarhija pribjegava već oprobanoj metodi koju su koristile i druge europske kolonijalne sile u sličnim situacijama – ona formira komisiju koja će se baviti pitanjima okupirane oblasti.

O formiranju Komisije za poslove Bosne i Hercegovine počelo se razmišljati u septembru 1878. godine. Uprava nad Bosnom i Hercegovinom u početku je bila dodijeljena Zajedničkom ministarstvu vanjskih poslova te je stoga na čelu takve komisije trebao stajati delegat kojeg je imenovao kao svog predstavnika zajednički ministar vanjskih poslova. U Komisiju su svoje delegate odredila i preostala dva zajednička ministra – ministar rata i ministar financija, a svoje predstavnike slale su i Austrijska i Ugarska vlada. Evidentno je iz sačuvane građe da se Andrásyju jako žurilo da formira Komisiju, u čemu je i uspio te je ona počela s radom već krajem septembra. Pred Komisijom je stajala čitava lepeza problema

koje je trebalo riješiti u okupiranom području: pored glavnog pitanja – uspostave vlasti i upravnog aparata, Komisija se morala baviti i pitanjem repatrijacije bosanskohercegovačkih izbjeglica, carinama, useljavanjem stranaca, uvozom strane soli, revitalizacijom trgovine i sl. Samo pola godine nakon što je bila formirana, zaključeno je da je obim poslova kojima se Komisija bavila vremenom toliko narastao da je to za ovu Komisiju jednostavno bilo previše, te je sugerirano da se upravljanje nad Bosnom i Hercegovinom povjeri nekom drugom tijelu. Ministarstvo vanjskih poslova, unutar kojeg je Komisija i formirana, nije više moglo imati tu ulogu budući da se okupirani teritorij više nije mogao posmatrati kao inostranstvo. Ministarstvo rata također nije moglo preuzeti tu ulogu jer bi se pogrešno protumačile austrougarske intencije u Bosni. Stoga je uprava nad okupiranim područjem povjerena Zajedničkom ministarstvu financija u februaru 1879. godine. Komisija je nastavila s radom do maja iste godine, ali je imala više savjetodavni karakter. Od maja 1879. nije se više sastajala, da bi kasnije bila i ukinuta.

Iako je fond Zajedničkog ministarstva financija, pri kojem se čuva građa Komisije za poslove BiH, imao nevjerovatnu sudbinu nakon završetka Prvog svjetskog rata i bio premešten više puta, građa je ostala prilično sačuvana. Dostupni su zapisnici sa svih 35 sjednica koje je tokom svog rada održala Komisija za poslove BiH, ali nije sačuvano svih 706 dokumenata koji su nastali radom ovog tijela. Međutim, ne znači da su svi i zagubljeni, jer su dokumenti naknadno grupirani u zajedničke predmete, ovisno o temi kojoj su posvećeni. Iako je djelovala kratko, Komisija je ostavila iza sebe vrijedan materijal koji može ponuditi saznanja o vrlo važnom periodu bosanskohercegovačke povijesti, koji se smatra i tačkom prijeloma jer je 1878. godine došlo do tranzicije s osmanske

na austrougarsku upravu, a stanovništvo ove zemlje počelo je svjedočiti socijalnim i gospodarskim promjenama koje su vrlo brzo uzele maha.

U *dekodiranju* arhivskih vrela koristile smo se trojakim pristupom: u prvi mah dopustile smo da nas vodi arhiv i da nam se teme otvaraju onako kako je to i samom tvorcu građe bilo važno. Zapravo, htjele smo predstaviti teme u kojima se najbolje reflektira administrativni diskurs austrougarske vlasti. Vođene takvim pristupom, došle smo do zaključka da u građi dominira nekoliko pitanja koja su bila goruća Komisiji za poslove BiH, a od kojih smo mi izdvojile pitanje repatrijacije bosanskohercegovačkih izbjeglica iz Hrvatske, Dalmacije, Srbije i Crne Gore, potom pitanje zabrane uvoza rumunske soli u Bosnu i Hercegovinu, te pitanje carinskih olakšica kod slanja paketa austrougarskim vojnim licima u Bosni i Hercegovini.

Zaključile smo da su sva ta pitanja sagledavana iz raku- sa zaštite ekonomskih i političkih interesa Austro-Ugarske Monarhije, uz neminovnu težnju da se očuva međunarodni ugled Dvoglavog orla. U tom je smislu i rješavanje problema povratka izbjeglica iz Bosne i Hercegovine, koje su svoje do- move napustile izbijanjem ustanka 1875. godine, posmatrano u svjetlu ostavljanja određenog utiska na međunarodnom planu, jer su kontrola kretanja stanovništva i povratak iz- bjeglica u domovinu mogli govoriti u prilog snazi Dvojne Monarhije. Također, repatrijacija izbjeglica predstavljala je goruće pitanje za Monarhiju i iz financijskih razloga jer je dio izbjeglica privremeno utočište pronašao i na teritori- ju Monarhije. Budući da su za njihovo izdržavanje i pomoć izdvajane značajne sume, povratak ovih ljudi u domovinu smatrao se prioritetnim. No to, također, nije moglo proći bez značajnih financijskih opterećenja, budući da je trebalo

obezbijediti novac za transport i dalju pomoć izbjeglicama dok ne stanu na noge nakon povratka. Osim toga, repatrijacija izbjeglica podrazumijevala je široku, dobro organiziranu i orkestriranu koordinaciju ne samo između različitih upravnih tijela u Monarhiji nego i s vlastima u Crnoj Gori i Srbiji, ali su, na koncu, utvrđeni principi prema kojima bi se proces povratka trebao odvijati. Iako uz brojne prepreke, taj je proces, manje-više, okončan do proljeća 1879. godine.

Pitanje zabrane uvoza rumunske soli razotkrilo je težnje Monarhije da na okupiranom području štiti svoje gospodarske interese, ali i da realizira neke kolonijalne težnje – otvaranje bosanskohercegovačkog tržišta isključivo za proizvode koji su dolazili s područja Monarhije. Uvod za raspravu o potrebi zabrane uvoza rumunske soli u Bosnu dao je pomalo neobičan slučaj beogradskih trgovaca braće Krsmanovića, koji su posao s trgovinom “vlaškom” solju u Bosni razvijali još od kasnoosmanskog perioda, zahvaljujući osmanskoj zakonskoj regulativi koja im je to omogućavala. Međutim, austrougarska vlast zabranila im je istovar dvije teglenice rumunske soli u ljeto 1878. godine, pod izgovorom da osmanska zakonska regulativa po pitanju uvoza rumunske soli više ne može biti na snazi jer je Rumunija Berlinskim ugovorom stekla neovisnost i nije više bila sastavnim dijelom Osmanskog Carstva. Time je otvoreno pitanje generalne zabrane uvoza strane soli u Bosnu i Hercegovinu. Sa stavom da se u Bosnu može uvoziti jedino austrijska morska i ugarska kamena so građen je put za uvođenje monopola nad proizvodnjom i trgovinom soli vezano i za okupirani teritorij.

Slično se desilo i s carinama. Pitanje da li bi paketi koji su slati austrougarskim vojnicima u Bosni i Hercegovini trebali prolaziti carinsku obradu i biti predmetom eventualnih carinskih olakšica, otvorilo je raspravu o budućnosti carinskog

sustava u Bosni i Hercegovini, uvođenju novih carinskih ureda te uvođenju okupirane teritorije u carinsku uniju s Monarhijom, što je, u konačnici, i realizirano godinu dana kasnije.

Nakon ovog naočigled logičnog pristupa, prepuštanja čarima arhiva, koji mnogi povjesničari ne žele sebi priznati, iako su ponekad centripetalne sile arhiva prejake, nastojale smo proći kroz istu građu, ali ovaj put uz težnju da u njoj tražimo ono što je na prvo čitanje ostalo skriveno ili je potpuno izostavljeno. Postavljajući istom arhivskom materijalu nešto drugačija pitanja, nastojale smo utvrditi njegova ograničenja i kočnice. U tom smislu, utvrdile smo da austro-ugarski administrativni narativ o repatrijaciji izbjeglica oslikava pomalo hladni i sterilni birokratski pogled na svijet u kojem ljudi od krvi i mesa postaju čiste brojke i statistika, predmet kalkulacija i pregovora, a nerijetko i kolateralna šteta političkih interesa. Iako je građa o bosanskohercegovačkim izbjeglicama obimna, iz nje saznajemo tek ponešto o izbjeglicama samim. Nemamo jasne pokazatelje o kolikom se broju izbjeglica radilo u Hrvatskoj, Crnoj Gori, Dalmaciji i Srbiji. Do sada se u historiografiji baratalo s različitim ciframa, a mi, ni nakon korištenja izvornog materijala, ne možemo sa sigurnošću utvrditi koji bi tačan broj bio, budući da su informacije u građi često i kontradiktorne i zbunjujuće. Osim toga, ne znamo gotovo ništa ili znamo vrlo uopćeno o konfesionalnoj pripadnosti i socijalnoj karti ovih ljudi, spolnoj i dobnoj strukturi i sl. Iz analizirane građe ne može se utvrditi koliko je od izbjegličkog korpusa otpadalo na djecu, na koji su način ona bila tretirana. Znamo da im je bilo obezbijeđeno školovanje i državna pomoć, ali na tome sve i ostaje. Djeca uopće nisu bila razmatrana kao posebna kategorija, poput, recimo, učitelja i svećenika, koji su izdvojeni kao kategorija koja bi trebala primati posebnu vrstu pomoći.

Također, ne znamo u kakvim su uvjetima izbjeglice živjele u privremenim domovima, na koji su način bile informirane i organizirane za povratak kući. Njihov put u domovinu bio je iznimno izazovan, o čemu u izvorima ima vrlo malo naznaka, također uopćenih, da su vremenske prilike loše, da ljudi pate i da bi, eventualno, trebalo prekinuti repatrijaciju i čekati bolje vremenske uvjete. Na par mjesta se, u izvještajima nižih tijela uprave, spominje humanost kao princip o kojem bi trebalo voditi računa prilikom repatrijacije izbjeglica, ali je taj princip Komisija za poslove BiH jasno stavila na drugo mjesto dajući prednost financijskim interesima Monarhije.

Isti takav odnos primjećujemo i u odnosu prema drugim "običnim" ljudima. Dugogodišnji trgovci solju, braća Krsmanović, faktički su gotovo izgubili dvije teglenice rumunske soli jer su se u pogrešnom trenutku našli na sjecištu krupnih politika. Nesretnom igrom okolnosti, svoju su robu dovukli u Bosnu u vrijeme kada je bila zaključena sudbina Bosanskog vilajeta na Berlinskom kongresu i kada je počela austrougarska okupacija zemlje. Interesi jedne male trgovačke firme sukobili su se s interesima velike Monarhije, iako je Sultanov suverenitet nad Bosnom i Hercegovinom bio neupitan te iako je austrougarska vlast forsirala stav da u početku osmanski zakoni neće biti mijenjani. To je automatski značilo da nema prepreka da braća Krsmanović uvezu rumunsku so u Bosnu. Međutim, ekonomski interesi Monarhije nisu to dopuštali i sva strana so izbačena je s bosanskohercegovačkog tržišta. Na sličan se način postupalo i s carinama, iako je to faktički poništavalo odredbe Aprilske konvencije.

Treći pristup građi odveo nas je u potragu za onim što je u građi prisutno, evidentno i vidljivo, ali nikome nije bilo interesantno. To su materijali koji ni samom tvorcu građe nisu bili važni, a promakli su i radaru istraživača jer su se ticali

■

tema koje su smatrane nevažnim. Željele smo sve to pokazati na jednom primjeru – molbama pojedinaca iz Monarhija i Njemačke, koji su s uzbuđenjem pratili austrougarsku okupaciju Bosne i Hercegovine i vidjeli u tome ličnu priliku za novi početak i novu karijeru. U građi Komisije za poslove Bosne i Hercegovine sačuvano je više od 150 molbi činovnika i drugih lica koja su se obraćala direktno ili preko drugih upravnih tijela Ministarstvu vanjskih poslova u nadi da bi, zahvaljujući svojim kvalifikacijama, iskustvu i životopisu, mogli dobiti namještenje u okupiranom području. Smatrale smo da su molbe vrlo vrijedan arhivski materijal koji nas može dovesti do niza zaključaka. Prvi je da je javnost pratila i nastojala biti informirana o poduhvatima Monarhije u zauzimanju i uspostavi vlasti u Bosni i Hercegovini. Potom, građa nam može ponuditi čitav niz saznanja o profilu ljudi koji su bili zainteresirani za dolazak u Bosnu i rad u civilnoj upravi ove zemlje. Zaključile smo da su to mahom bili ljudi u tridesetim i četrdesetim te nešto manje u dvadesetim godinama, uglavnom oženjeni i s porodicom, vrlo različitih stupnjeva obrazovanja i iskustva, najvećim dijelom poliglotti, a ponekad i poznavatelji prilika na Balkanu i Bosni i Hercegovini. Molbe su pristizale iz različitih dijelova Monarhije, ali su u najvećoj mjeri bile zastupljene one iz Češke i Galicije, ali i iz Hrvatske i Dalmacije, što ne iznenađuje s obzirom na rastući broj činovničkog kadra u tim krajevima i hronični nedostatak slobodnih pozicija. Ovom analizom nastojale smo podstaknuti dalja istraživanja ovog arhivskog materijala koja bi mogla rezultirati značajnim studijama vezanim za prve godine austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini.

Na kraju ovog našeg putovanja najvažnija je, ipak, spoznaja da arhiv ostaje neuhvatljiv. Međutim, to nas ne treba zaustaviti.

Summary

IN THE DIGITAL ERA, WHERE ALMOST EVERY INDIVIDUAL produces their own personal micro-repositories on a daily basis, we must question the meaning and content of the concept of an archive. In addition to traditional approaches that perceive the archive as an institution, repository, and house of memories, a whole range of other interpretations have emerged in which the archive has become a very fluid category, sometimes a bit too much abstract. Since ancient times, archives have been associated with political elites, dominant culture, and influential structures that dictated which moments in the past should be remembered, written down by the scribe's pen and preserved, while deeming others as unimportant and unworthy of preservation. Mechanisms that managed the culture of memory were developed in the past. The development of archives from the early modern period to the present day indicates that rulers and their cliques were aware of archives as tools of blackmail and control, which became more insidious and less obvious over time, but certain policies always stood behind archives. From the mid-20th century, especially with the emergence of postmodernism, the perception of archives began to rapidly and significantly change. The belief that archives are faithful mirrors of the past was gradually abandoned, while more consideration was given to the obstacles and limitations that archives impose to objective research. The idea that the archive is a monolithic mass of a final facts

and that the material someone work with can have only one meaning was abandoned. Instead, the new belief emerged – the archive is a living matter that constantly changes. In this sense, Michel Foucault’s book *The Archaeology of Knowledge* was very influential. This influential thinker presented his thoughts on the archive. We saw that for Foucault, the archive is not a place, repository, or collection of all documents and discourses that should be remembered, but the law of what can be said. In fact, what interests him most is what the archive does, not what it is. Another significant work that influenced further discussions on the archive is Jacques Derrida’s *Archive Fever* in which the author reminds us that archives were historically kept in the houses of archons, that they were places of command and control, and that only certain individuals managed the process of interpreting the archives. Derrida also raised the question of the aporia of the archive: “Remember: memory is not possible without the archive! Remember: memory is only possible without the archive.” However, his reflections are significant not only because he associates archives with the past but also with the future. At the beginning of the 21st century, although developed much earlier, the concept of the archival turn was shaped. It originated from scientists mainly from disciplines such as anthropology, postcolonial, feminist, and cultural studies, who contributed to the discussion of what the archive is, what its role is, and how it can be interpreted. This made the archive a subject of interest and research. Anthropologist Ann L. Stoler made a significant contribution with her work *Against the Archival Grain*, which opened the doors to a whole set of new reflections on colonial archives and their laws, on what can be said. Archivist Terry Cook also made a significant contribution. Besides the idea that historians

and archivists must necessarily change and create new paradigms in researching the past in the postmodern era, he also insisted that archivists must change their perception of themselves and no longer see themselves as passive guardians of the past but as active participants in the creation of the culture of memory, constantly remembering that archives both preserve and remind, but also exclude and keep silent.

Decoding the archive is not a book from the field of archival science, but it aims to reconcile the best of both worlds – the world of archives and the world of researchers and users of archival material. It also seeks to provide insights into some important theoretical concepts that can change our perception of archives and our conclusions regarding what the archive offers us and how we can understand archival material.

Therefore, we attempted to present the idea of studying the archive through the analysis of documents that testify to the activities and work of the Commission for Bosnia and Herzegovina Affairs, which was active from the autumn of 1878 to the spring of 1879, and whose records are preserved in the fund of the Joint Ministry of Finance in the Archive of Bosnia and Herzegovina. The formation of the Commission for Bosnia and Herzegovina Affairs was a result of the *longue durée* process of Austro-Hungarian penetration into the Balkans. The Austro-Hungarian Empire took advantage of the Great Eastern Crisis (1875–1878), unrest in the Balkans and the vulnerability of the Ottoman Empire to realize its imperialistic ambitions and acquire a piece of territory in the Balkans, all under the pretext of protecting its own political and economic interests. In an incredible sequence of events, within a short period of time – from the outbreak of the

uprising in Herzegovina and later in Bosnia (1875) to the convening of the Berlin Congress (1878), the Dual Monarchy managed to create diplomatic conditions for the assignment of a mandate by European powers, which gave it the right to occupy Bosnia and Herzegovina. Although the April Convention concluded with the Ottoman Empire in 1879 guaranteed the Sultan's sovereignty over the former Bosnian Vilayet, in practice, Austro-Hungarian rule was established in such a way that the Sultan's sovereignty became a mere formality. Thus, from the beginning of the entry of Austro-Hungarian troops into Bosnia and Herzegovina, the basic directions of Austro-Hungarian policy and its efforts to de jure and de facto govern this territory can be traced. However, things did not go as planned, and sometimes, by observing the situation on the ground, one can truly question whether the Monarchy only planned the occupation, but forgot to consider how authority would be established in practice. Since all hopes were placed on military commanders who, in addition to occupying the country, pacifying the people and ensuring basic necessities for a normal life in a foreign country, had to also think about governance and personnel policies, the establishment of Austro-Hungarian Rule in Bosnia and Herzegovina faced significant challenges that were often resolved through improvised and temporary solutions. In such situations, when the proposed solutions do not yield the expected results, the Monarchy resorts to a tried and tested method used by other European colonial powers in similar situations – it forms a Commission to deal with the issues of the occupied area.

The foundation of the Commission for the Affairs of Bosnia and Herzegovina began to be considered in September 1878. Initially, the administration of Bosnia and

Herzegovina was assigned to the Joint Ministry of Foreign Affairs, and therefore the head of such a commission was supposed to be a delegate appointed by the Joint Minister of Foreign Affairs as their representative. The two remaining joint ministers – the Minister of War and the Minister of Finance – also designated their delegates to the Commission, and the Austrian and Hungarian governments also sent their representatives. It is evident from the preserved documents that Andrassy was in a hurry to form the Commission, which he succeeded in doing, and it started its work at the end of September. The Commission was faced with a wide range of problems to be solved in the occupied territory: in addition to the main issue of establishing authority and administrative apparatus, the Commission had to deal with the repatriation of Bosnian-Herzegovinian refugees, customs, immigration of foreigners, import of foreign salt, revitalization of trade, and more. Only six months after its formation, it was concluded that the scope of the Commission's work had grown so much over time that it simply became too much for this Commission, and it was suggested that the governance of Bosnia and Herzegovina be entrusted to another body. The Ministry of Foreign Affairs, within which the Commission was formed, could no longer have that role since the occupied territory could no longer be seen as foreign. The Ministry of War also could not assume that role as it would misinterpret Austro-Hungarian intentions in Bosnia. Therefore, the administration of the occupied territory was entrusted to the Joint Ministry of Finance in February 1879. The Commission continued its work until May of the same year but had more of an advisory character. It ceased to convene from May 1879 and was later abolished.

Although the archive of the Joint Ministry of Finance (where the records of the Commission for Bosnia and Herzegovina Affairs are kept) had an incredible fate after the end of World War I and was relocated several times, the material remained fairly preserved. Minutes from all 35 sessions held by the Commission for Bosnia and Herzegovina Affairs during its operation are available, but not all of 706 documents produced by this body have been preserved. However, this does not mean that they are all lost, as the documents were later grouped into common files, depending on the topic they were dedicated to. Despite its short existence, the Commission left behind valuable material that can provide insights into a very important period of Bosnian-Herzegovinian history, which is considered a turning point as the transition from Ottoman to Austro-Hungarian administration occurred in 1878. The population of Bosnia and Herzegovina began witnessing rapid social and economic changes.

In decoding the mentioned archival sources, a threefold approach was used: initially, we allowed the archives to guide us and let the topics unfold as they were deemed important by the creator of the material. In fact, our intention was to present topics that best reflected the administrative discourse of the Austro-Hungarian authorities. Guided by such an approach, we came to the conclusion that several issues dominated the material, which were of great concern to the Commission for Bosnia and Herzegovina. Among these, we focused on the question of repatriation of Bosnian-Herzegovinian refugees from Croatia, Dalmatia, Serbia, and Montenegro, the issue of banning the import of Romanian salt into Bosnia and Herzegovina, and the issue of customs exemptions for sending packages to Austro-Hungarian military personnel in Bosnia and Herzegovina.

We concluded that all these issues were viewed from the perspective of protecting the economic and political interests of the Austro-Hungarian Monarchy, with an inevitable desire to preserve the international reputation of the Double-Headed Eagle. In this sense, even the resolution of the problem of refugee return from Bosnia and Herzegovina, who had left their homes during the uprising in 1875, was considered in terms of leaving a certain impression on the international stage, as control over population movements and the return of refugees to their homeland could speak in favour of the strength of the Dual Monarchy.

Furthermore, repatriation of refugees was a pressing issue for the Monarchy, also for financial reasons, as some refugees had found temporary homes within the Monarchy's territory. Significant sums of money were allocated for their support and assistance, and the return of these people to their homeland was considered a priority. However, this could not happen without significant financial burdens, as funds had to be secured for transportation and further aid to the refugees until they could stand on their own feet after their return.

Furthermore, repatriation refugees of required broad, well-organized, and orchestrated coordination not only between different administrative bodies within the Monarchy but also with authorities in Montenegro and Serbia. Nevertheless, principles were established for the process of repatriation to take place. Despite numerous obstacles, this process was more or less completed by the spring of 1879.

The question of the ban on importing Romanian salt revealed the monarchy's desire to protect its economic interests in the occupied territory and to pursue some colonial aspirations – opening up the Bosnian-Herzegovinian market

exclusively for products coming from the monarchy. The discussion about the need to ban the import of Romanian salt into Bosnia was initiated by a somewhat unusual case involving Belgrade merchants, the Krsmanović brothers, who had been conducting trade with “Vlach” salt in Bosnia since the late Ottoman period, thanks to Ottoman legal regulations that allowed them to do so. However, the Austro-Hungarian authorities prohibited them from unloading two barges of Romanian salt in the summer of 1878, claiming that the Ottoman legal regulations regarding the import of Romanian salt could no longer be valid because Romania had gained independence through the Treaty of Berlin and was no longer part of the Ottoman Empire. This opened up the question of a general ban on the import of foreign salt into Bosnia and Herzegovina. With the stance that only Austrian sea salt and Hungarian rock salt could be imported into Bosnia, the path was paved for the introduction of a monopoly on salt production and trade, including the occupied territory. A similar situation occurred with customs duties. The question of whether packages sent to Austro-Hungarian soldiers in Bosnia and Herzegovina should go through customs processing and be subject to potential customs exemptions sparked a debate about the future of the customs system in Bosnia and Herzegovina, the establishment of new customs offices, and the inclusion of the occupied territory into a customs union with the monarchy, which was ultimately realized a year later.

After this seemingly logical approach, surrendering to the charms of the archives, which many historians refuse to admit to themselves (even though sometimes the centripetal forces of the archives are overpowering) we sought to go through the same material, but this time with the intention of searching for what remained hidden or completely omitted at

first glance. By asking slightly different questions to the same archival material, we aimed to identify its limitations and constraints. In this sense, we found that the Austro-Hungarian administrative narrative on refugee repatriation reflects a somewhat cold and sterile bureaucratic view of the world, where flesh-and-blood individuals become mere numbers and statistics, subjects of calculations and negotiations, and often collateral damage to political interests. Although the material on Bosnian-Herzegovinian refugees is extensive, we only learn a little about the refugees themselves. We do not have clear indications of the number of refugees in Croatia, Montenegro, Dalmatia, and Serbia. Historiography has dealt with various figures so far, and even after using the primary material, we cannot confidently determine the exact number, as the information in the material is often contradictory and confusing. Furthermore, we know very little or only have general knowledge about the religious affiliation, social status, gender, and age structure of these people. From the researched documents we cannot determine how many children were among the refugee population and how they were treated. We know that they were provided with education and state assistance, but that is where our knowledge ends. Children were not considered as a separate category, unlike, for example, teachers and priests who were singled out as a category that should receive special assistance. Additionally, we do not know the conditions in which refugees lived in temporary homes or how they were informed and organized for their return home. Their journey to their homeland was extremely challenging, with few generalized indications in the sources, like the weather conditions were poor, people were suffering, and that perhaps repatriation should be suspended until the arrival of better weather conditions. In a

few instances, in the reports of lower administrative bodies, humanity is mentioned as a principle that should be taken into account during the repatriation of refugees, but the Commission for Bosnia and Herzegovina clearly prioritized the financial interests of the Monarchy over that principle.

Similarly, we observe the same kind of relationship towards other “ordinary” people. The long-time salt traders, the Krsmanović brothers, practically lost two barges of Romanian salt because they found themselves at the intersection of major politics at the wrong time. Due to unfortunate circumstances, they brought their goods to Bosnia during the time when the fate of the Bosnian Vilayet was sealed at the Berlin Congress and the Austro-Hungarian occupation of the country began. The interests of a small trading company clashed with those of a great monarchy, even though the Sultan’s sovereignty over Bosnia and Herzegovina was unquestionable, and the Austro-Hungarian authorities claimed that Ottoman laws would not be changed initially. This automatically meant that there were no obstacles for the Krsmanović brothers to import Romanian salt into Bosnia. However, the economic interests of the monarchy did not allow it, and all foreign salt was expelled from the Bosnian-Herzegovinian market. A similar approach was taken with customs, even though it practically nullified the provisions of the April Convention.

The third approach to the material led us to search for what was present, evident, and visible in the records but was not of interest to anyone. These are materials that were not important even to the creators of the records and went unnoticed by researchers because they dealt with topics considered unimportant. We wanted to demonstrate all of the above with one example – the letters of individuals from the monarchy and Germany who eagerly followed the

Austro-Hungarian occupation of Bosnia and Herzegovina and saw it as a personal opportunity for a fresh start and a new career. The Commission for Bosnian and Herzegovinian Affairs preserved over 150 letters from officials and other individuals who directly addressed or approached the Ministry of Foreign Affairs, hoping that their qualifications, experience, and resumes would secure them positions in the occupied territory. We considered these letters to be valuable archival material that could lead us to a series of conclusions. Firstly, it shows that the public was following and trying to stay informed about the monarchy's endeavours in occupying and establishing authority in Bosnia and Herzegovina. Furthermore, the material can offer us a wealth of knowledge about the profile of individuals interested in coming to Bosnia and working in the civil administration of the country. We concluded that these were mostly people in their thirties and forties, and to a lesser extent in their twenties, mainly married with families, with varying levels of education and experience, mostly polyglots, and sometimes familiar with the situation in the Balkans and Bosnia and Herzegovina. The letters came from different parts of the monarchy, but were largely represented by those from Bohemia and Galicia, as well as from Croatia and Dalmatia, which is not surprising considering the growing number of officials in those regions and the chronic shortage of available positions. Through this analysis, we aimed to encourage further research on the mentioned archival material, which could result in significant studies related to the first years of Austro-Hungarian administration in Bosnia and Herzegovina.

At the end, the most important realization of our journey is that the archive remains elusive. However, that should not deter us from continuing our exploration.

Zusammenfassung

IN DER DIGITALEN ÄRA, IN DER FAST JEDER EINZELNE TÄGLICH seine persönlichen Mikro-Repositoryen erstellt, müssen wir uns fragen, was das Konzept Archiv bedeutet und beinhaltet. Neben den traditionellen Ansätzen, die ein Archiv als Institution, Repositoryum und Gedächtnishaus sehen, haben sich auch eine Vielzahl anderer Interpretationen entwickelt, bei denen das Archiv zu einer sehr fließenden und mitunter reichlich abstrakten Kategorie geworden ist.

Seit ihrer Entstehung in der Antike bis heute waren Archive mit politischen Eliten, dominanter Kultur und mächtigen Strukturen verbunden, die bestimmten, welcher Moment in der Vergangenheit festgehalten, von Schreibern aufgezeichnet und gespeichert werden sollte – und was andererseits unwichtig und daher nicht wert war, festgehalten zu werden. Damit wurden bereits weit in der Vergangenheit Mechanismen entwickelt, die die Erinnerungskultur beeinflussten. Die Entwicklung der Archive seit der Frühmoderne zeigt, dass Herrscher und ihre Cliquen sich der Archive als Instrumente der Erpressung und Kontrolle bewusst waren. Im Laufe der Zeit wurden die Mechanismen dahinter perfider und nicht mehr so offensichtlich, aber letztlich standen hinter den Archiven immer konkrete politische Interessen.

Seit dem mittleren 20. Jahrhundert, insbesondere mit dem Aufkommen des Postmodernismus, hat sich das Bild des Archivs rapide und signifikant verändert. Die Überzeugung, dass Archive treue Spiegel der Vergangenheit sind,

wurde allmählich aufgegeben, während immer mehr über Hindernisse und Einschränkungen nachgedacht wurde, die Archive bei unserer Forschung schaffen. Die Vorstellung, dass das Archiv eine monolithische Masse von endgültiger Form sei und dass das Material, mit dem wir arbeiten, eine einzige Bedeutung haben kann, wurde aufgegeben. Stattdessen entwickelte sich die Überzeugung, dass das Archiv eine lebendige Materie ist, die sich verändert. In diesem Sinne war das Buch *Archäologie des Wissens* von Michel Foucault sehr anregend, in dem der einflussreiche Denker seine Gedanken zum Archiv darlegte. Für Foucault ist das Archiv kein Ort, kein Repositorium und keine Sammlung aller Dokumente und Diskurse, an die man sich erinnern sollte. Für Foucault war das Archiv das Gesetz dessen, was gesagt werden kann. Tatsächlich interessierte ihn vor allem, was das Archiv tut und nicht, was das Archiv ist.

Ein weiteres Werk hatte bedeutenden Einfluss auf die weitere Diskussion zum Archiv: In *Das Archivfieber* erinnert Jacques Derrida daran, dass Archive in der Geschichte stets in den Häusern der Herrscher (Derrida spricht von Archonten) aufbewahrt wurden, dass sie daher Orte von Befehlen und Kontrolle waren und, dass nur bestimmte Personen den Prozess der Interpretation von Archiven leiteten. Derrida hat auch die Frage der Archiv-Aporie aufgeworfen: “Erinnere dich: Erinnerung ist ohne Archive nicht möglich! Erwinnere dich: Erinnerung ist nur ohne Archive möglich.” Seine Überlegungen sind auch deshalb bedeutsam, weil er Archive nicht nur mit der Vergangenheit, sondern auch mit der Zukunft verknüpft hat.

Zu Beginn des 21. Jahrhunderts wurde der im Konzept bereits zuvor bestehende Begriff des “Archival turn” geprägt. Dieser Ansatz stammt hauptsächlich von Wissenschaftlern

aus Disziplinen wie Anthropologie, postkolonialen, feministischen und kulturellen Studien; er hat zur Diskussion darüber beigetragen, was ein Archiv ist, welche Rolle es spielt und wie es interpretiert werden kann. Dadurch wurde das Archiv erneut zum Gegenstand des Interesses und der Forschung. Eine bedeutende Rolle spielte die Anthropologin Ann L. Stoler, die mit ihrem Werk *Against the Archival Grain* neue Überlegungen zu kolonialen Archiven und ihren Gesetzen eröffnete: zu dem, was gesagt werden darf. Auch der Archivar Terry Cook leistete einen wichtigen Beitrag. Neben der Idee, dass Historiker und Archivare in der Postmoderne notwendigerweise neue Paradigmen in der Erforschung der Vergangenheit schaffen müssen, betonte er auch, dass Archivare ihr Selbstbild ändern müssten. Sie sollten sich nicht mehr als passive Hüter der Vergangenheit betrachten, sondern als aktive Teilnehmer an der Schaffung und Prozessierung einer Kultur des Erinnerns, wobei sie sich stets daran erinnern sollten, dass Archive sowohl bewahren und erinnern als auch ausschließen und verschweigen können.

Dekodierung des Archivs ist kein Buch aus dem Bereich der Archivwissenschaft, aber es versucht, das Beste aus zwei Welten – der Welt der Archive und der Welt der Forscher und Nutzer von Archivmaterial – zu versöhnen. Es versucht auch Einblicke in einige wichtige theoretische Konzepte zu geben, die unsere Sichtweise auf Archive und unsere Schlussfolgerungen darüber, was uns Archive bieten und wie wir Archivmaterial verstehen können, verändern könnte. Aus diesem Grund haben wir versucht, die Idee der Untersuchung des Archivs selbst durch die Analyse von Dokumenten darzustellen. Die in diesem Band in diesem Sinne beispielhaft untersuchten Quellen stammen von der Kommission für Angelegenheiten von Bosnien und Herzegowina, welche von Herbst

1878 bis Frühjahr 1879 aktiv war und deren Dokumente im Bestand des gemeinsamen Finanzministeriums im Archiv von Bosnien und Herzegowina aufbewahrt sind.

Die Gründung der Kommission für Angelegenheiten von Bosnien und Herzegowina war mittelbare Folge eines lang andauernden Prozesses des österreichisch-ungarischen Vordringens auf dem Balkan. Die österreichisch-ungarische Monarchie nutzte die Große Ostkrise (1875–1878), Unruhen auf dem Balkan und die Bedrohung des Osmanischen Reiches, um ihre imperialistischen Ambitionen zu verwirklichen und ein Stück Territorium auf dem Balkan zu gewinnen. Dies alles unter dem Vorwand des Schutzes eigener politischer und wirtschaftlicher Interessen. In einer unglaublichen Abfolge von Ereignissen gelang es der Doppelmonarchie innerhalb kurzer Zeit, von der Erhebung in Herzegowina und später in Bosnien (1875) bis zum Berliner Kongress (1878) diplomatische Bedingungen für die Mandatserteilung durch europäische Mächte zu schaffen, wodurch sie das Recht erlangte, Bosnien und Herzegowina zu besetzen. Obwohl die 1879 mit dem Osmanischen Reich geschlossene April-Konvention die Souveränität des Sultans über das ehemalige bosnische Vilâyet garantierte, wurde die österreich-ungarische Herrschaft in der Praxis so etabliert, dass die Souveränität des Sultans zum bloßen “nackten Recht” (*nudum ius*) wurde. Seit dem Einmarsch der österreichisch-ungarischen Truppen in Bosnien und Herzegowina lassen sich die grundlegenden Richtlinien der österreichisch-ungarischen Politik und der Versuch dieses Gebiet *de jure* und *de facto* zu regieren, verfolgen. Die konkrete Besetzung verlief jedoch nicht wie geplant und es stellt sich manchmal tatsächlich die Frage, ob die Monarchie diese nur geplant, aber vergessen hat, darüber nachzudenken, wie die Herrschaft in der Praxis etabliert werden sollte.

Da alle Hoffnungen auf die Militärkommandanten gesetzt wurden, die neben der Landnahme, der Beruhigung der Bevölkerung und der Sicherstellung grundlegender Bedürfnisse für ein normales Leben in einem fremden Land auch über die Organisation der Regierung und Personalpolitik nachdenken mussten, sah sich die Etablierung der österreichisch-ungarischen Herrschaft in Bosnien und Herzegowina großen Herausforderungen gegenüber, die oft mit improvisierten und vorübergehenden Lösungen bewältigt wurden. In Situationen, in denen die zunächst vorgeschlagenen Lösungen nicht die erwarteten Ergebnisse brachten, griff die Monarchie auf eine bewährte Methode zurück, die auch von anderen europäischen Kolonialmächten in ähnlichen Situationen angewendet wurde – sie bildete eine Kommission, die sich mit Fragen des besetzten Gebiets befassen sollte.

Im September 1878 begann man über die Gründung einer Kommission für Angelegenheiten von Bosnien und Herzegowina nachzudenken. Die Verwaltung von Bosnien und Herzegowina wurde zunächst dem gemeinsamen Außenministerium übertragen; daher sollte an der Spitze einer solchen Kommission ein vom gemeinsamen Außenminister ernannter Delegierter stehen. Die beiden verbleibenden gemeinsamen Ministerien – das Kriegsministerium und das Finanzministerium – bestimmten ebenfalls ihre Vertreter und auch die österreichischen und ungarischen Regierungen entsandten ihre Vertreter. Aus den erhaltenen Archivunterlagen geht deutlich hervor, dass der amtierende gemeinsame Außenminister Gyula Andrassy es sehr eilig hatte die Kommission zu gründen. Dies gelang ihm auch und diese begann bereits Ende September ihre Arbeit. Die Kommission stand vor einer Vielzahl von Problemen, die in dem besetzten Gebiet gelöst werden mussten: Neben der Hauptfrage der

Errichtung von Regierung und Verwaltung musste sich die Kommission auch mit Fragen wie der Rückkehr bosnisch-herzegowinischer Flüchtlinge, Zöllen, der Einwanderung von Ausländern, dem Import von ausländischem Salz, der Revitalisierung des Handels und ähnlichem befassen. Nur ein halbes Jahr nach ihrer Gründung wurde festgestellt, dass der Umfang der Aufgaben, mit denen sich die Kommission zu befassen hatte, für diese Kommission einfach zu groß war. Es wurde vorgeschlagen, die Verwaltung von Bosnien und Herzegowina einer anderen Einrichtung zu übertragen. Das Gemeinsame Außenministerium, innerhalb dessen die Kommission gebildet worden war, konnte diese Rolle nicht mehr übernehmen, da das besetzte Gebiet nicht mehr als Ausland betrachtet werden konnte. Auch das Gemeinsame Kriegsministerium konnte diese Rolle nicht übernehmen, da dies die Absichten Österreich-Ungarns in Bosnien falsch dargestellt hätte. Daher wurde die Verwaltung des besetzten Gebiets im Februar 1879 dem Gemeinsamen Finanzministerium übertragen. Die Kommission setzte ihre Arbeit bis Mai desselben Jahres fort, hatte jedoch nur mehr beratenden Charakter. Ab Mai 1879 fanden keine Sitzungen mehr statt, später wurde die Kommission aufgelöst.

Obwohl das Archivgut des Gemeinsamen Finanzministeriums, in dem die Archivmaterialien der Kommission für Angelegenheiten von Bosnien und Herzegowina aufbewahrt werden, nach dem Ende des Ersten Weltkriegs eine unglaubliche Geschichte hatte und mehrmals verlegt wurde, blieben die Unterlagen weitgehend erhalten. Protokolle von allen 35 Sitzungen der Kommission für Angelegenheiten von Bosnien und Herzegowina während ihrer Amtszeit sind aufbewahrt, aber nicht alle 706 Dokumente, die während der Arbeit der Kommission entstanden sind, wurden direkt in deren

Beständen aufbewahrt. Manche Dokumente wurden später je nach Thema in gemeinsame Akten umgruppiert. Trotz des kurzen Bestehens der Kommission hinterließ sie wertvolles Material, das Erkenntnisse über eine sehr wichtige Periode der bosnisch-herzegowinischen Geschichte bieten kann: Infolge des Wechsels von der osmanischen zur österreichisch-ungarischen Verwaltung 1878 erlebte die Administration, aber auch die Bevölkerung dieses Landes rasche soziale und wirtschaftliche Veränderungen erlebte, die sich schnell ausbreiteten.

Zur Dekodierung der genannten Archivquellen haben wir einen dreifachen Ansatz verfolgt:

Zunächst haben wir dem Archiv erlaubt, uns zu führen und die Themen so zu präsentieren, wie es den Schöpfern des Materials wichtig war. Tatsächlich wollten wir Themen präsentieren, in denen der Verwaltungsdiskurs der österreichisch-ungarischen Regierung am besten reflektiert wird. Auf diese Weise sind wir zu dem Schluss gekommen, dass in den Unterlagen einige Fragen dominieren, die für die Kommission für Angelegenheiten von Bosnien und Herzegowina von großer Bedeutung waren. Wir haben insbesondere das Thema der Repatriierung bosnisch-herzegowinischer Flüchtlinge aus Kroatien, Dalmatien, Serbien und Montenegro herausgegriffen. Weitere Vertiefung erfahren das Importverbot von rumänischem Salz nach Bosnien und Herzegowina sowie die Zollbefreiungen beim Versand von Paketen an das österreichisch-ungarische Militärpersonal in Bosnien und Herzegowina.

Wir kamen zum Schluss, dass alle genannten Fragen aus der Perspektive des Schutzes der wirtschaftlichen und politischen Interessen der österreichisch-ungarischen Monarchie

betrachtet wurden, mit dem übergeordneten Ziel, den internationalen Ruf des Doppeladlers zu wahren. In diesem Sinne wurde auch die Lösung des Problems der Rückkehr der Flüchtlinge aus Bosnien und Herzegowina, die ihre Heimat während des Aufstands von 1875 verlassen hatten, auf internationaler Ebene betrachtet: Die Kontrolle über die Bevölkerungsbewegungen und die Rückkehr der Flüchtlinge in ihre Heimat konnten für die Stärke der Doppelmonarchie sprechen. Die Repatriierung der Flüchtlinge war auch aus finanziellen Gründen ein dringendes Anliegen für die Monarchie, da ein Teil der Flüchtlinge vorübergehend in der Monarchie Zuflucht gefunden hatte. Da erhebliche Geldmittel für ihre Unterstützung und Hilfe bereitgestellt worden waren, galt die Rückkehr dieser Menschen in ihre Heimat als vorrangig. Dies konnte jedoch nicht ohne erhebliche finanzielle Belastungen geschehen, da Geld für den Transport und die weitere Unterstützung der Flüchtlinge bereitgestellt werden musste, bis sie sich nach ihrer Rückkehr wieder selbst versorgen konnten. Darüber hinaus erforderte die Repatriierung der Flüchtlinge eine umfassende, gut organisierte und koordinierte Zusammenarbeit nicht nur zwischen verschiedenen Verwaltungsbehörden in der Monarchie, sondern auch mit den Behörden in Montenegro und Serbien. Zu diesem Zweck wurden Grundsätze festgelegt, nach denen der Rückkehrprozess ablaufen sollte. Obwohl es viele Hindernisse gab, wurde dieser Prozess größtenteils bis zum Frühjahr 1879 abgeschlossen.

Das Importverbot für rumänisches Salz deckt die Bestrebungen der Monarchie auf, ihre wirtschaftlichen Interessen auf dem besetzten Gebiet zu schützen und einige koloniale Ambitionen zu verwirklichen – wie zum Beispiel die Öffnung des bosnisch-herzegowinischen Marktes ausschließlich für Produkte aus der Monarchie. Die Diskussion über

die Notwendigkeit des genannten Verbots des Imports von rumänischem Salz wurde ausgelöst durch einen etwas ungewöhnlichen Fall von Belgrader Händlern, den Brüdern Krsmanović. Sie hatten seit der späten osmanischen Zeit unter den administrativen Vorgaben des osmanischen Reichs Geschäfte mit dem Handel von "walachischem" Salz in Bosnien betrieben. Die österreichisch-ungarische Regierung verbot ihnen jedoch im Sommer 1878 die Entladung von zwei Schlepsschiffen rumänischen Salzes mit der Begründung, dass die osmanische Gesetzgebung zum Import von rumänischem Salz nicht mehr gültig sein könne, da Rumänien durch den Berliner Vertrag seine Unabhängigkeit erlangt hätte und nicht mehr Teil des Osmanischen Reiches sei. Damit wurde die Frage eines generellen Verbots des Imports von ausländischem Salz nach Bosnien und Herzegowina eröffnet. Mit der Haltung, dass nur österreichisches Meersalz und ungarisches Steinsalz nach Bosnien importiert werden durfte, wurde der Weg für die Einführung eines Monopols über Produktion und Handel mit Salz auf dem besetzten Gebiet geebnet.

Ähnliches geschah auch in der Frage der Zölle. Die Frage, ob Pakete, die an österreichisch-ungarisches Militärpersonal in Bosnien und Herzegowina geschickt wurden, einer Zollabfertigung unterzogen werden sollten und beziehungsweise ob sie möglicherweise zollrechtliche Erleichterungen erhalten sollten, führte zu einer Diskussion über die Zukunft des Zollsystems in Bosnien und Herzegowina, zur Einführung neuer Zollämter und zur Einbeziehung des besetzten Gebiets in eine Zollunion mit der Monarchie. All dies wurde letztendlich ein Jahr später umgesetzt.

Dieser erste Ansatz folgte der Logik, aber auch den Reizen des Archivs, die viele Historiker sich nicht eingestehen wollen, obwohl die zentripetalen Kräfte des Archivs manchmal

zu stark sind, um weitere Ansätze überhaupt zu verfolgen. Wir sind in einem zweiten Anlauf dieselben Archivmaterialien erneut durchgegangen, diesmal jedoch mit dem Bestreben, das zu finden, was auf den ersten Blick verborgen blieb oder vollständig ausgelassen wurde. Indem wir demselben Archivmaterial etwas andere Fragen stellten, versuchten wir, seine Einschränkungen und Hemmnisse zu identifizieren. In diesem Sinne stellten wir fest, dass das österreichisch-ungarische Verwaltungsnarrativ über die Repatriierung von Flüchtlingen einen etwas kalten und sterilen bürokratischen Blick auf eine Welt wirft, in der Menschen aus Fleisch und Blut zu reinen Zahlen und Statistiken werden, Gegenstand von Berechnungen und Verhandlungen und oft auch Kollateralschäden politischer Interessen. Obwohl das Archivmaterial über bosnisch-herzegowinische Flüchtlinge umfangreich ist, erfahren wir nur wenig über die Flüchtlinge selbst. Wir haben keine klaren Hinweise darauf, wie viele Flüchtlinge es in Kroatien, Montenegro, Dalmatien und Serbien gab. In der Historiografie wurden bisher verschiedene Zahlen genannt; auch nach der Verwendung des Originalmaterials können wir nicht mit Sicherheit feststellen, welche genaue Zahl korrekt wäre, da die Informationen in den Unterlagen oft widersprüchlich und verwirrend sind. Darüber hinaus wissen wir so gut wie nichts oder nur sehr allgemein über die konfessionelle Zugehörigkeit und soziale Struktur dieser Menschen (Geschlecht, Alter usw.). Aus dem analysierten Material lässt sich nicht feststellen, wie viele Kinder unter den Flüchtlingen waren und wie sie behandelt wurden. Wir wissen, dass ihnen Bildung und staatliche Unterstützung gewährt wurden, aber das ist auch alles. Kinder wurden überhaupt nicht als besondere Kategorie betrachtet, wie zum Beispiel Lehrer und Priester, die als spezielle Gruppen herausgegriffen wurden

und eine besondere Art von Hilfe erhalten sollten. Auch ist nicht bekannt, unter welchen Bedingungen die Flüchtlinge in vorübergehenden Unterkünften lebten und wie sie über Möglichkeiten zur Rückkehr informiert und organisiert wurden. Ihre Rückkehr in die Heimat war äußerst herausfordernd, worauf es in den Quellen nur sehr wenige Hinweise gibt, die ebenfalls allgemein gehalten sind, wie beispielsweise, dass das Wetter schlecht gewesen sei, dass die Menschen litten und dass möglicherweise die Repatriierung abgebrochen und auf besseres Wetter gewartet werden sollte. An einigen Stellen wird in Berichten der unteren Verwaltungsorgane die Humanität als Prinzip erwähnt, das bei der Repatriierung von Flüchtlingen berücksichtigt werden sollte – die Kommission für Angelegenheiten von Bosnien und Herzegowina hat dieses Prinzip klar an zweite Stelle gereiht und den finanziellen Interessen der Monarchie den Vorrang gegeben.

Wir bemerken eine ähnliche Haltung auch gegenüber anderen “gewöhnlichen” Menschen. Die langjährigen Salzhändler, die Brüder Krsmanović, haben zwei Schleppschiffe rumänisches Salz verloren, weil sie zur falschen Zeit in die Kreuzungen großer politischer Ereignisse gerieten. Durch ein unglückliches Zusammentreffen haben sie ihre Ware nach Bosnien gebracht, als das Schicksal des Bosnischen Vilâyet auf dem Berliner Kongress besiegelt wurde und die österreichisch-ungarische Besetzung des Landes begann. Die Interessen eines kleinen Handelsunternehmens standen im Konflikt mit den Interessen der großen Monarchie, obwohl die Souveränität des Sultans über Bosnien und Herzegowina unbestritten war und die österreichisch-ungarische Regierung betonte, dass anfangs keine Änderungen an den osmanischen Gesetzen vorgenommen würden. Das hätte automatisch bedeutet, dass einem Import rumänischen

Salzes nach Bosnien durch die Brüder Krsmanović nichts entgegengestanden wäre. Jedoch ließen die wirtschaftlichen Interessen der Monarchie dies nicht zu und das gesamte ausländische Salz wurde vom bosnisch-herzegowinischen Markt verdrängt. Auf ähnliche Weise wurde auch mit den Zöllen umgegangen, obwohl dies faktisch die Bestimmungen der April-Konvention aufhob.

Der dritte Ansatz führte uns auf die Suche nach dem, was in den Archivunterlagen vorhanden, offensichtlich und sichtbar war, aber für niemanden interessant schien. Es sind dies einerseits jene Materialien, die den Schöpfern der Unterlagen selbst nicht wichtig waren und die andererseits auch der Forschung entgangen waren, da sie als unwichtig angesehen wurden. Wir wollten all dies anhand eines Beispiels zeigen – den Bitten von Einzelpersonen aus der Monarchie und aus Deutschland, die mit Spannung die österreichisch-ungarische Besetzung von Bosnien und Herzegowina verfolgten und darin eine persönliche Chance für einen Neuanfang und eine neue Karriere sahen. In den Unterlagen der Kommission für Angelegenheiten von Bosnien und Herzegowina sind über 150 Bitten von Beamten und anderen Personen aufbewahrt, die sich direkt oder über andere Verwaltungsorgane an das Außenministerium wandten, in der Hoffnung, aufgrund ihrer Qualifikationen, Erfahrungen und Lebensläufe eine Anstellung in dem besetzten Gebiet zu erhalten. Wir betrachten diese Bitten als sehr wertvolles Archivmaterial, das uns zu einer Reihe von Schlussfolgerungen führen kann. Erstens zeigt es, dass die Öffentlichkeit die Unternehmungen der Monarchie bei der Besetzung und Errichtung der Herrschaft in Bosnien und Herzegowina verfolgte und informiert sein wollte. Zweitens kann uns das Material eine Vielzahl von Informationen über das Profil der Menschen bieten, die daran

interessiert waren, nach Bosnien zu kommen und in der Zivilverwaltung des Landes zu arbeiten. Wir haben festgestellt, dass es sich größtenteils um Menschen in ihren Dreißigern und Vierzigern handelte, sowie etwas weniger in ihren Zwanzigern, die meisten von ihnen verheiratet und mit Familien, mit sehr unterschiedlichen Bildungs- und Erfahrungsgraden, größtenteils mehrsprachig und manchmal auch mit Kenntnissen über die Situation auf dem Balkan und in Bosnien und Herzegowina. Die Bitten kamen aus verschiedenen Teilen der Monarchie, mit einem Schwerpunkt auf Personen aus Böhmen und Galizien, aber auch aus Kroatien und Dalmatien, was angesichts der wachsenden Zahl von Beamten in diesen Regionen und des chronischen Mangels an freien Stellen nicht überrascht.

Mit dieser dreifachen Analyse wollten wir weitere Untersuchungen des genannten Archivmaterials anregen, das zu bedeutenden Studien über die ersten Jahre der österreichisch-ungarischen Verwaltung in Bosnien und Herzegowina führen könnte.

Am Ende unserer Reise ist die wichtigste Erkenntnis jedoch, dass das Archiv unerreichbar bleibt. Das sollte uns jedoch nicht aufhalten.

Izvori i literatura

Neobjavljeni izvori

Arhiv Bosne i Hercegovine

- Zajedničko ministarstvo financija / Komisija za poslove Bosne i Hercegovine 1878–1918.
- Zemaljska vlada u Sarajevu 1878–1918.
- Zbirka poklona i otkupa

Österreichische Staatsarchiv/Allgemeines Verwaltungsarchiv

- Justiz-Ministerium

Objavljeni izvori

Bosanska vila

Bosansko-hercegovačke novine

Das Vaterland

Die Presse

Đurđević, Martin. *Memoari s Balkana (1858–1878)*, Sarajevo 1910.

Epoche

Erlebtes in Bosnien. Aus dem Tagebuch eines k. k. Officiers (Jul und August 1878), Wien 1878.

Gavranović, Berislav. *Bosna i Hercegovina u doba austrougarske okupacije 1878. godine*, Građa, knj. 18, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 14, ANUBiH, Sarajevo 1973.

Innsbrucker Nachrichten

Izveštaj o upravi BiH 1906, C. i kr. zajedničko ministarstvo financija, Zagreb 1906.

Kecmanović, Ilija. *Izjave bosanskih izbjeglica o razlozima njihovog bjekstva iz Bosne u avgustu i septembru 1875. godine (građa iz*

■
Državnog arhiva u Zagrebu), Građa, knj. 12, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 9, Naučno društvo SR BiH, Sarajevo 1964.

Neue Freie Presse

Prager Abendblatt

Prager Tagblatt

Sammlung der für Bosnien und die Hercegovina erlassenen Gesetze, Verordnungen und Normalweisungen, 1878–1880, I, Wien 1880.

Sammlung der für Bosnien und die Hercegovina erlassenen Gesetze, Verordnungen und Normalweisungen, 1878–1880, Band III, Wien 1881.

Vijeće ministara BiH, Odluka o usvajanju projekta razvojne saradnje “Podrška kapaciteta Državnog arhiva Bosne i Hercegovine”, *Službeni glasnik BiH*, br. 86/16. Dostupno na: <http://www.sluzbenilist.ba/page/akt/uyXCWbAtRKk=> (17. 3. 2023).

Wiener Zeitung

Literatura

Amzi-Erdoğdular, Leyla. *Afterlife of Empire: Muslim-Ottoman Relations in Habsburg Bosnia Hercegovina, 1878–1914*, doktorska disertacija, Columbia University, 2013.

Arató, Endre. Mađarsko javno mnijenje i Bosna i Hercegovina (1875–1878), u: *Međunarodni naučni skup povodom 100-godišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i Istočnoj krizi 1875–1878. godine*, Tom II, Posebna izdanja, knj. 30, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 4, ANUBiH, Sarajevo 1977, 27-53.

Arondekar, Anjali. *For the Record. On Sexuality and the Colonial Archive in India*, Duke University Press, Durham / London 2009.

Babić, Branko. Prilog izučavanju položaja hercegovačkih izbjeglica u Crnoj Gori 1875–1878, u: *Stogodišnjica crnogorsko-turskog rata 1876–1878*, Naučni skupovi, knj. 5, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 1, CANU, Titograd 1978, 223-241.

- Babić, Silvija. Makrovrednovanje: kanadska metoda funkcionalnog vrednovanja, *Arhivski vjesnik*, 47(1), 2004, 7-19.
- Baykal, Bekir Sitki. Pitanje Bosne i Hercegovine i osmanska država 1878. godine, u: *Naučni skup Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini*, Posebna izdanja, knj. 43, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 8, ANUBiH, Sarajevo 1979, 95-109.
- Beller, Steven. *A Concise History of Austria*, Cambridge University Press, 2007.
- Beritić, Nada. Odjek otpora u dalmatinskoj štampi, u: *Naučni skup Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini*, Posebna izdanja, knj. 43, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 8, ANUBiH, Sarajevo 1979, 279-287.
- Bethke, Carl. Deutsche "Kolonisten" in Bosnien (1878–1918). Vorstellungswelten, Ideologie und Soziale praxis in quellen der Evangelischen Kirche, u: *Međunarodna konferencija Bosna i Hercegovina u okviru Austro-Ugarske 1878–1918. održana u Sarajevu, 30. i 31. marta 2009. Zbornik radova*, Filozofski fakultet, Sarajevo 2011, 235-267.
- Beydilli, K. Od Kućuk Kajnardže do propasti, u: *Historija osmanske države i civilizacije*, Orijentalni institut Sarajevo / IRCICA, Sarajevo / Istanbul 2004, 77-152.
- Biletić, Sandra. Iskustva bosanskohercegovačkih povratnika iz iseljeništva za vrijeme austro-ugarske uprave (1878. – 1903.), *Grada Arhiva Bosne i Hercegovine*, 5, 2013, 20-183.
- Biletić, Sandra. Dolazak austro-ugarske vojske u Fojnicu 1878. godine. Odlomak iz dnevnika fra Marka Kalamuta, *Bosna Franciscana*, 51, 2019, 147-169.
- Blau, Otto. *Handel und Verkehr von Bosnien in 1866*, Preussisches Handelsarchiv, Berlin 1868.
- Bogićević, Vojislav. Struktura i funkcija registrature prezidialnog i opšteg karaktera bivše Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu (1878–1918), *Arhivist*, 1, 1952, 49-61.
- Bogićević, Vojislav. Kako je branjeno Sarajevo od austrougarskog okupatora 19. avgusta 1878. godine, u: *Naučni skup Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini*, Posebna

- izdanja, knj. 43, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 8, ANUBiH, Sarajevo 1979, 349-365.
- Bonfiglioli, Chiara / Žerić, Sara. Working Class Women's Activism in Socialist Yugoslavia: An Exploration of Archives from Varaždin, Croatia, *Comparative Southeast European Studies*, 70(1), 2022, 80-102.
- Booms, Hans. Society and the Formation of a Documentary Heritage: Issues in the Appraisal of Archival Sources, *Archivaria*, 24, 1987, 69-107.
- Bosnar, Marijan. In memoriam. Terry Cook (1947–2014), *Arhivski vjesnik*, 57(1), 2014, 481-482.
- Božić Ivan / Ćirković Sima / Dedijer Vladimir / Ekmečić Milorad, *Istorija Jugoslavije*, Prosveta, Beograd 1972.
- Boyer, John W. *Austria 1867–1955*, Oxford University Press, Oxford 2022.
- Bridge, F. R. The Habsburg Monarchy and the Ottoman Empire, 1900–1918, u: *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, ur. Marian Kent, Frank Cass, London 1996, 31-49.
- Brothman, Brien. The Limits of Limits: Derridean Deconstruction and the Archival Institution, *Archivaria*, 36, 1993, 205-220.
- Brothman, Brien. The Past that Archives Keep: Memory, History, and the Preservation of Archival Records, *Archivaria*, 51, 2001, 48-80.
- Brown, Caroline. Memory, identity and the archival paradigm: introduction to the special issue, *Archival Science*, 13, 2013, 85-93.
- Burnes, Charles K. *The Balkan Policy of Count Gyula Andrassy*, doktorska disertacija, Rice University, Houston 1980.
- Burton, Antoinette. *Dwelling in the Archive: Women Writing House, Home, and History in Late Colonial India*, Oxford University Press, Oxford / New York 2003.
- Carmichael, Cathie. *A Concise History of Bosnia*, Cambridge University Press, 2015.
- Classen, Lothar. *Der völkerrechtlicher Status von Bosnien-Herzegowina nach dem Berliner Vertrag vom 13. 7. 1878*, Frankfurt a. M. 2004.

- Cook, Terry. What is Past is Prologue: A History of Archival Ideas Since 1898, and the Future Paradigm Shift, *Archivaria*, 43, 1997, 17-63.
- Cook, Terry. Archival Science. Dostupno na: mybestdocs.com (20. 5. 2023).
- Cook, Terry. Archival Science and Postmodernism: New Formulations for Old Concepts, *Archival Science*, 1(1), 2000, 3-24.
- Cook, Terry. Fashionable Nonsense or Professional Rebirth: Postmodernism and the Practice of Archives, *Archivaria*, 51, 2001, 14-35.
- Cook, Terry. The Archive(s) Is a Foreign Country: Historians, Archivists, and the Changing Archival Landscape, *The American Archivist*, 74, 2011, 600-632.
- Cook, Terry. Evidence, memory, identity, and community: four shifting archival paradigms, *Archival Science*, 13, 2013, 95-120.
- Cook, Terry. "Mi smo ono što čuvamo, čuvamo ono što jesmo": Prošlost, sadašnjost i budućnost arhivističkog vrednovanja, prijevod Marijan Bosnar, *Arhivski vjesnik*, 56, 2013, 9-26.
- Cosquer, Claire. Alterin absence: From race to empire in readings of Foucault, *Foucault Studies*, 26, 2019, 1-20.
- Cupek Hamill, Mirjana. Terry Cook, Arhivistika i postmodernizam: nove formulacije za stare koncepte, u *Archival Science*, 1/2000, 3-24. (interpretacija članka), *Arhivski vjesnik*, 46(1), 2003, 377-383.
- Čalić, Mari-Žanin. *Jugoistočna Evropa: Globalna historija*, UMHIS, Sarajevo 2020.
- Ćorović, Vladimir. *Bosna i Hercegovina*, Srpska književna zadruga, Beograd 1925.
- Derrida, Jacques. *Archive Fever: A Freudian Impression*, The University of Chicago Press, Chicago / London 1996.
- Detrez, Raymond. Reluctance and Determination. The Prelude to the Austro-Hungarian Occupation of Bosnia-Herzegovina in 1878, u: *Austria-Hungary, Bosnia-Herzegovina, and Western Balkans, 1878-1918*, ur. Clemens Ruthner, Diana Reynolds

- Cordileone, Ursula Reber, Raymond Detrez, Peter Lang, New York 2015, 1-18.
- Deusch, Engelbert. *Die effektiven Konsuln Österreich(-Ungarns) von 1825–1918: ihre Ausbildung, Arbeitsverhältnisse und Biografien*, Böhlau Verlag, Keln / Weimar / Wien 2017.
- Die Occupation Bosniens und der Herzegovina*, Verlag von Eduard Hölzel, Wien 1878.
- Donia, Robert J. *Islam pod Dvoglavim orlom: Muslimani Bosne i Hercegovine 1878–1914*, ZORO / Institut za historiju u Sarajevu, Zagreb / Sarajevo 2000.
- Donia, Robert J. The Proximate Colony: Bosnia-Herzegovina under the Austro-Hungarian Rule, u: *Wechselwirkungen. The Political, Social and Cultural Impact of the Austro-Hungarian Occupation on Bosnia-Herzegovina, 1878–1918*, ur. Clemens Ruthner, Diana Reynolds, Ursula Reber, Raymond Detrez, Peter Lang, New York 2008. Dostupno na: <https://www.kakanien-revisited.at/beitr/fallstudie/RDonia1.pdf> (15. 10. 2023).
- Donia, Robert J. Bosnia and Herzegovina: The Proximate Colony in the Twilight of Empire, *Godišnjak CBI*, 42, 2013, 197-202.
- Dožić, Ljiljana, Teri Kuk i postmoderno shvatanje arhiva sa osvrtom na arhivistiku u Srbiji, *ArhOL, Arhivistika On Line*. Dostupno na: <http://z-a-d.net/arhol/teri-kuk-i-postmoderno-shvatanje-arhiva-sa-osvrtom-na-arhivistiku-u-srbiji/> (30. 4. 2023).
- Duranović, Amir. Okupacija Bosne i Hercegovine i Žepča 1878. godine, u: *Žepče 1458.–2008.*, ur. Franjo Marić, Žepče 2010, 197-203.
- Eichhorn, Kate. *The archival turn in feminism: Outrage in order*, Temple University Press, 2013.
- Ekmečić, Milorad. *Dugo kretanje između klanja i oranja. Historija Srba u Novom Veku 1492–1992*, Zavod za udžbenike, Beograd 2007.
- Eliassen, Knut Ove. The Archives of Michel Foucault, u: *The archive in motion: new conceptions of the archive in contemporary thought and new media practices*, ur. Eivind Røssaak, Novus Press, Oslo 2010, 29-51.

- Farge, Arlette. *The Allure of the Archives*, Yale University Press, New Haven / London 2013.
- Ferreira-Buckley, Linda. Rescuing the Archives from Foucault, *College English*, 61(5), 1999, 577-583.
- Foucault, Michel. *The Archeology of Knowledge and the Discourse on Language*, Pantheon Books, New York 1972.
- Friedrich, Markus. *Die Geburt des Archivs: Eine Wissensgeschichte*, Oldenbourg Verlag, München 2013.
- Gabriel, Karl. *Bosnien-Herzegowina 1878. Der Aufbau der Verwaltung unter FZM Herzog Wilhelm v. Württemberg und dessen Biographie*, Frankfurt a. M. 2004.
- Ginzburg, Carl. *Sir i crvi: Kozmos jednog mlinara iz 16. stoljeća*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb 1989.
- Grabovac, Julije. *Dalmacija u oslobodilačkom pokretu hercegovačko-bosanske raje (1875–1878)*, Književni krug, Split 1991.
- Gracy II, David B. Is There a Future in the Use of Archives?, *Archivaria*, 24, 1987, 3-9.
- Grandits, Hannes. *The End of Ottoman Rule in Bosnia: Conflicting Agencies and Imperial Appropriations*, Routledge 2021.
- Hantsch, Hugo. *Die Geschichte Österreichs*, II, Styria Steirische Verlagsanstalt, Graz / Wien / Köln 1953.
- Haselsteiner, Horst. *Bosnien-Herzegovina. Orientkrise und Südslavische Frage*, Böhlau, Wien / Köln / Weimar 1996.
- Hauptmann, Ferdo. Djelokrug Austrougarskog zajedničkog ministarstva financija, *Glasnik arhivâ i Društva arhivista BiH*, III, 1963, 13-22.
- Hauptmann, Ferdo. Reguliranje zemljišnog posjeda u Bosni i Hercegovini i počeci naseljavanja stranih seljaka u doba austrougarske vladavine, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, XVI, 1965, 151-171.
- Hauptmann, Ferdo. Andrassyjeva politička baština i bosanska politika Austro-Ugarske nakon okupacije, *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu*, 1971, 445-460.
- Herkalović, Thomas. *Vorgeschichte der Occupation Bosniens und der Herzegovina*, Zagreb 1906.

- Holeček, Josif. *Bosna i Hercegovina za vreme okupacije*, Beograd 1902.
- Hubatsch, Walther. *Studies in Medieval and Modern German History*, Macmillan, London 1985.
- Imamović, Mustafa. *Pravni položaj i unutrašnje-politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914.*, Bosanski kulturni centar, Sarajevo 1997.
- International Biographical Directory of National Archivists, Documentalists and Librarians*, ur. J. M. Wilhite et al., London 2000.
- Isović, Kasim. Organizacija i funkcionisanje vrhovnih registratura u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske uprave, u: *Sabrana djela*, ur. Andrej Rodinis, Arhiv BiH, Sarajevo 2007, 311-331.
- Isović, Kasim. O nekim pitanjima i iskustvima u radu na sređivanju arhivske građe u Arhivu Bosne i Hercegovine, u: *Sabrana djela*, ur. Andrej Rodinis, Arhiv BiH, Sarajevo 2007, 119-197.
- Ivanović, Jozo. *Priručnik iz arhivistike I*, Hrvatski državni arhiv, Zagreb 2010.
- Ivanović, Jozo. *Koncepti provenijencije dokumenata u arhivskoj teoriji i njihov utjecaj na pojmove vrednovanje i organizacija arhiva*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2017.
- Jones, Mason A. Selective Memory: Assessing Conventions of Memory in the Archival Literature, *Journal of Contemporary Archival Studies*, 9(1), 2022. Dostupno na: <https://elischolar.library.yale.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1163&context=jcas>.
- Judson, Pieter M. *The Habsburg Empire: A New History*, Belknap Press 2016.
- Juzbašić, Dževad. *Politika i privreda u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom*, Posebna izdanja, knj. 114, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 35, ANUBiH, Sarajevo 2002.
- Kapidžić, Hamdija. Sarajevo u avgustu 1878. godine, *Prilozi za proučavanje istorije Sarajeva*, I, 1963, 117-133.
- Kapidžić, Hamdija. Položaj Bosne i Hercegovine za vrijeme austrougarske uprave (državnopravni odnosi), *Prilozi*, 4, 1968, 59-81.
- Kapidžić, Hamdija. *Hercegovački ustanak 1882. godine*, Veselin Masleša, Sarajevo 1973.

- Karpat, Kemal H. The Ottoman Attitude Towards the Resistance of Bosnia and Herzegovina to the Austrian Occupation in 1878, u: *Naučni skup Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini*, Posebna izdanja, knj. 43, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 8, ANUBiH, Sarajevo 1979, 147-173.
- Kasumović, Amila. Djelatnost konzulata u Bosni i Hercegovini u prvim godinama austrougarske okupacije 1878–1881, *Godišnjak CBI*, 43, 2014, 237-251.
- Kasumović, Amila. Modaliteti eksterne kolonizacije u Bosni 1890–1914: case study za njemačke erarne kolonije, *Prilozi*, 38, 2009, 81-120.
- Kasumović, Amila. Zemaljska pripadnost stanovnika Bosne i Hercegovine u prvim godinama austrougarske uprave, *Historijska traganja*, 6, 2010, 9-34.
- Kasumović, Amila. Njemački kolonisti u Bosni u toku Prvog svjetskog rata, u: *Međunarodna konferencija Bosna i Hercegovina u okviru Austro-Ugarske 1878–1918. održana u Sarajevu, 30. i 31. marta 2009. Zbornik radova*, Filozofski fakultet, Sarajevo 2011, 287-302.
- Kasumović, Amila. Austrougarska kolonizaciona politika u Bosni i Hercegovini i prvi njemački doseljenici, u: *Nijemci u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj – nova istraživanja i perspektive. Zbornik radova / Die Deutschen in Bosnien und Herzegowina und Kroatien – neue Forschungen und Perspektiven. Konferenzbeiträge*, Institut za istoriju / Hrvatski institut za povijest / Zentrum zur Erforschung deutscher Geschichte und Kultur in Südosteuropa an der Universität, Sarajevo / Zagreb / Tübingen 2015, 75-95.
- Kasumović, Amila. *Austrougarska trgovinska politika u Bosni i Hercegovini 1878–1914*, UMHIS, Sarajevo 2016.
- Kasumović, Amila / Radušić, Edin. Zaljubljeni u plijen – Austrougarska vladavina u Bosni i Hercegovini 1878–1918, u: *Između dvije imperije – Bosna i Hercegovina na fotografijama Františka Topića 1885–1919*, Zemaljski muzej BiH, Sarajevo 2017, 187-194.
- Kasumović, Amila. Activities of the Consular Missions in Bosnia and Herzegovina in the First Years of the Austro-Hungarian

- Occupation 1878–1881, *Journal of the Faculty of Philosophy in Sarajevo (History, History of Art, Archeology)*, 7(2), 2020, 181-204.
- Kasumović, Amila. Priliv činovnika iz Austro-Ugarske u Bosnu i Hercegovinu nakon okupacije 1878, u: *Zbornik Božene Vranješ Šoljan*, ur. Damir Agičić, Filozofski fakultet, Zagreb 2022, 89-104.
- Kasumović, Amila. Understanding Colonial Archives: Reflections on Records from Habsburg Times in the Archives of Bosnia and Herzegovina, *Comparative Southeast European Studies*, 70(4), 2022, 667-685.
- Kasumović, Amila. Status of Ottoman Officials and Military Personnel in Bosnia and Herzegovina after the Austro-Hungarian Occupation of 1878, *CTAD*, 18(36), 2022, 571-601.
- Kožar, Azem. *Arhivistika u teoriji i praksi*, Regionalni historijski arhiv Tuzla / Filozofski fakultet Tuzla, Tuzla 1995.
- Kraljačić, Tomislav. *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini 1882–1903*, Veselin Masleša, Sarajevo 1987.
- Kraljačić, Tomislav. Kolonizacija stranih seljaka u Bosnu i Hercegovinu za vrijeme austrougarske uprave, *Istorijski časopis*, XXXVI, 1989, 111-124.
- Kreševljaković, Hamdija. Sarajevo u doba okupacije Bosne 1878, u: *Izabrana djela IV*, Veselin Masleša, Sarajevo 1991, 73-169.
- Križić Roban, Sandra. Arhivi: uznemirujuće prakse izdvajanja, *Život umjetnosti: časopis za suvremena likovna zbivanja*, 95, 2014, 4-11.
- Kruševac, Todor. *Sarajevo pod austro-ugarskom upravom 1878–1918*, Muzej grada Sarajeva, Sarajevo 1960.
- Kruševac, Todor. *Bosansko-hercegovački listovi u XIX veku*, Veselin Masleša, Sarajevo 1978.
- Kujundžić, Dragan. Arhigrafija: arhiv i pamćenje kod Freuda i Derride, u: *Glas i pismo – Žak Derida u odjecima*, prir. Petar Bojanić, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd 2005, 229-235.
- Lampe, John R. Nations and states between changing borders and the Great Powers in the “long” nineteenth century, u: *The Routledge Handbook of Balkan and Southeast European History*,

- ur. John R. Lampe, Ulf Brunnbauer, Routledge, London / New York 2021, 53-62.
- Le Goff, Jacques. *History and Memory*, Columbia University Press, New York 1992.
- Lis, Tomasz Jacek. Službenici u Bosni i Hercegovini 1878–1918, *Časopis za suvremenu povijest*, 52(2), 2020, 629-656.
- Lis, Tomasz Jacek. *Polscy urzędnicy wyższego szczebla w Bośni i Hercegowinie w latach 1878–1918*, Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, Kraków 2020.
- Loomba, Ania. *Colonialism/Postcolonialism*, Routledge, London / New York 2005.
- Lowry, James / MacNeil, Heather. Archival thinking: archaeologies and genealogies, *Archival Science*, 21, 2021, 1-8.
- Lynch, Richard A. Archive, u: *The Cambridge Foucault Lexicon*, ur. Leonard Lawlor, John Nale, Cambridge University Press, New York 2014, 20-24.
- MacNeil, Heather. Trusting Records in a Postmodern World, *Archivaria*, 51, 2001, 36-47.
- Madžar, Božo. Izvještaji austrougarskog generalnog konzula Vasića upućeni ministru vanjskih poslova grofu Andrassyju u Beč od septembra 1875. do jula 1876. godine, *Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika BiH*, XIV–XV, Sarajevo 1974/5, 165-224.
- Madžar, Božo. Prikaz otpora austrougarskoj okupaciji 1878. u izvještajima njemačkog konzula, u: *Naučni skup Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini*, Posebna izdanja, knj. 43, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 8, ANUBiH, Sarajevo 1979, 123-133.
- Malcolm, Noel. *Bosna: Kratka povijest*, Biblioteka Memorija, Sarajevo 2011.
- Mambrol, Nasrullah. Analysis of Derrida's Archive Fever, *Literariness.org*, 19. 2. 2018. Dostupno na: <https://literariness.org/2018/02/19/analysis-of-derridas-archive-fever/> (30. 4. 2023).
- Manasek, Jared. *Empire Displaced: Ottoman-Habsburg Forced Migration and the Near Eastern Crisis, 1875–1878*, doktorska disertacija, Columbia University, 2013.

- Manasek, Jared. Refugee return and state legitimization: Habsburgs, Ottomans, and the case of Bosnia and Herzegovina, 1875–1878, *Journal of modern European History*, 19(1), 2021, 63–79.
- Mandić, Mihovil. *Povijest okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine*, Matica Hrvatska, Zagreb 1910.
- Marshall, Daniel / Tortorici, Zeb. (Re)Turning to the Queer Archives, u: *Turning Archival: The Life of the Historical in Queer Studies*, Duke University Press, Durham / London 2022, 1–33.
- Martić, fra Grga. *Zapamćenja (1829–1878)*, Knjižara Jugoslavenske akademije, Zagreb 1906.
- Masemann, Bronwen. Power, Possession and Post-Modernism: Contemporary Readings of the Colonial Archive, *Faculty of Information Quarterly*, 1(1), 2009, 1–14.
- Mijušković, Slavko. Hercegovački ustanak i hercegovačke izbjeglice po dokumentima kotorskog arhiva, u: *Stogodišnjica crnogorsko-turskog rata 1876–1878*, Naučni skupovi, knj. 5, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 1, CANU, Titograd 1978, 213–222.
- Mikić, Đorđe. O kolonizaciji stranih seljaka u Bosni i Hercegovini u vrijeme austrougarske uprave, u: *Migracije i Bosna i Hercegovina*, Institut za istoriju u Sarajevu / Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, Sarajevo 1990, 181–193.
- Nesmith, Tom. Seeing Archives: Postmodernism and the Changing Intellectual Place of Archives, *The American Archivist*, 65, 2002, 24–41.
- Okey, Robin. *Taming Balkan Nationalism: The Habsburg 'Civilizing Mission' in Bosnia 1878–1914*, Oxford University Press, Oxford / New York 2007.
- Oršolić, Tado. Sudjelovanje dalmatinskih postrojbi u zaposjedanju Bosne i Hercegovine 1878, *Radovi Zavoda povijesnih znanosti HAZU u Zadru*, 42, 2000, 287–308.
- Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950, vol. 6, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Vienna 1975.
- Pavličević, Dragutin. Odjek bosanskog ustanka (1875–1878) u sjevernoj Hrvatskoj, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 4(1), 1973, 121–196.

- Pavličević, Dragutin. Odbori za pomaganje i bosanski prebjeci u sjevernoj Hrvatskoj tijekom bosansko-hercegovačkog ustanka 1875–1878, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 7(1), 1975, 219–248.
- Pavličević, Dragutin. Bosanske izbjeglice u Banskoj Hrvatskoj u doba ustanka 1875–1878. godine, u: *Međunarodni naučni skup povodom 100-godišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i Istočnoj krizi 1875–1878. godine*, Tom III, Posebna izdanja, knj. 30, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 4, ANUBiH, Sarajevo 1977,
- Pavličević, Dragutin. Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i njegov odjek u banskoj Hrvatskoj, u: *Naučni skup Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini*, Posebna izdanja, knj. 43, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 8, ANUBiH, Sarajevo 1979, 251–279.
- Pawlowitch, Stevan K. *Srbia: The History of an Idea*, Hurst, London 2002.
- Petrović, Predrag Lotar. Ritter Robert Rudolf Paul Lothar von Berks, *Geni*, 5. 4. 2022. Dostupno na: <https://www.geni.com/people/Robert-Reichsritter-von-Berks/6000000038383609519> (28. 9. 2023).
- Petrović, Rade. Pokret otpora protiv austrougarske okupacije 1878. godine u Bosni i Hercegovini, u: *Naučni skup Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini*, Posebna izdanja, knj. 43, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 8, ANUBiH, Sarajevo 1979, 15–71.
- Preshlenova, Roumiana. Austria-Hungary and the Balkans, u: *The Routledge Handbook of Balkan and Southeast European History*, ur. John R. Lampe, Ulf Brunnbauer, Routledge, London / New York 2021, 128–134.
- Radović, Ljubica. Varaždin u Valjavčevo doba, *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*, 12–13, 2001, 175–196.
- Radušić, Edin. Uloga Velike Britanije u promjeni državno-pravnog statusa Bosne i Hercegovine 1878, *Radovi Filozofskog fakulteta (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija)*, knj. 1, Sarajevo 2010, 263–280.

- Radušić, Edin. The Ottoman Wrong Horse?: The Question of Bosnia and Hercegovina in the Last Phase of the Eastern Crisis, u: *War and Diplomacy: The Russo-Turkish War and Treaty of Berlin*, ur. M. Hakan Yavuz, Peter Slugett, The University of Utah Press, Salt Lake City 2011, 165-198.
- Radušić, Edin. *Bosna i Hercegovina u britanskoj politici od 1857. do 1878. godine: Od branitelja i zaštitnika do tužioca i sudije*, Institut za istoriju, Sarajevo 2013.
- Radušić, Edin. "Bosnian Horrors": Antiturski narativi o Bosni u britanskom javnom diskursu i njihove političke posljedice 1875-1878, UMHS, Sarajevo 2019.
- Radušić, Edin. *Dvije Bosne: britanske putopisne i konzularne slike Bosne i Hercegovine, njenog stanovništva i međusobnih odnosa*, Filozofski fakultet, Sarajevo 2019.
- Rajh, Arian. Postmoderna arhivistika: uvodna pitanja, *Arhivski vjesnik*, 46(1), 2003, 147-177.
- Richards, Thomas. *The Imperial Archive: Knowledge and the Fantasy of Empire*, Verso, London 1993.
- Rodinis, Andrej. Između činovnika i znanstvenika: profil arhivista u Bosni i Hercegovini, *Atlanti*, 23, 2013, 177-182.
- Rodinis, Andrej. Dokumenti iz austrijskih arhiva u Arhivu Bosne i Hercegovine – osvrt na arhivski sporazum i restituciju gradiva, *Arhivski vjesnik*, 58, 2015, 59-71.
- Rogne Schumacher, Leslie. A "Lasting Solution": *The Eastern Question and British Imperialism, 1875-1878*, doktorska disertacija, University of Minesota, 2012.
- Rustow, Marina. *The Lost Archive. Traces of a Caliphate in a Cairo Synagogue*, Princeton University Press, Princeton / Oxford 2020.
- Ruthner, Clemens. Habsburg's Little Orient: A Post/Colonial Reading of Austrian and German Cultural Narratives on Bosnia-Herzegovina, 1878-1918, u: *Wechselwirkungen. The Political, Social and Cultural Impact of the Austro-Hungarian Occupation on Bosnia-Herzegovina, 1878-1918*, ur. Clemens Ruthner, Diana Reynolds, Ursula Reber, Raymond Detrez, Peter Lang, New York 2008. Dostupno na: <https://www.kakanien-revisited.at/beitr/fallstudie/CRuthner5.pdf> (15. 10. 2023).

- Schmid, Ferdinand. *Bosnien und die Herzegovina unter der Verwaltung Österreich-Ungarns*, Verlag von Veit und Comp., Leipzig 1914.
- Scott, David. Introduction: On the Archeologies of Black Memory, *Small Axe*, 26, 2008, V-XVI.
- Seton-Watson, R. W. *The Role of Bosnia in International Politics (1875–1914)*, From the Proceedings of the British Academy, Vol. XVII, Humphrey Milford Amen House, London 1931.
- Seton-Watson, R. W. *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question. A Study in Diplomacy and Party Politics*, Routledge, London / New York 1972.
- Silvestri, Alessandro. Archives of the Mediterranean: Governance, and Record-Keeping in the Crown of Aragon in the Long Fifteenth Century, *European History Quarterly*, 46(3), 2016, 435-457.
- Sladović pl. Sladojevički, Eugen. *Upravna nauka i upravno pravo Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1916.
- Sosnosky, Theodor. *Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns seit 1866*, I, Deutsche Verlags / Anstalt, Stuttgart / Berlin 1913.
- Spasović, Ivana B. Devet pisama patrijarha Germana Anđelića, *Napredak*, 2(1), 2021, 91-102.
- Stępień, Robert. Sir Charles Hilary Jenkinson. The Academic Profile of the Father of British Archival Science, *Res Historica*, 48, 2019, 275-292.
- Stoler, Ann L. *Race and the Education of Desire: Foucault's History of Sexuality and the Colonial Order of Things*, Duke University Press, Durham / London 1995.
- Stoler, Ann L. Colonial Archives and the Arts of Governance, *Archival Science*, 2, 2002, 87-109.
- Stoler, Ann L. *Along the Archival Grain. Thinking through Colonial Ontologies*, Princeton University Press, Princeton / Oxford 2009.
- Stoler, Ann L. Introduction "The Rot Remains": From Ruins to Ruination, u: *Imperial Debris: On Ruins and Ruination*, ur. Ann Laura Stoler, Duke University Press, Durham / London 2013, 1-39.
- Stoler, Ann L. *Imperial Durabilities in Our Times*, Duke University Press, Durham / London 2016.

- Stoler, Ann L. On Archiving as Dissensus, *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 38(1), 2018, 43-56.
- Stoler, Ann L. Archiving Praxis: For Palestine and Beyond, *Critical Inquiry*, 48(3), 2022, 570-593.
- Stryker, Susan / Cyrrah, Paisley. General Editor's Introduction, *Transgender Studies Quarterly*, 2, 2015, 539-543.
- Sugar, Peter F. *Industrialization of Bosnia-Herzegovina 1878-1918*, University of Washington Press, Seattle 1963.
- Šehić, Zijad. Okupacija Stoca 1878. godine, *Slovo Gorčina*, 32, Stolac 2010, 41-47.
- Šljivo, Galib. *Bosna i Hercegovina 1788-1812*, Tom I, Planjaj komerc, Tešanj 2016.
- Šljivo, Galib. *Bosna i Hercegovina 1813-1826*, Tom II, Planjaj komerc, Tešanj 2016.
- Taylor, Diana. *The archive and the repertoire – cultural memory and performance in the Americas*, Duke University Press, 2003.
- The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, ur. Marian Kent, Frank Cass, London 1996.
- Thomas, Deborah A. Caribbean Studies, Archive Building, and the Problem of Violence, *Small Axe*, 17(2), 2013, 27-42.
- Vasileva Vasileva, Nadezhda. *The Rivalry Between Russia and Great Britain in Eastern Rumelia 1878-1885*, doktorska disertacija, Sakaraya Üniversitesi, 2019.
- Vervaet, Stijn. *Centar i periferija u Austro-Ugarskoj: dinamika izgradnje nacionalnih identiteta u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918. godine na primjeru književnih tekstova*, Synopsis, Sarajevo / Zagreb 2013.
- Vodič Arhiva Bosne i Hercegovine, Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1987.
- Vukliš, Vladan / Gilliland, Anne J. Archival Activism: Emerging Forms, Local Applications, u: *Archives in the Service of People – People in the Service of Archives*, ur. B. Filej, Alma Mater Europea, Maribor 2016, 14-25.

- Vukliš, Vladan. Povratak kreativnom nezadovoljstvu: Perspektive proaktivnog vrednovanja, *Arhivska građa u teoriji i praksi*, I, 2016, 45-62.
- Vukliš, Vladan. Retracing Labor in Yugoslav Socialism. Reflections on Research and Archival Approaches, *Südosteuropa*, 68(1), 2020, 25-43.
- Vukotić, Vukota. Arhivi i postmoderna, *Treći kongres arhivskih radnika Bosne i Hercegovine*. Dostupno na: https://www.academia.edu/40096118/Arhivi_i_postmoderna.
- Yavuz, M. Hakan. The Transformation of “Empire” through Wars and Reforms: Integration vs. Oppression, u: *War and Diplomacy: The Russo-Turkish War and Treaty of Berlin*, ur. M. Hakan Yavuz, Peter Slugett, The University of Utah Press, Salt Lake City 2011, 17-56.
- Young, Robert J. C. *Postcolonialism: An Historical Introduction*, Blackwell Publishing, Malden 2007.
- Zaplata, Rudolf. Strani konzuli u Bosni i Hercegovini za turske vlade, *Kalendar Gajret*, Sarajevo 1937, 116-148.
- Zöllner, Erich / Schüssel, Therese. *Povijest Austrije*, Barbat, Zagreb 1997.

Registar ličnih imena⁴⁸⁹

- Abdul Hamid II 72, 73
Abdul-Aziz 72
Agičić, Damir 340
Albrecht 79
Alexandar I 69
Allegretti 134
Ambrozić, Josip 283
Amzi-Erdoğdular, Leyla 275, 332
Andrássy, Gyula/Julius 68, 70, 76, 79-82, 84, 88, 94-97, 102-105, 111, 207, 209, 229, 231, 235, 236, 241, 242, 244-246, 248-252, 254, 265, 266, 281, 282, 288, 290, 298, 309, 321
Andrian 148, 158
Anđelić, Grigorije 291
Antimos 149
Arató, Endre 208, 332
Arcon, Jakob 227, 233, 269, 270
Arondekar, Anjali 12, 55, 56, 332
Avoscani 267
-
- Babić, Branko 210, 332
- Babić, Silvija 58, 333
Bacquehem, Olivier 283
Badovinac 88, 137
Balandier, Georges 18
Baldrian, dr. Ignaz 293
Barišić, fra Rafael 132
Baumgartner 167, 168
Baykal, Bekir Sitki 74, 76, 333
Beda 257
Behr, August 256
Beller, Steven 69, 333
Beritić, Nada 86, 333
Berkowetz, Adalbert 281
Berks, Hugo 282
Berks, Lothar 282
Berks, Robert 282
Bethke, Carl 253, 333
Beust, Ferdinand 83
Beydilli, Kemal 67, 72, 333
Biletić, Sandra 8, 53, 87, 261, 333
Bismarck, Otto 68, 84
Bitter 121, 122, 124-127, 129, 130, 144, 147, 149, 157, 159, 168

⁴⁸⁹ Vrlo često u dokumentima susrećemo različite varijante osobnih imena i geografskih pojmova, koje se ponekad navode samo s inicijalima ili u nepotpunom obliku. U indeksima imena, mjesta i geografskih pojmova zabilježeni su svi nazivi i inačice koje su korištene, a razdvojene su kosim crtama. Postoji mogućnost i da su neka imena identična za dvije osobe ili da su krivo odgonetnuta.

- Blau, Otto 237, 333
 Bogičević, Vojislav 81, 333
 Bojanić, Petar 39, 340
 Bonfiglioli, Chaira 60, 334
 Booms, Hans 46, 47, 334
 Borowiczka, Rudolf 95, 97, 99,
 117-122, 124-131, 133-135,
 137, 139-142, 144, 146, 149,
 150, 156, 157, 159-161, 163,
 164, 166, 168-171
 Bosančić, Đorđe 215
 Bosnar, Marijan 43, 58, 334, 335
 Boyer, John W. 83, 334
 Božić, Ivan 16, 334
 Bridge, F. R. 66, 334
 Brothman, Brien 40, 41, 42, 64,
 334
 Brown, Caroline 41, 64, 334
 Brunnbauer, Ulf 72, 79, 341, 343
 Budisavljević, Emanuel 212,
 213, 215, 261
 Burnes, Charles K. 68, 334
 Burton, Antoinette 12, 37, 56, 334
 Bylandt-Rheidt 230
-
- Carmichael, Cathie 80, 334
 Cass, Frank 66, 334, 346
 Classen, Lothar 22, 207, 334
 Cook, Terry/Kuk, Teri 24, 42-48,
 51, 58, 59, 296, 306, 319, 334,
 335, 336
 Cosquer, Clair 49, 335
 Cupek Hamill, Mirjana 58, 335
 Cyrrah, Paisley 57, 346
-
- Čalić, Mari-Žanin 67, 335
- Čengić, Hajdar-beg 233
-
- Ćirković, Sima 334
 Čorović, Vladimir 14, 15, 16, 335
-
- Dedijer, Vladimir 334
 Delić, Đorđe 215
 Derrida, Jacques/Derida, Žak 12,
 26, 34, 39, 40, 41, 43, 46, 48,
 53, 56, 57, 296, 306, 318, 335
 Despotović 291
 Detrez, Raymond 18, 19, 24, 65,
 74, 335, 336, 344
 Deusch, Engelbert 95, 98, 220,
 336
 Donia, Robert 18, 336
 Dožić, Ljiljana 43, 59, 336
 Duranović, Amir 8, 87, 336
-
- Dželalludin-paša 78
-
- Đorđević, Milan 291
 Đurđević, Martin 86, 331
-
- Echevarria, Gonzales 37
 Eichhorn, Kate 12, 57, 336
 Ekmečić, Milorad 16, 270, 334,
 336
 Eliassen, Knut Ove 36, 336
 Elliot, Henry 71
-
- Fadilpašić, Mustafa-beg 90
 Farge, Arlette 42, 52, 61-63, 337
 Farkas, Josef 287
 Fenkner, Johann 285
 Ferreira-Buckley, Linda 38, 337

- Filej, B. 22, 346
 Fischer, Hugo 290
 Flesch, Alois 238, 239
 Fluck, Eduard 163, 165
 Foucault, Michel 12, 26, 34-38,
 49, 52, 57, 58, 60, 296, 306,
 318, 337
 Franz Joseph I 69, 74, 79, 80,
 94-97, 99, 102-106, 111, 129,
 140, 141, 160, 213, 216, 264,
 269, 280, 282, 283
 Freeman, Edward 75
 Friedrich, Markus 42, 337
 Frommelt, Felix 85
-
- Gabriel, Karl 22, 207, 337
 Gašepný, F. 257
 Gatti, Achilles 293
 Gavranović, Berislav 81, 82, 85,
 88, 209, 331
 Georg, Florijan 158
 Ghyczy, Emil 144, 147, 150,
 157, 159, 161, 163, 165, 167,
 168, 170, 171
 Gilliland, Anne J. 22, 60, 346
 Ginzburg, Carl 42, 49, 337
 Glanz 125-131
 Glaser 161, 162, 168, 171
 Gloser, Eulog 106
 Gödel-Lannoy, Hermann 96,
 97, 99, 117, 119-122, 124-
 131, 133-135, 137, 139-141,
 143, 144, 147, 149, 157, 159,
 160, 161, 163, 165, 166, 168
 Grabovac, Julije 211, 337
 Gracy II, David B. 41, 337
- Gradi, Nikolaus 158
 Grandits, Hannes 74, 84, 92,
 337
 Grosser 144, 147, 150, 163, 167,
 168, 170, 171
-
- Haas, G. 95
 Haasz, L. 287
 Hafiz-paša 86
 Ham, Gerald F. 61
 Hamrik, Carl 285
 Hanotaux, Gabriel 77
 Hantsch, Hugo 79, 337
 Harris, Verne 46
 Haselsteiner, Horst 77, 80, 337
 Hauptmann, Ferdo 82, 88, 104,
 105, 109, 254, 337
 Hautneg, R. 292, 293
 Haymerle, Heinrich 95
 Heimerich 218
 Herkalović, Thomas 86, 88, 337
 Hlawaty, Faustin 289
 Hofmann, Leopold 105, 213,
 222, 223, 230, 231
 Holeček, Josif 82, 338
 Hölzel, Eduard 82, 336
 Hubatsch, Walther 75, 338
 Husken, Frans 20
-
- Ignacije 149
 Illner, Johann 284
 Imamović, Mustafa 22, 70, 77,
 338
 Irby, Adelina Paulina 229, 267
 Isović, Kasim 21, 27, 44, 45, 106,
 108, 111, 113, 338

- Ivanović, Jozo 33, 42, 47, 338

 Janković 134
 Jedlicska 167
 Jekelfálussy, Ludwig 98, 117,
     119-122, 124-131, 133-135,
     137, 139-141, 143, 144, 147,
     149, 157, 159, 161, 163, 165,
     166
 Jenkinson, Charles Hilary 46
 Johnston, Priscilla 229, 267
 Jones A., Mason 64, 338
 Jovanovich, Stephan 103, 104,
     118, 123, 124, 129, 131, 143,
     153, 155, 212, 213, 215, 216,
     218, 222-224, 226, 230, 232,
     233, 264-266, 280, 294
 Jozisz, Demetar/Josić, Dimitrije
     291
 Judson, Pieter M. 19, 338
 Just, Firedrich Wilhelm 289
 Juzbašić, Dževad 248, 338

 Kabin, Franz 290
 Kalamut, fra Marko 87
 Kállay, Benjamin 16, 66
 Kapetanović, Bećir-beg 233
 Kapidžić, Hamdija 17, 21, 22,
     78, 81, 87, 89, 104, 207, 209,
     210, 338
 Kapović, Mihael 158
 Karlowitz 149
 Karpat, Kemal H. 83, 339
 Kasumović, Amila 8, 53, 59, 89,
     109, 205, 238, 248, 253, 258,
     275, 278, 339, 340
 Kasumović, Marko 139, 227
 Kecmanović, Ilija 260, 267, 268,
     331
 Kelemen, Moriz 168-172
 Kent, Marian 66, 334, 346
 Khu 133-135, 137, 139-141, 143,
     144, 147, 150, 157, 159, 161,
     163, 165, 167, 168, 170, 171
 Kohnfelder, Kremer 257
 Kožar, Azem 33, 340
 Krall 105, 161, 168-171
 Kraljačić, Tomislav 16, 66, 81,
     82, 253, 340
 Krauss, Karl 98, 99, 106, 117-
     122, 124-131, 133-135, 137-
     141, 143-145, 147, 149, 150,
     157, 159, 161, 163, 164, 166,
     168, 170-172
 Kreševljaković, Hamdija 85, 98,
     340
 Križić Roban, Sandra 34, 340
 Krsmanović 128, 133, 136, 238,
     240-247, 271-274, 277, 301,
     303, 312, 314, 325, 327, 328
 Krükl 165, 166
 Kruševac, Todor 16, 17, 90, 340
 Kujundžić, Dragan 39, 41, 340
 Kurz 165
 Kurz, Stephan 7

 Lampe, John R. 72, 79, 340, 343
 Lang, Peter 18, 19, 24, 65, 336,
     344
 Lapenna, Alois 103
 Lawlor, Leonard 35, 341
 Layard, Henry 83

- Le Goff, Jacques 43, 44, 48, 54, 341
- Leddihn, Adolf/Adolph 98, 117, 119-122, 124-131, 133, 134, 144, 159, 161, 163, 165, 167
- Liman, K. 290
- Lis, Tomasz Jacek 7, 278, 283, 285, 341
- Lissi, Anton 284
- Lohress, Florian 288
- Lonkotka, Gottfried 102
- Loomba, Ania 14, 341
- Lowry, James 36, 341
- Ludloff, K. 256
- Lynch, Richard A. 35, 341
-
- MacNeil, Heather 36, 55, 341
- Madžar, Božo 80, 85, 341
- Makarewiz, Andreas 288
- Malcolm, Noel 83, 341
- Malić, Risto 215
- Mambrol, Nasrullah 40, 341
- Manasek, Jared 208, 209, 228, 229, 269, 270, 341
- Mander, Josef 288
- Mandić, Mihovil 89, 342
- Marić, Franjo 87, 336
- Marino, Giorgi 258
- Marković 139
- Marshall, Daniel 12, 48, 342
- Martić, fra Grga 86, 342
- Masemann, Bronwen 13, 342
- Mazhar-paša 86
- Mažuranić, Ivan 134, 137, 139, 218, 219, 262
- Meissl, Josef 284
- Mérey, Alexander 95, 97, 106, 117, 119-122, 124-131, 133-137, 139-142, 144-146, 159, 161, 163, 165-168, 170-172
- Michnawski, Josef 284
- Midhat-paša 72
- Mijušković, Slavko 213, 342
- Mikić, Đorđe 253, 342
- Milić, Savo 215
- Miškić 252
- Mitesser, Paul 78
- Mrda, Danijela 8
- Murat V 72
-
- Nale, John 35, 341
- Nesmith, Tom 42, 342
- Novaković, Šimun 8
-
- Oesterreicher 283, 287
- Ohranović, Fuad 8
- Okey, Robin 18, 19, 82, 342
- Omčikus, Nikola 242
- Opuić, Marko/Marco 293, 294
- Oršolić, Tado 80, 342
-
- Pace, Rudolf 283
- Paulich, Alexandar Jacob 78
- Pavličević, Dragutin 75, 86, 208, 216, 260, 267, 270, 342
- Pavlowitch, Stevan K. 270, 343
- Pawlik, Franz 284
- Peresa, Johann 283
- Petrović Njegoš, Nikola 217, 234, 266
- Petrović, Predrag Lotar 282, 343
- Petrović, Rade 85, 343

- Philippovich Joseph/Filipović, Josip 30, 86, 87, 89, 90, 132, 136, 167, 215, 216, 220, 225, 226, 228, 229, 233, 235, 236, 245-247, 265, 266, 277, 280, 291, 292
 Philippovich, Franz 215, 216, 218-220, 222, 223, 225-230, 233, 234, 250-252, 261-265, 273
 Plakolb, Georg 254, 255
 Pokorny, Josef 282
 Pozderac, Ademaga 230
 Preshlenova, Roumiana 79, 343
 Pretis, Sisinio 240, 241

 Radetzky/Radecki, Josef 78, 79
 Radović, Ljubica 268, 343
 Radušić, Edin 8, 73, 75, 83, 205, 267, 271, 339, 343, 344
 Raitz 163, 165
 Rajh, Arian 58, 344
 Reber, Ursula 18, 19, 24, 65, 336, 344
 Rehn, Alexander 117, 119, 120-122, 124, 126
 Reinländer 222, 226, 230
 Reitterer, H. 95
 Reynolds Cordileone, Diana 18, 19, 24, 65, 335, 336, 344
 Rice, Anne 11
 Richards, Thomas 13, 37, 344
 Ristić 235
 Rodich, Gabriel/Rodić, Gabrijel 119, 210-215, 217, 219-222, 226, 227, 233, 234, 261
 Rodinis, Andrej 22, 44, 45, 91, 111, 338, 344
 Rogne Schumacher, Leslie 71, 73, 344
 Rosenberg, Samuel 292, 293
 Roskowcky 232
 Røssaak, Eivind 36, 336
 Roth, Josef 292, 293
 Rothery, Gavin 11
 Rustow, Marina 43, 344
 Ruthner, Clemens 18, 19, 24, 65, 335, 336, 344

 Salisbury, Robert 71, 76, 83, 84
 Salvator 222
 Savanović 221
 Schaffer, Eduard 284
 Schlecht 135
 Schmid, Ferdinand 17, 22, 345
 Schörter, Curt 289
 Schüssel, Therese 68, 347
 Schwarz, Karl 141
 Schwegel, Joseph 95, 98, 104, 107, 117, 119-121, 122, 124-135, 137, 139-144, 146, 149, 157, 159, 168, 169, 171, 224, 232, 256, 283, 292
 Scoda, Emil 132
 Scott, David 37, 54, 345
 Seton-Watson, R. W. 65, 66, 75, 76, 80, 84, 345
 Shuvalov, Pavel 84
 Silvestri, Alessandro 53, 345
 Simbschen, Josef 78
 Sitar, Philipp 285
 Skarić, Vladislav 15

- Sladović pl. Sladoevički, Eugen 106, 345
- Slonner, J. 256
- Slugett, Peter 69, 73, 344, 347
- Sosnosky, Theodor 79, 345
- Spasović, Ivana B. 291, 345
- Spivak, Gayatri 19
- Staub, Ludwig 281
- Staudach, Emma Antonija 95
- Staudach, Kajetan 95
- Stepień, Robert 46, 345
- Stoler Laura, Ann 12, 20, 26, 37, 38, 41, 48-55, 57, 64, 296, 306, 319, 345, 346
- Stryker, Susan 57, 346
- Stubenrauch 222, 226
- Sugar, Peter F. 73, 79, 89, 105, 231, 346
- Sytrilich, Danijel 280
- Szapary 241
- Szlavy, Jozsef 103, 241
-
- Šehić, Zijad 87, 346
- Škodrić, Ljubinka 7
- Šljivo, Galib 77, 78, 346
-
- Taylor, Diana 40, 55, 346
- Tegetthof, Wilhelm 79
- Teodorovich/Theodorovich 152, 153, 293
- Thöemmel, Gustav 88, 209, 212-215, 217, 266
- Thomas, Deborah A. 54, 346
- Todorovich/Thodorovich 218, 224
- Tortorici, Zeb 12, 48, 342
- Tschudi 256
- Tuček, Ladislaus 284
-
- Urelak, Peter 229
-
- Vasić/Wassitsch, Conrad 80, 81, 82, 86, 98, 99, 107, 117-122, 124-132, 137-139, 161
- Vasileva Vasileva, Nadezhda 68, 346
- Verceović 222
- Vervaeet, Stijn 15, 18, 346
- Vranješ-Šoljan, Božena 89, 340
- Vukliš, Vladan 22, 59, 60, 61, 346, 347
- Vukotić, Vukota 59, 347
-
- Wagner 167
- Wallach 163
- Weber, Max 51
- Wilhite, Jeffrey M. 46, 338
- Willhelm I 68
- Wrangel 213, 217
- Wrede, Nikolaus 220, 232, 235, 236, 261
- Württemberg, Wilhelm 22, 143, 152, 153, 156-158, 160, 167, 168, 207, 236, 238, 241
-
- Yavuz, Hakan M. 69, 72, 73, 84, 344, 347
- Young, Robert J. C. 14, 347
-
- Zaplata, Rudolf 78, 347
- Zemon Davis, Natali 42, 49, 62
- Zichy 82, 83, 233, 283, 287

Zinn, Howard 59
Zöllner, Erich 68, 347

Žakula, Emanuel 139
Žerić, Sara 60, 344

Registar geografskih pojmova

- Albanija 79, 240, 241, 267
Aleksandrija 95
Amerika 61
Austrija 79, 80, 237, 240, 244,
247, 284, 298
Austro-Ugarska/Dvojna Monar-
hija / Monarhija 9, 13-19, 22,
24, 26, 30, 65, 68-72, 74-77,
79-85, 88-94, 96-99, 101,
102, 104, 106-109, 121, 122,
124, 126, 133, 143, 151, 152,
154, 156, 158, 160, 164, 168,
169, 205, 207-209, 211-214,
224, 227, 229, 230, 234-242,
244-255, 257-260, 266, 269,
272-280, 283-285, 290, 292,
294, 297, 298, 300-304, 307-
309, 311-314, 320-325, 327,
328
-
- Bačka 291
Balkan 15, 19, 26, 27, 65, 66,
68, 69, 70, 72, 74, 77, 78, 79,
82, 86, 90, 94, 208, 211, 216,
242, 271, 274, 289, 297, 304,
307, 315, 320, 329, 331, 332,
334, 336, 341, 343, 344
Banat 77
Banja Luka 128, 139, 155, 156,
215, 222, 223, 225, 226, 255
Beč 13, 25, 77, 80, 91, 92, 95, 96,
98, 117, 119-122, 124-134,
175, 185, 210, 226, 228, 230,
240, 250, 256, 257, 277, 280,
288, 341
Beograd 66, 91, 95, 98, 128, 220,
232, 235-237, 241, 261, 270,
271, 312
Berlin 75, 76, 84, 272, 312
Bern 256
Besarabija 67, 74
Bihać 139, 148, 155, 156, 226,
227, 230, 293
Bileća 211, 264
Bjelovar 219
Bosanska Gradiška 164, 215,
228, 236, 238
Bosanski ejalet/vilajet 14, 17, 26,
64, 70, 74-78, 80, 81, 90, 206,
237, 238, 271, 274, 297, 303,
308, 314, 320, 327
Bosanski Novi 223
Bosfor 65, 69, 74
Bosna 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20,
21, 22, 25, 27, 29, 70, 71, 74,
75, 77- 82, 84, 85, 86, 91, 98,
118, 122, 139, 143, 148, 149,
155, 156, 164-166, 218, 220,
227, 231, 237-241, 243-251,
253, 255-258, 261, 262, 270-
276, 280, 283, 287, 288, 290,

- 293, 294, 297, 298, 301, 303,
304, 308, 309, 311, 312, 314,
315, 320, 325, 327, 328
- Bosna i Hercegovina 14-28, 30,
33, 45, 55, 59, 63-66, 70, 72-
109, 111, 113-122, 124, 126-
129, 131, 133-152, 154, 157-
169, 172, 205-212, 215, 218,
219, 221-224, 226, 228-234,
235, 237-264, 267-270, 272-
286, 289, 290, 293, 294, 297-
304, 307-315, 320-329
- Brčko 128, 133, 152, 238-243,
246, 247, 264, 272, 277, 293
- Brod 87, 89, 141, 147, 223, 238
- Budimpešta 25, 81, 104, 135, 137,
139-142, 165, 228, 230, 233,
241, 250, 277, 285
- Bugarska 71, 72, 264
- Bukovica 132
-
- Cetinje 210, 212, 214
- Crna Gora 29, 59, 70, 71, 72, 74,
77, 80, 82, 84, 86, 119, 122,
123, 133, 143, 147, 152, 155,
207, 209-215, 217, 218, 224,
233, 234, 237, 240, 241, 259,
261, 265, 266, 270, 271, 300-
302, 310, 311, 313, 323, 324,
326
- Crno more 65, 67
-
- Češka 71, 115, 281, 284, 304,
315, 329
-
- Dalmacija 29, 77, 80, 118, 123,
130, 141, 155, 207, 210-215,
217, 218, 220, 222, 224, 233,
234, 237, 240, 249, 259, 269,
271, 294, 300, 302, 304, 310,
313, 315, 323, 325, 329
- Dardaneli 69, 74
- Drina 82, 235
- Dubica 216, 230
- Dubrovnik 122, 123, 152, 210,
213, 222, 258, 271, 294
- Dunav 67, 254
- Dunavska Monarhija 79, 83, 88
- Dusina 132
- Dvor na Uni 216
-
- Đakovo 219
-
- Egipat 43
- Europa 16, 19, 34, 49, 53, 77, 80
-
- Fojnica 87
- Francuska 66-68, 71, 240
- Frankfurt 281
-
- Gacko 148, 152, 218
- Galata 287
- Galicija 284, 285, 304, 315, 329
- Giesshübel 256
- Gospić 86
- Grahovo 210
- Graz 210
-
- Habsburška Monarhija 66, 67,
68, 77, 78
- Hag 51
- Hercegovina 65, 70, 80, 86, 122,
123, 129, 132, 134, 142, 143,

- 152, 155, 215, 233, 261, 266,
268, 270, 293, 297, 308, 320
- Hrvatska 29, 42, 61, 75, 89, 142,
143, 147, 154, 155, 158, 207,
208, 216, 218-220, 222, 225,
234, 237, 253, 259-261, 267,
270, 271, 284, 285, 300, 302,
304, 310, 313, 315, 323, 325,
329
-
- Indija 55
- Istanbul/Carigrad 70, 71, 82, 83,
95, 98, 115, 149, 233, 238,
283, 287, 292, 293
- Istočna Rumelija 77
- Istok 16, 82
- Italija 68, 71, 79, 240
-
- Jasenovac 216
- Jugoslavija 61
-
- Kalifornija 41
- Kamen 230
- Karibi 54
- Karlovac 219
- Kipar 76, 83
- Kiseljak 132
- Klek 115
- Knin 216, 221, 233, 267
- Kopar 96
- Korjenica 139
- Kostajnica 216, 223, 225, 227,
234, 252
- Kotor 122, 123, 210, 212, 213,
222, 258
- Krajina 142, 227, 260
- Kraljevina Srba, Hrvata i Slove-
naca 15, 91
- Krim 65
- Križevac 219
- Kreševo 132
- Krstac 264
- Krupa 252
- Kučuk-Kajnardža 65
- Kustoca 293
-
- Lapac 230
- Livno 222, 223, 226
- Lompalanka 264
- Lombardija 79
- London 46, 83
-
- Makedonija 79
- Mala 212
- Mala Azija 69
- Mediteran, istočni 69, 84
- Metković 123, 141, 213
- Mitrovica 84
- Mostar 14, 86, 98, 134, 141, 153,
210, 211, 212, 215, 216, 264-
266, 283, 293
- Minhen 256
-
- Neretva 293
- Nevesinje 148, 152, 153, 218
- Nikšić 264
- Niš 292
- Nova Gradiška/Berbir 128, 136,
139, 216
- Novi 136, 227, 229, 234, 252,
255

- Novi Pazar/Novi Bazar 84, 127,
 133, 152, 164, 211, 217, 240,
 241, 274
-
- Njemačka 71, 75, 76, 256, 279,
 280, 281, 284, 291, 294, 304,
 314, 328
-
- Oblaj 230, 234
 Orijent 24
 Rahovo 264
 Osmansko Carstvo 65-81, 84, 85,
 92, 94, 98, 135, 151, 159, 208,
 237, 238, 240, 245, 260, 273,
 274, 292, 297, 301, 307, 308,
 312, 320, 325
 Ostrovac 230
-
- Pakrac 219, 229, 291
 Palestina 67
 Pariz 67, 70
 Perast 212
 Pešta 291
 Pijemont 66
 Pirot 292
 Plzen 132
 Prijedor 148, 252
 Pruska 68, 79
-
- Rajevo Selo 241, 243, 272
 Reichstadt 71, 81
 Rudolfsthal 257
 Rumunija 74, 77, 238, 240, 245,
 272-273, 277, 301, 310-312, 325
 Rusija 65-84, 123, 147, 210, 211,
 269
-
- Ruščuk 293
-
- Sadova 68
 Salonika 98
 San Stefan 74, 75, 81, 83, 85
 Sandžak 84
 Sarajevo 7, 9, 13, 60, 78, 81, 85-
 91, 98, 99, 115, 118, 135,
 141, 142, 149, 150, 156, 157,
 162, 207, 216, 222, 223, 225-
 227, 229, 230, 232-235, 239,
 241, 244, 245, 252, 257, 264-
 266, 282, 283, 289, 291, 292
 Sava 87, 136, 143, 164, 238, 240-
 242, 254, 260, 272
 Sicilija 240
 Sinj 226, 227, 270
 Skadar 98
 Slavonija 77, 154, 155, 207, 216,
 219, 220, 225, 234, 237, 259,
 261
 Slovenija 284
 Sombor 291
 Srbija 29, 43, 66, 70-72, 74, 77,
 79, 80, 82, 84, 86, 141, 142,
 151, 152, 209, 220, 221, 232,
 234-237, 240, 241, 247, 259,
 261, 269, 270, 271, 300-302,
 310, 311, 313, 323, 324, 326
 Sremski Karlovci 291
 Srijem 77
 Stara Gradiška 128, 216, 223,
 229
 Stolac 211, 293
 Suecki kanal 69
 Sutorina 115

- Szlanik 239
_____
Šarošpatak 291
Štutgart 256
Švajcarska 256
_____
Transilvanija 284
Travnik 78, 139, 155, 226, 283
Trebinje 152, 211, 212, 222, 293,
294
Trst 96, 98, 250, 294
Tulln 86
Tuzla 139, 164
_____
Ugarska 121, 247, 285, 287, 290,
298
Una 139, 227, 240, 260
_____
Van 292
Varaždin 268
Velika Britanija 66, 67, 69-71,
73-76, 81, 84
Velika Bugarska 74, 77
Velika Srbija 82
Vidin 264, 292, 293
Vinkovci 139
Virovitica 219
Vojvodina 284
Vrbas 255
_____
Windhorst 257
_____
Zadar 210, 211, 215, 221, 226,
233, 261, 294
Zagreb 107, 215, 216, 219, 222-
226, 229, 261, 262, 283, 285,
287
Zapad 16, 90
Zapadna Europa 49
Zavalje 222, 226, 229, 230, 234
Zemun 232, 235
Zenica 132
Zvornik 147, 148, 226

O autoricama

AMILA KASUMOVIĆ ROĐENA JE U SARAJEVU 1980. godine. U rodnom gradu završila je osnovnu školu i gimnaziju. Diplomirala je na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu 2003. Magistarsku radnju odbranila je 2008. na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, dok je doktorsku radnju odbranila na Odsjeku za historiju u Sarajevu 2013. godine. U periodu od 2004. do 2023. prošla je zvanja od asistentice do vanredne profesorice na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu. Bila je predsjednica Odsjeka i urednica odsječkog časopisa *Radovi Filozofskog fakulteta (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija)* u periodu od 2018. do 2020. godine. Članica je Vijeća doktorskog studija historije od 2014. godine. Objavljuje izvorne znanstvene radove u časopisima koji se nalaze u relevantnim bazama podataka. Autorica je dvije knjige i učesnica međunarodnih konferencija. Predmet njenog znanstvenog istraživanja predstavlja mikrohistorija, povijest marginalnih grupa, pravna i ekonomska povijest Bosne i Hercegovine na prijelomu 19. i 20. stoljeća.

SANDRA BILETIĆ ROĐENA JE 18. OŽUJKA 1974. godine u Kiseljaku. Osnovnu i srednju školu završila je u Sarajevu, a diplomirala je na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu 2012. godine. Od 2004. godine zaposlena je u Arhivu Bosne i Hercegovine, gdje je 2020. godine stekla zvanje više arhivistice. Autorica je dviju knjiga, znanstvenih radova i članaka objavljenih u stručnim arhivskim časopisima u Bosni i Hercegovini. Kroz suradnju s Franjevačkim samostanom u Fojnici, sudjelovala je u više projekata kao priređivačica i urednica knjiga. Za svoj doprinos sređivanju arhivskog gradiva i pripremi raznih tematskih izložbi primila je više zahvalnica. Trenutačno je zaposlena u Arhivu Bosne i Hercegovine u sektoru za zaštitu, sređivanje i obradu arhivskog gradiva.